

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BÖLÜMÜ
TASAVVUF ANABİLİM DALI

122346

MUHAMMED ES'AD-I ERBİLÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ ve TASAVVUF
FELSEFESİ

Yüksek Lisans Tezi

122346

Vahit Göktaş

ANKARA 2002

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BÖLÜMÜ
TASAVVUF ANABİLİM DALI

MUHAMMED ES'AD-I ERBİLÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ ve TASAVVUF
FELSEFESİ

Yüksek Lisans Tezi

Vahit Göktaş

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

ANKARA 2002

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BÖLÜMÜ
TASAVVUF ANABİLİM DALI

MUHAMMED ES'AD-I ERBİLÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ ve TASAVVUF
FELSEFESİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı

Tez Jüri Üyeleri

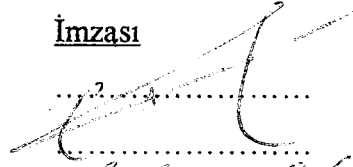
Adı ve Soyadı:

Doç. Dr. Ethem ÇEBECİOĞLU

Prof. Dr. Mehmet AKKUS

Doç. Dr. Mustafa ASKAR

İmzası

Tez Sınav Tarihi:

İÇİNDEKİLER.....	IV
ÖNSÖZ.....	VI
KISALTMALAR.....	X
GİRİŞ	1
MUHAMMED ES' AD-I ERBİLÎ'NİN YAŞADIĞI ORTAMA GENEL BİR BAKIŞ	1
1. SİYASÎ DURUM.....	2
a. İslâm Coğrafyasındaki Mücadeleler	5
b. Kuzey Irak.....	6
2. SOSYAL DURUM.....	7
3. TASAVVUFÎ DURUM.....	9
4. TASAVVUFÎ YAYIN ORGANLARI VE CEMİYETLER.....	12
a. Tasavvufî Yayın Organları:	13
1. Ceride-i Sufiye.....	13
2. Muhibbân.....	14
3. Tasavvuf.....	15
4. Mihrab	16
5. Hikmet.....	16
6. Mahfil.....	17
b. Tasavvufî Cemiyetler	18
1. Cemiyet-i Sufiyye-i İttihadiyye	18
2. Cemiyet-i Sûfiyye.....	19
5. TEKKELERİN KAPATILMASI	20
BİRİNCİ BÖLÜM	23
ŞEYH MUHAMMED ES' AD-I ERBİLÎ'NİN (1847-1931) HAYATI, YETİŞMESİ VE KİŞİLİĞİ.....	23
1. ÇOCUKLUK VE GENÇLİK DEVRİ.....	23
a. Soy, Ailesi ve Doğumu:	23
b. Evliliği.....	24
c. Yetiştirilmesi.....	25
2. TASAVVUFA İNTİSABI	25
a. Şeyhleriyle Münasebetleri.....	26
b. Silsilesi.....	26
c. Şeyhi Tâhâ'l-Harîrî	30
3. HAC VE SONRASI.....	30
4. KELÂMÎ DERGÂHI ŞEYHLİĞİ	32
5. ERBİL'E SÜRGÜN EDİLİŞİ	34
a. Sürgün Edilişi.....	34
b. Sürgüne Değişik Bir Bakış, Görünmeyen Yön	36
c. Erbil'de	39
6. İSTANBUL'A İKİNCİ GELİŞİ	39
7. MEŞRUTİYET VE GETİRDİKLERİ	40
8. MECLİS-İ MEŞÂYİH REİSLİĞİ	42
a. Meclis-i Meşâyih	43
b. Es'ad Efendi ve Dönemindeki Meclis	44

9. MİLLÎ MÜCADELE YILLARI	46
10. YENİ DÖNEM VE VEFATI	48
11. YETİŞTİRDİKLERİ	52
a. Mektubat'taki isimler	53
b. Halifeleri	54
1. Ali Yekta Efendi	55
2. Sami Efendi	56
3. Mehmet Ali Efendi	58
4. Bediüzzaman Said-i Nursî	59
5. Çarşambalı Ali Haydar	60
12. ESERLERİ	61
a. Kenzû'l-İrfân	61
b. Mektûbât	63
c. Divan	64
d. Risale-i Ehadiyye/Tevhid Risâlesi Tercümesi	66
e. Risâle-i Es'adiyye	67
f. Fâtîha-i Şerîfe Tercümesi	68
g. Makâleleri	68
13. İLMÎ, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE HATIRALARI	68
a. İlmî ve Edebî Kişiliği	69
b. Hatıraları ve Hoşgörüsü	73
İKİNCİ BÖLÜM	84
MUHAMMED ES'AD-I ERBİLÎ'NİN TASAVVUF ANLAYIŞI	84
1. TASAVVUF	85
2. TARİKAT	87
3. SEYR Ü SÜLÜK	93
4. ZİKİR	97
5. İHLÂS	108
6. SOHBET	113
7. DÜNYA	115
8. RÂBİTA	120
9. RÜYA	126
10. ÖLÜM	130
11. İLİM/MÂRİFET	136
12. VAHDET-İ VÜCÜD, ULÛHİYYET	141
13. TEFEKKÜR	151
14. MÜRŞİD	153
15. MÜRİD	158
16. NEFS	161
17. TEVBE	166
18. İBADET	168
19. EDEB	174
20. UZLET	176
21. KERÂMET, KEŞF	178
22. RIZIK	181
23. ŞÜKÜR	184

24. DUA.....	186
25. ÇİLE.....	190
26. AŞK.....	194
27. İNSAN.....	199
28. FAKR-TEVAZU.....	202
29. NÜBÜVVET.....	206
SONUÇ.....	211
CONCLUSION.....	213
BİBLİYOGRAFYA.....	215

ÖNSÖZ

Bir milletin geleceğinden emin olabilmesi, ilmî ve fikrî yönden gelişmesi, geçmişteki kültür mirasını çok iyi bilmesine ve benimsemesine bağlıdır. Bu kültür mirasının temel taşları da yetiştirdiği şahsiyetlerdir.¹

XIX. yüzyıl sonları ile XX. Yüzyıl başları toplumsal değişim sürecinin yaşandığı ve her alanda geleneksel anlayışın terk edilip yeni bir sürece adaptasyon denemesi yapıldığı bir dönemdir. Bu süreçte milletimizin kültür mirasının unutulmaması hayati öneme sahipti. İşte bu süreçte Cumhuriyetimizin ilk vatandaşları “isimsiz son Osmanlılar” diye nitelendirilen iki zümre genç nesillere kültür bakiyemizi nakletmiştir.²

1-Medreselerin son mensupları olan ulemâ,

2-Tarikatların son temsilcileri olan şeyh efendiler.

Tarihi bilmemenin ona düşmanlık doğurduğu düşüncesini doğru olarak kabul edersek özellikle Türkiye Cumhuriyeti’nin eğitim hayatında da yer alan bu iki taşıyıcı zümrenin hayatlarının öğrenilmesinin önemi biraz daha netleşir kanaatindeyiz.

Bu taşıyıcı zümreden, kültür köprüsü vazifesini yerine getirenlerden birisi de hiç kuşkusuz Muhammed Es’ad-ı Erbilîdir. O, ilmiye sınıfı ve siyaset mecrasındaki kişiler ve geniş halk kitlesi üzerinde derin etkiler bırakmış ve tesirinin hâlâ belli kesim üzerinde devam etmekte olduğu bir şahsiyettir. Dehâsından ziyâde şahsiyet bütünlüğü yönünden önemli bir kişilik olan Es’ad Efendi, bozulmaya yüz tutmuş tekke ve zaviyelerin ıslahı çalışmalarında, bir tarikat şeyhi olması ve tüm şeyhleri idare eden meşihat reisi olması hasebiyle, gerçekleştirdiği ve gerçekleştirmek istediği projeleriyle Osmanlı’nın son dönemi ve Cumhuriyetin ilk yıllarında toplumun kaderini etkileyecek tarihi bir rol üstlenmiştir.

Danimarkalı psikolog Carl Vett’in dergâhta kaldığı 28 günlük süre içerisinde dergâhta tuttuğu hatıratı, tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra tekkelerle ilgili

¹ Aşkar, Mustafa, *Niyazi-i Mısri ve Tasavvuf Anlayışı*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1998, s. VII.

² Ocak, Ahmet Yaşar, “Osmanlıyı Cumhuriyet Raptodan Mancıyat Dünyasından Kayan Bir Yıldız: Şeyhzâde Ahmet Beyefendi” *Yozgat Divanı*, Ankara 2002, Sayı 4 (özel sayı), ss 20-21.

batılı bir araştırmacının gözüyle Es'ad Efendi'nin eğitim ortamını yansıtan en önemli kaynaklar arasındadır. Kelâmî Dergâhı'na devam eden şahsiyetlere baktığımızda bu karizmatik şahsiyetin tesir gücünün ne kadar fazla olduğunu görmekteyiz.

Tezimizi çalışırken başlarda düşündüğümüz, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde önemli bir vakıa olan, Menemen hadisesiyle birlikte Es'ad Efendi'nin hayatını ortaya koymaktı. Ancak Menemen hadisesi'nin çok geniş mesai isteyen ayrı bir konu olması, tezimizin sınırlarını aşması ve vaktimizin sınırlılığı açısından, gerekli dokümanların ve kaynakların belli bir kısmını elde etmiş olmamıza rağmen bu konuyu başka bir zamana bıraktık.

Tezimizi üç ana başlık halinde ele aldık. Giriş bölümünde Es'ad Efendi'nin fikirlerini bakış açısını daha iyi anlayabilmek amacıyla, içinde bulunduğu siyasi, sosyal, dini ve tasavvufi durumu ele aldık. Birinci bölümde O'nun hayatını eserleri ve edebî kişiliğini temel kaynaklardan ve hakkında yazılmış, bilgi bulunan, ulaşabildiğimiz diğer bütün kaynaklardan ve sözlü tarihçilik denilen bilgi ve anekdotlardan yola çıkarak ortaya koymaya çalıştık. İkinci bölümde ise eserlerinden, değişik dergilerde yayınlanmış makalelerini toplamak suretiyle yazılarından, dergâhta müridlerinin tutmuş olduğu notlardan ve sözlü olarak anlatılan hâtıratdan yola çıkarak tasavvuf anlayışına ve düşüncelerine temas ettik.

FOREWORD

Assurance of the future and the scientific and intellectual development of any given nation is dependent on its knowledge and extent of adoption of its past cultural heritage. And, the foundation of this cultural heritage is the unique personalities nurtured by that nation.³

The period between late 19th Century and early 20th Century is one in which a process of social change was experienced, and the traditional ways of conception were abandoned, in every field, for the sake of attempts made at adapting to a new process. Throughout this process, it was vital that the cultural heritage of our nation not be forgotten. It is in this period that the first citizens of our Republic, those two groups who have come to be defined as the “last of the nameless Ottomans,” passed the cultural heritage of ours on to new generations.⁴

- 1- Scholars (the *Ulema*) who were the last members of the *Medresses*,
- 2- Sheiks who were the last representatives of the Sufi orders (the *Tariqas*).

In the light of the idea that lack of knowledge of the history would result in an enmity toward the same, we have the conviction that the importance of learning about these two groups of people of a transferring quality, who were a part of the educational life in the Republic of Turkey, would become clearer.

One of these people, who acted as a cultural bridge, is surely Muhammed Es’ad-i Erbili. He is a personality who has had a very deep impact on scholars and politicians and vast masses of people, and whose influence continues to exist on certain groups. His genius aside, being important in that he had an integrated personality, Es’ad Effendi has undertaken a historic role that would affect the destiny of the community in the last period of the Ottoman State and the first years of the Republic with the projects he intended to realize and he actually realized as a *tariqa*

1 Askar, Mustafa, *Niyazi-i Mîsri ve Tasavvuf Anlayışı*, Ministry of Culture Publications, Ankara 1998, p. VII.

2 Ocak, Ahmet Yaşar, “Osmanlı Cumhuriyetine Rapteden Maneviyat Dünyasından Kayan Bir Yıldız: Seyhazade Ahmet Beyefendi” *Yazgat Divanı*, Ankara 2002, Issue 4 (special issue), pp. 20-21.

sheik and a leader of *sheiks* in the activities pertaining to the rehabilitation of the degenerated dervish lodges (the *tekke*) and the recluse's cells (the *zaviyyah*).

The memoir kept by Danish Psychologist Carl Vett at the dervish convent during his stay of 28 days thereat is among the most important sources to reflect the training environment of Es'ad Effendi through the eyes of a Western researcher on the dervish lodges after the closing of dervish lodges and convents. Taking a look at the persons attending the Kelami Convent, we see the magnitude of the extent of influence of this charismatic personality

For the purposes of this thesis hereby, our initial intention was to reveal Es'ad Effendi's life within the context of the Menemen Incident, which is an important event in the history of the Republic. Yet, since the Menemen Incident is an independent topic that calls for vast efforts and time, and since it surpasses the scope of our thesis, and due to shortage of time, we postponed the realization that intention to another time, although we have attained and acquired part of the required documents and sources.

We have organized this thesis under three main headings. In the introduction, we dealt with the political, social, religious, and mystic situation surrounding his existence in order to be able to understand better the views and perspective of Es'ad Effendi. Part I attempts at revealing his life, works, and literary personality as based on basic sources, and other sources and works written and containing information about him, which were accessible to us, and the information and anecdotes referred to as verbal history. And Part II touches upon his conception of mysticism and his views as based on his works, his published articles composed from various periodicals, the notes kept at the dervish convent by his disciples, and the verbal memoirs.

KISALTMALAR

age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale
agt.	: Adı geçen tez
AÜİFD.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Bl.	: Bölümü
bkz.	: Bakınız
ayr. bkz.	: Ayrıca bakınız.
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DEÜİFD.	: Dokuz Eylül İlahiyat Fakültesi Dergisi
h.	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
İÜBYYO.	: İstanbul Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu
İÜEF	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
KBY.	: Kültür Bakanlığı Yayınları
Ktp.	: Kütüphanesi
m.	: Miladi
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
neşr.	: Neşriyat
OA	: Osmanlı Ansiklopedisi
S.	: Sayı
sad.	: Sadeleştiren
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfalar arası
TBMM.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
tız.	: Tarihsiz
v.	: Vefatı
yay.	: Yayınları

GİRİŞ

MUHAMMED ES'AD-I ERBİLÎ'NİN YAŞADIĞI ORTAMA GENEL BİR BAKIŞ

Es'ad Efendi 1847-1931 yılları arasında yaşamış bir mutasavvıf ve ilim adamıdır. Bu dönem Osmanlı Devleti'nin son yıllarıyla Cumhuriyet'in ilk yıllarına rastlamaktadır. Bu zaman diliminde, tarih birçok olaya şahit olmuştur. Bunlardan belki de en önemlisi, 600 yıllık bir devlet yıkılmış ve yerine daha küçük bir coğrafya üzerinde Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Es'ad Efendi, Osmanlı Devleti'nin çok hızlı bir şekilde zayıflayıp tarih sahnesinden silindiği, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu, tek partili inkılaplar dönemi diye bilinen bir devrede yaşamıştır. Ayrıca Es'ad Efendi, Birinci Dünya savaşına da şahit olmuştur.

Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyetin ilk yıllarında değişime ve adaptasyona önemli katkılarının olduğuna inandığımız Es'ad Efendi'nin hayatını tezimize konu edindik. Ama önce onun yaşadığı/içinde bulunduğu siyasi, ekonomik, tasavvufi, ilmî ve dinî genel çerçeveyi tesbit etmeye çalışacağız. Böylece onun etki aldığı ortamın arka planını makro seviyede ortaya çıkarabileceğimizi ümid ediyoruz.¹

¹ Yaptığımız bu çalışma ve tarikaların ilk ve son dönemleriyle ilgili çalışmalar, tasavvuf tarihi boyunca tarikatların hem eğitim metodlarının hem de tasavvufi düşünce yapılarının gelişim seyrini takip etmek açısından son derece faydalı olacaktır. Ayrıca bu çalışmalar tarikatların sosyal, siyasal ve kültürel hayata katkıları, tarikatların tarih içindeki gelişim ve değişimleri konusunda elimize sağlıklı bilgiler verecektir. Nakşbendîliğin ilk dönemi ile ilgili örnek olarak bkz. Tosun, Necdet, *Tasavvufta Hâcegân Ekolü (XII-XVII. Asırlar)*, basılmamış doktora tezi, İstanbul 2002.

1. Siyasi Durum

Muhammed Es'ad-ı Erbilî, tarihimizde çok hızlı gelişmelerin olduğu, önemli bir dönemde yaşamış ve siyasi olarak da değişimin hızlı olduğu bir devre şahit olmuştur.

Es'ad Erbilî'nin yaşadığı dönem, Osmanlı padişahlarından Abdülmecid (1839-1861) döneminin son yıllarını, Abdülaziz (1861- 30 Mayıs 1876), V. Murat (30 Mayıs 1876- 31 Ağustos 1876)², II. Abdülhamid (1876-1909), Mehmet Reşat (1909-1918), Mehmet Vahidüddin (1918-1922), II. Abdülmecid³ (1922-1924) ile Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasından sonra Cumhuriyetin kurucusu ve ilk cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk (1923-1938) devrinin bir kısmını içine almaktadır.⁴ Yani Es'ad Efendi'nin yaşadığı dönem, XIX. yüzyılın sonlarıyla, XX. yüzyılın başlarını teşkil etmektedir.

Yakınçağ başlarına kadar⁵ sınırları oldukça geniş bir coğrafyaya yayılan Osmanlı Devleti, Avrupa'daki ekonomik, siyasi ve askeri gelişmelerini takip edememesi, iç ayaklanmalar ve buna benzer birçok sebepten dolayı, gittikçe zayıflamış ve toprak kaybetmiştir.⁶

19 yüzyıla gelindiğinde ise; imparatorluğun kuruluşundan itibaren iktisadi, ictimai, askerî, idari ve hemen hemen bütün sahalarda en çok ıslâhatın yapıldığı döneme şahit olunmuştur. II. Mahmud döneminde başlanılan ıslahat hareketlerine Sultan Abdülmecid de devam etmiştir. Bu dönemde, 18 Şubat 1856'da Islahat

² Komisyon, *Doğustan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ yay., İstanbul 1993, c.11, ss.520-521.

³ II. Abdülmecid sadece halifelik yapmıştır.

⁴ Bu dönem hakkında geniş bilgi için bkz. *Doğustan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, c.12, ss.15-300; Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye yay., İstanbul 1972, c.4, ss.285-450.

⁵ Yakınçağ başlarında Osmanlı Devleti'nin sınırları: Asya'da Yemen-Arabistan Yarımadası, Hind Okyanusu, Basra Körfezi, İran'dan Kafkasya'ya, Avrupa'da Dinyester Nehri'nin batı kıyılarından bugünkü Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Arnavutluk'u içine alacak şekilde devam ederek Avustralya'ya dayanmıştı. Ayrıca, Afrika'da hemen hemen Kuzey Afrika'yı, Doğu Akdeniz ve Ege Denizi adalarının da tamamını içine almaktaydı. Bu haliyle de, üç kıtada toprakları bulunan, Karadeniz, Marmara, Ege Denizi ve Kızıldeniz'e tam anlamıyla egemen ve Akdeniz kıyılarının dörtte üçüne sahip olan bir devlettir. bkz. Komisyon, *Doğustan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ yay., İstanbul 1993, c.11, ss.203.

⁶ Beydilli, *Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa*, c.1, ss.72-79.

Fermanı'nın ilan edilmesiyle, Payitahtta İngiliz ve Fransız sefirlerinin sayısı artırılmıştır. Kırım Harbi nedeniyle dışarıdan ilk kez borç alınmış (24 Ağustos 1854), yurt içi ve dışında ilim adamlarının iştirakiyle, Meclis-i Daniş oluşturulmuş, daha sonra Rüşdiye, Darulmaarif, Darulfünûn (1842), Ziraat Mektebi (1847), Orman Mektebi (1858), Telgraf Mektebi(1860) gibi okullar açılmıştır. Abdülaziz, aldığı tasarruf tedbirleriyle ekonomiyi biraz rahatlatmasına rağmen, devletin hızla çöküşe doğru gitmesine engel olamamıştır. Abdülaziz, denizciliğe önem vermiş ve birçok tersane kurmuş, Süveyş Kanalı inşaatını tamamlamış, Galata Tüneli'ni açmış, demiryolu ağını 452 km den 1344 km ye çıkarmış bunun yanında birçok okulu hizmete sunmuştur. Daha sonra tahta geçen V. Murad, 90 gün tahta kalmıştır. Cinnet geçirmesi üzerine yerine II.Abdülhamid tahta geçirilmiş ve 23 Aralıkta Kânûn-ı Esâsî ilan edilmiştir. Ruslarla en kanlı savaşlar ise bu dönemde yapılmıştır.

Es'ad Efendi'nin yaşadığı dönemin başları sayılan bu yıllarda Osmanlı birçok ülkeyle savaş halindeydi: Balkanlar'da Avusturya Rus Mücadelesi, Boğazlarda, İngiliz Rus mücadelesi, Mısır üzerinde İngiliz-Rus çekişmesi, Ortadoğu'da İngiliz-Alman egemenlik kavgası vardı.⁷

Bu mücadeleler neticesinde, Ruslar İstanbul kapılarına kadar dayanmıştır. Ayastefanos Anlaşması'yla Karadağ, Romanya ve Sırbistan bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Fransızlar Tunus'u, İngilizler İskenderiye'yi ele geçirmişlerdir. Kıbrıs, İngilizlere, Girit Yunanistan'a bırakılmıştır. Mısır da 11 Temmuz 1882'de İngilizlerin işgaline maruz kalmıştır. 18 Nisan 1897'de de Osmanlı- Yunan savaşı patlak vermiştir. Yani ülke tam anlamıyla savaş kaosu yaşıyordu.⁸

II. Abdülhamid döneminde, Mekteb-i Mülkiye, Mekteb-i Hukuk, Sanayi-i Nefise, Dâru'l-Muallimât gibi birçok okul, fabrika, kütüphane benzeri müessese açıldı.⁹

Bu esnada bir kısım aydın, Jön Türkler adı ile II. Abdülhamid'e muhalefet hareketine başlamışlardı. 1905 yılından sonra, özellikle subaylar da bu harekete

⁷ Arınoğlu, Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 10.Baskı, Türkiye İş Bankası yay., Ankara 1994, c.1, s.51.

⁸ Danişmend, İzzetli Osmanlı , c.4, ss.336-341.

⁹ Aynı eser, ss.285-379.

destek vermiş ve bir süre sonra 24 Temmuz 1908’ de II. Meşrutiyet ilan edilmiş ve ardından da, 27 Nisan 1909’da II. Abdülhamid dönemi sona ermişti.¹⁰

II.Abdülhamid dönemine son veren ve idareyi ele geçiren İttihad ve Terakki Cemiyeti, devleti daha da kötüye götürmüştür. 6 Ekim 1908’de Yunanistan; Avusturya, Bosna-Hersek ve Girit’i işgal etmişti. Bu arada Bulgaristan’ın bağımsızlığını ilan ettiği görülür. İtalya Eylül 1911’de Trablusgarb’ı işgal etmiş, Ekim 1918’de de Balkan Savaşı başlamıştı.¹¹

Balkan Savaşlarından sonra patlak veren Birinci Dünya Savaşı zaten durumu iyi olmayan Osmanlı Devletinin ekonomik olarak da iyice kötüye gitmesine sebep olmuştur. Osmanlı Devleti cephelerde mağlup olmamıştır ama, müttefiklerinin yenilmesi sonucu 30 Ekim 1908’de Mondros Mütarekesini imzalamak zorunda kalmıştır. Bu mütarekeyle, Osmanlı Devletinin birçok toprağı işgal edilmiştir.

Anadolu da, bu anlaşma neticesinde işgal edilen yerlerden biriydi. Bu işgale tepki olarak teşekkül eden dağınık direniş hareketleri, Atatürk’ün Samsun’a ayak basmasıyla, düzenli birlikler halinde milli mücadeleyi başlatmışlardır. Bu Milli direniş netice vermiş, düşmanlar yurttan atılarak 23 Nisan 1920’de TBMM açılmıştır. Bundan sonra yapılan İnönü Savaşları, Sakarya Savaşı, Başkomutanlık Meydan Muharebesinde Türk ordusu galip gelmiştir. Devletin yönetimi değişerek, 29 Ekim 1923’te Cumhuriyet ilan edilmiştir. Cumhuriyet’in ilanıyla birlikte çeşitli alanlarda inkılap başlamıştır. Sosyal, siyasi, askerî birçok alanda köklü değişiklikler yapılmıştır. Yönetimin başında bulunan Mustafa Kemal Atatürk, 10 Kasım 1938’e kadar bu değişikliklere imza atan kişi olmuştur.¹²

¹⁰ Danişmend, *İzahlı Osmanlı*, c.4, ss.364-365.

¹¹ Komisyon, *Doğuştan Günümüze İslâm Tarihi*, c.12, ss.152-168; Danişment, *age.*, c.4, ss.367-401.

¹² *Doğuştan Günümüze*, c.12, ss.287-288.

a. İslâm Coğrafyasındaki Mücadeleler

Bu dönemde Kafkasya'da, Nakşibendî tarikatının öncüsü Şeyh Mansur (v.1208/1793)'un Ruslara karşı mücadelesi,¹³ Hindistan'da İngiliz sömürmesine karşı müslümanları organize eden Çiştîyye Tarikatı'ndan Şeyhu'l-Hind lakaplı Mahmud Hasan Diyobendî (1851-1920)'nin çalışmaları,¹⁴ Endonezya, Sumarta, Cava ve Malezya gibi Hinduizm ve Budizm'in yaygın olduğu Güney Doğu Asya ülkelerinde yine Hollanda ve İngiliz sömürmesine karşı Hacı Şeriatullah (1840) ve Titu Mir (1831) adlı sufilerin başını çektiği mücadeleler¹⁵, Çin'de King krallığına karşı Hacı Nakşibendî Cihangir'in mücadelesi,¹⁶ Kadiriyye, Halvetiyye ve Şaziliyye tarikatlarıyla bağlantısı olan ve Kuzey Nijerya'da sömürgecilığe karşı direnişin sembolü olan Osman Dan Fodio'nun mücadelesi,¹⁷ Senusiyye'nin kurucusu ve Kuzey Afrika'daki kendine özgü mücadelesiyle Seyyid Muhammed b. Ali es-Senûsi (v.1276/1859)¹⁸, Emirgâniyye tarikatının kurucusu, Muhammed Osman el-Mirgani (v.1269/1853)'nin Kuzey Afrika'nın iç kesimlerindeki çalışmaları,¹⁹ Mağrip'te Ziyaniyye tarikatının kurucusu Ebi Ziyân'ın sosyal faaliyetleri, I. Dünya savaşında Cezayir'deki Fransız işgaline son veren Ahmet et-Ticani'nin (1231/1815) kurucusu olduğu Ticaniyye²⁰ tarikatının çalışmaları bu asırda (19. asır ve 20. asrın başlarında) öncülüğünü tasavvuf mensuplarının yaptığı direnişlerden birkaçıdır.²¹ Dolayısıyla

¹³ Algar, Hamit, "Nakşibendî Tarikatının Siyasi Boyutları III (Çağdaş İslam Dünyasındaki Faaliyetler)" Veria Turcica, XVIII. İstanbul 1990'dan çev. Kemal Kahraman, İlim ve Sanat, sayı 34, Ocak 1993, s.47; ayr. bkz. Yücer, Hür Mahmut, XIX. Asırda Anadolu'da Tasavvuf, İstanbul 2001, basılmamış doktora tezi, ss.12.

¹⁴ Birışık, Abdülhamid, "Şeyhu'l-Hind Mahmud Hasan Diyobendî", İlim ve Sanat, sayı 41, Nisan 1996, ss. 55-60.

¹⁵ Bilgin, İ. Ethem, "Afrika'da İslâm'ın Yayılmasında Tasavvufun Rolü", İlim ve Sanat, sayı 9, 1986, ss.86-91; Cebecioğlu Ethem, "Güney Asya'da İslâm'ın Yayılışında Tasavvufun Rolü", AÜİFD, Ankara 1992 c.33, ss.157-178.

¹⁶ Geniş bilgi için bkz. Joseph Fletcher, "Çin'de İslâm Tarikatları" (çev. Osman Türer), Erzurum AÜİFD., sayı 9, ss.304-320.

¹⁷ Bilgin, İ. Ethem, "Afrika'da İslâm'ın", 1986, s.89.

¹⁸ Geniş bilgi için bkz. Özköse, Kadir, Muhammed Senusi, Hayatı, Eserleri, Hareketi, İstanbul 2000, İnsan yay.

¹⁹ Çiçek, Yakup, Haririzâde Mehmed Kemaleddin, Hayatı Eserleri ve Tıbyanı Vesail'in Muhtevası, basılmamış doktora tezi, İstanbul 1982, s.244.

²⁰ Geniş bilgi için bkz. Jamil M Ebu'n-Nasr, Son Dönem Tasavvuf Akımlarından Ticaniye ve Tekrur Hareketi, çev. Kadir Özköse, Ankara 2000.

²¹ Geniş bilgi için bkz. Yücer, Hür Mahmut, XIX. Asırda Anadolu'da Tasavvuf, İstanbul 2001, Basılmamış Doktora Tezi, ss.11-15.

diğer asırlarda olduğu gibi bu asırda da tasavvuf mensupları sömürüye, zulme, haksızlığa karşı direniş içerisinde olmuşlardır.²²

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı gibi, İslâm kültürünün, tarihî akışı içerisinde oluşmasına yardımcılık etmiş tasavvuf ekollerinin iyi incelendiğinde, hemen hemen hepsinin aynı fonksiyonları icra ettiğini görürüz. Çünkü hangi tasavvuf okulunu ele alırsanız alınız, hedefinin ilk planda insan olduğu anlaşılır. İnsanın kozmozdaki yerini geçmiş ve gelecek arasındaki mevkiini varoluş nedenini bilinçli bir şekilde idrak edebilme seviyesine yükselmesi tasavvufun hedefini oluşturur.²³

b. Kuzey Irak

Es'ad Efendi'nin doğup büyüdüğü Kuzey Irak- Musul- Erbil bölgesine genel olarak baktığımızda ise şunları görürüz: Kuzey Irak ve Doğu Anadolu Bölgesi'nde Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ile yayılma konusunda yüksek performans gösteren Nakşbendiyye Tarikatı, aşiretler üstü konumuyla, bölgedeki yerleşik sosyo kültürel yapıyı yeniden inşa etmiştir. Hâlid-i Bağdâdî, 1226/1811 senesinde hilafet-i tammme ile Bağdat'a dönmüş, orada harap hale gelmiş bulunan Abdülkadir Geylanî Zaviyesi'ni imar ederek ilk tekkesini açmıştır. Müridlerine tefsir hadis fıkıh ve tasavvuf derslerini okutup hatm-i haccan yaptırmakla halkın sevgilisini kazanmış, Bağdat'ın batı tarafında ikinci bir zaviyeyi faaliyete geçirmiştir. Bölgenin köklü ailelerinden Berzencî ve Haydarî aşiretlerinin tarikata girmeleri ve Süleymaniye'de zaviye inşa etmeleriyle, Bağdâdî Hazretleri bir müddet burada ders halkasını kurmuş,

²² Louis Massignon, İslâmın yayılmasında mutasavvıfların rolünü şu şekilde itiraf eder: Sûfilerin Hind Yarımadası'nda, İslâm'ın yayılmasına katkıları büyük ölçüde olmuştur. İslâm Dininin alomşümül olması, mutasavvıflar sayesinde. Sûfiler Müslüman olmayan ülkeleri, insanları irşad için gozmcileri sebbiyle, İslâm dini beynelmilci olmuştur. Çiştîyye, Şuttariyye, Nakşbendiyye derişleri Hindistan ve Malay adalarına giderek, yerli ahâlinin dillerini öğrenerek, onların hayatlarına karışmış olduklarından, o ülkeleri dışarıdan gelip fetheden ve başka dil konuşan mutaassıb fatihlere göre, halk arasında, İslâm'ı daha ziyade yaymışlardır. İslâm dininin alomşümül olması da içte bu sûfiler sayesinde. Zira bütün insanlar için tabii ve akli bir tevhid olan hanifliğin manevi ve ahlaki etkisini, ilk olarak mutasavvıflar anlamışlardır. bkz. Cebccioğlu, *Ethem, İmâm-ı Rabhânî Hareketi ve Tesirleri*, İstanbul 1999, s.12; Bigin, "Afrika'da İslâm'ın", s.177. Yine, Hindistan'da İslâm'ın yayılışını Abdurrahman Bedevi şu cümleyle ifade eder: Hindistan'da İslâm'ın yayılışı kılıçla, savaşla değil, bilakis mutasavvıfların yaptığı çalışmalarla olmuştur. Bilgin, agm., s.178.

²³ Cebccioğlu, *Ethem, İmâm-ı Rabhânî*, s.29.

1238/1822 tarihinde Sâlihiyye Dergâhı'nın tesisiyle tarikat halkasını genişletmiştir.²⁴ Mevlâna Hâlid'in 1242/1827 yılında vefatıyla birlikte halifesi Muhammed el-Firakî'nin girişimleriyle, Sultan Abdülmecid, Bağdad Valisi Necip Paşa'yı Şam valiliğine tayin etmiş, o da Hâlidiler için Şam'da bir cami tekke ve türbe inşa ettirmiştir. Daha sonra kozmopolit bir yapıya sahip olan bölgede, Hâlidiler dini kaynakları referans alarak bölgeye canlılık kazandırmışlar ve 19. yüzyılda tasavvuf olgusunu yeniden dünya gündemine getirmişlerdir.²⁵ Hâlidîyye Tarikatı, doğuş yeri olan Bağdat'tan yayılarak önce Güneydoğu Anadolu, Doğu Anadolu, Karadeniz oradan da İstanbul'a ulaşmıştır.²⁶

Kuzey Irak'ta etkin bir silsile de, Es'ad Efendi'nin şeyhlerinden biri olan Seyyid Tâhâ Hakkârî'nin kurduğu Nehrî silsilesidir.²⁷

2. SOSYAL DURUM

Her sosyal olay, meydana geldiği ortam içinde değerlendirilmelidir. Hiçbir sosyal olayı, meydana geldiği ortamın diğer vakıalarından ayrı düşünmek mümkün değildir. Diğer bir ifadeyle, her sosyal olay, meydana geldiği ortama bağlı olarak vucûd bulan vakılardan biridir. Hadiselerin bütünlük içinde anlaşılabilmesi, şahısların ve olayların, içinde bulundukları sosyal ortamla birlikte kavranmasına bağlıdır.²⁸

Es'ad Efendi'nin yaşadığı dönemde, siyasî alanda olduğu gibi, sosyal alanda da bozulmaların başladığını ve Avrupa özentisinin başladığını görüyoruz. Bu zaman

²⁴ Bu dergahlar için bkz. A. Memiş, *Hâlid-i Bağdadi*, ss.94-97

²⁵ Yücer, Hür Mahmut, *XIX. Asırda Anadolu'da Tasavvuf*, İstanbul 2001, Basılmamış Doktora Tezi, s.15; Hauranî Albert "Nakbendî Tasavvuf Okulu ve Hâlidîyye Kolu" çev. Ethem Cebecioğlu, (İmam-ı Rabhânî, c.1, ss.246-248. *Kuzey Iraktaki şeyh aileleri, toplumsal bünyc ve siyasi olaylar için bkz. Sinan Marufoglu, II. Abdülhamid Döneminde Kuzey Irak, 1831-1914*, İstanbul 1998; Gökhan Çetinsaya, "II Abdülhamid Döneminde Kuzey Irak'ta Tarikat, Aşiret ve Siyaset" *Divan*, sayı 7; Çetinsaya, "Hamidiye, Nakşendiyye ve Mülkiye: II. Abdülhamid Döneminde Musul Vilayetinden Bir Kesit", *Kebikeç Dergisi*, Sayı 10, 2000, s.132. Ayrıca Çetinsaya, Süleymaniye ve Kerkük bölgesi aşiretlerinin genellikle Kâdiri şeyh aileleri etkisi altında, Musul, Dohukk ve Erbil civarının ise Nakşendi şeyhlerinin kontrolünde olduğunu söyler.

²⁶ Koçu, Reşat Ekrem, *Geçen Asrı Aydınlatan Kıymetli Vesikalardan Bir Eser*, Hatıralar, Aşçıdede Halil İbrahim, s.40; ayr. bkz. Hür, Mahmud Yücel, age., s.47

²⁷ Hamit Algar, "Hâlidîyye", *DİA*, c. XV. S.295.

²⁸ Öztürk, Nazif, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara 1995, s.1;

dilimi, Osmanlı Devleti'nin bütün müesseseleriyle birlikte sona doğru yaklaştığı bir dönemdir.

Bu asırda devletin bütün gayreti, kendini geçen Avrupa'yı taklitten ibaretti. Bütün bu çabaların hedefi, eski gücün tekrar sağlanmasına yönelik olmasına rağmen devlet her geçen gün daha kötüye gidiyordu. Bu dönemde ordunun ıslahından, modernizasyonundan başlayarak devlet düzenine, ve zihniyete kadar batılılaşma hareketi vardı.²⁹ Yüzyılın başlarında nüfus elli beş milyon civarındaydı ve nüfusun yirmi üç milyonu zımmîlerden oluşuyordu. Zımmîler giderek zenginleşirken, müslüman halk gitgide yoksullaşmaktaydı.³⁰

Medreseler üzerinde büyük baskılar kurulmuştu. Medreseler zamanla cazibe merkezi olmaktan çıkmıştı. İlmiye sınıfını tamamen devre dışı bırakmak ve susturmak için yapılanların en kötüsü ise 1309/1893'te on bin civarında ilim talebesinin mavnalara bindirilerek İstanbul'dan uzaklaştırılması idi.³¹ Medreseler, kaynakların ellerinden alındığı, yenilenme ve geliştirilmesi için hiçbir teşebbüsün yapılmadığı, bunlara alternatif olarak da batı usulü eğitim anlayışının yaygınlaşmaya başladığı bir sürece girmişti. Ancak onyedinci yüzyıldan itibaren süregelen medrese-tekke kavgaları da, bu son asırda hayli azalmış arada barış sağlanmıştı.³²

Ülkenin her kesiminde görülen ve hissedilen etkileşim toplumsal yapının değişmesine imkan hazırlamıştı. Artık toplum, yüzyıllardır inandığı ve uğrunda mücadele verdiği değerler dünyasından ayrılıyordu. Yüzyılın sonlarına doğru zihniyet iyice değişmeye başlamıştı.

Daha önceleri ülkeye giren yeni akım ve motifler, İslâm medeniyeti ve kültürü tarafından özümseyenerek hüviyetini kaybederken, 19. asırda, medeniyetin göstergesi sayılan yenilikler, yerli kültür ve medeniyete baskın çıkmaya başlamıştı.

Bütün bu değişikliklerden tasavvufî hayatın, tarikat ve tekkelerin etkilenmemesi düşünülemezdi. Asrın başlarında edebiyat, musiki, hat gibi san'at ve

²⁹ Kara, İsmail, *İslamcıların Siyasi Görüşleri*, s.17.

³⁰ Özellikle Rumeli'de zimmi nüfus hem sayı hem zenginlik bakımından yüksek seviyelere ulaşmıştı. bkz. Abdurrahman, Adil, *Hadisat-ı Hukukıyye*, İstanbul 1341, cüz:2, ss.18-21.

³¹ Geniş bilgi için bkz. Kara, İsmail, *agc.* ss.136-137; İspirli, *Merkez Teşkilatı*, c.1, s.278.

³² Gündüz, İrfan, *Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri*, ss.77-80.

estetik alanlarında câzibe ve üretim merkezi olan, ayrıca toplumun her kademesinde yol gösterici, ihtiyaçlara cevap kapısı, yolda kalmışların barınağı, ilim, kültür ve medeniyet aktarımına merkezlik yapan tekkeler, asrın sonlarına doğru diğer resmi ve sosyal kurumlar gibi öz bünyelerini koruyamayacak, çoğunluğu değişim geçirecektir.³³

Toplum canlı bir organizma olduğu için, bu dönemde duraklama ve yeni vakıalara ayak uyduramamaktan, bütün kurumlar ve gruplar nasibini almıştır. Tarikatlar ve tekkeler de bu hâle göre şekil almışlardır.³⁴

3. TASAVVUFİ DURUM

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren gerek idari yapıda, gerekse sosyal alanda tasavvufi sürekli bir etkileşim içerisinde olmuştur. Bu durum, devlet yıkılana kadar devam etmiştir. Yönetim, tarikat erbabından her konuda destek almıştır. İktisâdî, siyasî, ilmî birçok alanda tekkelerin devletin merkeziyetçi gücünün artması için çalıştığını görmekteyiz.³⁵

XIX. yüzyılda tasavvuf, her alanda rağbet edilen bir kimlik olmuştur.³⁶ Daha önceleri Şariat gerçek unsur, tasavvuf yardımcı unsur olarak algılanırken, bu yüzyılda tasavvufun, toplumun her kademesinde etkisi olduğu hususu, bir vakiadır.³⁷ Tarikatlar ve tekkeler, özellikle bu yüzyılda; dernek, sendika, okul, hastahane, misafirhane, belediye ve birçok kurumun vazifelerini üstlenmiş olarak görülür.³⁸

³³ Yüccer, Hür Mahmut, *XIX. Asırda Anadolu'da Tasavvuf*, s.33.

³⁴ aynı yer.

³⁵ Gündüz, *Osmanlılarda Devlet*, ss.14-39.

³⁶ İsmail Kara ise tekkelerin etkilerini araştırırken Tasavvufun ve tekkelerin tarih boyunca, toplumla her an iç içe bulunduğunu ve günlük hayattaki etkisinin diğer İslâmî ilimlere nazaran daha çok olduğunu vurgulamaktadır. bkz. Kara, Mustafa, "*Madalyonun Bir Yüzü; Tekkeler Kapandı İyi Oldu*" Dergah Edebiyat Sanat Kültür Dergisi, sayı 10, s.14.

³⁷ Yüccer, Hür Mahmut, *XIX. Asırda Anadolu'da Tasavvuf*, s.33

³⁸ Yüccök, Ahmet, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İstanbul 1976, ss.34-35; Kara'ya, göre Osmanlı tasavvuf ricali, tasavvuf kültürüne, fikir ve düşünce yeniliği olarak, çok fazla bir şey katmamakla birlikte, tasavvufu ferdi cihattan çıkarıp içtimai cihat haline sokan, tekkeyi müesseseleştirerek, bunu toplumun her ferdine ve her ihtiyacına uzanan bir anlayış haline getirmişlerdir. Ancak biz Osmanlı döneminde yetişen mutasavvıfların, tasavvuf kültürüne fikir ve düşünce yeniliği olarak fazla bir şey katmadığı düşüncesine net olarak anlayabilmiş değiliz. Literatürümüz bizi bu düşüncenin yanlış

Ancak, yine bu yüzyılda her alanda olduğu gibi, tarikatlarda da bozulmalar artmıştır. Bu bozulmaların önüne geçmek amacıyla, 1812 yılında yayınlanan bir fermanla, Osmanlı Devleti'nde aynı tarikata mensup tekkelerin tamamı, İstanbul'daki asitanelere bağlanmıştır. Yine bu fermanla birlikte, Şeyhülislâma bağlı olarak Meclis-i Meşayih kurulmuştur. Ve bu meclis, tekkelerin hiyerarşik olarak denetlenmesini sağlayacak merkezî bir sistem oluşturmuştur.³⁹ Yeniçeriliğin kaldırılmasından bir ay sonra, belki de yüzyılın en önemli tasavvufî olayı olarak, Bektaşîlik feshedilmiş, Bektaşî tekkeleri büyük oranda Nakşî Meşayihinin emrine verilmiştir.⁴⁰ Bektaşîliğin feshedilmesinde vatanı bölme faaliyetlerinin ve mason localarıyla işbirlikleri rol oynamıştır. Nakşîlik ise, daha da güçlenmiştir. Bu nedenle asra damgasını vuran kol olarak Nakşîliğin Hâlidî kolu gösterilmiştir.⁴¹

Osmanlı padişahlarının büyük bir kısmı, siyasî amaçlarla da olsa, tekkelerle sürekli dirsek teması içerisinde olmuşlardır.⁴² Padişahların çoğunluğu, çeşitli tarikat şeyhlerine intisab etmişlerdir.⁴³ Tekkelerin yaygınlaşmasında ise, yine devlet adamlarının tekkelere sağladığı maddî ve ictimâî destekleri ön plandadır.⁴⁴

XIX. asırda Anadolu'da tekkelerin tarikatlar arasındaki dağılımına baktığımızda; Nakşîbendiye, Kâdiriye ve Mevleviye en fazla tekkesi bulunan tarikatlar olduğunu görürüz.⁴⁵

olduğu yönünde bir düşünceye sevk ediyor. bkz. Kara, Mustafa, "Osmanlılarda Tekke Siyaseti", Hareket, 9 (1974) Ocak-Şubat 1975, sayı109-110, s.36.

³⁹ Memiş, Abdurrahman, *Osmanlı'da Tekkeler, Sosyal Fonksiyonları ve İstanbul'da İlâlidî Tekkeleri*, OA, c.4, s.514.

⁴⁰ Beydilli, *Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa*, c. 1, s.89; Ülken, H. Ziya, *İslâm Düşüncesi*, ss.198-199.

⁴¹ Ahmet Cevdet Paşa, *Tarihi Cevdet*, c.12, Dersaadet, (Matbaa-i Osmaniye), ss.180-183. ayr bkz: Ocak, Ahmet Yaşar, "Bektaşîlik", DİA, c.5, s.378; Kara, Mustafa, *Tekkeler ve Zaviyeler*, ss.207,208.

⁴² Örneğin II.Abdülhamid, panislâmizm politikasında şeyhlerden yararlanmıştır. Geniş bilgi için bkz. Sırma, İhsan Süreyya, "Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Siyasetinde Büyük Rol Oynayan Tarikatlara Dair Vesika", İÜEF., Tarih Dergisi, sayı: 31, İstanbul 1977, ss.183-185.

⁴³ Padişahların hangi tarikatlara ilgi duyduğu ve mensubiyeti hususunda geniş bilgi için bkz. Şapolyo, Enver Behnan, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul 1964, ss-448-449. Şapolyonun bu eseri Tasavvuf Tarihi açısından bir tasavvuf uzmanı tarafından eleştiriye tabî tutulmalıdır. Bu eserde çok fazla yanlış bilgiye rastlamamız da mümkündür.

⁴⁴ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Hasluck, *Christiyanity and İslâm*, c.2, s.537.

⁴⁵ Bu üç tarikatın, doksan küsür tekkesi mevcuttur XIX. asırda. Sinaniyye, Cerrahiyye, Bektaşîyye, Rifaiyye, Sa'diyye ve Celvetiyye'nin ise ellinin altında tekkesi bulunmakta ve ikinci sırayı almaktadır. Bedeviyye, Bayramiyye, Gülşeniyye, Şazeliyye ise onun altında tekkeleriyle son grubu oluşturmaktadır. bkz Yücer, Hür Mahmut, *XIX. Asırda Anadolu'da Tasavvuf*, s.48; Şapolyo, Es'ad Efendi'nin yaşadığı bu dönem içerisinde İstanbul'da tespit edilen 450 tekke olduğunu söyler. Sayılarını ise şu şekilde verir: 95 Nakşî, 65 Kadiri, 40 Rufai, 69 Halvetî, 31 Celvetî, 26 Sümbülî, 3

O devirde tekke, dini bilfiil yaşayan insanların karargahı demektir. Din yaşanmadığı, gayesinden uzaklaşarak otomatizm içine düştüğü zaman, cemiyete hız, hareket şuur veren dinamizminden de mahrum kalınmış demektir. Tekke, kişiyi Yaraticısına bağlayan mekan, mürid, yaratıcısının rızasını arayan kişi, mürşid ise o rızanın nerede olduğunu gösteren şahsın adıdır.

Tarihçileri, XIX. asırda, tarikatların bozulduğu ve seviye kaybettiği fikrine iten en önemli sebep, 1811, 1836 ve 1847 tarihli düzenlemeyle ilgili padişah fermanları ve Meclis-i Meşâyih'in kuruluşu ile ilgili düşünülen 1868 tarihli kararlar olmalıdır.⁴⁶ Ayrıca kurulması düşünülen Cemiyet-i İttihadiyye-i Sufiyye ve Es'ad Efendi'nin de kurulması için mücadele verdiği ve başkanlığını Şeyhülislâm Musa Kazım Efendi'nin yaptığı Cemiyet-i Sûfiyye'nin kuruluş aşamalarındaki konuşmalar, tekkelerin ıslahının gerekliliğini ortaya koymuştur.⁴⁷

Bu yüzyılda, tarikat ve tekkelerin içersinde bulunduğu olumsuz durumun düzeltilmesi için, bizzat tarikat erbabı tarafından bazı ıslahatlar yapılmıştır. Cemiyetlerin açılmasının yanında, yayın organları kurulmuş, beşik şeyhliği veya evladiye gibi hususların tarikatın iç dinamikleriyle ve temel espirisiyle bağdaşmadığı dile getirilmiştir.

Önceleri, kendi kuralları çerçevesinde hareket eden tekkeler, Meclis-i Meşâyih'in kurulmasıyla Şayhülislâm'a bağlanmıştır.⁴⁸ 2 Eylül 1334/1918 yılında çıkarılan bir talimatname ile, şeyhlerin halifelerine icâzetname vermeleri, İstanbul'da Meclis-i Maşâyih, İstanbul dışında ise Encümen-i Meşâyih'in onayına bağlanmıştır.⁴⁹

Cumhuriyet kurulduktan sonra da 3 Mart ve 429 sayılı Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılmasına dair kanunun 5. maddesi ile tekkeler resmen kabul

Şazeli, 5 Mevlevî, 14, Bektaşî, 34 Sadî, 24, Şabanî, 12 Cerrahî, 8 Bedevî, 9 Bayramî, 6 Uşşakî, 6 Gülşenî, 3 Sinanî tekkesi bulunmaktadır. Bkz. Şapolyo, age., ss.461-472.

⁴⁶Fermanların yorumu için bkz. Gündüz, *Devlet Tekke Münasebetleri*, s.196; Mehmet Demirci, "Türkiye'nin Çağdaşlaşma Sürecinde Tarikatlar", *Türkiyc Günlüğü*, sayı 45, Mart-Nisan 1997, s.17.

⁴⁷ Yücer, age. s.58.

⁴⁸ Devlet tarafından tarikatların düzenlenmesi için yapılan çalışmalar hakkında geniş bilgi için bkz. Gündüz, *Devlet Tekke*, s.190.

⁴⁹ Şeyhler tarafından halifelerine verilecek icazetnamelere dair talimatname için bkz. Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, ss.410-411

edilerek, şeyhlerin tayin işlemleri Diyanet İşleri Reisliğine verilmiştir.⁵⁰ 23 nisan 1920 yılında açılan TBMM’de, çok sayıda tekke mensubu ve şeyh bulunmaktadır.⁵¹ Tekkeler kapatılana kadar, Mustafa Kemal Atatürk de şeyhlerle diyalogunu devam ettirmiş ve onların nüfuzlarından faydalanmıştır.⁵² Cumhuriyet kurulduktan sonra, inkılapların ve ıslahatların yoğun olduğu ve hızlı işlediği bir süreç başlamıştır. Bu süreçten tekkeler de nasibini almış, nihayet 1925 yılında, tekke ve zaviyeler kapatılmıştır.

4. TASAVVUFİ YAYIN ORGANLARI VE CEMİYETLER

Tarikatlar ve tekkelerle ilgili düzenlemeler, ilk defa İkinci Meşrutiyetten sonra tartışılmaya başlanmıştır. Tefessühü görenler arasında, tekkeler yıkılmalıdır diyenler olduğu⁵³ gibi tekrar eski fonksiyonlarını icra etmesi için ihya edilmeli, ıslah edilmelidir diyenler de olmuştur.

Tekkelerin kendilerini yapılandırmalarını gerektiğini savunanlar, Osmanlı devletinin içinde bulunduğu kötü durumun farkındaydı. Bunu ise bütünüyle tarikatlara yüklemek haksızlıktı. Tasavvufi, hayat toplum için bir ihtiyaçtı. Dolayısıyla tekkelerin ıslah edilmesi gerekiyordu.⁵⁴

Islah fikrini faaliyet alanına geçirmek isteyenler II. Meşrutiyetin tanıdığı imkanlar çerçevesinde, gazete- mecmua çıkarma ve cemiyet kurma çalışmalarını hızlı bir şekilde icraata koydular. Cemiyet, dervişlerin hak ve vazifelerini korumak

⁵⁰ Arıburnu, Kemal, *Milli Mücadelede ve İnkılaplarla İlgili Kanunlar*, Ankara 1957, s.157.

⁵¹ Hatta Birinci Meclis’e Kırşehir milletvekili olarak giren Cemalettin Efendi birinci başkan vekili, Mevlana Dergahı postnişini Abdulhalim Çelchi ikinci başkan vekili olmuşlardır. Hacı Bayram postnişini Şemseddin Efendi, Nakşi şeyhi Servet Efendi, Tavas Bektaşî postnişini Mazlum Baba, Erzincanlı Nakşi şeyhi Feyzi Efendi Birinci Mecliste milletvekili olarak bulunan tarikat şeyhlerinden birkaçıdır. Konuyla ilgi geniş bilgi için bkz. Kara, Mustafa, *agc.* s.320.

⁵² Atatürk’ün şeyhlerle olan münasebetleri ve yazışmaları için bkz. Kara, Mustafa, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, Dergah yay., İstanbul 2002, ss.81-95.

⁵³ Tekkeler yıkılmalıdır diyenler arasında İttihad-ı Terakki’nin önde gelen isimlerinden Abdülaziz Mecdi Tolun, Nesim-i Giridi, İleri Gazetesi’nin yazarlarından Celal Nuri, batıcı fikirlerin aşırı savunucularından ve İttihad-ı Osmani Cemiyeti’nin kurucularından olan Abdullah Cevdet ve Kılıçzade Hakkı gibi isimler bulunmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Kara, Mustafa, *Metinlerle*, ss.53-56.

⁵⁴ Bu ıslah fikrini savunanlar arasında, tekke mensupları olduğu gibi, tekke mensubu olmayıp, bu müesseselerin toplumda bir denge unsuru olduğunu gören Ziya Gökalp gibi isimlerde vardı. bkz. Kara, Mustafa, *Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, s.57.

için gerekiyordu, mecmua ise Tasavvuf kültürünü topluma daha rahat aktarmak için gerekliydi. 16 Ağustos 1909 tarihli cemiyetler kanununda parti (fırka) ile cemiyet kurma arasında herhangi bir fark öngörülmediği için, kurulan cemiyetler her türlü faaliyette bulunabiliyordu. Burada ele alacağımız tasavvufi yayın organları ve cemiyetler, bizzat tekke mensupları tarafından kurulmuştur. Dönemin tasavvufi ortamını yansıtmaları bakımından, bu kuruluşların önemli olduğuna inanıyoruz. Özellikle Tasavvuf ve Muhibban dergileri söz konusu cemiyetlerin kuruluş safhalarını yakından takip etmiş ve gelişmeleri değişik açılardan ve farklı yorumlarla kamuoyuna aktarmışlardır.

a. Tasavvufi Yayın Organları:

1. Ceride-i Sufiye

Derginin sahibi ve sorumlu müdürü Hasan Kazım, başyazarı ise Ali Fuat'tır. Tasavvufi yayın organları içerisinde, en uzun ömürlü olanıdır. Dergi 6 Mart 1325/19 Mart 1909 tarihinde çıkmaya başlamıştır. İlk sayısı, "Rehber-i Şariat-ı Muhammediyye, Kâfil-i Hukuk-ı Osmaniyye, Hadim-i Millet-i İslâmiyettir" sloganıyla çıkmıştır. İlk sayıları Cuma günleri çıkmak üzere, haftalık olarak dört sayfa halinde yayınlanmıştır. Daha sonra ise, iki haftada bir yayınlanmaya devam edilmiş ve derginin slogan yazısı "Tasavvuftan Bahis Dinî Türk Ceride-i İslâmiyyesidir" şeklinde değiştirilmiştir. 24. sayıda derginin slogan cümlesi yine değişmiş " Tasavvufî, Dinî, Siyasî, Ahlâkî, Edebî Türk Ceride-i İslâmiyyesidir" formuna dönüşmüştür. 49. sayıya kadar iki haftada bir yayınlanmış 49.sayıdan sonra tekrar haftalık olarak çıkmaya başlamıştır. Dergi toplam 161 sayı yayınlanmıştır. ⁵⁵

Çok seçkin yazar kadrosuna sahip olan dergide, Rıza Tevfik, Sadık Vîcdani, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal, Veled Çelebi, Hüseyin Vassaf, Tahirü'l-Mevlevî,

⁵⁵ Aşkar, Mustafa, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, (Kültür Bakanlığı yay.), Ankara 2002, s.299.

İzmirli İsmail Hakkı ve Mustafa Fevzi, Bursalı Mehmet Tahir, Hocaşade Ahmet Hilmi, Ferit Kam gibi yazarların da makaleleri neşredilmiştir.⁵⁶

Dergiden bazı bölümler ise şu şekildedir: Tefsir-i Şerif, Hayru'l-Kelam, Tezkâr-ı Ebrar, Edebiyat.

Dergi dönemin birçok tasavvufî problemine çözüm üretmek istemiştir. Bu yayın organı İstanbul'daki tekke şeyhlerinden tekkelerin tarihçesi hakkında bilgi alma teşebbüsünde bulunmuştur. Bu tasarıyla her tekke şeyhi, postnişini olduğu tekkenin tarihini yazıp göndermesi ve bu bilgilerin yayınlanması amaçlanmıştır. Ancak dergi buna muvaffak olamamıştır.⁵⁷

2. Muhibbân

Muhibban dergisi, Şaban 1327/3 Ağustos 1909 tarihinde Hacıbeyzade Muhtar tarafından çıkarılmaya başlanmıştır. "Siyasetten maada her şeyden bahseder" sloganıyla çıkan dergi, Bektaşî Tarikatı'nın yeniden resmî hüviyet kazanması yönünde faaliyet göstermiştir.⁵⁸ Daha ziyade Kadirî, Rûfâî ve Sa'dî tarikatlarınca desteklenmiştir.⁵⁹ Ancak dergi fazla uzun ömürlü olmamış ve Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla yayın hayatından çekilmiştir.

Şeyh Naili Efendinin kurmak istediği "Cemiyet-i İttihad-i Sufiyye" nin gerçekleşmesi için büyük çaba harcayan Muhibban dergisi, Tasavvuf dergisi'nin desteklediği bir başka cemiyet olan Cemiyet-i Sufiye'nin kurulmasıyla, bu çabalarında başarısız kalmıştır. Muhibban'da, Cemiyet-i Sufiye'yi destekleyen

⁵⁶ Dergiden daha kolay yararlanmak için indeks hazırlanmıştır. İndeks için bkz. Özlümel, İsmail, *Ceride-i Sufiye İsimli Mecmuanın İndeksi*, basılmamış lisans tezi, Ankara 1992.

⁵⁷ bkz. *Ceride-i Sufiyye*, sayı 53, s.59. Konuyla ilgili ayr. bkz. Kara, Mustafa, "*Ceride-i Sufiye*", *DİA*, c.7, s.410.

⁵⁸ Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, (Escr yay.), İstanbul 1972, ss.295-297.

⁵⁹ Kara, Mustafa, *Din Hayat ve Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, s.280; Derginin 4. sayısı esas alınarak bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışma için bkz. Gündoğdu, Cengiz, "*Osmanlı'nın Son Döneminde Yayınlanan Tasavvufî Muhtevalı Muhibban Dergisi ve 1327 Yılı 4. Sayısında Yer Alan Bazı Makaleler*", *Tasavvuf İlimi ve Akademik Araştırma Dergisi*, Eylül-Aralık 2001, Sayı 7, ss.293-304.

zamanın Şeyhulislâmı Musa Kazım Efendiyi, Masonlukla itham eden yazılar yayınlanmıştır.⁶⁰

3. Tasavvuf

Mart 1327/1911 yılında yayın hayatına başlayan derginin sahibi, Urfa Mebusu, Şeyh Safvet Efendi'dir. Resmî olmamakla birlikte Şeyh Safvet'in de idare heyetinde bulunduğu, Cemiyet-i Sufiye'nin yayın organı olma özelliği ile dikkat çekmektedir. Bu dergi haftalık olarak çıkmıştır. Derginin sahibi Şeyh Safvet Efendi daha sonra cemiyetin ikinci reisi olmuştur.

Es'ad Efendi'nin, Cemiyet-i Sûfiye'nin açılışında yaptığı konuşmayla birlikte birçok yazısı, bu dergide yayınlanmıştır. Cemiyet-i Sûfiyye'de yapılan konuşmalar dergide ayrı ayrı yayınlamıştır.

1908'de Şeyh Naili Efendi tarafından kurulmak istenen Cemiyet-i Sûfiyye-i İttihadiyye'nin destekleyicisi konumundaki Muhibban Dergisi ile Cemiyet-i Sufiye'nin destekleyicisi Tasavvuf Dergisi arasında ciddi polemikler olmuştur. Muhibban Dergisi, Şeyhulislâm Musa Kazım Efendinin tasavvufa karşı ve mason olduğu ve dolayısıyla Cemiyet-i Sufiye'nin başkanı olamayacağını yazarken, Tasavvuf dergisi ise tam aksine Şeyhulislâmı yanlarına çekecek yayınlar yaparak, Musa Kazım efendinin ehl-i tarik olduğunu, tasavvufa dair tercüme eserler neşrettiğini iddia etmiştir.⁶¹ Tasavvuf dergisi, dönemin siyasî çizgisinde yeni bir söylem geliştirmiştir.⁶²

Tasavvuf dergisi, muhteva olarak daha ziyade tasavvuf ıstılahları, tasavvuf edebiyatı, tasavvufi mektuplar, tasavvufi hikmetler, menkabeler, sufi hal ve tercümeleri gibi konulara ağırlık vermiştir.

⁶⁰ Kara, Mustafa, *Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, s. 42.

⁶¹ Kara, Mustafa, "Cemiyet-i Sufiye" *DİA*, c.7, s.335.

⁶² Mustafa Kara, Tasavvuf dergisinin bu çizgisini, Meşrutiyet meddahlığına soyunarak politize olmakla nitelenmişse de, devrin zemini itibarıyla değerlendirdiğimizde bu derginin de haklı olduğu yönlerin olduğunu belirtir. Meşrutiyet meddahlığı nitelendirilmesinin, dergi için haksız ve ağır bir ifade olduğunu söylemek isteriz. bkz. Kara, *Din ve Hayat Açısından Tekke ve Zaviyeler*, s.278.

Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki sıkıntılar içerisinde, derginin yayın hayatına son vermek zorunda kalınmıştır.

4. Mihrab

Mihrab Dergisi'nin sahibi ve sorumlu müdürü Agâh Mazlum'dur. 15 Teşrin-i sâni 1339/1920'de yayın hayatına başlayan dergi 15 günde bir çıkarılmıştır. Derginin slogan cümlesi " Ahlâkî, ictimai, felsefî, tarihî ve edebî bir mecmuadır" şeklindedir.

Dergide, Sühreverdi Maktul ve Hay b. Yakzan ile ilgili bölümlerle birlikte Bakizade Tahir, Hilmi Ziya Ülken, ve Şekip Tunç gibi yazarların tasavvuf tarihi ve psikolojisiyle alakalı yazılarına da yer verilmiştir. Dergide ayrıca, Semiha Rıfâî, Yusuf Ziya, Mehmed Emin, Mehmet Şerafettin (Yaltkaya), Ömer Fuad, Abdulhak Hâdi gibi isimlerin makaleleri de yayınlanmıştır.

Dönemin önemli tartışmalarından olan Şeyh Safvet ile İzmirli İsmail Hakkı'nın "Tasavvuf Kitaplarında Hadisler" üzerine yaptıkları tartışmalar da, bu dergide yayınlanmıştır.⁶³ Dergi, dönemin siyasi polemiklerine girmeden, kendilerine göre akılcı bir yol takip etmeyi hedeflemiştir.⁶⁴ Aralıksız 28 sayı çıkan Mihrab dergisi, 1 Nisan 1925'de yayın hayatına son vermiştir. Yani derginin ömrü yaklaşık beş yıl olmuştur.

⁶³ Şeyh Safvet içinde bulunduğu tasavvuf çevrelerinin ve bu kesimin önde gelen isimlerinden biri dir. İçte bu kimlikle tasavvufa yönelen cloştirilene cevap vermeye çalışmıştır. İzmirli İsmail Hakkı da dönemindeki gelişmeleri takip eden ve geçirilen sıkıntılı döneme çözüm arayan bir ilim adamıdır. Her iki şahıs arasında cereyan eden entelektüel düzeydeki tartışmalar kitap halinde yayınlanmıştır. İzmirli İsmail Hakkı kendi görüşlerini "Hakkın Zaferleri" adıyla 1341/1925'de yayınlarken, Şeyh Safvet te kendi görüşlerini "Tasavvufun Zaferleri" adıyla 1343/1927 yılında yayınlamıştır. bkz. Şeyh Safvet Efendi, *Tasavvufun Zaferleri*, Evkaf Matbaası, İstanbul 1343; İzmirli İsmail Hakkı, *İlakkın Zaferleri*, İstanbul 1341. Son olarak da bu tartışmaların tamamının tenkidli neşri İbrahim Hatiboğlu tarafından yayınlanmıştır. Bkz: İzmirli İsmail Hakkı-Şeyh Safvet, *Ahlâk ve Tasavvuf Kitaplarındaki Hadislerin Sıhhati*, (tenkidli neşr. İbrahim Hatiboğlu), Dâruhladis, İstanbul 2001.

⁶⁴ Ercan, Ayşe, *Mihrab Mecmuasının Türk Basın Tarihindeki Yeri ve Önemi*, İÜBYYO., basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul 1990, ss.76-78. ayr. bkz. Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, s.303.

5. Hikmet

Hikmet Dergisi, Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi tarafından 8 Nisan 1326/ 1908 tarihinden itibaren çıkmaya başlayan haftalık bir gazetedir. Gazetenin "Hakikat hadimi akşamları çıkar, özü sözü doğru Osmanlı gazetesidir." şeklinde bir slogan cümlesi vardır.

Gazetede genel muhteva olarak şunlar bulunmaktadır: " Tasavvuf-ı İslâmî" adlı bir bölüm, tasavvufi hikayeler ve piyesler, Hikemiyat bölümünde Filibeli Ahmed Hilmi'nin Tasavvuf Felsefesiyle ilgili bir köşesi.⁶⁵

Dergi'nin, tasavvufi yönü olmakla birlikte, siyasî tarafı da ağırlıklıdır.⁶⁶

6. Mahfil

Tahiru'l-Mevlevî'nin sahibi olduğu derginin ilk sayısı 1338 Zilkade/ 17 Temmuz 1920 de çıkmıştır. " İlmî, edebî, ictimai, aylık bir dergidir" alt başlığıyla çıkan Mahfil, 68 sayı yayınlanmıştır.

Dergide "Mahfil-i Edebî, Mahfil-i Tarihî, Mahfil-i Tasavvufî gibi ana bölümler yer almıştır. Dergide, Ahmet Hamdi Akseki, Bergamalı Cevdet, Suûdu'l-Mevlevî, Konyalı M. Atıf, Mehmed Şerafettin, Mehmet Ali Aynî, Abdülaziz Mecdî, Hüseyin Vassaf, Süleyman Nazif, İskilipli M. Atıf gibi dönemin önemli mutasavvıf, ilim adamı ve edebiyatçıların yazıları yayınlanmıştır. Temmuz 1920'den Kasım 1925'e kadar yaklaşık beş yıl aralıksız olarak yayınlanan Mahfil dergisi, Tahiru'l-Mevlevî'nin tutuklanarak Ankara'ya gönderilmesi dolayısıyla üç ay kadar çıkmamıştır. Mart 1926 da ise son sayısını yayınlayarak yayın hayatına son

⁶⁵ Kara, Mustafa, *Tekkeler ve Zaviyeler*, s.282.

⁶⁶ Çetin, Atilla, *"Hikmet"*, *DİA*, c.17,ss.519-520.

vermiştir.⁶⁷ Aralıklı çıkan son sayısı hesabedilirse derginin toplam ömrünün altı yıl olduğu söylenebilir.

b. Tasavvufi Cemiyetler

Şeyhlerin dönemin kötü durumuna dur demek ve bozulan kurumların ıslahını gerçekleştirmek amacıyla, gazete ve dergi çıkarmanın yanında, yöneldikleri ikinci alan cemiyet kurma idi. Bu cemiyetler, tekke dışında resmî bir kurum olarak bir güç odağı olacak ve burada dervişlerin hakları savunulacaktı. Bu amaçla, iki ayrı cemiyet kuruluş çalışmalarına başlamıştır. İki cemiyet de kuruluş çalışmalarına hemen hemen aynı zamanda başlamasına rağmen, bunlardan biri sadece biri programını açıklayacak fakat kuruluşunu gerçekleştiremeyecektir. Diğeri ise, Şeyhulislâmı da yanına alarak kuruluşunu gerçekleştirecektir.

Bu cemiyetler şunlardır:

1. Cemiyet-i Sufiyye-i İttihadiyye

Bu Cemiyetin kuruluş çalışmaları, Muhibban Dergisi tarafından yakından takip edilmiş ve Cemiyetin kuruluşu için çaba sarfedilmiştir. Muhibban'ın ilk sayısının ilk sayfasında, Trablusgarp'taki sürgün hayatından dönen Şeyh Naili Efendi'nin fotoğrafı konmuş ve tarikat ehlinin kurması gereken cemiyetle ilgili çalışmalarına 9. ve 10. sayılarda geniş yer verilmiştir. İstanbul'a döndükten kısa bir süre sonra Şeyh Naili vefat etmiştir (v.1908). Şeyh Naili'nin hazırladığı dokümanları ele geçiren derginin sahibi Ahmet Muhtar, bunları derginin aracılığıyla kamuoyuna sunmuştur. Kurulması düşünülen cemiyetin adı "Cemiyet-i Sufiyye-i İttihadiye veya Cemiyet-i İttihadiyye-i Sufiyye'dir.

⁶⁷ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Güngör, Zülfikar, Tahiru'l-Mevlevi (Olgun) Hayatı, Edebiyatı ve Dini Edebiyatı ile ilgili Şiirleri, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara 1994; ayr. bkz. Kara, İsmail, *Mahfil Dergisi Üzerine Bir Araştırma*, basılmamış lisans tezi, Ankara 1994.

Cemiyetin, Ahmet Muhtar tarafından Muhibban'da yayınlanmak suretiyle kamuoyuna sunulan kuruluş amacı şu şekildedir: "Tarikat-ı aliyye çok kutlu bir yoldur. Dervişlik mesleğinde, başka hiçbir meslekte görülmeyen ihâta ve umumiyet vardır. İmam-ı Azam'ın da derviş olduğu mâlumdur. Necmeddin-i Kübra, İbn Arabi, Mevlana, Sa'dî, Câmî, Hayâlî gibi şahsiyetlerin de birer derviş oldukları inkar edilemez. Ancak dervişlik, birilerinin zannettiği gibi işsiz güçsüz dolaşanların mesleği, tekkeler ise birer tembelhane değil, belki mükemmel bir dersane, irfan meclisleri, herkesin kabiliyetine göre ilmin, âdâbın, hakikatin öğretildiği önemli birer kurum olduğunun ısbatı gereklidir. Çünkü aslen dervişlik tekke ile kisve ile değil, ahlâk ve akıl iledir. Ancak dervişin hakikisi olduğu gibi, sahtesi de bulunmaktadır. Bu nedenle hakikisini ıslah ve ihya, sahtesini de bertaraf etmek gerekmektedir."⁶⁸

Cemiyet, tekkelerin ve ehl-i tarikin ıslahı için şu dört hususun gerçekleşmesini Muhibban dergisi vasıtasıyla beyan etmiştir.

1-Meclis-i Meşayih reisi, hem şariat, hem de tarikat ilimlerine vâkıf biri olmalıdır.

2-Meşihat ve hilafet, mal, mülk gibi babadan oğula intikal etmemelidir.

3-Tekkeler, sadece dervişlere değil, herkese açık olmalıdır. Gelenlere "niçin geldin" denmemelidir.

4-Tekkeler ehl-i tarik müfettişlerce sürekli denetlenmelidir.⁶⁹

Şeyh Naili Efendi, bunlardan hariç bir de nizamname taslağı hazırlamıştır. Ahmet Muhtar, bu nizamnameyi ikmal etmek ve son şeklini vermek üzere, 20 kişilik bir heyet kurmayı düşünür. Bu heyeti teşekkül ettirmek için İstanbul'da görev yapan 311 tekke şeyhine 8 kanun-ı evvel 16.04.2002/1326 tarihinde bir mektup yazarak, 20 kişiyi tekke şeyhleri arasından gizli zarf usûlüyle belirlemelerini ister. Gelen oylardan en çok oyu alan 20 kişi tespit edilmiştir. Ancak, Ahmet Muhtar'ın koordine

⁶⁸ Kara, Mustafa, *Çihilümüz Tasavvuf Hareketleri*, s.43.

⁶⁹ Geniş bilgi için bkz. Kara, *Tekke Zaviyeler*, ss.283-286.

ettiği nizamname ıslah ve ikmal komisyonunun 25 Mart 1327 tarihinde bir araya geldiğinde, sorduğu ilk soru "aynı amaçlı iki cemiyete gerek var mı?" sorusu idi.⁷⁰

2. Cemiyet-i Sûfiyye

Muhibban çevresi, cemiyet kurma çalışmalarıyla uğraşadursun, Kelamî Dergahı şeyhi Es'ad Efendi, dönemin şeyhulislâmı Musa Kazım Efendi'yi de yanına almış ve kendi cemiyetini çoktan kurmuştu. Cemiyetin kuruluş çalışmaları, Kelamî Dergahında yürütülmüştür. Ve Cemiyet-i Sufiyye, Tasavvuf Dergisi'nin yayın hayatına başlamasından (10 Mart 1327) iki ay sonra kurulmuştur. Cemiyetin reisi Musa Kazım Efendi, ikinci reisi ise Es'ad Efendi olmuştur.⁷¹ cemiyetin birinci azası Ahmet Buhari şeyhi Ali Efendi, ikinci azası Urfa Mebusu Şeyh Safvet Efendi'dir.⁷²

Bu Cemiyet vasıtasıyla gerçekleştirilmek istenen faaliyetler ise şunlardır:

- 1-Tasavvuf ile ilgili mevcut bütün eserlerin yer alacağı geniş bir kütüphane kurmak,
- 2-Çok geniş kapsamlı bir Tasavvuf Tarihi hazırlamak ve neşretmek,
- 3-Cemiyet merkezinde sürekli konferanslar düzenlemek,
- 4-Güneydoğuda şube açmak.⁷³

Yukarıda haklarında bilgiler verdiğimiz yayın organları ve cemiyetler bizzat tasavvuf erbabı tarafından yürütülen yenilenme çalışmalarının birer parçasıdır.

⁷⁰ Kara, Mustafa, *Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, s.42

⁷¹ Cemiyetin kuruluşunu, Tasavvuf Dergisi şu şekilde haber yapmıştır: Şeyhulislâm Musa Kâzım Efendi Hazretlerinin riyaset-i fahriyesi ve Kelami Dergah-ı Şerifi şecdenişin-i irşadı Şeyh Muhammed Es'ad Efendi Hazretlerinin riyaset-i saniyesiyle bi-mennihi Tcâlâ teşekkül eden Cemiyet-i Sufiyye'nin iftihadı, geçen perşembe günü Topkapı Tramvay caddesinde kain cemiyetin daire-i fahiresinde turuk-ı alîyye meşâyih-i kiramından pek çok zevat-ı zevil ihtiram hazır bulundukları halde ifa edilmiş ve mevlid-i mukaddes-i risaletpenahi menkabe-i mübarekesinin fuyuzat-ı ruhaniyesiyle mülk ü milletin dcavât-ı hayriyyesi tertil ve tilâvet olunmuştur. Tasavvuf Dergisi, sy.,3, s. 2.

⁷² Cemiyet-i Sufiye ile ilgili geniş bilgi için bkz. Kara, Mustafa, age., ss.287-297; *DİA*, c.7, s. 335; *Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, s. 42.

⁷³ bkz. Kara, Mustafa, *Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, s. 43. Buradan da anlıyoruz ki Türkiye üzerindeki oynanan oyunların büyük bir kısmı Güneydoğu üzerinde odaklaşıyordu. Güneydoğuda birlik beraberliği sağlamak amacıyla böyle bir faaliyete girilmiş olsa gerektir diye düşünüyoruz.

Ancak bu çalışmalar yetersiz kalmış, gelişmelerin önüne geçilememiş ve nihayet, 30 Kasım 1341/1925'de tekke ve zaviyeler kapatılmak zorunda kalmıştır.

5. TEKKELERİN KAPATILMASI

Yüzyıllarca eğitim merkezi, misafirhane, manevî tedâvi merkezi, vb. vazifeleri ifa etmiş olan tekkelerin Cumhuriyetin ilanıyla birlikte yeri neresi olacaktı? İnsanın önemli bir yönü olan tasavvufî hayat, yeni dönemde nasıl işleyecekti?

1 Kasım 1922 yılında saltanatın kaldırılması, 3 Mart 1924'te Halifeliğin kaldırılması ve Laik rejimin gerçekleştirdiği birçok yenilikten sonra, sıra tekkelere de gelecekti. Şeyh Sait Olayı iki müesseseyi hedef tahtası haline getirdi. Bunlardan biri siyasî, ikincisi dinî idi. Birincisinin işini bitiren hükümet, ikincisine yöneldi. Şeyh Sait İsyanı sonucu 4 Mart 1925 tarihinde çıkarılan tahrir-i sükûn kanunu ile kurulan İstiklal Mahkemeleri, özellikle taşrada çok etkin bir rol oynamıştır. Diyarbakır'da çalışmalarını yürüten Şark İstiklal Mahkemesi, Şeyh Sait ve arkadaşları hakkında verdiği idam cezası sonrasında, bölgedeki tekke, zaviye ve tarikatların kapatılmasını kararlaştırmıştı. Mahkeme savcılığı tarafından ise Mardin, Van, Hakkari, Siirt, Diyarbakır, Malatya, Elazığ, Ergani valilik ve kaymakamlıklarına 30 Haziran 1925 tarihinde bir yazı göndererek " tekke ve zaviyelerin birer şer kaynağı ve fesat yuvası" olduğu bildirilerek kapatılmaları istenmiştir.

Mustafa Kemal ise, çıktığı Kastamonu seyahatinde fes yerine şapka giyerek, ilk kez "türbelerden yalancı evliyâlardan istimdad istemek, medenî bir heyet-i ictima için şîndir.⁷⁴ İyi biliniz ki Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler ülkesi olamaz. En doğru ve hakiki tarikat tarikat-i medeniyyedir. Tarikat şeyhleri, dediğim bu hakikatı bütün açıklığı ile kavrayacaklar ve kendilerinden derhal tekkeleri kapatacaklar" sözlerini sarfetmiş ve Ankara'ya dönüşünün akabinde 2 Eylül 1341/1925 tarihinde tarikatların kapatılmasına dair kararname çıkarılmıştır. Bu kararname sonrası, yurt çapında 773 tekke ve 905 türbe kapatılmıştır. 28.11. 1925 tarih ve 8493 sayılı genelge ile kapatılan tekkelerle ilgili bütün işlemlerin Milli Eğitim Bakanlığınca

yürütülmesi öngörülmüştür. Daha sonra da TBMM'nin 30.11.1925 tarihli toplantısında Konya mebusu Refik Bey ve arkadaşlarının hazırladığı tekke ve zaviyelerle, türbelerin seddine ve türbedarlıklarla ilgili bir takım unvanların men ve ilgasına dair kanun teklifi görüşülerek 677 sayılı kanun olarak kabul edilmiş ve bu kanun 13.12.1925 tarihinde 243 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.⁷⁵

Tekkelerin kapatılması da, diğer önemli inkılaplarda olduğu gibi köklü bir değişimi hedefliyordu. Zamanın şartları gereği bu inkılaplar yaşanmıştır. Ancak tekkeler, kapatılmadan önce olduğu gibi kapatıldıktan sonra da tartışılmaya devam etmiştir. Kapatılmasından hemen sonra, tekkelerin zaten muzır ocaklar olduğunu, kapatılmasının gerekli olduğunu, söyleyenler olduğu gibi bu karara olumsuz tepki gösterenler de olmuştur.⁷⁶

Tekkeler kapatıldı ancak tarikatlar hâlâ realite olarak durmakta ve tasavvufi hayatın bir ihtiyaç olduğu gerçeği her zeminde vurgulanmaktadır. Çok önemli bir kültür birikimi olan Tasavvuf Kültürü ise Yirmibirinci yüzyıl irfanına göre anlatılmak ve yorumlanmak üzere İlahiyat Fakültelerinde yeni yeni yetişmekte olan Tasavvuf Tarihi akademisyenlerinin himmetini beklemektedir.

⁷⁴ Şîn, Arapça bir kelime olup yüzkarası anlamına gelmektedir. Bkz. Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İz yay., İstanbul 1996, s.1027.

⁷⁵ Kara, *Metinlerle*, s.328; ayr. bkz. Baz, İbrahim, *Abdülhakim Arvasi, Hayatı*, ss. 16-17; Kanunun mecliste görüşülmesiyle ilgili geniş bilgi için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, c.19, 2. Devre, Ankara 1925, ss.316-322.

⁷⁶ Kenan Rifai, Abdülaziz Bekkine, Abdülhakim Arvasi ve birçok mutasavvıf tekkelerin zaten bozulduğunu kapatılmayı hak ettiğini belirtmişlerdir. Kanımızca bu zevât-ı kirâm, bu yargılarını dönemin konjonktürünü hesaba katarak söylemişlerdir. Türbelerin kapatılması aşamasında kapatılmaya tepki gösterenlerden biri dönemin Milli Eğitim Bakanı olan, ve Türk Ocakları Başkanlığı yapmış olan Hamdullah Suphi Tanrıöver'dir. 1925 Bakanlar Kurulunda yaptığı konuşmasında Mustafa Kemal'e, türbelerin kapatılmasının millet mefkuresinin ve tarihinin unutulmasına sebep olacağı şeklindeki sert itirazına karşı Atatürk'ün bu devrimleri dönemin konjenktürü itibarıyla yaptığını ifade eden şu cümleler anlamlıdır: " bekle, on onbeş sene sonra bütün türbeleri sana vereceğiz" Baydar, Mustafa, *Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları*, Menteş Kitabevi, İstanbul 1968, ss.172; Tanrıöver'in hayatıyla ilgili geniş bilgi için ayr. bkz. Tevetoğlu, Fethi, *Hamdullah Suphi Tanrıöver Hayatı ve Eserleri*, Kültür Turizm Bakanlığı yay. Ankara 1986. Atatürk'ün bir mutasavvıf olan Mevlânâ'nın dergâhını açık tutması ve Mevlânâ'ya muhabbetiyle alakalı olarak bkz. Sayar, Ahmet Güncü, *Hasan Ali Yücel'in Tasavvufi Dünyası ve Mevlevîliği*, Ötüken yay., İstanbul 2002.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞEYH MUHAMMED ES'AD-I ERBİLÎ'NİN (1847-1931)

HAYATI, YETİŞMESİ VE KİŞİLİĞİ

Bu bölümde Muhammed Es'ad-ı Erbilî'nin hayatını ve şahsiyetini çeşitli yönlerden ele almak istiyoruz. Şimdi sırasıyla bunları görelim.

1. ÇOCUKLUK VE GENÇLİK DEVRİ

a. Soyu, Ailesi ve Doğumu:

Muhammed Esad-ı Erbilî, Musul'un Erbil⁷⁷ kasabasında 1264/1847 yılında doğmuş olup⁷⁸, orada bulunan Hâlidî tekkesinde post-nişîn Şeyh Muhammed Said 'in

⁷⁷ Erbil, Kuzey Irak'ta bir şehir ismi olup; halen Irak Cumhuriyeti'nin Bağdat, Basra, Musul ve Kerkük'ten sonra beşinci büyük yerleşim merkezidir. Bazı kültürel ve idari müesseselerin yer aldığı şehirde bir de Selahaddin Eyyûbî'nin adını taşıyan üniversite bulunmaktadır. bkz. *Kâmûsü'l a'lâm*, c. 2, s.821. *DLA*, c. 11, ss.272-273, Erbil maddesi.

⁷⁸ Kendisine Menemmen Örfi İdarcsi tarafından sorulan sualc karşı zabıt ceridesinde " *Adı Esat, babası Sait, 1259/1843 doğumlu aslen Erbilli olup, İstanbul Erenköy'ünde mukim, evli ve üç çocuklu olduğunu söyledi*" şeklinde bilgi bulunmaktadır. bkz. *TRMM Zabıt Ceridesi*, Devre 3, Celse 2, Cilt 25, sayfa. 5, 1931; Doğum tarihi (1259/1843) olarak geçen bir diğer kayıta Sadık Albayrak'ın, *Son Devir Osmanlı Uleması* isimli eseridir. Bu Eserin ilk dört cildi ulemaya ait sicill-i ahval dosyaları esas alınarak hazırlanmıştır. Albayrak, Sadık, *Son Devir Osmanlı Uleması* (İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvali), (Medrec yay.), İstanbul 1980. Mustafa Necati Bursalı ise İstanbul ve Anadolu Evliyâları isimli eserinde doğum tarihinin 1848 olduğunu söyler. bkz. Bursalı, Mustafa Necati, *İstanbul ve Anadolu Evliyâları*, (Tuğra Neşriyat), İstanbul trz., s.454. Bu kitap bilimsel üsluptan uzak hissi bir dille yazılmıştır. Bu nedenle gerek Es'ad Efendi'nin hayatı, gerek diğer evliyânın hayatları hakkında birtakım bilgi hataları bulunabilmektedir. Es'ad Efendi'nin doğum tarihi hususundaki bizim kanaatimiz ise, doğru tespitin, Sefine'de ve diğer birçok eserde geçtiği gibi 1264/1847 olduğu

oğludur.⁷⁹ Dedesi, Hâlid-i Bağdadî'nin halifelerinden Şeyh Hidâyetullah'tır.⁸⁰ Hem baba, hem de anne tarafından "Seyyid" olduğu söylenmektedir.⁸¹ Erbil'de Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî'nin inşa etmiş olduğu tekke, bu aileye bırakılmıştır.⁸² Adı geçen tekkede meşihatın, büyükten büyüğe intikal etmesi meşruttur.⁸³

b. Evliliği

Muhammed Es'ad-ı Erbilî, evli ve dört çocuk babasıdır. Oğulları Mehmet Ali Efendi, uzun yıllar Selimiye Dergâhı şeyhliği yapmış ve Menemen hadisesiyle ilişkisi olduğu iddiasıyla yargılanarak idam edilmiştir. Diğer oğlu Muhammed Efendi ise, Erbil'de ikamet etmiş, İngilizlerin Musul'u işgali sırasında İngiliz idaresine iltifat etmeyip, aksine Türkiye lehine çalışıp, Türkleri Cemiyet-i Akvam (Birleşmiş Milletler)'e müracaat için teşvik etmiştir. Es'ad Erbilî'nin iki kızı olmuştur. Esmâ hanım ismindeki kızı genç yaşta vefat etmiştir. Diğer kızı ise Saadet

şeklinde. Hüseyin Vassaf'ın, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr fî Şerhi Esmâi Esrar* adlı csceri Es'ad Efendi hakkında en geniş ve doğru diyebileceğimiz bilgileri ihtiva eden temel kaynağımızdır. Bu eser 18. Ve 19. Yüzyıllarda bilhassa Anadolu'da yaşamış olan mutasavvıfları konu edinmektedir. bkz. Akkuş, Mehmet, "Yayınlanmamış Bir Sâfilers Ansiklopedisi *Sefîne-i Evliyâ*" İlim ve Sanat, Ankara 1985, sayı.2, ss.88-91.

⁷⁹ Vassaf, Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ*, Süleymaniye Küt. Yazma Bağışlar Bl., No: 2306, C. 2, s.191; Yılmaz, Hasan Kâmil, "Es'ad Erbilî", *DİA*, c. 11, İstanbul 1995, s. 348; konuyla ilgili ayr.bkz. Vassaf, aynı cscr., (haz Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş), Scha Neşr., c.2, ss.355-370.

Hüseyin Vassaf'ın Es'ad Efendi hakkında yazdıkları ilk clden kaynaklarımızdan biri olmaktadır. Vassaf cscrinde "kendilerine muhabbet-i mahsusa-i âcizânem olup mükerreren şerefyah olmuş idim" (s. 360) diyerek iltifatta bulunduğu Es'ad Efendiyi, bizzat yakından tanıdığını belirtmiştir. Vassaf'ın yazdıkları, Es'ad Efendi hakkında hususi ve mufassal bilgiler içermektedir.

⁸⁰ Yılmaz, Hasan Kâmil, *Altın Silsile*, s. 241, İstanbul 1994. Yılmaz, Hasan Kâmil, "M. Es'ad Erbilî", *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, İstanbul 1996, c. 9, s.369.

⁸¹ Yılmaz, *Allah Dostları*, aynı yer. Yılmaz, bu ansiklopediye yazdığı maddede Es'ad Erbilî'nin hem anne, hem de baba tarafından seyyid olduğunu kaydederken, anne tarafından ailesi hakkında bilgi vermemektedir. Es'ad Efendi ise *Risale-i Es'adiyye'nin* hatime kısmında yazdığı kendi tarihçe-i hayatında bu hususta herhangi bir şey söylememektedir. Biz bunu onun tevazuuna bağlamaktayız. bkz. Erbilî, Muhammed Es'ad, *Risale-i Es'adiyye fî Tarikatı'l- Aliyye*, (Dersaadet Matbaası), İstanbul 1341-1343, ss.29-30. Es'ad Efendi'nin kendi kaleminden, hal tercemesi için ayr. bkz. Kara, İsmail, "Meclis-i Meşâyih, Ulema-Tarikat Münasebetleri ve İstanbul'da Şeyhlik Yapmış Beş Zatın Kendi Kaleminden Terceme-i Halî", Kutadgubilig, Sayı: 1 (Ocak 2002), ss.185-214. Vassaf'ın *Sefîne*'sinde ise "Valide-i Muhteremeleri cihetinden de seyyid nesebidir." cümlesiyle hem anne hem baba tarafından seyyid olduğunu belirtmiştir. Bkz. Vassaf, Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ*, Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar Bl., No: 2306, C. 2, s.191.

⁸² Vassaf aynı yer.

⁸³ Aynı yer.

hanımıdır.⁸⁴ Torununun birinin ismi Tâhâ'dır.⁸⁵ Es'ad Efendi'nin, Erbil'de ikamet etmiş olan Şeyh Abdurrahman Efendi⁸⁶ ve Nakşibendiyye ve Kadiriyyeden, icazetli aynı zamanda kendisinin halifelerinden olan Şeyh Abdussamed isminde biraderi vardır.⁸⁷ Yahya Efendi namında bir de yeğenin olduğunu kayıtlardan tespit edebildik.⁸⁸

c. Yetiştirilmesi

Es'ad Efendi, ilk tahsiliyle ilgili bilgileri kendi kaleminden şu şekilde verir: *"İhtida-i tahsilim pederimin hankâh ve medresesinde ve muallim-i mahsûsum Mehmet Efendiden olup, âhiren ulûm-ı âliyyeyi ulema-yı benâmdan Davud Efendi merhûmdan bi'l-ikmal, bin iki yüz seksen yedi (1287/1870) tarihinde icazetim dahi o zât-ı muhteremdendir."*⁸⁹ Buradan da anlıyoruz ki, Es'ad Efendi, ilk tahsilini Mevlânâ Hâlid Bağdadî'nin Erbil'de yaptırmış olduğu ve pederinin postnişin olduğu tarihlerde bu hankâh ve medresede tamamlamıştır. Devrinin meşhur âlimlerinden sayılan Davud Efendi'den özel dersler görerek, bu zattan 23 yaşında icazet almıştır.

Es'ad Efendi, 23 yaşında Tâhâ'l-Harîrî'den manevî ders alır. Şeyh Tâhâ'l-Harîrî onu tarikata yeni girenlere zahiri ilimleri öğretmekle memur eder. Bu, onun zahiri ilimlerde daha bu yaşta iken yeterli seviyeye ulaşmış, yetkin bir kişi olduğunu gösterir.

2. TASAVVUFA İNTİSABI

Es'ad Erbilî de diğer bir çok mutasavvıf gibi zahiri/şer'i ilimleri tamamladıktan sonra tasavvufa yönelmişlerdir. Mutasavvıfların bu tavrı, tasavvuf ve

⁸⁴ Aynı yer ;ayr.bkz: *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 3 , Celsc 2, Cilt 25, 1931, ss.61-64.

⁸⁵ Aynı eser, s.198.

⁸⁶ Aynı eser, s.191.

⁸⁷ Kara, İsmail, *Meclis-i Meşâyih ...* , s.198.

⁸⁸ Es'ad Efendi "Biraderzâdem Yahya Efendinin Manzum Mektubunun bi't-tahmis Cevabı Yazılmıştır" diyerek manzum mektubunu Divânına almıştır. Buradan da anlıyoruz ki Yahya Efendi isimli bir de yeğeni vardır.

⁸⁹ Kara, İsmail, "agm.", s.197.

tarikatın şeriata rağmen/şeriatin zıddına değil, bilakis şeriatin hükümleri doğrultusunda bir müessese olduğu gerçeğini ön plana çıkarmaktadır.

a. Şeyhleriyle Münasebetleri

Es'ad Efendi 23 yaşında zahirî ilimleri tamamlayıp icazet aldıktan sonra, 1287/1870 tarihinde Tâhâ'l-Harîrî'ye intisab eder. Es'ad Efendi, babası ve dedesi şeyh olmasına rağmen, neden onlara intisab etmediğini şöyle açıklar: “*Tarikat-i aliyye-i Nakşbendiyye’de seyr ü sülûkum, ne babamın ne de dedemin irşâd zamanlarına rastlamadığından, o zamanın kuth-ı irşâdı bulunan Tâhâ'l-Harîrî en-Nakşbendî el-Hâlidî hazretlerinin hizmetine girdim.*”⁹⁰ Beş senede seyr ü sülûkunu tamamladıktan sonra 1292/1875 tarihinde şeyhi Tâhâ'l-Harîrî'nin de vefatı üzerine, ondan aldığı emir doğrultusunda, yine onun makamında irşad vazifesine başlar.⁹¹ İlmî icazetnamesini Davud Efendi'den 1287/1870 yılında alan Es'ad Efendi, Nakşî icazetnamesini de 1294/1877'te Tâhâ'l-Harîrî'den almıştır. Daha sonra, 1303/1883 senesinde Bağdad'da bulunan Kadirî âsitanesi Şeyhi, Seyyid Abdulhamid Rifkânî'den de Kadirilik icazeti almıştır.⁹²

b. Silsilesi

Es'ad Efendi'nin Nakşî silsilesi şu şekildedir:

Hiz. Muhammed (s.)

Hiz. Ebu Bekir Sıddîk

Selman-ı Farisî

⁹⁰ Erbilî, Muhammed Es'ad, *Risale-i Es'adiyye*, ss.29-30.bu ifadelerden, onun baba ve dedesinin irşâdından yani vefatından sonra tasavvuf yoluna sülûk ettiği anlaşılır.

⁹¹ Aynı ycr.

⁹² Es'ad Efendi, bu icazetnamelerden bahisle, Kelâmî Dergâhı şeyhi iken kendisine gönderilen matbu cvraka yazdığı kadarıyla “ ilmî ve tarikî icazetnamelcrim, Erbil'deki kütüphancimizdedir.” demektedir. Bkz.Kara, İsmail, “*Meclis-i Meşâyih*,” Kutadgubilig, sayı: 1 (Ocak 2002), s.197.Ancak, bu icazetnâmelerin şimdi nerede bulunduğunu tam olarak bilemiyoruz.

Kasım b. Muhammed

Ca'fer-i Sâdık

Bâyezid-i Bistâmî

Ebu'l-Hasan-ı Harâkânî

Ebû Ali Farmedî

Yusuf-ı Hamedanî

Abdulhâlik-ı Gucdüvânî

Ârif-i Rivegerî

Mahmud-ı Fağnevî

Ali Râmîtenî

Muhammed Baba es-Semmasî

Emir Kûlâl

Şâh-ı Nakşbend M. Bahaüddin-i Buhârî

Alâüddin-i Attâr

Ya'kub-ı Çerhî

Ubeydullah-ı Ahrâr

Kadı Muhammed-i Semerkandî

Hâcegî Muhammed-i İmkenegî

Muhammed Bâkî Billâh

İmam-ı Rabbânî Ahmed-i Fârûkî

Muhammed Ma'sum es-Serhendî

Muhammed Seyfeddin-i Serhindî

Nur Muhammed-i Bedâyunî

Mirza Mazhar-ı Cân-ı Cânân

Abdullah-ı Dehlevî

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî

Tâhâ'l-Hakkârî

Tâhâ'l- Harîrî

Muhammed Es'ad-ı Erbilî⁹³

Es'ad Efendi, çoğunlukla Nakşbendi⁹⁴ şeyhi olarak tanınmasına rağmen, Kâdirî tarikatından da icazet almıştır. Bu tarikattaki üstadı, Abdulhamid-i Rıfkânî'dir. Es'ad Efendi müşşidlerinden şu şekilde bahsetmektedir:

⁹³ Yılmaz, Hasan Kamil, Nakşî silsilesini anlattığı kitabında, altın silsilenin otuz üçüncü halkası olarak Es'ad Efendi'yi anlatır ve yukarıda saydığımız silsileyi aynen aktarır. Bkz. Yılmaz, *Altın Silsile*, ss.2-4.

Ayrıca Silsile-i Şerif şeklinde Es'ad Efendi'nin divanında, silsile şu şekilde geçmektedir:

"Halık-ı arz u semâya eyleriz hamd ü senâ
Ahmed-i Muhtâr'ı kıldı âleme nûr-i Hüdâ
Hazret-i Sıddîk u Selmân, Kasım u Ca'fer gibi
Eylemiş necr-i hakikat Bâyezîd-i Rehnûmâ
Bû'l Hasen zât-ı mükerrrem, Bû Ali kân-ı kerem,
Yûsuf-i vâlâyîşem sâîr-ı ceş-ı asfiya
Hâce Abdülhâlik oldu Ârif ü Mahmûd'a pîr
Şeyh Ali Bâbâ Kûlâl etti Cihân rüşenâ
Varis-i taht-ı tarikat Şah-ı âlem Nakşibend
Eyledi Hâce Alâüddîn'i halka pîşîvâ
Oldu Ya'kûb'e Ubeydullâh-ı Ahîrî halîf
Hazret-i Zahid'le geldi âleme zevk u safâ
Nûr-ı çeşm-i mârifet Dervîş Muhammed Hâcegî
Feyz-i Bâkî'yle cihân-ı mânevî buldu beka
Hazret-i Ahmed- Müceddid Urvetü'l-Vüskâ olup
Şeyh Seyfiddîn'i Seyyid Nûra nûr-ı i'tilâ
Şah-ı Mazhar, Şah-ı Abdullah Pîr-i Dehlevî
Hazret-i Hâlid'le oldu kalb-i sâlik pür ziyâ
Seyyid Âli-neseb Tâhâ'l-Hakkârî'den sonra
Pirimiz Tâhâ'l Harîrî oldu kûlb-ı cvliyâ
Eyleriz arz-ı dehâlet dergah-i sâdâta biz
Es'ad ü ihvân-ı dine mağfiret kıl ey Hudâ
Ve sallallâhü alâ seyyidînâ Muhammedin nûrin nûr .
Subhân-ı Melikî'l Azîzî'l-Kadirî'l Gaffûr." bkz. Erbilî, *Divan-ı Es'ad*, s.174.

“Ben Kâdiriyye tarîkatından icazeti, ulema-i amilîn ve mürşidler bahçesinin nûru Veliyy-i Subhani, Mahbub-ı Rahmânî Hazret-i Şeyh Abdülhamid el- Berefkani (k.s.) dan aldım. O da Evhad-i meşâyih-i arifîn ve evliyâ-i rasihin, yakîn ve marifet deryalarının dalgıcı, tevhid erbabınca bil-ittifak zamanının kutbu Hz. Şeyh Nureddin-Allah Onun feyzini ve bereketini bize ve bütün din kardeşlerimize ihsan buyursundan aldı.”⁹⁵

Nakşebendiyye Tarikatı'nda ise bana, zamanında irşad erbabının en büyüğü, hidayet ehli kulları feyzlendiren, has zatlarm ileri geleni, asrında tek ve eşsiz olan, sırrı bütün ihvana sirayet eden, irşadının hayat suyu mensublarına akan Şeyh Tâhâ'dır. Kendisinin vatanı Harir idi. Her şeye kadir olan Allah onun lütfuyla memleketini mamur kılsın. Ona da icazeti veren Seyyidina ve mevlana Seyyid Tâhâ el-Hakkârî(k.s) idi. O öyle bir mürşid idi ki, onun şeyhliği ve tasavvufi şahsiyeti ile övünülür. Onun varidat pınarlarından feyizler fışkırır, kendisinden hakikat akar.

Bu zatlarm her ikisi de yani; Seyyid Nureddin ve Seyyid Tâhâ, icazet silsilelerini bu akdîn elçisi, bu şerefli yolun kurucusu Peygamberlerin medar-ı iftiharî, nebilerin sonuncusu, efendimiz senedimiz, sığınacağımız, göz bebeğimiz, güç kaynağımız, alemin yaratılış ve nizam intizamının müsebbihi, sıdk ve safâ kaynağı Hz. Muhammed Mustafa (s.)'dan almıştır. Canlarımız onun yoluna feda olsun. Resûlullah'a (s.a) bu icazeti veren Cibril-i Emin'dir. Cebrail(a.s) de emrini alemlerin rabbi olan Yüce Allah'tan almıştır.”⁹⁶

⁹⁴ Es'ad Efendi'nin bir de “nakşi” kaffiyeli Farsça şiiri vardır. Tercümesi şu şekildedir: Nakşi sâkilerinin elinden şarap için sarhaş olunca Nakşi hânedânı (silsilesi) uğruna başımı fedâ ederim. Elbise altında her gece aşk meclisinin fânusuyum. Nakşi eşiginde yanmak beni huzura kavuştur. Nakşi bendegânından her kimi görürsen vücudunun harmanında samandan başka bir şey kalmaz. Nakşi civanmertleri bir yandan çalışırlar, bir taraftan kenara çekilmiş otururlar, gizlidirler, âşikârdırlar, sarhoşdırlar, âkildirler. Hiç bir ihtiyaçları olmadığı halde sır kuşumu avlarlar. Nakşi yuvasında şahindirler ve gözleri açıktır. Azizlerin nurlu gönülleri, malik oldukları cezbe sayesinde Nakşi sâliklerine irfan denizinden gemi gösterirler. Ölmüş kalbi bir nefeste diriltirler. Nakşi tarikatının gönlü diri salikleri, bunu İsa'dan miras almışlardır. Münkir, gül bahçesi etrafındaki duvar gibi Nakşi bostanında dikenden başka bir şey görmedi. Es'ad'ın âb-ı hayatı Kasr-ı ârifandadır. Güne Nakşi hâcegânından bir yudum talep et. Erbilî, *Divân*, ss.105-107.

⁹⁵ Kâdiri tarikatının kollarıyla alâkalı olarak bkz. Gürer, Dilâver, *Abdülkâdir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan yay., İstanbul 1999, ss.349-381. Öte yandan Es'ad Efendi, Mevlevî olmamasına rağmen Mesnevî'ye yaptığı tahmislerden ve Mevla'nayla alâkalı diğer şiirlerinden anlıyoruz ki bir Mevlânâ hayramdır. bkz. Erbilî, *Divân*, s.110,217.

⁹⁶ Erbilî, *Mektûbât*, 154.mektub, s.188.

c. Şeyhi Tâhâ'l-Harîrî

Es'ad Efendi'nin şeyhi Tahâ'l-Harîrî, Irak'ın Musul vilayetine bağlı, Erbil'in Harîr nahiyesinde 1220/ 1803 yılında doğmuştur.

Harîrî ilk tahsilini Erbil'de yaptı. Hıfzını ikmâl etti. Bağdad medreselerinde de yüksek seviyede icazet aldı. Dini ilimleri devrin ulemasından okuduktan sonra Mevlâna Hâlid el-Bağdadî'nin Erbil'de bulunan halifesi Hidayetullah Efendi'nin hizmet ve himayesine girdi.⁹⁷

Tâhâ'l-Harîrî'nin, Mevlâna Hâlid Bağdadî'nin halifelerinden Osman Tavîlî ile de görüştüğü, hatta Osman Tavîlî'nin, Şeyh Harîrî hakkında “ o, bizden büyüktür” diye övgülerde bulunduğu bilinmektedir. Tâhâ'l-Harîrî, devrin ünlü şeyhi Tâhâ'l-Hakkârî ile önce rûya aleminde, ardından ziyaret ederek kendisiyle görüşmüş ve çok kısa sürede hilafete hak kazanmıştır.

Arapça, Farsça, Kürtçe ve Türkçe bilen Tâhâ'l-Harîrî sohbetlerinde şeyhi gibi, genelde İmam Rabbani'nin mektubatından okuyup şerh etmiştir.

Tâhâ'l-Harîrî, Erbil ve Musul Bölgesinde yaklaşık kırk yıl süreyle halkı irşad ile meşgul olmuştur. 1292/1875 yılında vefat etmiştir. Kabri, şimdilerde Erbil'e bitişmiş olan Harîr'dedir.⁹⁸

3. HAC VE SONRASI

Şeyh Esad Efendi, intisab ettiği Nakşî şeyhi Tâhâ'l-Harîrî'den seyr ü sülûkunu tamamlayıp icazet aldığı 1875 senesinde, hac vazifesini ifa etmek üzere Hicaz'a gider. Hacda iken şeyhinin vefatını öğrenmesi üzerine, İstanbul'a gelir.⁹⁹

⁹⁷ Hidayetullah Efendi, Tâhâ'l-Harîrî'nin yerine irşad makamına geçecek olan M. Es'ad Erbilî'nin dedesidir.

⁹⁸ Yılmaz, *Altın Silsile*, ss.205-206.

⁹⁹ Onun hac ve sonraki hayatı şöyle anlatılır: “Kâfilceler halinde hac etmenin hüküm sürdüğü sıralarda bir hayli ahıbbâ ve müridanıyla birlikte hacca gittiklerinde birgün Medine-i Tahire'de, âlem-i mânâda Hz Peygamber (as) ile buluşmuş. kendisinc şöyle bir hitab-ı Rasûl vaki olmuştu: - Oğlum Es'ad! Sen

Bu, Es'ad Efendi'nin İstanbul'a ilk gelişi'dir. İstanbul'da tanıdığı kimse yoktur. O hikemî bir incelik olarak zahirî ve batınî ilimlerdeki başarısını ve icazetlerini izhar etme gereği duymaz.¹⁰⁰ Bu nedenle, İstanbul'daki ilk zamanları sıkıntılı geçer.¹⁰¹ Önceleri Cağaloğlu'nda Salkımsöğüt'teki Beşirağa Dergâhı'nda misafir olup bir müddet burada kalır.¹⁰² Sevenlerinin ve ziyaretçilerinin çok olup hızla artması sebebiyle Es'ad Efendi, zarurete binaen oradan ayrılarak Bâyezîd Parmakkapı'da Makasçılar içinde bulunan caminin müezzin odasına yerleşir. Burada da gelen-giden ve ziyaret edenlerin hadd ü hesabı yoktur. Bir kısım zevatın arzusu üzerine, Fatih Cami-i Şerifi'nde "*Hafız Divanı*"nı okutmaya başlar. Daha sonra Mevlana Câmi'nin "*Lüccetü'l-Esrar*" adlı eserini okutur. Her hafta Salı günleri okuttuğu bu derslere, ilim, irfan ve aşk ehli pek çok dinleyici iştirak eder. Bâyezîd dersiâmlarından Hoca

artık İstanbul'a gidiceksin. İstanbul'da hizmet ediceksin. Bu arada, böyle bir vazifenin sebeb-i hikmetlerinden de bazı sırlar açıklanmıştır. Sabah olduğunda, Es'ad Efendi bu durumu ileri gelen ahibba ve dostları ile görüşüp istişare ettikten sonra kendisinin de İstanbul'a dönmek hac kervanına katılmaya karar vermiştir. Bu arada Erbil'de dergâhın umurunu da, chil olan zevat'a havale etmiştir. Es'ad Efendi İstanbul'u hiç görmemiş, hiç kimseyi tanımamıştır. Müridandan bir zat, Es'ad Efendi'ye İstanbul'da bir arkadaşım var, emir buyursanız ona mektup göndereyim. Çok iyi bir insandır. Herhalde size bir hizmeti dokunur der. Ve bir mektup gönderir. Es'ad Efendi hac görevini tamamlayıp İstanbul'a geldiğinde, o müridin arkadaşı -mescleği kasap olan- zat hacılarını bekleyen zevatla birlikte İstanbul'a gelecek hac vapurunu bekler. Nihayet vapur geldiğinde, herkes hacıları ile buluşurken, bu zat da "Hoca Es'ad Efendi, Hoca Es'ad Efendi" diye elinde mektup bağırarak tanımadığı Es'ad Efendi'yi bulur ve elinden çantasını alarak evine misafir eder. Es'ad Efendi evinde gereken hizmeti yapan bu kasap'a 'evladım misafirlik şünnet olduğu veçhi üzere, üç gündür. Ondan sonrası zaittir. Bizce bir yer teminine bakalım der.' Bunun üzerine kasap olan zat zamanın Şeyhülislâmlığına müracaat ederek boş bir yer (kadro) sorar, fakat hiçbir boş Nakşi tekkesi bulunamaz. Bu arada medreseye başvurur ve müdürle konuşur. Müdür kendisine talebelerle kahp onlara hizmet etmek üzere bir oda gösterir. Bkz. Şahin, Abdullah, Muhammed Es'ad Erbilî'nin Hayatı Hakkında Bir Araştırma, ss. 8-9. Bu medrese diye belirtilen yer, kanaatimizce Beşirağa Dergâhı olsa gerektir.

¹⁰⁰ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliya*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, No. 2306, c.2, s. 191.

¹⁰¹ Es'ad Efendi, kaynaklara göre bu dergâhta talebelerle birlikte kalmış, ancak ilmi hâviyetini gizlemiş ve talebelerin uzun zaman bütün hizmetlerini yerine getirmiştir. Zamanla ilmi hâviyeti ortaya çıkınca müdür, kendisinden özür dilemiş ve ona tek kişilik bir oda vermiştir. Bu odada, daha da sıkıntılı günler geçirmiştir. Önceleri talebelerle birlikte yiyip içen Es'ad Efendi, talebelerden de ayrılmasıyla, günlerce aç kaldığı olmuştur. Halini hiç kimseye açmadığı gibi, hiç kimse de uzun zaman gelip halini sormamıştır. Bazen tek başına kaldığı odadan çıkar, bir müddet duvar dibinde oturur. Tekrar içeri odasına çekilirlermiş. Bu hal böyle devam edip giderken, medrese tarafına pencere olan bir köşkte, bir kız Es'ad Efendi'nin haline bakar. Bu kız, tedavi için İsviçre'ye dahi gitmesine rağmen iyileşmesi mümkün olmayan Behice Hanım'dır. Bu hanımefendi Asım Paşa'nın kız kardeşidir. Pencereden medreseyi seyrederken, Es'ad Efendi'nin hali dikkatini çeker ve bir nezerde bulunur. "Ya Rab, günlükdür mcrakla scyrettiğim şu soluk benizli kişi, senin scvdiğin bir kişi olsa gerek. Eğer bu kişinin yüzü suyu hürmetine derdimden beni kurtarırsan bu kişiyi yeni elbiselerle donatmak ve ona ziyafet çekmek, üzerime borç olsun der' ve hastalık şifa bulur. Geniş bilgi için bkz. Şahin, agt.s. 18.

¹⁰² Es'ad Efendi'nin Asım Paşa ile tanışması burada olmuştur. Asım Paşanın kız kardeşinin bir hastalığının Es'ad Efendi'nin vesilesiyle şifa bulması sonucu Asım Paşa Es'ad Erbilî'yi evine davet eder. Bazı tevccühler neticesinde Asım Paşa ve kız kardeşi Behice Hanım, Es'ad Efendi'ye intisab ederler. bkz. Şahin, agt.s. 15.

Yekta Efendi¹⁰³ ve benzeri önde gelen zevat onu, bu derslerinden tanıyarak intisap ederler ve ününün yayılmasına vesile olurlar¹⁰⁴. Etrafında genelde ilmiye sınıfından kimselerin toplanması, bizce, onun hem manevi, hem de ilmî gücünden kaynaklanmaktadır.

4. KELÂMÎ DERGÂHI ŞEYHLİĞİ

Kısa zamanda şöhreti İstanbul'a yayılan Es'ad Efendi'yi, Sultan II. Abdülhamid'in damadı Dervişpaşazâde Hâlid Paşa, saraya davet eder ve kendisinden bir buçuk sene kadar Arapça ve dinî ilimler tahsil eder. Kendisinin ilmî ve manevî liyakatini gören sultan İkinci Abdülhamid Han, onu Meclis-i Meşâyih¹⁰⁵ azalığına tayin eder. Toplantı günleri meclise, ders günleri Fatih Camii'ne ve ara sıra da saraya gider. Bu arada evini, Bâyezid Camii imaretinin kapısı üstündeki odalardan meydana bakan kısma nakleder. Ayrıca kendisine bir tekke tevcih olunması için Meşihat'a müracaat eder. O sırada, Fındızkâde Macuncu civarında Şehremini Odabaşı¹⁰⁶ semtindeki Kelâmî Dergâhı münhaldir. Burası bir Kadiri tekkesidir.¹⁰⁷ Es'ad Efendi,

¹⁰³ İlerde Yekta Efendi hakkında bilgi verilecektir.

¹⁰⁴ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, No. 2306, c.2, ss. 191-192; Ayrıca bkz. Yılmaz, Hasan Kamil, *Altın Silsile*, İstanbul, 1994, s. 210; aynı müellif, *DİA*, İstanbul, 1995, "Es'ad Erbilî" maddesi, c.11, s.348.

¹⁰⁵ Tekkelerin işleriyle meşgul olmak üzere, meşihat dairesinde kurulmuş olan bir teşekkülün adıdır. bkz. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB yay. c.2, s.429.; Tekkelerin tarikat usullerine göre idarelerini temin ve tekke şeyhliklerine faziletli ve münevver adamları seçip tayin etmek vazifesiyle mükellef ve eskiden beri mevcut olan Meclis-i Meşâyih 5 mart 1334 (1918) tarihli kanunun ikinci maddesiyle bir reis ve yedi azadan mürekkep olarak daha geniş miyasta yeniden kurulmuştur. Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, c.1, s.24. Meclis-i Meşâyih ve kuruluşu hakkında ilerde tafsilatlı bilgi verilecektir.

¹⁰⁶ Kelâmî Dergâhı'nın yeri, kaynaklarda değişik şekillerde geçmektedir: "Şehremini" Uludağ, Süleyman, "Hâlidîyye", *DİA*, c.15, s.299; "Macuncu" Vassaf, *Sefîne*, c.2, s.192; "Kocamustafapaşa" Müftüoğlu, Mustafa, *YakınTarihimizden Bir Olay Menemen Vak'ası*, (Risale yay.), İstanbul 1991, s.72; "Şehremini Odabaşı" Yılmaz, H. Kamil, *Altın Silsile*, s.210.

¹⁰⁷ İrfan Gündüz, Hâlidî tekkelerini sıralarken Kelâmî Dergâhı'nı Hâlidî tekkeleri arasında sıralamaktadır. bkz. Gündüz, İrfan, *Osmanlılarda Devlet Tekke Mânasebelleri*, İstanbul 1989, ss. 248,249. Nakşi-Hâlidî kolumun Kelâmî dergâhı şeyhi olarak geçen diğer kaynaklar da şu şekildedir: Bardakçı, Necmettin, *Sosyo-Kültürel Hayatta Tasavvuf*, (Fakülte Kitabevi), Isparta 2000, s.275; Hamit Algar, "Nakşibendi Tarikatının tarihine Kısa Bir Bakış", çev. Kadir Özkösc, *Türkiye Günlüğü*, 1997, ss.123-146. Hâlidî tekkeleri hakkında ayrıca bkz. Tanman, Bahâ, " *İlâsrev Paşa Külliyesi*" *DBİA*, İstanbul 1987, c.4, s.109; Özdamar Mustafa, *Der Saadet Dergâhları*, İstanbul 1994, ss.55-287. Bir süre Kelâmî Dergâhında kalan Danimarkalı Psikolog Carl Vett, dergâhtaki intibalarını ve dergâhtaki ilk gününü anlatırken dergâhın portresini şöyle çizer: "Ertesi gün öğleye doğru tercümanımı birlikte dergâha gittik. İstanbul'un ortasında, bana Pompici'yi hatırlatan bir harabe yığınyla karşılaştık. Ahşap binalar, sık sık bütün semtleri harap eden yangınlarla yanıp yıkılmakta, ve yenisi de kolayca yapılamamaktaydı. Kelâmî Dergâhı civarındaki evler ve dergâhın kendisi de ahşaptı.

Abdülkadir Geylânî'nin neslinden Abdülhamîd er-Rîfkânî'den (1303/1883) tarihinde aldığı Kâdirî icâzet-nâmesini ibraz ile, bu tekkenin şeyhliğine tayin olunur. Burada, müntesiplerine, önce oturmak suretiyle Kâdirî evradı okuyarak Kâdirî ayinini, sonra da Nakşî usûlünce "hatm-i haccgân" yaptırır. Ancak, Nakşî tarikatinde sohbet esas olduğundan, Cuma günleri zikirden evvel hikmet-i edeb, neş'e-i tarîkat, esrar-ı aşk ve muhabbete dair sohbetlerde bulunur. Burada, İstanbul muhitinde şöhreti iyice yayılan Es'ad Efendi'ye, daha önceleri Fatih ulemasından ve diğer kesimlerden çok sayıda kişi intisap eder, sohbet ve zikir halkasına devam ederler.¹⁰⁸ Bunlar arasında, daha önceleri tarikata intisabı sapıklık sayanlar da bulunmaktadır. Zamanla, Es'ad Efendi'nin derslerine devam ettikçe, bu tür ulema, taassuplarından vazgeçerler.¹⁰⁹ Hazret-i Es'ad bu arada, bir süre Fatih Halıcılar'da bulunan Feyzullah Efendi Dergâhı'na da devam etmektedirler¹¹⁰.

Hemen etrafa yayılan şöhreti, onun, ilmî-mânevî karizmasından kaynaklanmaktadır.

Kelâmî Dergâhı, etrafını kuşattığı alçak evleri aşmış, uzun selvi ağaçları arasında uzaktan kendini belli etmekteydi. Dergâh girişinde tahtadan büyük bir bahçe kapısı vardı. Kapıyı çaldık. İri yapılı, gayretli ve nazik dergâh sakinleri, fazla olmayan bagajımı taşımaya yardım ettiler. Yanıma battaniye, portatif kamp yatağı, portatif sandalye ve küçük bir bavul almıştım. Yeni girişte ayakkabılarımızı çıkardık, tahta merdivenden çıktık Ufak tefek hizmetler için kadınların hazır bulunduğu, döşemeleri kilim serili bir bekleme odasına girdik. Burada, arkasından bakan birinin, dergâhın genç zikir ve namaz salonunu görebileceği, tahta ızgaralı iki pencere vardı. İki oda, bu bekleme odasına açılmakta olup, bu odalardan biri, Şeyh Efendi'nin kabul odası, diğeri de kalmam için bana tahsis olunan odaydı. Kuzeyce bakan bu oda, geniş ve havadardı. Döşeme üzerince kilimler serilmişti. Bu odayla kabul odası arasında kalan duvarın içinde, raflarında bir yığın Arapça csericcin bulunduğu bir gömme dolap vardı. Dördüncü duvarın olması gereken yerde benim odamla bekleme odasını ayıran, tahtadan bir ızgara engel bulunmaktaydı. Duvarlar boyunca, döşeme üzerinde uzun pamuk minderler yerleştirilmişti. Beyaz çiçeklerle desenlenmiş kahverengi duvar kağıtları, duvarları kısmen örtmekle birlikte, çoğu yerlerin altında, duvar zeminine ait siyah boyu göze çarpıyordu. Tahta tavan da kahve renkliydi. O sırada soğuk bir kuzey rüzgarı esmekteydi. Pencereler gıcırıyor, duvar kağıtlarının yıpranmış kenarları hava cırcıyanından titreyerek kıpır kıpır ediyordu. Buranın tam manasıyla batılı anlamda cv olmadığı ortadaydı. Fakat dışarıda güneş parlıyor ve Marmara Denizi'nin karşısındaki Anadolu'nun mavi, çil tepeleri arasında gömülmüş, ince uzun İstanbul minarelerini görebiliyordum. Şeyh Efendi, bana hoş geldin demek için, gıcırdayan merdivenlerden ağır ağır yukarı çıktı, odama girdi, diz çökerek oturdu; uzun cübbesine yanındaki yeri nezaketle bana ayırdı. Uzun beyaz sakallı, nurlu yüzlü, tath ve yumuşak zıyah gözleriyle seksen yaşından çok daha genç gösteren Şeyh Efendi, bu haliyle insanda saygı uyandırıyor. Oturuncakarsılıklı selamlaştık. Bana, dergâhta evimdeymiş gibi rahat olmamı, dergâhın iyi bir mutfağı olduğunu, sadccc söylemekle herhangi bir şeyi alabileceğimi söylödi. Bkz. Kelâmî Dergâhından Hatıralar, ss.73-74.

¹⁰⁸ Hüseyin Vassaf, *Sefîne*, c.2, s. 192; Yılmaz, *Altın Silsile*, ss. 210-211; *DİA*, c.11, s.348.

¹⁰⁹ Aynı ycr.

¹¹⁰ Aynı ycr.

5. ERBİL'E SÜRGÜN EDİLİŞİ

Bilindiği gibi, İslâm'ın ruhanî- ahlâkî boyutunu temsil eden tasavvufî hayat ve düşünce, ilk altı asırda tekkeleri, kitapları, vaaz ve sohbetleriyle oluşmuş, yedinci yüzyıldan sonra da, tarikat adını alan ekolleriyle yaygınlaşmıştır. Tasavvufun terminolojisi ve söylemleri diğer İslâmî bilimlerden farklı olmuştur. Bu farklı terminoloji, yanlış anlaşılma sebebiyle bazı sûfilerin ikaz ve ihtar cezası almasına, bir kısmının sürgünle tecziye edilmesine, bir grubunun da idam edilmesine gerekçe olmuştur. Tarihteki Kadızâdeliler ile Sivasîler tartışması da buna örnek teşkil eder.¹¹¹ Mustafa Kara'nın da ifade ettiği gibi, bu cezalandırmalarda temel sebep tasavvufî söylem midir, dönemin dini siyasî gerginlikleri midir, bir şeyleri örtme telaşı mıdır, yoksa dini esasların sapık ve zındıkça yorumlarına engel olmak mıdır? Bunu anlamak için, bu konuların soğukkanlı bir şekilde tahlil edilmesi gerekiyor.¹¹²

a. Sürgün Edilişi

II. Abdülhamid'in şeyhlerle olan münasebetlerinin daha çok bir yönü, yani "onlarla diyalog kurduğu, hatta uzak beldelerde yaşayan sûfileri İstanbul'a davet ederek onlarla istişare ettiği meselesi" öne çıkarılır. Bu doğrudur. Ancak bu tavır, II. Abdülhamid'in politikasını bütünüyle izah etmez. İstanbul'a davet edilenler¹¹³ olduğu gibi İstanbul'dan sürgün edilenler de vardır. Bunların en meşhurları Es'ad-ı Erbilî ile Nailî Efendi'dir.¹¹⁴

Hâlidîyye'nin ortaya çıkışı, Osmanlı Devleti'nde Islahat ve Tanzimat hareketlerinin yapıldığı bir döneme rastlar. İstanbul'da faaliyet gösteren Hâlidîler bu hareketlere ilgisiz kalmadılar. Devlet ve siyaset adamlarıyla sıkı ilişkiler kurarak

¹¹¹ Geniş bilgi için bkz. Aşkar, *Niyazi Mısri*, s.45.

¹¹² Kara, Mustafa, "*Tarikatların Din Söylemi Olabilir mi*", *İslâmiyât*, c.4, sayı.4, (ekim-aralık 2001), ss.213-214.

¹¹³ Şazeliyye Tarikati şeyhi Muhammed Zafir-i Medonî (v.1321/1903) Medine'de yaşarken II. Abdülhamid tarafından İstanbul'a davet edilmiştir. İstanbul'a çağrılanlar arasında, bir diğer önemli isim ise Rifai tarikati şeyhi Ebu'l-Huda Muhammed-i Sayyadî (v.1328/1909)'dir.

¹¹⁴ Kara Mustafa, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, s.35.

yönetim üzerinde etkili olmaya çalıştılar. Genel olarak Jön Türklere karşı II. Abudulhamid'i desteklediler. Erbil'li Es'ad Efendi ise bu hususta farklı bir yol takip ettiğinden, Erbil'e sürüldü. Es'ad Efendi, Kanûn-ı Esâsî¹¹⁵ hareketini destekleyen dergide yazılar yazmıştı.¹¹⁶

Es'ad Efendi, 1316/1900 senesinde Abdülhamid Han tarafından, memleketi Erbil'e sürgün edilmiştir. "Sürgün" yerine, "sıla-i rahm"¹¹⁷, "ikamete memur"¹¹⁸ edilmiştir "nefyen i'zam edildi"¹¹⁹ gibi ifadeler de kullanılmıştır. Sürgünün nedenleri hususunda ise değişik görüşler ileri sürülmüştür.¹²⁰ Onun Erbil'e vazifeli olarak, belli bir misyon üzere gönderildiği de söylenmiştir.¹²¹ Es'ad Efendi, mahkemedeki ifadesinde "Şeyh Efendi! Sultanlık devrinde ne için sizi Erbil'e

¹¹⁵ Kanun-ı Esâsî 23 Aralık 1876 yılında ilan edilmiştir. Kanun-ı Esasi, bilhassa Mithat Paşa'nın gayret ve teşebbüsü üzerine, II. Abdülhamid Han tarafından teşkil olunan bir komisyonca hazırlanmıştır. 12 fasıl ile 119 maddesi ihtiva etmektedir. bkz. Kubalı, Hüseyin Nail, "Kanun-ı Esasi", İslâm Ansiklopedisi, MEB. c.6, s.196

¹¹⁶ Uludağ, Süleyman, "Hâlidîyye", DİA, c.15, ss.298-299.

¹¹⁷ Albayrak, Sadık, *Son Devir Osmanlı Uleması (İlmîye Ricalinin Teracim-i Ahvali)*, (Medresc yay.), İstanbul 1980, s.201.

¹¹⁸ Yılmaz, Hasan Kamil, *Altın Silsile*, s. 211.

¹¹⁹ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, No. 2306, c.2, s.194.

¹²⁰ H. Kamil Yılmaz'a göre bilinmeyen bir sebeple bkz. *Altın Silsile*, s. 211.; "Son Asır Türk Şairleri" isimli müccessem cscrin mücllifi İbnülemin'e göre, o sırada "bazı châdis-i şerife ile tercemelerini havi olarak tertip ve neşreylediği 'Kenzü'l-İrfân' isimli cscrinin muzır olduğuna dair verilen jurnal üzerine, memleketi Erbil'e sila-i rahim adı altında bir mazeret ile gönderilmiştir bkz. İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul, ts., c.9, s.2155; Halbuki İsmail Kara'nın tesbitlerine göre, durum hiç de böyle değildir. Bu tesbitlere göre, Sultan'ın etrafında Arap şeyhlerin varlığına mukabil İstanbul veya Anadolu, Rumeli meşayihinden bir topluluk, bir grup, hatta kişiler bulunmamaktadır. İkinci olarak hemen bütün tarikatları kapsayacak şekilde geniş ve sıkı bir denetimin yapıldığı ve yine her tarikattan birçok şeyhin sürgüne gönderildiği görülmektedir. Kendisi de Nakşî olan Kastamonu mebusu ve ilmiyeden Ahmed Mahir Efendi (1860-1925) Meclis-i Mebûsan'da tekkelerle ilgili yaptığı konuşmasında, Abdülhamid döneminde Nakşiliğin Hâlid-i Bağdadi'ye nispet edilen koluna (Hâlidî) mensup olan dervişlerin, her tarafta sayıldığını, bunların yedi milyon olduğunun tespit edildiğini, güya Sultan'a karşı toplandıkları şüphesi altında bulunduklarını, dolayısıyla bunların tedkik edilip dağıtılması gerektiğini karar verildiğini belirtmiştir. "Millet Meclisinde Tekye Müzakeresi", *Mühîbbân*, 2. Scne, nu. 6, s. 151, 16 Cahir 1329/1 Haziran 1327. Bu tedkikat neticesinde diğer tarikalara mensup şeyhler gibi Nakşî şeyhlerinin de sürgüne gönderildiklerine dair bilgiler bulunmaktadır. Bunlardan biri Cumhuriyet devrinde de etkili olan Kelâmî Dergâhı postnişini Erbilli Şeyh Muhammed Es'ad Efendi'nin Irak'a sürülmcsidir. Kara, İsmail, "Tarikat Çevrelerinin İttihat ve Terakki ile Münasebetleri", *Dergâh (Edebiyat Sanat Kültür Dergisi)*, Eylül 1993, C. IV, sy. 43, s. 14.; Vassaf ise, Es'ad Efendi'nin sürgünüyle ilgili olarak şunları söyler: Şuarâdan Hamdi Bey namında biri Hz Şeyh'i bir eserinden dolayı Sultan Abdülhamid-i Sâni'ye gamz etmiş, verdiği jurnalde, "bu eser gençlere hitaben yazılmış. Onların efkarını tenvire meyl-i kelâm olunmuş ve yolculuk yapımız sıhhat bulasınız hadis-i şerifi münasebetiyle 'ecnebiye kaçımız' diye teşvikatta bulunmuş" diye tahrif-i hakikatle münafıklık etmiş idi. Erbab-ı kemâlin ekseriyetle başına gelen hâl, Cenab-ı Es'ad'ın da başına geldi. Abdülhamid'in iradesiyle Erbil'e nefyen i'zam edildi. Bir cihetten de dergâha gelenler meyânında vüzeradan, müşirandan, rical-i ilmiyeden pek çok zevat, o zamanın icabınca nazar-ı dikkati celb ediyordu. Bu cemiyeti dağıtmak gerekiyordu. Hüseyin Vassaf, age., c.2, s.192.

¹²¹ Gül, Halim, "Tasavvuf Mecmuası'ndan Tasavvuf Dersleri", *Tasavvuf* (Mayıs 2001) 6.sayı, s.248.

gönderdiler?” Sorusu üzerine şu cevabı verir. “O vaktin uleması bizden ders istedi. Muhyiddin-i Arabî’nin Kenzü’l-İrfan namında bir eseri vardır. O vakit meşihatın emriyle İstanbul’da ulema sınıfına ders verdim. Sultan Hamid evhamlı bir adamdı. Bu dersten huylandı. Şeyh Efendi sıla-i rahm etsin, ne vakit arzu ederse gelsin dedi.”¹²² Gidince hep Erbil’de mi kaldın sorusuna ise, “İstanbul’da, yine o Sultan Hamid vardı ne diye geleyim” şeklinde cevap vermiştir.¹²³ Kaynakları değerlendirdiğimizde II. Abdülhamid’in, Es’ad Efendi hakkında yanlış bilgiler aldığını görüyoruz.¹²⁴ Kanaatimizce bu yanlış bilgiler ve iftiralar neticesinde, bizzat sultanın kendisi tarafından Meclis-i Meşâyih Azalığına tayin edilen Es’ad Efendi’ye bakış açısı zamanla değişmiştir. Es’ad Efendi Meşrutiyetin ilanından sonra İstanbul’a dönünce yazılarında II. Abdülhamid ve istibdat aleyhinde ağır ifadeler kullanırken, İttihatçıları ve Meşrûî idareyi över¹²⁵. Dolayısıyla sürgünün sebebinin, o dönemde tarikatlar karşı alınan siyasi tavırla yakından alakalı olduğu görülmektedir. Bu hadisenin görünen yüzüdür. Bir de görünmeyen yüzü var ki o da değişik bir siyasetin neticesidir.

b. Sürgüne Değişik Bir Bakış, Görünmeyen Yön

II. Abdülhamid dönemi, bir anlamda devlet- tarikat yakınlaşmasının üst düzeyde seyrettiği bir dönem olmuştur. Her geçen gün, kötüye giden devleti kurtarma çalışmalarının başarısızlığa uğradığını gören II. Abdülhamid, hem iç hem dış politikada medrese- tekke gibi iki temel müesseseye dayanmayı tercih etmiştir. Tarikat mensuplarıyla iyi geçinmek için elinden geleni yapmış ve bu sadedde birçok

¹²² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 3 , Celse 2, Cilt 25, 1931.s.63

¹²³ Aynı eser, s.64. Şeyh Efendi’nin bu şekilde ifadesi, aslında dönemin siyasi havasına göre bir yorum olduğunu aklımıza getiriyor. II. Abdülhamid hakkında Es’ad Efendi’nin bireysel herhangi bir alıp veremediği yoktur kanaatindeyiz.

¹²⁴ Sürgün anında Es’ad Efendi yolu yarılanmıştır ki, işin iç yüzünün hasetten dolayı bir tortip olduğunu anlayan Abdülhamid Han hemen atlı bir posta ile özür name, geri dönmesi için de bir emirname gönderir. Yolda posta kendilerine ulaşır. Ve emirname tebliğ edildiğinde, “her ne kadar durum vuzuha kavuşmuşsa da, Erbil’e varmadan bu katırımla geri dönmem. Durumu Sultan’a arz ediniz” karşılığında bulunur. Ekz. Şahin, *Muhammed Es’ad Erbilî’nin Hayatı*, ss.13-14.

¹²⁵ Ekz. Mehmed Es’ad, “*Makâle-i Mahsûsa*”, *Beyânü’l-Hak* I/17, s. 371-372, 2 Muharrem 1326; “*Cemiyet-i Süfiye*”, *Tasavvuf*, 11 C.âla 1329/28 Nisan 1327, nu. 8, s. 3-4.

tarikat şeyhiyle fikir alışverişinde bulunmuş, bu ilişkiyi devletin bekası için zaruri görmüştür.¹²⁶

İşte bu Erbil'e gitme hadisesi bir başka teze göre, II. Abdülhamid'in Panislâmizm politikasıyla izah edilmektedir. Kuşkusuz II. Abdülhamid'in en başarılı yönü dış politikasıdır. Bu politikasında da en fazla tarikat şeyhlerinden istifade etmiştir.¹²⁷ Tarikat şeyhlerini Anadolu ve Suriye başta olmak üzere, Güney Afrika ve Japonya gibi uzak ülkelere gönderdi. Halifelik sıfatını ön plana çıkararak Müslümanlar arasında birliği sağladı ve bunun yanında başta İngilizlerin ve Emperyalistlerin oyununu bozmaya çalıştı. Bunda da muvaffak oldu. Halifelik sıfatını ise padişahlar arasında en fazla ön plana çıkaran yine II. Abdülhamid oldu. O, çeşitli isimler altında yurtdışına gönderdiği tarikat şeyhleri ve ilim adamlarıyla sadece birliği sağlamayı amaçlamıyor beraberinde yeni bir İslam'ı tebliğ çalışmasına giriyordu. Bunun neticesinde II. Abdülhamid'in Çin'deki tesiri o kadar büyük oldu ki, Pekin'de onun adına bir İslam Üniversitesi açıldı ve kapısında Türk bayrağı dalgalandı. Şam'dan Medine'ye kadar uzanan Hicaz demiryolunu inşa ettirdi. Gönderdiği kişilerin başlattığı propagandalarla, Osmanlı sınırları içerisindeki tüm milletlere ortak düşmanın Batı Emperyalizmi olduğunu ve buna karşı mücadele edilmesi gerektiği mesajını ilettili.¹²⁸

¹²⁶ II. Abdülhamid'in muhtelif tarikat şeyhleriyle "Panislâmizm" politikası çerçevesinde kurmuş olduğu irtibatlar ve şeyhlerin çalışmalarıyla ilgili geniş bilgi için bkz. İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri*, İstanbul 1983, ss.216-235; Cezmi Erarslan, *II. Abdülhamid ve İslâm Birliği*, İstanbul 1992, s.217. Mustafa Kara, "II. Abdülhamid Dönemine Tasavvuf Tarihi Açısından Genel Bir Bakış", *II Abdülhamid ve Dönemi Sempozyumu Bildirileri*, (2 Mayıs 1992), İstanbul 1992, ss.65-73.

¹²⁷ II. Abdülhamid'in panislâmist politikasında tarikatlardan da yararlandığına dair değişik belgeler de vardır. Bunlardan 1902 yılında Fransa Dışişleri Bakanlığı ile Cidde Konsolosu arasında yapılan yazışmalar oldukça ilginçtir. Bakanlığın konsolosa sorduğu sorulardan bir kaç şöyledir: "1. İstanbul'daki Şazeliyye- Medeniyye tarikatlarının büyük şeyhinin kuvveti ve hareketi, 2. Büyük şeyhin Mekke, Medine ve Cidde'de bulunan temsilcilerinin tesiri, 3. Bunların Mekke büyük şerifinin indinde olan rolü, 4. Adı geçen tarikatların tarassutu, tesirlerinin azaltılması ve tesirlerinin bizim yararımıza kazanılması imkanları." Konsolos bu sorulara – gizli, açık edinebildiği kadarıyla- bildiği nisbette cevap vermeye çalışıyor. Son sorunun cevabında ise, fransızların tebaasında bulunan müslümanların mümkün mertebe hacca gönderilmemesi, birbirine rakip olan tarikatların bazılarını imtiyazlar vererek bu rekabetin körüklenmesi ve bu rekabeti Fransa'nın menfaatlari doğrultusunda kullanmak gibi birtakım tesbilleri ilave ediyor. Vesikanın orijinali için bkz. İhsan Süreyya Sırma, "On dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Siyasetinde Büyük Rol Oynayan Tarikatlara Dair Vesika" *İ.Ü.Tarih Dergisi*, sayı.31, s.183, (Mart 1977. İstanbul 1978). "Fransa'nın Kuzey Afrika'daki sömürgecilige karşı II. Abdülhamid'in Panislâmist faaliyetlerine ait birkaç vesika", *agd.*, sayı, 7-8, s.157, İstanbul 1977; Konuyla ilgili ayr. bkz. Kara, Mustafa, *Tekkeler Zaviyeler*, ss.70-71.

¹²⁸ Küçük, Cevdet, "Abdülhamid II", *DİA*, İstanbul 1998, c.1, s.220

Yine II. Abdülhamid dönemi, bir diğer yönüyle başta İngiliz ajanları olmak üzere emperyalist güçlerin, birçok ajanının Osmanlı Devleti'ni yıkma faaliyeti için en fazla mesai sarfettiği dönemdir. Ajanların faaliyette olduğu bu dönemde Abdülhamid şeyhlerle arasındaki yazışmalarını gizli tutmuştur. Bu yazışmalarda üçüncü bir kişinin olmamasına dikkat etmiştir. Bu gizlilik sebebiyle olsa gerek ki, gönderilenler sürgün, sıla-i rahm isimleri altında gönderilmiştir.

Devrin aydınları devletin kurtuluşunun Meşrutiyet olduğuna inanıyorlardı. İttihat ve Terakki Komitesi'nin başı çektiği bu harekette Türk aydınları Ermeni, Rum, Bulgar ve Arap gibi çeşitli unsurlara mensup komitacılarla "İttihad-ı anâsır" fikri etrafında anlaşmışlardı. Komşu devletlerin yeni bir müdahaleye hazırlanmaları üzerine, Makedonya'da bir araya gelmiş olan bazı Türk subayları, padişahı Kanun-ı Esasi'yi ilan etmeye zorladılar. II. Abdülhamid, 23 Temmuz 1908'de anayasayı tekrar yürürlüğe koyduğunu ilan etti. Bu, II. Meşrutiyetin ilanı oluyordu. II. Meşrutiyet ise beklenenin aksine imparatorluğun dağılmasını daha da hızlandırdı.¹²⁹

Meşrutiyetin ilanıyla birlikte Mecliste Ermeni, Arap, Arnavut, Rum ve buna benzer değişik millet ve gruplar bir araya gelmişti. Meclis içindekilerin büyük çoğunluğunun, II. Abdülhamid dönemine istibdad dönemi şeklinde baktığı göz önünde bulundurulursa, Es'ad Efendi ve diğer tarikat şeyhlerinin II. Abdülhamid hakkında bu dönem için söylediklerinin daha sağlıklı değerlendirileceği kanaatindeyiz. Çünkü, II. Meşrutiyetin ilk seçimleri, Türklerle Türk olmayanların mücadelesi şekline dönüşmüştü. 17 Aralık 1908 günü bizzat padişahın açtığı mecliste, Türk mebusların sayısı, diğer unsurlardan azdı. Es'ad Efendi'nin Kanun-ı Esasi'yi övücü ifadeler kullanmasını, "devrin genel havası itibarıyla, bir şeyh efendi'nin kendi siyasetidir" şeklinde yorumlamanın, uygun olacağı kanaatindeyiz.

Yine Kelâmî Dergâhında uzun yıllar kalmış bulunan Kastamonu'lu Hasib Efendi isimli zatın konuyla alakalı anlattıkları şöyledir: Ben Kelâmî Dergâhında Es'ad Efendi'nin hizmetinde bulundum. Danimarkalı psikolog Carl Vett geldiğinde de ben dergâhta idim. Es'ad Efendi, Erbil'e belli bir misyon üzere gönderilmiş idi. Bundan pek fazla kimsenin haberi yoktu. Ve orada kendisi İngilizlerin Osmanlı

¹²⁹Küçük, Cevdet, "Abdülhamid II", *DİA*, c.1, ss.219-221.

Devletini bölme oyununa karşı Türk Muhibleri Cemiyet'i kurarak mücadele vermiştir. Dolayısıyla Abdülhamid'in, Es'ad Efendi'yi Erbil'e göndermesinin nedeni İngilizlerin oyununu bozma düşüncesi idi.¹³⁰

c. Erbil'de

Es'ad Efendi Erbil'de salih bir kadın tarafından kendisi için inşa ettirilen tekkede, meşrutiyetin ilanına kadar irşad hizmetiyle meşgul olur. *Mektûbât* adlı eserindeki mektupların pek çoğunu, bu sırada mürid ve ihvanlarıyla irtibat ve haberleşmeyi devam ettirmek üzere kaleme alır.¹³¹

Es'ad Efendi, Erbil'de kaldığı 10 yıllık süre içerisinde irşad faaliyetlerini sürdürmüş, buradaki Türkleri İngiliz idaresine iltifat etmemeleri hususunda organize etmiştir. Bu arada Oğlu Muhammed Efendi'yi, Türk Muhibban Cemiyetini kurmak ve Türkleri, Cemiyet-i Akvama (Birleşmiş Milletlere) müracaata teşvikle görevlendirmiştir. İngilizlerin Musul'u işgaliyle (1918) Türkler lehine yaptığı çalışmalardan dolayı Muhammed Efendi İngilizler tarafından Basra'ya sürgün edilmiştir. Es'ad Efendi, Erbil'de kaldığı on yıl süresince İngilizlerin misyonerlik faaliyetlerine karşı çalışmalarda bulunmuştur.¹³²

6. İSTANBUL'A İKİNCİ GELİŞİ

Es'ad Efendi, on yıl memleketi Erbil'de kaldıktan sonra, Meşrutiyetin ilanı ile birlikte 1324/1908'de sevenlerinin daveti üzerine İstanbul'a dönerek Kelâmî Dergâhı'ndaki görevine tekrar başlar. Aynı zamanda, Erenköy'deki çadırli köşkte de

¹³⁰ Kendisiyle yapılan mülakat. Bu mülakatın kaydı kütüphanemizde mevcuttur. B

¹³¹ Vassaf bu dönemi kısaca şöyle anlatır: "Erbil'de salih bir hatun, teberükken bir dergâh-ı şerif inşa ederek, kendilerine teslim olunmasıyla, burada ihtiyar-ı inziva ile meşgul-ı irşad oldular. İstanbul'daki müridan ve muhibbanından yazılan tchassür-namelerce ayrı ayrı cevap-name yazarlardı. Yazdıkları mektuplar herkesin isti'dadına göre, hakayıki cami' birer nüsha-i nefise olup, mikdarı çoğalıp, bilahare toplanarak kitap suretinde tab' olunmuştur." bkz. Vassaf, Sefine, s.194.; Konuyla direkt ilgili olarak *Mektûbât*'ı hakkında ileride geniş bilgi verilecektir.

¹³² Geniş bilgi için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 2, Cilt 25, ss.62-65, 1931. Es'ad Efendi'nin kendi ifadesi.

sohbetler yapmaktadır.¹³³ Dergâhın mevcut durumu, müdavimleri istiab edemeyecek hale gelince, Es'ad Efendi, burasını zemin kat üzerine genişleterek yeniden inşa ettirir. Üsküdar'daki Selimiye Dergâhı Şeyhliği boşalınca burası da Es'ad Efendi'ye verilir. Adı geçen dergâha, niyâbeten mahdûmu Mehmed Ali Efendi'yi tayin eder. Kendisi de araşıra gelip irşat hizmetini oğluyla birlikte yürütür.¹³⁴

7. MEŞRUTİYET ve GETİRDİKLERİ

Meşrutiyetin ilanıyla birlikte Es'ad Efendi, daha önce gerçekleştirilemeyen bir faaliyet alanına yönelmiştir. Bunları iki başlık altında toplamamız mümkündür:

1. Dervişlerin haklarını korumak ve vazifelerini gerçekleştirmek için tekke dışında bir kurum kurmak.

2. Tasavvuf kültürünün topluma aktarılmasında geleneksel yollara ilave olarak yeni bir "yol bulmak".¹³⁵

Daha sonra Es'ad Efendi tekke dışında bir kurum olan " Cemiyet-i Sufiyye"yi kurmuş ve tasavvuf kültürünün topluma aktarılmasında yeni bir yol olarak "Tasavvuf" mecmuasını yayına başlatmıştır.

Cemiyet-i Sufiye'nin kuruluş çalışmaları Kelâmî dergâhında yürütülmüştür.¹³⁶ Daha sonra, zamanın şeyhülislâmı Musa Kazım Efendi cemiyetin reisi, Es'ad Efendi de ikinci reisi olur.¹³⁷ Es'ad Efendi cemiyetin açılış töreninde

¹³³ Sultan Reşad tahta geçince bu durum aynen devam eder. Hatta Sultan Reşad'ın Es'ad Efendi'yi dergâhta arada ziyaret gelmeleri ve kendisine bizzat intisabları vakidir. Bir gün Sultan Reşad resmî ziyaret sırasında, dergâhın gereken masraflarının gayet ağır olduğuna şahit olur ve Es'ad Efendi'ye nezaketle sorar "- Üstadım iradınız nedir? Bu kadar masrafa göre gelirinizi nerelerden temin ediyorsunuz? O da -İradımız masrafımızdır." karşılığını verir. Yani giderimiz kadar gelirimiz olur. Masrafların tedariki için memur edilen oğlu Ali Efendi dergâhın ihtiyacı olduğunda, Es'ad Efendi: Evladım ihtiyacın ne kadar ise şu postun altına elini uzat al derlermiş. Dergâhtaki postun altındaki bereketli kaynak ise bir sır olarak kalmıştır. Şahin, *Muhammed Es'ad Erbilî'nin Hayatı*, s.14.

¹³⁴ Hüseyin Vassaf, agc., II, 192; Yılmaz, agc., s. 210-211; DİA, c.11, s.348.

¹³⁵ Kara Mustafa, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, s.40.

¹³⁶ Yılmaz, Hasan Kâmil, " Es'ad Erbilî", DİA, c. 11, s. 348, İstanbul 1995.

¹³⁷ Aynı yer

yaptığı konuşmada¹³⁸ devrin genel havasının tesiriyle, Meşrutiyet idaresini ve taraftarlarını öven, Abdulhamid dönemini de yeren ifadeler kullanmıştır.¹³⁹

Es'ad Efendi'nin Cemiyet-i Sufiyye'yi kurması ve Tasavvuf mecmuasını çıkarması temelde, döneme damgasını vuran Tasavvuf kültürünün ıslahını ve şeyhlerin ve sûfîlerin daha iyi yetiştirilip denetlenmesini amaçlamaktaydı. "Tasavvuf hâl idi kâl oldu, önceleri tasavvufun ismi yoktu, hakikati vardı, şimdi ismi var hakikati yok"¹⁴⁰ şeklindeki sözler yine tasavvufun kendi iç kritiğini gösterirken, bu iç disiplinin daha iyi dokunması bakımından bazı ıslahatlar gerekiyordu. İşte, Es'ad Efendi'nin yaptığı çalışmalar, bundan gayrı bir şey değildi. Kara'nın da ifade ettiği gibi; "Müesseseler ne kadar eski olursa olsun ancak yeni fikir ve terkiplerle eski canlılığına kavuşabilir. Bu yeniliğe yönelmeyen kuruluşlar, bağlı bulundukları fikirlerle beraber eriyip yok olmaya mahkumdurlar."¹⁴¹ Bu sözler, Es'ad Efendi'nin ve diğer bazı meşayihün meşrutiyet döneminde başlayan cemiyet kurma, dergi çıkarma çalışmalarının temelindeki ana düşünceyi gösteren düşüncelerdir kanaatindeyiz.

II. Abdulhamid döneminin özel şartları içinde istediğini yazamayan, arzu ettiği kişilerle istediği gibi bir araya gelemeyen insanlar bütün hızlarıyla II. Meşrutiyetin açtığı bu kapıdan, yani gazete, mecmua neşretme, cemiyet kurma yoluyla içeri girdiler. 16 Ağustos 1909 tarihli cemiyetler kanununda fırka ile cemiyet arasında herhangi bir fark öngörülmediğinden kurulan cemiyetler her türlü faaliyette bulunabiliyordu.¹⁴²

Yine bu dönemde ortak olan kanaat şu idi:

1. Tasavvufî hayat vazgeçilmezdir. Din ve kültür hayatının vazgeçilmez bir parçasıdır.

¹³⁸ Konuşma metni için bkz. *Tasavvuf*, sayı 8, ss.3-4.

¹³⁹ Yılmaz, age., s.348.

¹⁴⁰ Kara, *Din Hayat ve Sanat Açısından, Tekkeler ve Zaviyeler*, (Dergah yay.), Üçüncü baskı, Aralık 1990, s.296.

¹⁴¹ Aynı eser, s.297.

¹⁴² Aynı eser, s.11.

2. Ancak bugünkü tasavvufi hayat da ıslaha muhtaçtır. Bozulmuş bir tasavvufi hayatın ortaya çıkardığı derviş tipini genelleştirmek yanlıştır.¹⁴³

Es'ad Efendi'nin Tasavvuf mecmuasının ve Cemiyet-i Sufiyesi'nin yanında, Trablusgarb'daki sürgün hayatından dönen Bektaşî meşrep Şeyh Nâîlî Efendi'nin ise Muhibban çevresi diye bilinen ekiple bazı çalışmalarda bulunduğu biliniyor. Şeyh Nailî Bedevî'nin çalışmaları, şeyhin vefatı dolayısıyla taslak halinde kalmış bu çalışmayı, Muhibban'ın sahib-i imtiyaz ve sorumlu müdürü Hacıbeyzade Ahmet Muhtar yürütmüştür. Ancak Es'ad Efendi'nin başkanlığında kuruluşu tamamlanan Cemiyet-i Sufiye'nin kuruluşunu engelleyememişlerdir.

Es'ad Efendi cemiyetin kuruluşunda ve devamında tasavvufia alakalı, konferans-seminer tipinde konuşmalar yapmıştır. Cemiyetteki ilk ders de Es'ad Efendi tarafından verilmiştir.¹⁴⁴

Muhibban çevresinin Bektaşî olması ve bu tarikatla İttihat Terakki arasında sıkı bir ilişki bulunmasına rağmen, cemiyet kurma konusunda başarısız kalması, dikkate değer bir husustur. Bunun yanında Es'ad Efendi'nin de, tartışılmasına rağmen ateşli bir İttihad Terakki taraftarı olduğunu, sözlerine “devr-i mahsusu istibdat” diye başladığını unutmamak gerekir. Şeyhülislâmı yanına alması ise başarısındaki bir diğer önemli husustur.¹⁴⁵

8. MECLİS-İ MEŞÂYİH REİSLİĞİ

Es'ad Efendi'nin Milli Mücadeledeki yıllarına geçmeden önce, temas edilmesi gereken bir dönemi de Meclis-i Meşâyih'ta görevli olduğu ve meclise riaset ettiği zaman dilimidir. Ama bundan önce Meclis-i Meşâyih'in tarihi seyriyle ilgili bilgi vermenin uygun olacağı kanaatindeyiz

¹⁴³ Kara, Mustafa, *Tekkeler Zaviyeler*, s.14.

¹⁴⁴ Bu konuşmalar “Tasavvuf” dergisinde yayınlanmıştır. bkz. Tasavvuf dergisi, sayı. 13, s.2 ; sayı.15, s.3 ; sayı. 18, s.3.

¹⁴⁵ Kara, Metinleric *Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, Dergah yay., s. 43.

a. Meclis-i Meşâyih

Meclis-i Meşâyih tekkelerin işleriyle meşgul olmak üzere meşihat dairesinde kurulmuş bir teşekküldür.¹⁴⁶ Bu teşekkül, tekkelerin tarikat usullerine göre idarelerini temin ve tekke şeyhliklerine faziletli ve münevver adamları seçip tayin etmek vazifesiyle mükellef olup, eskiden beri mevcuttur. 5 mart 1334 (1918) tarihli kanunun ikinci maddesiyle bir reis ve yedi azadan oluşmak üzere daha geniş mikyasta yeniden kurulmuştur.¹⁴⁷

Cumhuriyet dönemine kadar hayatîyetini devam ettirmiş olan bu müessese, önceleri Meşihat Makamının bir dairesi şeklinde Şeyhülislâmlık müessesesine bağlı olarak kurulmuştur.¹⁴⁸

Devlet, tekkelerle ciddi olarak ilk kez Yeniçeriliğin kaldırılışı sırasında karşı karşıya gelmişti. Bektaşiliği Yeniçerilikle birlikte ortadan kaldırmak için devlet, oldukça sıkı bir çaba içine girmişti. Tekkelere istikrar kazandırmak için esaslı bir denetleme mekanizması gerekiyordu. Meclis-i Meşâyih, bu nedenle kurulmuştur. İlk kuruluşu 1285/1868'dir. İlk reisi ise devrin büyük şöhrete sahip şeyhlerinden, Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Osman Selahattin Dede (v.1302/1887)'dir. İlk meclis bir reis ve 5 azadan müteşekkil olarak kurulmuştur. Reis ve azaların her biri, bir tekke şeyhi olma konumundadır. 1874'te ise, aza sayısı 6 ya çıkarılmıştır. 1875 yılından itibaren meclise Meclis-i Meşâyih Nâzırı adıyla, tekke şeyhlerinin dışında, devlet temsilcisi konumunda bir kişi daha ilave edilmiştir. Nazırlık görevine ilk olarak Kütahyalı Hakkı Efendi'nin oğlu Yakup Asım Efendi tayin olunmuştur. Aynı yıl meclise müderrislikten bir de katip tayin olunmuştur. 1876 yılında ise, ders vekili Seyyid Halil Efendi'nin aza olarak meclise girdiğini görüyoruz. 1880'de Halil Efendi Meclis-i Meşâyih nazırı olmuş, Meclis-i Meşâyih reisliğine de Hüdâyî dergâhı şeyhi Ruşen Efendi getirilmiştir. Celalettin Efendi'nin 1884 yılında deruhte ettiği Meclis-i Meşâyih nazırlığını 1886 yılından itibaren, Muhammed Tevfik Efendi yürütmüştür.

¹⁴⁶ Bkz. Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, MEB yay. c.2, s.429.;

¹⁴⁷ Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, c.1, s.2

¹⁴⁸ Meclis-i Meşâyih nizamnamesi için bkz. Kara, *Tekkeler Zaviyeleri*, ss.389.393.

1891 yılında ise katipten ayrı olarak bir de mukayyid görevlendirilerek meclise daha ciddi bir hava verilmek istemiştir.

1892-1897 yılları arasında beş yıl süreyle boş kalan reisliğe daha sonra 1897 yılında Kadirihane postnişini Seyyid Ahmet Muhyiddin Efendi getirilmiştir. 1902 yılında ise meclis tekrar ilk şekline döndürülmüş ve Meclis-i Meşâih Nazırlığı kaldırılmıştır.¹⁴⁹

1911 yılında ise meclis yine büyük bir değişikliğe sahne oluyor ve daha önce reisle birlikte azaların adedi 6 ile 15 arasında değişirken Musa Kazım Efendi'nin şeyhülislâm olduğu bu tarihten itibaren bu sayı üçe düşürülüyor. Bunlardan biri reis ikisi de aza oluyor. 1917'den sonra, bu müesseseseyle ve tekkelerle ilgili son söz tekkelilere değil, müftülere bırakılıyor. Yeni dönemde ise Meclis-i Meşâyih'in ilk başkanının Tasavvuf dergisinin de sahibi Şeyh Saffet Efendi olduğunu görüyoruz. Cumhuriyetin ilanımla birlikte bir çok müessese gibi Meclis-i Meşâyih de tarihe karışmıştır.¹⁵⁰

Osmanlı tarihinde sultanların, şehzadeliklerinden itibaren tasavvuf kültürüyle yetiştğini ve tasavvuf erbabının devlet nezdindeki itibarının çok büyük olduğunu görüyoruz. Yine her hususta olduğu gibi, bu konuda da bir tefessüh yaşanıyor. Protokol değişiyor. 1333/1914'te Osmanlı Devleti'nin Rusya, Fransa ve İngiltere'ye harp açtığına dair yayınlanan beyannameye imza atmış 29 devlet adamının sıralanışına baktığımızda, dönemin Meclis-i Meşâyih reisi Muhammed Es'ad Efendi'nin ismini ancak yirmi sekizinci sırada görebiliyoruz.¹⁵¹

b. Es'ad Efendi ve Dönemindeki Meclis

1860'lı yıllardan beri faaliyette bulunan, çoğu zaman fonksiyonel olmayan Meclis-i Meşâyih'in durumu, II. Meşrutiyetten sonra sık sık gündeme gelmiştir.

¹⁴⁹ Kara, *Tekkeler Zaviyeler*, ss. 307-310.

¹⁵⁰ Aynı cscr, ss. 307-313.

¹⁵¹ Aynı cscr, s. 169.

Özellikle dergicilik ve dernekçilik faaliyetleri böyle bir teşekkülün bürokratik yapı içinde aktif olarak yer almasını gerekli kılmıştır.

Es'ad Efendi, II. Abdülhamid zamanında, Ahmet Muhyiddin Efendi'nin¹⁵² reis olduğu dönemde Meclis-i Meşâyih azâsı olmuştur. Erbil'e gidip geldikten sonra tekrar 1332/1914 de Meclis-i Meşâyih üyeliğine getirilir. Yine, aynı yıl Elif Efendi'nin¹⁵³ istifası üzerine Meclis-i Meşâyih Reisliği'ne getirilir.¹⁵⁴ Reislik maaşı bin kuruş olarak belirlenmiştir.¹⁵⁵

Es'ad Efendi'nin görevlendirilmesiyle ilgili yazı şu şekildedir:

Meclis-i Meşâyih hey'et-i hâzırâsının tebdiliyle, riyasetine Kelâmî Dergâhı şerifi şeyhi Erbilli Şeyh Es'ad ve azâlıklarına Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Abdûlbaki ve Hazret-i Hüdayî Dergâhı şeyhi Gülşen Efendiler tayin olunmuştur.

Bu irade-i seniyyenin icrâsına makam-ı meşihat memurdur.

22 Cemaziye'l-âhir sene 1332/1913

Mehmet Reşad-Şeyhülislâm Hayri

(Ceride-i İlmiyye, sayı. 1, sayfa. 1332/1913)

Meclis-i Meşâyih Reisliği yaparken Es'ad Efendi, tekkelerin ıslahı ve şeyhliklerine ehliyetli kimselerin tayini ile şeyh evladının en iyi şekilde yetiştirilmelerini temin istikâmetinde çalışmalar yapar.¹⁵⁶ Padişah Sultan Reşâd'ın

¹⁵² Kadiri hanc tokkcsi şeyhi. Kadiri.

¹⁵³ Elif Efendi, İstanbul Sütlüce'de Hasırzade dergâhında doğdu. Babası aynı dergâhın şeyhi Ahmet Muhtar Efendi'dir. Nakşibendi şeyhlerinden Mesnevihan Hoca Hâsancettin Efendi'nin sohbetlerine katılmıştır. 1870 yılında Şam'dan İstanbul'a gelen Yunus Şeybani'den Sadiyye, İbrahim Borrado'den Şazeliyye tarikatının icazetnamesini almıştır. Yenikapı mevlevihanesi şeyhi Osman Selahattin Efendi'nin Mesnevi derslerine devam etmiş ve icazet almıştır. Kendisi de uzun yıllar Mesnevi okutmuştur. 1887'de tamir edilen tekkenin mimarlığını yapan Elif Efendi 3 Ocak 1927'de vefat etmiştir. Divan'ı ve bir çok eseri vardır. bkz. Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, c.3, ss. 150-151; Vassaf, *Sefine*, c.1, ss. 354-362.

¹⁵⁴ Yılmaz, *DİA*, c.11, s.348.

¹⁵⁵ Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, c.3, s.202. Tayiniyle alakalı bakınız Albayrak'ın bu kitapta meşihattan alarak kitabın arkasında yayınladığı vesikalar, 22. ve 23. vesika; ve yine meşihatle ilgili bir çok vesika Albayrak'ın bu kitabında yayınlanmıştır. ayr. bkz. Kara, *agc.*, s.420.

¹⁵⁶ Toplum çapında bir tefessüh yaşanan Osmanlı'nın son dönemlerinde, tekkelerin kendi özeleştirme mekanizmasını geliştirdiğini ve kendini yenilediğini görüyoruz. Meclis-i Meşâyih, Cemiyet-i Sufiyye ve taslak aşamasında kalan ve kurulamayan Medresetü'l-Meşâyih bu kurumlardan birkaçıdır. Bu

sevgisini kazanan Es'ad Efendi, aynı yıl içinde "Surre Emîni"¹⁵⁷ olarak hacca gönderilir. 1331/1915 yılında Meclis-i Meşâyih reisliğinden istifa eder.

9. MİLLÎ MÜCADELE YILLARI

Özellikle Kurtuluş Savaşı yıllarında adından sıkça söz ettiren ve karşı olanların dahi hakkını inkar edemediği tekkeler ve din adamları, I. Dünya Savaşı'nda da aktif rol oynamışlardır.¹⁵⁸ İstiklal Savaşı'nın yapıldığı günlerde, tekkelere musallat olan durgunluk ve vurdumduymazlığın son safhada bulunmasına rağmen, büyük mücadele onları uykularından uyandırmış, başka bir deyimle eski safiyet ve gücünü kaybetmeyen dergâhların gayretleri, diğerlerini de bu mücadelenin içine sokmuştur. Köklü ve tarihî müesseseler ne kadar işe yaramaz hale gelirlerse gelsin, müessesenin idare ve yöneticileri ne kadar pasif duruma düşerse düşsünler, önceki ruh ve faaliyetlerinden hemen uzaklaşmıyorlar. İstiklal Harbî sırasında tekkelerin yaptıkları faaliyetler bu fikri kuvvetlendirmektir.¹⁵⁹

Emekli bir albayın ifadeleriyle Kurtuluş Savaşının kahramanları şu şekilde sıralanmaktadır: "Mütareke yıllarının isimsiz kahramanları içine; başı sarıklı din adamlarını, imam ve müezzinleri, kürsü vaizlerini, tekke mensuplarını, medrese hocalarını da dahil etmek mecburiyetindeyiz."¹⁶⁰ Devlet-i Aliyye'nin Kurtuluş Savaşı öncesi mücadelelerinde tekkelerin çok yararlılıkları görüldüğü gibi, Kurtuluş Savaşında da bu çaba ve gayretin devam ettiğini hatta arttığını görüyoruz. Son asrın

müesseselerin kurulma aşamalarındaki tartışmalar, tekkenin otokritiğini ortaya koymak açısından önemlidir.

¹⁵⁷Surre Emîni: Her sene Haremeyn'e gönderilen "Surre-i Hümayun" (Hac Mînasıbetiyle Haremeyn'e gönderilen para ve hediyeler) un idarcsi uhdesine tevcih olunan memurun unvanıdır. Surre Emîniği şerefli bir vazife olmakla birlikte, bu vazifeye dindarlık ve doğrulukla tanınmış olan yüksek rütbeli askeri, mülki veya ilmi memurlardan biri tayin olunurdu. bkz. Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB, c.3, s.283. Surre Alayı uğurlanırken, Es'ad Efendi yanında törene katılanlarla birlikte bir İtalyan ressamı tarafından resmedilmiştir. Bu resim şu an İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nın girişinde bulunmaktadır. İtalyan ressamında, ressamın kendisini resme katması âdet olduğu için resimde İtalyan ressam da bir kenarda görünmektedir.

¹⁵⁸Tekkelerin ve din adamlarının kurtuluş savaşında yaptığı çalışmalar için bkz. Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*. İst.1990, ss.212-222 ; Kutay, Cemal, *Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevî Mimarları*, Ank. (trç.) ss.26-27,76; Ertürk, Hüsamettin, *İki Devrin Perde Arkası*, İst. 1957, ss.507, 482-483; Adıvar, Hâlide Edip, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, İst 1964, ss.55-56.

¹⁵⁹Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, s.212.

¹⁶⁰Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul 1957, s.507.

tasavvuf büyüklerinden Abdülhakim Arvasi'yi taltif etmek üzere devlet müesseseleri arasında uzun yazışmalar yapılmıştır.¹⁶¹

Yaşı yetmiş geçmiş olan Es'ad Efendi de, bağılılarıyla birlikte Milli Mücadele'nin başarısı için yoğun çabalarda bulunmuşlardır.¹⁶² Hatta bu savaşta Kelâmi dergâhında kalan, Es'ad Efendi'nin halifelerinden olduğu söylenen Bediüzzaman Said-i Nursî Ruslara esir düşmüştür, dergâhta yetişen bir çok kişi de, bu savaş esnasında şehit olmuşlardır.¹⁶³

Bu sırada Milli Mücadelenin başlaması üzerine Ankara'ya gidecek olan Fevzi Çakmak Pa a¹⁶⁴, Kelâmi Dergâhı'nda Es'ad Efendi ile görüşür ve kendisinden dua talep eder. Yetmişini bir hayli geçmiş olan Es'ad Efendi, onu ilk anda tanıyamaz; fakat Paşa'nın kurtuluş için Anadolu'ya gideceğini anlayınca "Allah sizleri muvaffak buyursun" diyerek dua eder.¹⁶⁵ Ama ne acıdır ki sonra da muzaffer olunmasını dileyenler ipe gider, dua dilenenler ise ayakta kalır.¹⁶⁶ Buradan da şunu anlıyoruz ki Es'ad Efendi Milli Mücadele yıllarında Anadolu hükümetinin yanında yer almıştır.

Kadir Mısıroğlu'nun sarıklı mücahitler dediğı kişilerin Milli Mücadeledeki çalışmaları netice vermiş ve düşman yurttan atılmıştır.

Tekkelerin kapatılmasından bir müddet önce İstanbul'a gelen ve Kelâmi Dergâhı'nda on beş gün misafir kalan Danimarkalı araştırmacı psikolog Carl Vett'in

¹⁶¹ Mısıroğlu, Kadir, *Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahitler*, İstanbul 1969, ss.318-325.

¹⁶² Necip Fazıl, *Son Devrin Din Mazlumları* isimli eserinde Milli Mücadele dönemiyle alakalı olarak Es'ad Efendi'den şöyle bahseder : "Nihayet Milli Mücadele.... Bütün İstanbul, türkân bu ölmek iradesi karşısında vecd ve heyecanların en keskinini yaşıyor. Bütün mümin eller semalara açılmış, dua ve niyaz halinde... Es'ad Efendi'nin elleri de onların arasında." Necip Fazıl, age., s.163.

¹⁶³ bkz. Kadir Mısıroğlu, *Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahitler*, s.320.

¹⁶⁴ Fevzi Çakmak, Kelâmi Dergâhı'nın müdavimlerinden olduğı gibi babası ve dedesi de tasavvuf erbabıyla yakın diyalog içerisinde olmuşlardır. Fevzi Çakmak'ın dedesi Hacı Bekir Efendi, Tophane müftüsüdür ve aynı zamanda da Beyoğlu ilçesinde, Tophane'de bulunan Kâdirihâne Tekkesi'nin müdavimlerindendir. bkz. Hür Mahmud Yücel, *XIX. Asırda Anadolu'da Tasavvuf*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, s.241.

¹⁶⁵ Fevzi Paşa'yla Es'ad Efendi arasındaki diyalog şöyle anlatılır: " O sıralarda, Milli Mücadeleye katılmak üzere olduğı günlerde, Fevzi Paşa (Mare al Fevzi Çakmak) Es'ad Efendi'yi ziyarete geliyor. Yetmişini bir hayli geçmiş bulunan Es'ad Efendi, daha evvel kendisini ziyarete geldiğı halde onu birdenbire tanıyamıyor ve elini öpmek üzere ilerleyen Pa aya: -Sizi tanıyamadım! diyor. Fevzi Paşa'nın mukabelesi sadece şudur: "- Fevzi kulunuz!" Es'ad Efendi, onun Anadolu'ya geçmek üzere bulunduğunu öğrenince dua ediyor: "- İnşallah muvaffak olurumuz!" Allah sizinledir." Necip Fazıl, age. ss. 163-164.

¹⁶⁶ Yılmaz, age., s. 211; Albayrak, Sadık, *Yürütenler ve Sürünenler*, İstanbul, 1991, s. 193. Kısakürek, age., s. 163.

hatıralarından, onun tekkesine ilim ve devlet adamlarından pek çok itibarlı kişinin, o şartlarda bile devam ettiği anlaşılmaktadır¹⁶⁷. Milli Mücadele öncesi ve sonrası pek çok kişinin dergâha gelerek Es'ad Efendi'nin duasını aldığını görüyoruz. Yurdun işgali sırasında ise Es'ad Efendi'nin müntesiplerini ve özellikle, yakın çevresini, diğer tekke şeylerinde olduğu gibi düşmana karşı mücadeleye teşvik ettiğini ve bizzat kendisinin mücadelenin içinde bulunduğunu görüyoruz.¹⁶⁸

10. YENİ DÖNEM

Artık savaş kazanılmış ve Cumhuriyet ilan edilmiştir. Yeni devletin adı Türkiye Cumhuriyeti'dir.

Bu dönemde Es'ad Efendi'nin yaşı epey ilerlemiştir. 1925 yılında tekkelerin kapatılmasından sonra hiç sokağa çıkmamaya karar verir. Erenköy'de Ziya Paşa Köşkünde bir müddet kirada oturduktan sonra, Erbil'deki emlakini satarak 1929 yılında Erenköy Kazaskerde Şevki Paşa Köşkünü, o zamanın parasıyla 2000 liraya satın alarak buraya taşınır.¹⁶⁹ Es'ad Efendi bundan sonraki yılları için burada inzivaya karar verir. Fakat dikkatler hiçbir zaman üzerinden eksik olmaz ve sürekli polis gözetimi altında tutulur. Zamanla gazetelerde haber olmaya başlar.

O zamanların en çok satan gazetesi olan "Vakit Gazetesi" 18 Temmuz 1930 tarihinde manşetten Es'ad Efendi'nin fotoğrafıyla birlikte, "Erenköy'de bir dedikodu" şeklinde haber yayınlar. Bu haberi, önemine binaen buraya almayı uygun gördük:

"Erenköy'ünde bir dedikodu, yüzlerce müridi olan bu esrarengiz şeyh kimdir"

¹⁶⁷ Bkz. Carl Vett, *Kelâmi Dergâhı'ndan Hatıralar*, çev. Ethem Cebecioğlu, Ankara, 1993, s. 67,172, 173... Carl Vett'in bu hatıralarına tezimizin ilerleyen kısımlarında "Es'ad Efendi'nin Hatıraları" başlığı altında yer verilecektir.

¹⁶⁸ Konuyla ilgili bkz. Kara, agc., "tekkeler ve Milli Mücadale bölümü" ss.212-226; Mısıroğlu, agc., ss.325-350.

¹⁶⁹ Erenköy'deki beyaz köşkün nasıl satın alındığı, "Vakit" gazetesinin iftirasına rağmen İstanbul polis müdürlüğünün raporundan bellidir. Erbil'deki mülklerinin satılması suretiyle kendi öz kesesinden. Bkz. Necip Fazıl, agc., s.164.

“Son zamanlarda bütün Erenköy ve civarı halkının dilinde dikkate şayan bir dedikodu dolamaktadır. Beyaz bir köşk etrafında temerküz eden bu dedikodular polis müdüriyetine kadar aksetmiştir.

Söylenenler, Erenköyünün ücra bir köşesinde, çamlıklar arasında saklı bir köşkte, gizli ayinler yapıldığı, gündüzleri de bu ibadethanede oturan ihtiyar bir şeyhin çocuk, kadın, erkek, yüzlerce kişi tarafından ziyaret edildiği mahiyetindedir.

Yine bu rivayetlere göre, bu beyaz konak yalnız civarın değil, çok daha geniş sahada oturan cahillerin, safdillerin nazarında ulvi bir mabet telakki edilmekte, muhterem şeyh efendi hastaları iyileştiren, kayıpları birleştiren kerâmetler sahibi bir evliyâ, bir ermiş olarak tanınmaktadır.

Bu şeyh efendinin şöhreti ta Trabzon ve Of sahillerinden, Adana, Antalya havalisine kadar yayılmış ve her mevsimde buralardan bazı biçareler, işlerini güçlerini bırakıp, her türlü hediyelerle gelerek şeyh efendiye istirhamlarda bulunmaya başlamışlardır.

Mesele ile biraz yakından alakadar olursanız duyacağınız şeyler şunlardır: Erenköy'ünde, Kazasker Camii civarında, (F...) efendi adında 99 yaşlarında heyaz sakallı bir şeyh vardır. Bu zat tekkelerin ilgâsından sonra meçhul bir semitten Erenköy'üne gelmiş ve köşkün bölüğüne kiracı olarak yerleşmiştir. Efendi, çok geçmeden muhitte dedikodulu bir alaka uyandırmış ve herkes bunun kerâmetinden bahse başlamıştır.

Biraz sonra şeyhin oturduğu evde kalabalık bir mürid kabilestiyle ayin yaptığı, onun ayrı ayrı topluluklara vaiz ve irşadlarda bulunduğu ve her isteyen burada bir tekke imiş gibi günlerce yatabildiği şayi' olmuş, iş büyümeye dallanıp budaklanmaya başlamıştır.

Bu sıralarda (F...) efendinin müridlerinden (Z...)Paşanın yakını (S...) hanım, şeyhin şimdi oturduğu heyaz konağı ona satın almış, diğer bir mürid köşkü boyatmış, bir başkası da baştan ayağı muşamba döşetmiş, atlas perdeler, mobilya, hatta siyah bir fayton araba ile iki at alarak şeyhin istirahatini temin etmiştir.

Her gidenin mutlaka bir şey götürdüğü, uzaktan gelenlerin, kimsesi olmayanların bir imaret gibi orada yatırıldıkları, iâşe edildikleri söylenmektedir.

Bunlara nazaran şeyh efendi, yeşil çamlıklar içinde gömülü beyaz köşkünde beş para masraf etmeden bir cennet hayatı yaşamakta, tenekeleri yağ, un, kahve, şeker, hatta çikolata; sağdan soldan yağmaktadır.”

18 Temmuz 1930, Vakıf Gazetesi.

Bu ihbar üzerine polis harekete geçer ve polis raporundan anladığımız kadarıyla Erenköy'deki evine sokulan ajan vasıtasıyla alınan malumat neticesinde bir rapor yayınlanır.

Önemine binaen polisin savcılığa verdiği raporu buraya alıyoruz:

“Vakıf Gazetesinin 18 Temmuz 1930 tarihli nüshasında intişar eden (Erenköy'de bir dedikodu) serlevhalı makale üzerine o zaman yapılan tahkikatta bu şeyhin uzun bir müddetten beri tarassut altında bulundurulmuş Erbil'li Şeyh Es'ad Efendi olduğu ve bu zatın 331(miladi 1915) senesinden çok evvel memleketi olan Erbil'den İstanbul'a gelerek han, otel köşelerinde yaşamakta iken intisab ettiği ve vükelây-ı sabıkadan merhum Derviş Paşa'nın iane ve yardımı ile Şehremininde kâin ve şimdi kapalı bulunan (Kelâmi) dergâhına şeyh tayin edilerek birçok rical ve vükelânın teveccühünü celbetmesi ve az zamanda halk üzerinde büyük nüfuza sahip olması üzerine devrin padişahı Abdülhamid'in şüphesini uyandırdığından Erbil'e sürüldüğü ve Meşrutiyet'in ilanından sonra tekrar İstanbul'a gelen şeyhin adı geçen tekkede ayin yapmaya başladığı ve biraz sonra da Bab-ı Meşihat'a aza ve bilahare Meclis-i Meşâyih'ta riyasete terfian tayin kılındığı ve o babdaki kanun hükümlerine tevfiқан tekkesinin kapatılmasından sonra, Erenköy'de Ziya Paşa köşküne naklederek bir müddet kira ile oturduktan sonra, iki sene evvel şimdi oturduğu Şevki Paşa Köşkünün Erbil'deki emlakini satmak suretiyle tedarik ettiği para ile 2000 liraya satın alarak bu köşkte bazı tamirât ve tadilat yaptırarak oturduğu ve bundan başka gerek Erbil, gerekse İstanbul'da müteaddit ev ve dükkanları bulunduğu ve kendi malı bulunan iki eşiği satın üzerine bir miktar para ilavesiyle 80 liraya bir körüklü araba aldığı, mamafih seksen yaşlarında bulunan mumaileyhin evine Konya'dan ve diğer

mahallerden birçok zengin ziyaretçiler gelerek kendisine para yardımıyla bulundukları ve hediyeler de getirdikleri dosyasında mevcut malumattan anlaşılmış ve keyfiyet 25 Ağustos 1930 günü Dahiliye Vekâlet-i Celilesine de tafsilen arz edilmişti.

Daima takibimiz altında bulunan Şeyh Es'ad'ın köşküne, Konya ve sair vilayet halkından birçok misafirlerin geldikleri ve hediyeler getirdikleri ve Cuma günleri İstanbul'dan birçok misafirler gelerek, şeyhi ziyaret ettikleri ciheti de ayrıca Vekâlet-i Celilesine bildirilmişti.

Fakat ayin ve zikirlerin yapılmadığı, gerek haricî tarassutlarımızın verdiği raporlar ve gerekse dahile nüfûz çareleri düşünülerek, eskiden şeyhi tanıyan ve bu sebeple şeyhin evine hizmetkar suretiyle sokulan teşkilatımıza mensup bir memurun validesinden alınan malumattan anlaşılmakta idi.

Nakşi tarikatını ihya ve inkişafına hâdim olmak üzere ve kammen müdahaleyi davet ettirecek bir şekil ihdas edebilmek gayesiyle Konya vilayetinde hâdis olan bir meseleden dolayı mezkur vilayete yazdığımız tahriratta Şeyh Es'ad Efendi'nin tevsi-i tarikat için Konya'da şebeke teşkil ettiği hakkında evrak-ı tahkikiye tanzimine kifayet edebilecek derecede bir malumat mevcutsa, ifadelerin zapt edilerek gönderilmesi yazılmış ve tevessül kılınan karnini yollar ile de, bu noktanın ihzarına medar olacak müsbet bir cevap alınamamıştı.

Binaenaleyh Şeyh Es'ad'ın dikkati calib halleri dolayısıyla tekkelerin daha kapatılmalarından evvel nazar-ı dikkati celbederek tarassut altına alınmış ve hakkında malumat istihsâl olundukça Dahiliye Vekalet-i Celilesiyle muhabere cereyan eylemiş olduğu maruziyle İstanbul Cumhuriyet Müdde-i Umumiyesi canib-i âlisine takdim kılınır.

9- Şubat 1931 Polis Müdürü

Bütün bu tahkikatlar neticesinde Es'ad Efendi, 23 Aralık 1930 yılında vuku bulan Menemen olayıyla ilgisi bulunduğu iddia edilerek oğlu Muhammed Ali Efendi ile beraber, Menemen'e götürülüp idam talebiyle yargılanır. Oğlu Mehmed Efendi idam edilirken, Es'ad Efendi hakkında verilen idam cezası, yaşlılığı sebebiyle

müebbet hapse çevrilir. Es'ad Efendi Menemen'deki askeri hastanede 'üremi'den tedavi gördüğü sırada, 84 yaşında iken 3-4 Mart 1931 gecesi vefat eder.¹⁷⁰ Es'ad Efendi'nin askeri hastanede yemeklerine zehir katılarak rahatsızlığının artırıldığı¹⁷¹ sonunda da damardan yapılan bir iğne ile hayatına son verildiği, yani idam edildiği de ifade edilmektedir.¹⁷² Cenazesi ailesine verilmeyerek resmî makamlar tarafından Menemen'de defnedilir.¹⁷³ Mezarının bulunduğu arsa üzerine 1962-63 yıllarında bir cami yaptırılır.¹⁷⁴ Es'ad Efendi ile oğlu hakkında verilen idam cezası hakkındaki tartışmalar devam etmektedir.¹⁷⁵

11. YETİŞTİRDİKLERİ

Es'ad Efendi'nin, Asım Paşa ile tanışması ve II. Abdülhamid'in damadı Derviş Paşazade'ye sarayda verdiği dersler neticesi, şöhreti artmaya başlar. Fatih

¹⁷⁰ Bkz. Yılmaz, *Altın Silsile*, s. 212.

¹⁷¹ Es'ad Efendi, rahatsızlığı iyice artınca Mustafa Kemal Atatürk'e mektup yazmıştır. Ancak bu mektup da netice vermemiştir. bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 3 , Celse 2, Cilt 25, ss.61-64, 1931.

¹⁷² Bkz. Albayrak, Sadık, agc., s. 193; aynı müellif, *Son Devir Osmanlı Uleması*, İstanbul, ts, c.3, s.202; Fazıl, Necip, *Son Devrin Din Mahzumları*, İstanbul, 1969, s.200.

¹⁷³ Es'ad Efendi'nin mezarı gizlenmiş, kimseye gösterilmemiş ve böylece gözlerden irak bir yerde kaldırılmıştır. Defn işi gece yapılmıştır. Es'ad Efendi'nin kabrini ziyarete Menemen'e giden bir zat başından geçeni şöyle anlatır: Kabri sormak için münasip birini ararken gözümün kestiği zata ben Es'ad Efendi'nin kabrini ziyaret etmek istiyorum. Nerede olduğunu biliyor musun? der. O zat: Aman sus. Scsini çıkarma, ben onu sana gizlice tarif edeyim der. Vc bir müddet sonra, kabri soran zatı alır, ikiye ayrılmış dağın eteğine götürür. Şu yukardan gelen dercın ikiye ayrıldığı yerde dur. Sağını solunu gözet. Mutlaka burnuna güzel bir koku gelecekt. Bu güzel kokunun kaynağına dikkat et. Bilsin ki, aradığın mezar o kaynaktır, diye tarif eder. Kayserili ziyaretçi zatın itirafı şu şekildedir: O tarif edilen yere vardığımda, ilahi bir manevi gül kokusu etrafı sarmıştı ki, kokunun kaynağına gelip durdum. Gördüm ki hakikaten kabre benzer bir şey var. Kabrin başında kahir adabına riayet ederek gıcırkeni yaptım ve murakabeye daldım. Es'ad Efendi'nin ruhu ile ruhum manevi bir şekilde buluştu. Şahin Abdullah, Es'ad Erbilî..., s.23. Mezarıyla ilgili bir İzmir'de ikamet etmekte olan Doktor Dursun bey'in anlattıklarına göre bir diğer rivayette şöyledir: Sami Efendi, bir gün İzmir'i teşrif buyurdular. Vc bize haydi Menemen'e gidelim, Es'ad Efendi'nin kabrini bulalım dediler. Arabayla Menemen'e gittik bir müddet gezdikten sonra bir yerde durduk ve arabadan indik. Kendileri biraz ilerledi ve uzun süre dua ettikten sonra İşte Es'ad Efendi'nin kabri şurası, 29 halifesi'de şurada mefundur dedi. Bu arsayı satın alın ve buraya cami yaptırın diye emir buyurdular. Arsa satın alındı ve dedikleri yere şu anki Safâ Camii yaptırıldı.

¹⁷⁴ Mezarıyla ilgili, daha vefat etmeden önce Es'ad Efendi divan'ında şu beyitleri yazmıştır.

Ayandır hâlet-i ruhum dâ çeşm-i eşk bârımın,

Beyandır hasret ü hüznüm enî -â âh u zârımın

Rakâ-yı nefis-i hod-gâm ile zevk almam nigârımın

"Fenâ bulup hayât alam şu dem ki işk-ı yârımdan

Muhabbet isteyen gelsün haber sorsun mezarımdan."

Erbilî, *Divân-ı Es'ad*, s.168.

¹⁷⁵ Tezimizin sınırları açısından ve Menemen Hadisesinin ayrı bir çalışma konusu olacağını düşündüğümüzden dolayı bu hadiseye burada girmiyoruz.

Cami-i Şerifi'nde "Hafız Divan"ı okutmaya başlar. Daha sonra Mevlana Cami'nin "Lüccetü'l-Esrar" adlı eserini okutur. Her hafta Salı günleri okuttuğu bu derslere, ilim, irfan ve aşk ehli pek çok dinleyici iştirak eder. Bâyezîd dersiâmlarından Hoca Yekta Efendi¹⁷⁶ ve onun gibi önde gelen zevat, onu, bu derslerinden tanıyarak intisab ederler. Ancak onun asıl eğitim merkezi Kelâmî Dergâhı'dır. Kelâmî Dergâhı'nda yetişenlerin hadd ü hesabı yoktur. Dergâha gelen üst düzey yönetici ve ilim adamlarının Es'ad Efendi'ye karşı gösterdikleri tazim, dergâhta 15 gün misafir kalan Danimarkalı araştırmacı Carl Vett'in dikkatini çeker. Bunlar arasında Gazi Mahmud Muhtar Paşa (1867-1935), Prof. Mehmed Ali Aynî (1868-1945), Ömer Ferid Kam (1864-1944), o dönemin İstanbul Hukuk Fakültesi dekanı, yine İstanbul Üniversitesi'nden Matematik profesörü (muhtemelen Salih Zeki Bey)¹⁷⁷ gibi isimler de vardır¹⁷⁸. Dergâhın son dönemindeki manzara bu şekildedir. Daha önceleri ise yine birçok kişi bu dergâhtan yetişmiştir.¹⁷⁹ Kelâmî Dergâhı kapatılana kadar bir okul, manevi tedavi merkezi, sosyal yardım yeri, misafirhane, sanat merkezi vazifesi görmüştür.¹⁸⁰

a. Mektubat'taki isimler

Yukarıdaki isimlerin dışında Es'ad Efendi'nin irtibat kurduğu önemli zevâtın, Mektûbat'ından tespit edebildiğimiz isimlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

¹⁷⁶ İlerde Yekta Efendi hakkında bilgi verilecektir.

¹⁷⁷ Ali Birinci, "Kelâmî Dergâhından Hatıralar" Hakkında Birkaç Kelâm başlıklı ciltleri yazısında burada ismi geçen Matematik Profesörü'nün Salih Zeki değil, bunun (Ord. Prof. Mustafa S. Tunakan; Selanik 1872- İstanbul 29 Aralık 1943) olduğunu belirtmiştir. bkz. Birinci, Ali, "Kelâmî Dergâhı'ndan Hatıralar Hakkında Birkaç Kelâm", s.22.

¹⁷⁸ Bkz. Carl Vett, agc., s. 4-8, 92-95, 123, 167-171.

¹⁷⁹ Vett'in İstanbul'daki görüşmeleri hakkında Ali Kemâlî Aksüt'ün Aynî'den naklen verdiği bilgilerde yukarıda saydığımız isimlere birkaçı daha eklenmektedir. Carl Vett İstanbul'da bulunduğu vakit Mehmet Ali Aynî'den başka Tıp fakültesi Profesörlerinden Dr. Âkil Muhtar, Edebiyat Fakültesi Profesörlerinden Şekip Tunc, Yüksek Mühendis Mektebi müallimlerinden Mühendis Salim ile görüşerek kendilerinin Metapsişik Cemiyeti'nin İstanbul'da mümessilleri olmalarını rica etmişti. Fakat mühendis Salimden başka bu işle ciddi bir şekilde ilgilenen olmamıştı. Aksüt, Ali Kemâlî, *Profesör Mehmet Ali Aynî*, İstanbul 1944, s.331; ayr. bkz. Birinci, Ali, "Kelâmî Dergâhı'ndan Hatıralar Hakkında Birkaç Kelâm", s.22.

¹⁸⁰ Bkz. Aynî yârlar.

Ziya Bey, Hoca Yekta Efendi,¹⁸¹ Hacı Hüseyin Efendi, Zihni Efendi, Hafız Mustafa Efendi, Hayri Bey, Ali Rıza Efendi, Ali Efendi, Mehmet, Cemal Efendi, Hasan, Halil Efendi, Semahatlı Efendi, Ethem Efendi, Hoca Mehmet Efendi, Hacı Asım Bey, Hafız Efendi, Tatar Halil Efendi, Fikri Efendi, Kavak Camii İmamı Hulusi Efendi, Bahâeddin Efendi, Tırnovalı Hoca Efendi, Sami Efendi, Abd'ün-Nâfi Efendi, Emin Efendi, İbn Ebi Abdissamed Efendi.¹⁸²

b. Halifeleri

Vassaf, Sefine'de "Ecell-i Hulefâsı" başlığı altında şu isimleri sayar: *Hacı Mes'ud Bey, Hafız Mustafa Efendi,*¹⁸³ *Seyyid Kemal ve Hüseyin, Müftü Şeyh Muhammed ve Müderris Ali Rıza, Şeyh Sırrı, Hacı Nuri, Yekta, Samatya İmamı Ali ve Asım Efendiler.*¹⁸⁴ Bolu'lu Şeyh Muhyiddin Efendi, ve Kastamonu'da Nasrullah camiinde uzun yıllar imamlık yapmış olan Hâfızu'l Kurra Ömer Aköz Efendi'de¹⁸⁵ de onun halifelerindendir.

¹⁸¹ Bu zat mektûbatta en fazla ismi geçen zâttır. Ancak Bâyezid dersiâmlarından Ali Yektâ Efendi'yle karıştırılmamalıdır. Daha önce makalemizde yaptığımız bir hatayı burada bu vesileyle düzeltmenin uygun olacağı kanaatindeyiz. Yani Es'ad Efendi'nin Mektûbâtında ismi geçen Hoca Yektâ Efendiyle, yine Es'ad Efendinin müridlerinden olan Bayezid Dersiâmlarından ve Eminönü müftüsüyken vefât eden Emin Saraç hocanın kayınpederi Ali Yaktâ Efendi farklı kişilerdir. Bkz. Göktas, Vahit, "Kelâmî Dergâhı Postnişini Es'ad Efendi (ö.1931)'nin Bâyezid Dersiâmlarından Ali Yaktâ Efendiye Verdiği Nakşi-Kâdirî İcâzcinâmı", Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, Aralık 2002, s.28.

¹⁸² Bkz. *Mektûbâtı*.

¹⁸³ Kanaatimizce bu, Mustafa Nazif Efendi olması gerekmektedir. Yedigâr-ı Şemsi'de bu zatla ilgili şu şekilde bilgi bulunmaktadır: Eşrefiye koluna ait Bursa Karabaş Tekkesi'nde 19. Yüzyılda Şeyh Abdullah Efendi (1238/1822), Hattat Süleyman Vehbi Efendi (1259/1843), Şeyh Emin Efendi (1295/1875), Şeyh Tevfik Efendi (1333/1914) meşihat etmişlerdir. Bu tarihten sonra (bu tekkeye mensup) ehliyetli evlat ve halife gelmediğinden Hâlidîyye'den Es'ad Erbilî halifelerinden Mustafa Nazif Efendi icra-yı meşihat etmişlerdir. bkz. Mehmet Şemseddin, *Yedigâr-ı Şemsi*, (haz. M. Kara- K. Atlansoy), Bursa 1997, ss.456-461. Buradan da anlıyoruz ki; Es'ad Erbilî'nin halifelerinden olan bu zat, 1914 ten sonra Bursa Karabaş (Kadiri) Tekkesinde şeyhlik yapmıştır.

¹⁸⁴ Vassaf, *Sefine*, c.2. ss.198; Es'ad Efendi, pek çok halife yetiştirmiştir. Yukarıda sayılanlar, Es'ad Efendi'nin halifelerinden bazılarıdır. Bunların dışında, sözlü kaynaklardan edinebildiğimiz kadarıyla, bizim de tespit edemediğimiz birçok halifesi daha olduğu bilinmektedir. Ayrıca Es'ad Efendi'nin Tâhâ'l-Harîrî'nin de hulefâsından olan cinlerden bir halifesinin olduğu ve bunun adının Cüddüîh olduğu rivayet edilmektedir. Es'ad Efendi'nin tarikatı en çok, sırasıyla İstanbul, Anadolu, Yugoslavya ve Bulgaristan'da yayılmıştır. Cinlerle ilgili olarak bkz. "Cinler, Rüyalara, Ölümle İlişkiler" bölümü Vett, Kelâmî, ss.141-155.

¹⁸⁵ Hafız Ömer Efendi, Kastamonu'da medfun Mehmet Feyzi Efendi (v.1983)'nin feyz pınarlarından birdir. İlginçti ki diğer feyz pınarı da, yine Kelâmî Dergâhından yetişmiş Said-i Nursî'dir. Mehmet Feyzi Efendi'nin Hafız Ömer Aköz yoluyla Nakşebendî Tarikatı'na dolayısıyla Es'ad Efendi'ye nisbeti vardır. İbrahimusta, Satı, *Mehmet Feyzi Efendinin Hayatı ve Düşünceleri*, (basılmamış lisans tezi), Ankara 2002, s.6, 11,12.

Yukarıda saydığımız isimlerden birkaç önemli zevâtın kısa terceme-i hallerini tezimize almanın uygun olacağı kanaatindeyiz.

1. Ali Yekta Efendi

Fazilet ehli bir zattır. Ayasofya dersiamlarından a'ma Hafız Efendi'den icazetlidir. Kendisi de icazet vermiştir. Farsça'ya hakkıyla vakıf idi. Es'ad Efendi'nin halifelerindendir. Pek aşık ve arif bir zat idi. 15 Rebîul'ahir 1325/ 29 Mayıs 1907 tarihinde vefat etmiştir. . Eyüp'te Kırkmerdiven denen mahalde aile kabristanında defn olundu.¹⁸⁶ Es'ad Efendi'nin icazetli¹⁸⁷ hulefasından olmasına rağmen icazetini saklamıştır.¹⁸⁸ İstanbul müftülüğünde vazife görmüş, feraiz konusunda mütehassıs bir zattı.

¹⁸⁶ Vassaf, *Sefîne*, s.202.

¹⁸⁷ Es'ad Efendi'nin Mektûbâtında bazı halifelerine verdiği bazı icazetler bulunmaktadır. Ancak Yekta Efendi'ye verdiği icazetname bulunmamaktadır. Es'ad Efendi'nin Yekta Efendi'ye kendi el yazısı ile yazıp verdiği hilafetname'nin fotokopisi şahsi kütüphanemizde mevcuttur. İcâztnâmenin transkribesi şu şekildedir:

Bismillahirrahmanirrahim

Bi'l-cümle ihvân-ı dîn ü cemaat -ı muvahhidîne arz u ifade olunur ki, Cenâb-ı Hâlikî Azim ve Fâtır-ı Hakîm celle celâlihü Hazretleri Kelâm-ı Kadîminde (yâ eyyuhellezîne âmenü'z kürtillahe zikran kofran) ayct-i celîlesiyle zikr-i şerîfi her bir mü'min kulları tarafından icra olunmasını emr buyurmuş ve vâcib eylemiştir. Binaenaleyh bu emre itaat edenleri yevm-i kıyamette taltif ve etmeyenleri ise bi'l-akîs ta'zîb eyleyeceği vârid-i hatır bulunduğundan Şeriat-ı Ahmedîyye ve Tarîkat-ı Muhammedîyye ye ittihâ cylemek, her bir mü'min için vâcib tahtunda bulunmuş ve ahd-i kadîm-i risaletten bu zamana gelinceye kadar ulcma ve meşâyih-i tarîkat vasıtasıyla teselsül cylemiştir. Zamanımızda mevcut olan ihvân-ı dinimizin dahi zikr-i şerîf hakkındaki emr-i ilahîye itaat ve rûz-ı kıyamette nail-i şcaat olmaları chass-ı âmâlimizden bulunduğunu arz u beyandan sonra ifade olunur ki hâmil-i varakamız, sulchâ ve ulcmadan ve cılad-ı ma'nevîymizden Ali Efendi zikr-i şerîfin tclikini ve Tarîkat-ı Aliyye-i Nakşendiyye ve Kâdiriyye'nin usûlû dairesinde ta'limi için tarafımızdan vekil ve me'zun ittihaz olunmuştur. Ayât-ı Kerîme ve Ehâdis-i Şerîfe ve Menakıb-ı Evliyâ'ya dair olan ifadelerinin hak ve hakikat nazarıyla telakkî edileceğini ve Tarîkat-ı Aliyye'ye intisab için tereddüd ve tevekkuf edilmeyeceğini ümid eder ve (ricâlün la tülhîhim ticaratün vela bey'un an zikrillah) ayct-i şerîfesinden müstefid olacaklarını Cenâb-ı Hak ve Feyyâz-ı Mutlak hazretlerinden istirham cyleirim. Ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billahî'l-aliyyî'l-azîm. Ve saliclahü alâ scyyidina Muhammedin ve âlihî ve sahbihi cema'in. Velhamdülillahi Rabbi'l-alemin." 21 Şa'bân'ul-muazzam, sanc 1240, Hâdimu'l-fukara en-Nakşibendî el-Kadirî, Muhammed Es'ad. İcâztnâmenin osmanlıcası ve konuyla ilgili bkz. Göktaş, Vahit, "Kelâmî Dergâhu Postnişini Es'ad Efendi (ö.1931)'nin Bâyezid Dersîâmlarından Ali Yekta Efendiye Verdiği Nakş-ı Kâdirî İcâztnâme" Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (Temmuz- Aralık 2002) sayı 9, ss.267-272.

¹⁸⁸ Sâdık Dâna'nın Ali Yekta Efendi ile ilgili kısa ve öz cümleleri şu şekildedir: Ali Yekta (kuddisc sirruh) yükselk tevazû ve fazilet ehli idi. Zülccnahayndi, yani zahiri ve batını ilimlerle mücehhez idi. Uzun müddet İstanbul Müftülüğünde vazife görmüş, feraiz ilminde ismiyle müsemma "yekta" olduğu söylenirdi. Sorulan veraset bahsinde hemen kalem kağıdı eline alır, bir iki dakikada neticeyi bildirirdi. Hak âşıklarındandı. Pîr-i Ekmel Efendi hazretlerinin (Es'ad Efendi) icazetli hulefasından olmasına rağmen icazet kağıdını saklamış, ancak vefatından sonra duyulmuştur. Vefatlarından evvel kütüphanec

Eserleri

Mirkâtu Ta'likat, Halebî Haşiyesi, Taşköprü Haşiyesi, Şurut-ı Salât Haşiyesi, Aruz Haşiyesi ve Tasavvurat-ı Seyyidin'e Talikat bu eserler basılmıştır. Sure-i Rahman Tefsiri, Suretü'l-Beled Tefsiri, Meclisü'l-Hümeze Şerhi ise henüz basılmayan eserleridir.¹⁸⁹

2. Sami Efendi

1892 yılında Adana'da doğdu. İlk ve orta tahsilini Adana'da yüksek tahsilini İstanbul Hukuk Fakültesinde tamamladı. Bu fakülteyi birincilikle bitirdi. Devrin meşhur Nakşi tekkesi Gümüşhaneli dergâhında Ahmet Ziyaüddin-i Gümüşhânevi'den ders almış, bir müddet erbain ve riyazatla meşgul olmuştur. Daha sonra ise Beşiktaş müftüsü Fuad Efendi'nin babası Rüştü Efendi'nin delaletiyle Kelâmî dergâhı şeyhi ve Meclis-i Meşâyih reisi Erbilli Es'ad Efendi'ye intisab etti.¹⁹⁰ Kısa zamanda kesbi kemalat eyleyip seyr u sülûkunu ikmalden sonra hilafetle irşada mezun olmuştur.¹⁹¹ Bir müddet daha dergâhta kaldıktan sonra, tekkelerin

temizliği yapan muhterem damatları Emin Saraç Bey'in bundan haberi olmuştu. Ona hitaben: "Kitapların arasında bir kağıt bulmuşsun, aman onu kimseye söyleme, mektup tut. O vazifenin ehli ve selahiyetlisi Mahmud Sami Hazretleridir" buyurmuşlardır. Dâna, Sâdık, *Sultana'l-Arifin es-Şeyh Mahmud Sami Ramazanoğlu*, Erkam yay., İstanbul 1991, ss.106.107.

¹⁸⁹ Vassaf, *Sefine*, c.2, s.202.

¹⁹⁰ Sami Efendi ve dergâha gelişi sözlü kaynaklarda şu şekilde anlatılır: Dergâhta, pek fazla maruf olmayan ve Es'ad Efendi'ye işaret buyurulan, Es'ad Efendi'nin de kendilerine manen bildirilip çevredekilerin bundan o zaman gafil olduğu, fakat ehli tarafından bilinen bir zat daha yemişmiştir. Bu zat, daha sonra birçok övgü ve methiyeye mazhar olan, Sami Efendi'dir. Mecellinin Üniversitede ders olarak okutulduğu 1910-15 yılları arasında Hukuk Fakültesini birincilikle bitirmiş. Askerliğini de İstanbul'da Levazım Subayı olarak yaptıktan sonra zamanın müridlerinden Ahmet Ziyaüddin Gümüşhanevi'ye intisab etmiştir. Babası Abdurrahman oğlu Müctebâ Efendi'dir. Sami Efendi ilmiye sınıfından olduğu için riyazata konulmuş, birkaç ay geçtiği halde kalbinde bir çalışma ya da bir uyanma mevzu bahis olmamıştır. Sami Efendi'nin arkadaşlarından olan Hoca Rüştü, "Üstadı bir ziyaret edelim, herhalde görüşmedin" der. Birlikte Es'ad Efendi'ye giderler. Onu, Efendim, sınıf arkadaşım Gümüşhanevi Hazretlerinin evlatlarından Adanah Sami Efendi diye tanır. Es'ad Efendi, Sami Efendi'yi hikmet dolu bakışlarla süzer ve "bizim sayılır" der. Hususi bir görüşmeden sonra istihare verilir. İstiharelerinde büyük keşifler vuku bulur. Ve Es'ad Efendi'ye intisab ederler.

¹⁹¹ Es'ad Efendi'nin Sami Efendi'ye verdiği irşad vesikası, Es'ad Efendi'nin Mektûbât isimli eserinde yayınlanmış olup, 134. mektup bu icazetnameyi havidir. Bu irşad izni ile ilgili Es'ad Efendi'nin tesbit ve teklifleri şu şekildedir. Sadeleştirilmiş şekliyle veriyoruz.

"Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla.

İlamd âlemlerin Rabbi olan Cenab-ı hakk'a; salât ve selâm O'nun yüce Resulü Efendimiz Muhammed'e, âline ve bütün ashabının üzerine olsun.

Din kardeşlerime, sadakat ve yakın erbabına açıkça arz ve ifade olunur ki:

kapatılmasından sonra Adana'ya dönerek Adana Cami-i Kebir'de vaaz ve sohbetlerle irşad hizmetlerini yürütürken, bir yandan da maişetini temin için kereste ticarethanesinin muhasebesini tutmuştur.¹⁹²

1949 yılında ilk defa hacca gitti. 1951 yılında İstanbul'a geldi iki yıl daha İstanbul'da kaldıktan sonra tekrar hacca dönüşte de arkadaşı Konyalı Saraç Mehmet Efendiyle Şam'a yerleşti. Dokuz ay sonra, tekrar İstanbul'a gelerek önce Bâyezid-Laleli'ye, oradan da Erenköy'üne yerleşti.

Erenköy Zihni Paşa camiinde vaazları ve sohbetleriyle irşad hizmetini yürüttü. Bir taraftan da maişetini temin için Tahtakale'de bir ticarethanenin muhasebesini tutuyordu. Sohbet ve hizmetlerinin meyvesi olarak kısa zamanda bağlıları arttı.

Dervişâne icâzetnamemizi taşıyan mânevî evladımız Sami Efendi, gençlik günlerini nezih dinimizin kurtarıcı dairesi içerisinde geçirmiş. Yâce Nakşhendîyye tarikatına hizmetle bâtân gayretini ve mesâdisini bu yolda harcamış, ciddiyetini apaçık ortaya koyarak kendisini kabul ettirmiş olduğundan ve yürürlükte bulunan usûl ve kaidelere göre Hazret-i Hâcegânın muâmelesine uygun olarak önce emr âlemine ait "beş latifesini" tasfiye ederek mâsiva lekelerinden temizlemiş, sonra da halk âlemine ait "beş latifesini" her türlü bulanıklıktan kurtarma ve tezkiyeye gayret etmiş, Allah Teâlâ'ya hamdolsun zahiri hali ve nâsiyesinde muvaffakiyet emareleri görülmüştür. İlahi inayet letâîf-i aşeresinde apaçık tezahür etmiştir. Vuslata erebilmek için gerekli usul ve marifet-i ilâhiyyeye olan arzusunu sağlam ve sadık, tevhid ağacının meyvesini elde edebilmek için lüzumlu olan gönül, himmet ve kalp gücünü fevkalâde yüksek görmüş olduğum gibi; belli bir müddet te nefy, işbât ve murâkaheler gibi esaslara riayetle zatını vesîfatını süslemekte olduğunu gördüm.

Binâenaleyh saadet ve ferahlığın engin pınarından damla damla içmek, selamet yodisinden serinletici soluklar almak isteyen yani Yâce Nakşibendîyye tarikatına bağlanma ve intisab arzusunda bulunan din kardeşlerime de tarikat âyin ve merasimlerini öğretmek için kendilerini izinli kıldım.

Allah Teâlâ Muhakkak ki Allah emanetleri ehline vermanızı emreder, buyurmuştur. Cenab-ı Hakk ve Hadî-i Mutlak – celle celalüh- hazretlerinden istirham ederim ki, tertemiz şariat ve apaydınlık tarikatın hükümlerinin yerine getirilmesindeki şevk, şetaret ve neş'esini bir kat daha artırıp, birtakam tevhid ehli kimselere söz ve halinden istifade ettirsin. Amin.

-Ne ticaret, ne de alışverişin, Allah'ın zikrinden alıkoymadığı kimseler vardır ayet-i celilesini ilahi hükümüne vakıf olan muhterem ihvanımıza arz edebilirim ki, batınını tasfiye ve nefsinin tezkiyeye talib olanların ve daha doğrusu Nakşibendîyye silsilesinden feyz almak isteyenlerin Sami Efendi'nin sohbetlerine devam ve açıklayacağı usul ve âdaba uymaya gösterecekleri gayret ve ihtimama sayesinde bu isteklerine kavuşacaklarından şüphe yoktur. Bu Allah'a güç değildir. Ve la havle ve la kuvvete illa billah!'- alîyyi'l'âzim.

Ve sâllellahü alâ seyyidina Muhammedin ve alihi ve sahbihi ecma'in. Vel hamdülillahi Rabbi'l'alemin. Erbilî, Muhammed Es'ad, Mektûbat, (haz. H.Kamil Yılmaz, İrfan Gündüz), Erkam yay., İstanbul 1983, ss.359-361. Bu icâzetnâme, Sami Efendi'nin temelde 3 özelliği hassasiyetle vurgulanmaktadır: 1. Hizmet 2. Tezkiye-i nefis ve tasfiye-i kalb'deki başarısı 3. Sebat ve sadakat.

¹⁹² Sami Efendi 52 gündürlük sülûkünü tamamlamıştır. Anlatıldığına göre Sami Efendi Kclami Dergahında, hemen bütün hizmetleri yerine getirmede birinci sıradadır. Hasta yatağında yatan Cide müftüsü Hüseyin Efendi'nin uzun süre hizmetini yapar. Ve duasını alır. Es'ad Efendi'nin oğlu Ali Efendi, "bu dergahın bir buçuk kişi yetişmiştir. Biri Sami Efendi, diğeri Behice hanımdır" demişlerdir. bkz. Şahin, , Muhammed Es'ad..., s.17

1979 yılında Medine'ye hicret etti. 10 Cemaziyelevvel 1404/ 12 Şubat 1984 yılında Medine'deçok sevdiği rabbisine kavuştu. Cennetü'l-Baki' kabristanlığına defn olunmuşlardır.¹⁹³

Es'ad Efendi'nin tarikatı, en yaygın şekilde Sami Efendi kanalıyla devam etmiştir. Rahmetullahi aleyh.

Eserleri

Hiz. Ebubekir Sıddık, Hiz. Ömerü'l Faruk, Hiz. Osman Zinnureyn, Hiz. Ali Murtaza, Ashab-ı Kiram, Hâlid b. Velid, Bedir Gazvesi, Uhud Gazvesi, Tebuk Seferi, Fatiha Suresi Tefsiri, Bakara Suresi Tefsiri, Yusuf ve Hud Sureleri Tefsiri, Yusuf Aleyhisselam, İbrahim Aleyhisselam, Musahabe(VI cilt)

3. Mehmet Ali Efendi

1291/1874 senesinde Erbil'de doğmuştur. Erbil'de Mehmet Emin Efendi'den tahsil yapmış ve İstanbul'a hicret münasebetiyle tahsiline oradada İslâmbolî Hafız Şakir Efendi'den devam etmiştir. İcazetini de yine bu zattan almıştır.

Babasına intisab etmiş ve Kelâmi Dergâhı'nda uzun yıllar hizmet etmiştir. Es'ad Efendi, Kelâmi Dergâhı'na ilaveten kendisine tevcih olunan Selimiye Dergâhı'na, oğlu Mehmed Ali Efendi'yi¹⁹⁴ görevlendirmiştir. Mehmed Ali Efendi, "Tedkikat ve Te'lifat-ı İslâmiyye Heyeti" ikinci reisliğini yapmıştır. 1328/1910 senesinde Surre-i Hümayun kadılığında bulunmuştur. 1334/1915 senesinde Hasekideki Bayrampaşa, diğer isimleriyle Basamağ-ı Şerif ve Baba Efendi dergâhı postnişini olmuştur.¹⁹⁵

¹⁹³ Yılmaz, *Altın Silsile*, ss. 225-227.

¹⁹⁴ Bir gün Mevlevî dergâhlarından birinin şeyhi bir yere izinli olarak gitmek istediklerinde, o hafta dersi Es'ad Efendi'nin idare etmesi için ricada bulunur. Es'ad Efendi'de Ali Efendi'yi gönderir. Ali Efendi'nin idare ettiği o günkü ayine katılanlar bugüne kadar böyle feyizli bir ayine katılmadıklarını itirafa mecbur kalmışlardır. Şahin, Abdullah, age., s.19.

¹⁹⁵ Kara, İsmail, "*Meclis-i Meşâih*", Kutadgu bilig, c.1,ss.188-200.

1931 senesinde Es'ad Efendi'yle birlikte Menemen Olayıyla ilgisi olduğu gerekçesine binaen tutuklanarak idamla cezalandırılmıştır.¹⁹⁶

Asılırken:

Son sözün nedir? Suâline:

Tevhid kelimesidir! Şeklinde karşılık vermiştir.¹⁹⁷

4. Bediüzzaman Said-i Nursî

1290/1873 yılında Bitlis'in Hizan ilçesine bağlı Nurs Köyünde doğmuştur. Babasının adı Mirza, annesininki Nuriye'dir. Kısa sürede zahiri ilimleri memleketinde ve yakın yerlerde tamamladı. Tahsil hayatında en önemli yönü, onun ciltlerce kitabı okuması değil ezberlemesiydi. Hafızası çok kuvvetliydi.

Fen bilimleri adına Batıdan gelecek dalaletlere karşı koymak üzere ideal edindiği üniversiteyi Van ve Diyarbakır'da açmak düşüncesiyle çeşitli defalar İstanbul'a gitti. Netice alamadı; ancak İstanbul'da şöhreti yayılmaya başladı.¹⁹⁸

Meşrutiyetin ilanından sonra bazı arkadaşlarıyla İttihad-ı Muhammedi Cemiyetini kurdu.

Tahminen 1920'li yıllarda Kelâmî Dergâhında kaldı ve Sami Efendiyle birlikte sülûk çıkardı. Said Nursi, Kelâmî Dergâhı'nda 3 hafta kalmış ve Kâdirî sülûku çıkarmıştır.¹⁹⁹ Said Nursî'nin daha önce , Nakşî sülûku çıkardığı bilinmektedir.

¹⁹⁶ Fazl, *Son Devrin*, s.168

¹⁹⁷ Fazl, *Son Devrin*., s.168.

¹⁹⁸ Suat Yıldırım, "Bediüzzaman Said Nursî", *Allah Dostları*, c.10, ss.72.

¹⁹⁹ Said-i Nursî ile ilgili şu rivayet kaydedilmiştir: Babasıyla birlikte Kelâmî Dergâhı'nda kalan Erbilli Hattat Muhammed Fatih isminde bir müridi bu keyfiyeti şöyle nakleder: Es'ad Efendi, Hattat Muhammed Fatih'in babasını çağırır. -O sırada Hattat Efendi çocuk yaşlardadır.- Evladım yarın bizim doğu tarafından bir molla gelecek onu yukarı alın der. Bir gün sonra öğleye doğru dergâha Said Nursi gelir. Ona adınız "Molla Said mi? Diye sorar. O da hayretle, "Evet, nereden biliyorsunuz?" şeklinde mukabele edince, Efendi, dabah geleceğinizi ve adınızı bu fakire bildirmişti. Buyrun sizi bekliyorlar" diyerek yanına alırlar. Said Nursi Es'ad Efendi'ye 7 soru sorar , Es'ad Efendi ise hepsine cevap verir. Said Nursi çok memnun kalır. Es'ad Efendi daha sonra "evladım 3 sorunuz daha vardı onlara da cevap

Kurtuluş Savaşı'nda, bizzat mücadelenin içindeydi. 5 mart 1920 de Hamdullah Suphi, Mehmet Akif ve birkaç arkadaşıyla Müderrisler Cemiyeti'ni kurdu. Büyük Millet Meclisi açılınca, mecliste önemli çalışmalarda bulundu. Mustafa Kemal ile değişik vesilelerle görüşmelerde bulundu.

Daha sonra uzun yıllar Risâle-i Nur külliyyatını yazmak ve genellikle sürgünle dolu çileli bir hayattan sonra, 23 Mart 1960 tarihinde ağır hasta iken Urfa'da vefat etti.²⁰⁰

5. Çarşambalı Ali Haydar

Batum'un Ahıska kazasında 1288/1870 senesinde doğmuştur. Babası Şerif Efendi'dir. İlk tahsilini memleketinde tamamlamıştır. Bundan sonra Erzurum'a gitmiş Bakırcı medresesine devam etmiştir. Daha sonra ise İstanbul'a giderek Fatih Camii'ndeki derslere devam etmiştir. Orada tahsilini tamamlayarak Bâyezid dersiamlarından Çarşambalı Hoca Ahmed Hamdi Efendi'den 1319/1901 yılında icazet almıştır. Fatih camiinde derslere devam ederken, aynı zamanda kadı yetiştiren Medrese-i Kudat'a da giderek oradan diploma almıştır.

Uzun yıllar Fatih Camiinde talebe okutmuştur. 1338/1919 yılında, Bandırmada medfun, şeyhi Mevlana Ali Rıza el- Bezzaz'ın yerine geçmiştir. Bir süre Kelâmî Dergâhında kalmıştır. Şu sözleri, Es'ad Efendi'ye olan yakın ülfetinin bir ifadesidir: Hayatta iki kişiye gönlümü açtım ve hiç incinmedim, biri Es'ad Efendi, diğeri ise Alvarlı Mehmet Efe.²⁰¹

1 Ağustos 1960 yılında, Çarşamba'da ayetler okuyarak, çevresindekilere nasihatler ederek âhirete irtihal etmiştir. Cenazesi üç kere yıkanmıştır. Önce, müderris ve Beşiktaş Müftüsü Fuad Efendi, sonra Eminönü Müftüsü Ali Yekta

verdim inşallah" der ve onları da anlatır. Said Nursi bu görüşmeden çok memnun kalmış ve de kafasındaki soruların hepsine cevap bulmuştur. Girdiği her münazarada galip gelen ve bulunduğu yerin kapısına "burada soru sorulmaz, sorulan sorulara cevap verilir" düsturuna sahip Said Nursi, kafasında oluşan istifhamları Kelâmî dergâhında Es'ad Efendi sayesinde çözmüştür. Said Nursi dergâhta 3 hafta kalır ve Kadiri sülûkî çıkarır. Eski Said artık bu olaydan sonra buradan aldığı feyz ile yeni Said olmuştur. Said Nursi'nin hayatında artık yeni sayfalar açılmıştır.

²⁰⁰ Geniş Bilgi için bkz. Suat Yıldırım, "Bediüzzaman Said Nursi", *Allah Dostları*, c.10, ss.69-100.

Efendi yıkamışlardır. Daha sonra İsmailağa Camii İmam-Hatibi Mahmud Efendi tarafından yıkanmıştır. Cenaze namazını ise vasiyeti üzerine Sami Efendi²⁰² kaldırmıştır.²⁰³

Yukarıda kısaca tarihçe-i hayatlarını verdiğimiz kimselerin dışında, Es'ad Efendi'nin yetiştirdiği pek çok kimse vardır. Ancak biz, tezimizin sınırları açısından buraya bazılarını almakla yetindik.²⁰⁴

12. ESERLERİ

Es'ad Efendi'nin eserleri şunlardır:

a. Kenzü'l-İrfân

Bu eser, çeşitli konularla alakalı seçilmiş 1001 hadis-i şerifin metin ve Türkçe'ye tercümesinden oluşmuştur. Bu eser, İstanbul'da, 1317/1899 ve 1327/1909 tarihlerinde, Mahmud Bey Matbaasında iki defa neşredilmiştir.²⁰⁵ Kitap 138 bab halinde olup 1001 hadisi havidir. Hadisler Türkçe'ye müellif tarafından tercüme

²⁰¹ Ali Haydar Efendi aynı kanaatini daha sonra Sami Efendi için de söylemiştir.

²⁰² Ali Haydar Efendi, Sami Efendi için, bütün müridanının huzurunda: Oğlum Sami Efendi, bunlar beni fuzuli yere meşgul ediyorlar. Bari benden sonra sen bunlara bir şeyler yapiver. Müridanına da dönerek: "Sakın benden sonra başkasını denemeyin, Sami Efendi'ye teslim olacaksınız" diye şifahen vasiyette bulunmuştur. Cenazesinin kaldırılması hususunda ise, "cenazemi Sami Efendi kaldırsın, hizmetimi o yapsın" buyurmuşlardır. Hatta 1950'lerde haccın yasak olduğu zamanlarda, Sami Efendi dönmek üzere Şam'a hicret ettiklerinde, teessürle: "Bizim defin işini kim yapacak" derlermiş. Fakat Sami Efendi Şam'da 9 ay kalıp geri dönmüştür. Ve cenazesini de vasiyet üzere Sami Efendi kaldırmıştır. Şahin Abdullah, *Muhammed Es'ad...* s.18.

²⁰³ Çarşamba'lı Ali Haydar Efendi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Mehmet Talu, *Ali Haydar Efendi, Allah Dostları*, c.10, ss.101-108.

²⁰⁴ Tefsir sahibi Elmalılı Hamdi Yazır son zamanlarda Es'ad Efendi ile görüşmeye başlamış ve ona candan bağlananlar arasına girmiştir. Ayrıca Menemen Hadisesi dolayısıyla tutuklanan Behice Hanım, Es'ad Efendi'nin bağlularındandır. Kayseri ulemasından olan, 1952'de vefat eden Çorapçıade lakabı ile maruf müftü Hacı Hüseyin Efendi'nin de Es'ad Efendi'nin yakınlarından olduğu bilinmektedir. Aylarlı Muhammet Lütfi Efendi de Kelâmi Dergâhı'nda Es'ad Efendi'nin rahle-i tedrisinden geçenler arasındadır. Keza Bolu'lu Muhyiddin Efendi de aynı şekilde icâzetli hulefâsındandır. Hasan Şahin ve Seyfullah Sevim'in hazırlamış olduğu "Tasavvuf" isimli kitapta Abdülhakim Arvasi, Ahmet Haznevi, Muhammed Raşit Erol, Abdülhakim Hüseyinî'nin de Kelâmi Dergâhından yetişenler arasında olduğu söylenmektedir. bkz. Hasan Şahin- Seyfullah Sevim, *Tasavvuf*, (İlahiyat yay.), Ankara 2002, s.171.

²⁰⁵ Kitapların bu iki baskısı için de bkz. Milli Kütüphane 1967 A 1080 ve 1968 A 1535 no'lu bölümler.

edilmiştir.²⁰⁶ Es'ad Efendi, bu eserini değişik hadis kaynaklarından yararlanarak oluşturmuştur.²⁰⁷

Seçilen hadis-i şerifler, genellikle çeşitli sözlü ve fiili amellerin fazileti, memdûh ve mezmûm huylar, Allah sevgisi ve korkusu, dünya ve dünya malının kötülüğü, büyük günahlar, helal ve haram olan şeyler, Peygamberimize salât ü selâm getirme, kabir ziyareti vs. gibi çeşitli dînî ve ahlâkî konuları aydınlatmaktadırlar.

Es'ad Efendi, bu eserini, Hz. Peygamber (s.)'in hadis-i şeriflerinin ve sünnetinin dindeki önemini belirtmek üzere ve halkı sünnet aleyhinde oluşacak olan yanlış anlamalardan vazgeçirerek, ilm ü irfân kaynağı olan bu mübârek sözlere itaat ve bunlardan istifadeye davet etmek üzere hazırladığını söylemektedir.²⁰⁸

²⁰⁶Yeni harflerle de pek çok kez basılan bu eser, son olarak Erkam yayınlarıca aslı şekline uygun bir tarzda ve hadis-i şeriflerin kaynakları da tespit edilerek İstanbul'da 1989'da basılmıştır. Bu baskıda hadis-i şeriflerin Arapça metinleri verilmiş, eserin orijinal tercümesinde yer alan bazı anlaşılması zor kelime ve terkiplerin günümüz Türkçe'siyle karşılıkları verilmiş ve ayrıca hadislerin tahriri yapılmıştır. Kelimelerin günümüz Türkçe'sinde kullanılan karşılıkları, Hasan Kamil Yılmaz tarafından verilmiş; hadis-i şeriflerin çeşitli kaynaklardan tahriri ise, Ayhan Tekinîş, Alican Tatlı ve Mustafa Sares tarafından yapılmıştır.

²⁰⁷Eserde mevcut hadis-i şeriflerin alındığı kaynaklara baktığımız zaman, müellifin, bu hadisleri Kütüb-i Sittc ve Kütüb-i Tis'a diye tanınan kaynakların yanı sıra Hakim'in el-Müstedrek, Ebû Nuaym'ın Hilyetü'l-evliyâ, İbn Hibbân'ın Sahih, el-Heysemî'nin Mecme'uz-Zevâid, el-Beyhakî'nin es-Sünenü'l-Kübrâ, ed-Deylemî'nin Müsned, el-Münâvî'nin Kunûzü'l-hakâik, es-Suyûtî'nin el-Câmi'u's-sağir, el-Aclûnî'nin Keşfu'l-hafâ, Ali el-Müttakî'nin Kenzu'l-ummâl, ed-Dârekutnî'nin es-Sünen, İbn Hacer'in el-Metâlibü'l-âliye ve Hakim et-Tirmizî'nin Nevâdirü'l-usûl adlı eserlerinden aldığını görürüz. Burada aklımıza şöyle bir soru takılabilir: Aslında Kenzü'l-İrfân'da ele alınan konularla alakalı olarak toplumumuzda birinci derecede sahih kabul edilen başta Buhari ve Müslimin Sahihleri olmak üzere 'Kütüb-i Sittc' ve 'Kütüb-i Tis'a'da pekçok hadis-i şerif bulunmaktadır. Es'ad Efendi bu eserde naklettiği hadis-i şerifleri imkanı olduğu halde niçin birinci derecede sahih kabul edilen kaynakların yanı sıra, hadis kritiği açısından bunlara nazaran belki ikinci ve üçüncü derecede sahih kabul edilecek kaynaklardan da almıştır? Bu soruya şu şekilde cevap verilebilir: Es'ad Efendi bu eserini, ânsözde de belirttiği gibi Peygamberimizin hadislerini kabul edip onlara bağlanmanın ve onlara göre hareket etmenin ehemmiyetini anlatmak üzere yazmıştır ve burada sadece değişik konularla ilgili 1001 hadis-i şerife yer vermiştir. Halbuki ilgili eserlerde tekrarlarla beraber sayıları yetmiş bine yaklaşan hadis-i şerif mevkâldür.

²⁰⁸Es'ad Efendi, bu eserini kaleme alış nedenini ânsözünde şu şekilde boyan eder:

"Şu bedâyî'-hâne-i âlemede cevher-i insâniyyeti şa'şaa-dân eyleyen ne kadar ahlâk-ı hamîde ve ervâf-ı cemîle var ise cümlesi ummân-ı irfân olan Peygamber-i zîşân Efendimiz hazretlerinden alınmış ve tercemelerle bütün cihâna dağılmış iken maârif-i İslâmiyyeden bi-behre nev residegân-ı zamandan hazıları gûyâ menba-ı maârif, ecânihde imiş zu'm-i fâsîdine düştüklerini vakit vakit işittir, müteessir olurum.

Bir gün şu zehâb-ı bâtili ilk genç lisânından bizzat dahi işitmekle ol-hâbdaki teessürâtm arttı. Bindenaleyh nihâyeti vahim olan bu gibi eskâr-ı sakîmeden ihvân-ı dinimizi kurtarmak üzere Nebiy-i mûşâr ileyh Efendimiz hazretlerinin ehâdis-i şerîfelerinden saâdet-i dîniyye ve dîmyeviyeyi müstemil ve müstekemil bin bir (1001) kadarını cem' ve tertîbe başladım.

Semâ-i saltanatın hürşid-i rahşânı sultân-ı selâtin-i cihân veliyy-i nimet-i bi-imtinân es-Sultânü'l-Gâzi 'Abdülhamîd' hân-ı sâni -eyyedeullahu Teâlâ, Efendimiz hazretlerinin sâye-i maârif ser-mâye-i hilâfet penâhîlerinde ikmâl ve itmâmına muvaffak oldum.

Kitabın sonunda üç takriz yer almaktadır.²⁰⁹ Bunların birincisi, Es'ad Efendi'nin sohbet yârânından Serasker Giritli Muhtar Efendi, 48 mısralık Türkçe takrizdir. Muhtar Efendi orada hem müellif hem de eseri ile ilgili hüsnü kabullerini dile getirir.²¹⁰ İkinci takrizi Maarif-i Encümenden ve dönemin büyük alimlerinden el-Hac Ca'fer Efendi'nin bir sayfalık Arapça nesir ve bir sahife de Arapça şiir olmak üzere iki sayfalık takrizdir.²¹¹ Üçüncü olarak Maarif-i Umumiye memurlarından Azmizâde Cemil Bey'in bir sayfalık Arapça takrizidir.²¹²

b. Mektûbât

Mektûbâtlar²¹³ tasavvuf tarihinde tasavvufun önemli kaynakları arasında sayılmıştır.²¹⁴ Mektubat geleneğine uygun tarzda yazılmış eserlerde birçok tasavvufi bilgiye rastlamamız mümkündür.²¹⁵

Ümid ederim ki, *Kenzü'l-İrfân ser-levhasıyla tab' ve neşredilen şu eser-i âcizânemi müttâlâa edenler, artık ahlâk-ı hamîdenin menbaı ve ulûm-ı maârifin mecmâi dîn-i mâhîn-i İslâm olduğunu tasdik ve her türlü hallerini irâdât-ı ilhâm-gâyât-ı Cenâb-ı Risâletpenâhi'ye tatbik ile ilmen ve amelen saâdet-i dâreyne vâsıl olurlar. Ve minellahi't-tevfîk".* Erbilî, *Kenzü'l-İrfân*, İstanbul 1989, ss.7-8

²⁰⁹ Bkz. *Kenzü'l-İrfân*, Mahmut Bey matbaası, 1317/1899, s.154.

²¹⁰ Manzûm takriz için bkz. Erbilî, *Kenzü'l-İrfân*, s. 239-240.

²¹¹ Nesir halindeki takrizin tercümesi şöyledir: "*Kenzü'l-İrfân fi châdisi'n-Nebîyyi'r-Rahmân* isimli bu mübârek risâlenin her tarafı ismidle (sürme taşı ile) süslenmiştir. Bu eseri Kelâmî Tokkesi şeyhi, kâmil bir insan ve fazîletli bir âlim olan eş-Şeyh el-Hâc Muhammed Es'ad Erbilî - Allah onun ömrünü uzatsın ve bizi onun eserinden faydalandırsın- yazmıştır. Bu risâlcıyı, ilmi ve ameli hakikatlerin toplandığı bir eser olarak gördüm" Bkz. Hüseyin Vassâf, *agc.*, c.2, s.194.

²¹² Bkz. *Kenzü'l-İrfân*, Mahmut Bey matbaası, 1317/1899, s.154.

²¹³ Mektûbât türü eserlere örnek olarak şunları sayabiliriz: *Mevlânâ'nın Mektupları*, haz. A. Remzi Akyürek, İstanbul 1936; *Mektûbât-ı Geylânî* (Gavsü'l A'zam Abdülkadir Geylânî'nin İran Moliki Sencer'c Yazdığı Mektuplar, h.512-552), ter. Seyyid Hüseyin Fevzi Paşa, (Kitsan yay.) İstanbul 1997; Abdülkadir Geylânî, *Mektûbât-ı Geylânî* (Onun Mektupları), çev. A. Akçiçek, İstanbul 1996; İmam Rabbânî, *Mektûbât*, c.I-II, (Cümle yay.) İstanbul 1976; Şeyh Muhammed Ziyâüddin-Şeyh Ahmed el-Haznevî, *Mektûbât*, ter. Hasib Sovon, (Yaylacık Matbaası) İstanbul 1977; Şeyh Hazret Muhammed Ziyâuddin Efendi'nin Mektupları, *Mektûbât*, ter. Feyyaz Karahel, (Menzil Kitabevi) Ankara 1982; Şeyh Esad Sahib, *Mektûbât-ı Mevlânâ Hâlid*, haz. D. Solvi-K. Yıldız, (Umran yay.) İstanbul 1993; M. İhsan Oğuz'dan Mektuplar, c.I-II, (Oğuz yay.) İstanbul 1996 ; O. Hulusi-i Atış, *Mektûbât-ı Hulusi-i Dârendevî*, haz. Mehmet Akkuş, (es-Seyyid Osman Hulusi Vakfı) Ankara 1996. Konuyla ilgili ayrı bkz. Aşkar, Mustafa, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 2001, s.13.

²¹⁴ Genel olarak irşâd görevinde bulunan mühim şahısların, özellikle kendilerinden uzakta bulunan bağlılarını mektupla terbiye etme işine ağırlık verdiklerini görürüz. Örnek olarak İmam Rabbânî'nin Mektûbâtını verebiliriz. Es'ad Efendi de irşâd ve terbiye vazîfesinin bir bölümünü bu yolla gerçekleştirmiştir.

²¹⁵ Aşkar, Mustafa, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 2001, s.13; Mektûbât geleneğiyle alakalı bkz. Yiğiter, Ali, *Tasavvufta Mektûbât Geleneği ve Mevlana Hâlid Bağdadi'nin Mektûbâtı*, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara 2002.

Mektûbât Es'ad Efendi'nin en kapsamlı ve hacimli eseridir. Özellikle Erbil'de bulunduğu sırada sevenlerine ve dostlarına yazdığı yüz elli dört (154) mektuptan oluşmaktadır. Bunların tamamına yakını Türkçe olmakla birlikte birkaç Arapça ve Farsça mektup da vardır. Mektûbât'ın başındaki ilk altı mektupla 36. Mektup Tasavvuf mecmuasında makale olarak yayınlanmıştır²¹⁶. Mektûbât eski harflerle 1338/1919 Evkaf matbaasında ve 1341/1922 tarihinde Kamil Bey matbaasında 190 sayfa olarak iki kere yayınlanmıştır.²¹⁷ Daha sonra Hasan Kamil Yılmaz ve İrfan Gündüz tarafından 1983'te, ilmî esaslara uygun olarak, sol sayfada orijinal sağ sayfada ise sadeleştirilmiş şekliyle 438 sayfa halinde İstanbul'da Erkam yayınlarınca basılmıştır. Bu son neşrinde, ilk baskıda bulunmayan iki mektuba da yer verilmiştir.

Es'ad Efendi, bu mektuplarda döneminde geçerli, oldukça edebî ve âhenkli bir dil kullanmıştır. Yazılarını genellikle âyet-i kerimeler ve hadîs-i şerifler etrafında şekillendirmiştir.²¹⁸ Bu mektuplarda tasavvufî ve ahlâkî pek çok konuyu gündeme getirmiş ve bunları bir mektup muhtevası içinde çok özlü bir şekilde ele almıştır. Bu mektuplar çok değişik konuları ihtiva etmektedir. Bu konulardan başlıcaları: İslâm'ın insana bakışı, nefis tezkiyesi, iyiliği emir-kötülüğü nehiy, tesbih, infak, zikir, tarikat, rabîta, murakabe, ihlas, Allah sevgisi, sünnet-i seniyyeye ittiba, ilim, zühd, cezbe, aşk, irşad, mürşid, muhabbet, nefsin mertebeleri, sabır, şükür, letâif, ihsan, dua-niyaz vs.gibi konulardır.

c. Divan

Mürettep²¹⁹ bir divandır. Şiirler büyük çoğunlukla aruz vezniyle yazılmıştır. Türkçe ve Farsça²²⁰ şiirler çoğunlukta olmakla birlikte Arapça manzumeler ve bir de

²¹⁶ Tasavvuf Mecmuası, İstanbul 1307.

²¹⁷ Bu iki baskı da Milli Kütüphane 1968 A 1535 ve 1972 A 732 no'lu bölümlerde bulunmaktadır.

²¹⁸ Çelik Ömer, *Muhammed Es'ad Erbili Kur'an-ı Kerim Ayetlerini Yorumlama Yaklaşımı*, Tasavvuf, Mayıs 200/ 6, s.181.

²¹⁹ Şiirlerin kafiyeleleri itibarıyla hece sırasına göre, kasidelerin gazellerin ve en sonra da Rubai, Kıt'a, Murabba, Muamma Şarkı ve en nihayet müfredleri ihtiva eden divanlara Mürettep Divan, hece sırasına göre olmayan, tertipsiz divanlara da Gayr-ı Mürettep Divan denir. bkz. Pakalın, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, MEB, c.2, s.622.

Kürtçe gazel bulunmaktadır. Es'ad Efendi zaman zaman da tasavvufî halk edebiyatı şairleri gibi şiirler ve onlara tahmisler de yazmıştır.²²¹ Divan, Divan-ı Es'ad adıyla ilk defa 1337/1918 tarihinde Evkaf matbaasında 67 sayfa olarak basılmıştır. Yeni harflerle de Cemal Bayak tarafından 1991'de yayınlanmıştır. Divanda zaman zaman ayrı basılan bir de, Farsça 'Mevlîd-i Fâtıma Manzûmesi, bulunmaktadır.²²²

Es'ad Efendi, divânında edebî yönünü ustalıkla ortaya koyduğu gibi, mukaddimede eserin yazılışında belli bir kesime cevap vermeyi amaçladığını, açık bir şekilde belirtmiştir.²²³

Es'ad Efendi, divânın da, ıyş u işretten, şevk u şetâretten, mey ü meyhâneden, pir-i muğandan, sâkî ve sâğardan, bezm ü tarabtan, mutrib ü muğannîden, mahbûb-ı hakîkiden söz etmektedir.²²⁴

²²⁰ Farsça şiirler Ali Nihat Tarlan tarafından tercüme edilmiştir.

²²¹ Çelik Ömer, "Es'ad Erbili'nin Kur'an-ı Kerim Ayetlerini Yorumlama Yaklaşımı", s.181.

²²² Bu manzum Es'ad Efendi'nin oğlu, Ali Efendi tarafından nazmen Türkçeye çevrilmiştir.

²²³ Es'ad Efendi'nin Divan'ına yazdığı mukaddime şöyledir: "Makâm-ı velâyetleri derece-i subhata varmış ve fazl u kemâllerinin şahidi haddi tevâtürü geçmiş bulunan e'âzâm-ı ricâlin bazıları tab'an latif ve meşreben zarîf oldukları ve bir hayli manzûmelerinde mey ve mahbûhtan bahsetmekte bulundukları cümlelerin ma'lûmudur. Bu ise âyât-ı kerîmelerdeki mecazlardan, istîfârelerden zevk alamayan ve hâ-husûs i'tirâz etmeyi i'tiyâd etmiş bulunan hodpesendânın i'tirâzını câlib olduğundan muşârun ileyhim hazarâtının bu misillü elfâzdan maksatlarının ne olduğunu beyân eylemek fâideden hâlî olmasa gerektir. Ma'lûm ola ki, nefis ve şeytana mahkûm ve hevâ ve hevesine mağlûb olanlar, tarik-ı sâfiyyeye sâlik bulunanların hilcûmle lezâiz-i insânîyyeden mahrûm kaldıklarını i'tikat etmişler ve bu hayâl-i fâsîd ile hallerini füyûzât-ı ma'nevîyyeden nevmîd ve istikhâl-i uhrevîyyelerini bu sûretle tehdîd eylemişlerdir. Bîndenaleyh bu hakîkatı anlayan ve bu misillü zihâb-ı bâtilin ta'dîlini arzu eyleyen evliyâ-yı kirâmın şu'arâ-yı be-nâmundan bir çoğu tarik-ı sâfiyyede mevcut olmayan ıyş u işretten, şevk u şetâretten, mey ü meyhâneden, pir-i muğandan, sâkî ve sâğardan, bezm ü tarabtan, mutrib ü muğannîden, mahbûb-ı hakîkiden dem urmuşlar. Ve ehl-i mecâzın anlayabileceği ta'birât ile manzûmeler inşa buyurmuşlardır. Şu kadar var ki bunların mahbûbu mahkûm-ı zevâl olmayan Zâlcelâl Hazretleri ile enbiyâ ve evliyâ-i kirâmın cemâl-i bâ-kemâl-i ma'nevîleridir. Mey dedikleri şey gam ve kasvet-i dünyevîyyeden eser bırakmayan muhabbetullahdır. Meyhâne ise sâlikân için te'sîs edilmiş ibâdehânelerden ibâret olup pîr-i muğandan dahi maksat mürşid-i kâmilidir. Sâkî ise kulûb-i müstergîdine ıkrâ' için vâsıta olan hulefâdır. Bezmeleri salikânın müctemian ezkâr-ı şerife ve teremmûdât-ı latife ile bade-nûş-ı muhabbet ser-mest ü ıyş ü işret oldukları demlerdir. Bu sûretle vâkı olan ifadelerden sonra şunu da beyân edelim ki, bu misillü zevât-ı kirâm mecâz vâdisinde mevcûd olan mazarrât-ı dîniyye ve dünyevîyyenin takdîri ile hakîkat mebâdisinde mev'ûd olan saâdet-i ebedîyyenin tasvîr ve tercihi ukûl-i selîmenin muhokeme-i müstakâmelerinden ümîd-vâr bulunmuşlardır. Cenâb-ı Hak ve Hâdî-i Mutlak Hazretleri uhvân-ı dînimizi esâret-i nefis ve şeytandan kurtarıp hürriyet-i İslâmiyyeden mahrûm buyurmasın, âmin. Muhammed Es'ad, Divân-ı Es'ad, İstanbul 1991, ss. 7-8. Burada Farsça beyitlerin morhum Nihad Tarlan tarafından yapılan tercümeleri alınmıştır.

²²⁴ Es'ad Efendi'nin Divânı, remzler, misâl aleminde vermiş olduğu ipuçları dolayısıyla şerh edilmesi gereken manzûmelerle doludur. Aşağıda verdiğimiz manzumesi sadeleştirilmiş olduğu halde, bazı ifade edilen remzler şerh muhtaçtır.

"Muğların uğur ve bereketindendir ki ikinci neş'ede şarap eski aşkı benim başımda tazeledi"

Divan'da birinci bölümde Farsça şiirlerin metin ve tercümelerine yer verilmektedir. Bu bölümde Harfî'l-Elif'ten Harfî'l-Yâ'ya kadar her harf için ayrı olmak üzere tespitlerimize göre 381 beyit bulunmaktadır. Bu bölümde ayrıca 'muhammesât' başlığı altında iki isimli, Tahmîs-i Hâfız, Tahmîs-i Hâlis, Tahmîs-i Kelîm, Tahmîs-i Mesnevî, Tahmîs-i Mevlânâ Hâlid Kuddise Sirruh-, Nûr Ali Mağribî'nin İki Beytine Tahmîs, Tahmîs-i Câmî (üç tane) olmak üzere 13 tahmîs yer almaktadır. Yine bu bölümde 21 beytlik bir Tercî', 13 beytlik Şeyh Rıza ve Şeyh Emin Efendilerin Üçüncü Medhiyeleri ve 7 beyitlik Kürtçe bir gazel yer almaktadır.

Divân'ın ikinci bölümünü Türkçe şiirler teşkil etmektedir. Burada da gazeller, rubâ'îler, na'tler, gerek başkalarının ve gerekse kendi şiirlerine yazılan tahmîsler ve Hz. Fatıma ile ilgili yazdığı 73 beyitlik Farsça mevlid yer almaktadır.

Son bölüm "Zevât-ı muhtereme tarafından gazeliyyat-ı fakiraneme yapılmış olan Tahmîs-i nefise'dir" başlıklı şiirlerden oluşmaktadır.

d. Risale-i Ehadiyye/Tevhid Risâlesi Tercümesi

Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye izâfe edilen "men arefe nefsehu fekad arefe rabbehu"²²⁵ isimli risâlenin Türkçe tercüme ve şerhidir.²²⁶ Risâlenin diğer ismi Riale-i Ahadiyye'dir.²²⁷ Eser bir defa, İstanbul'da Ali Kadri tarafından 1337/1918'de

"Gönül şişesinden şarap ile alûde şiir zuhûr ediyor, Es'ad seni tavsif için ağzını açtığı zaman"

"Dün gece bizim efendimiz meyhânede şöyle buyardı: Bizim şarabımızın neşesi basîret nûru verir"

"Ey cânım, senin kaşlarına yemin ederim ki senin servi boyun bizi öldürdü. Bizi öldürmek için sakın kılıç kullanma"

Bütün bu dünya ehline olumsuz manalar ifhâm eden mecâz ifadeler, yine kendilerinin belirttiği gibi bir takım ma'nevî ve ilâhî hakikatlerden haber vermek için kullanılmaktadır.

Türkçe manzumelerin şerhiyle ilgili çalışmalar için bkz. Ceylan, Ömür, *Tasavvufî Şiir Şerhleri, Kitaevi*, İstanbul 2000; Bu konuda ilk çalışmaları yapan hiç kuşkusuz Amil Çelebioğlu'dur. bkz. Çelebioğlu, Amil, "Yunusun Şiirleriyle İlgili Şerhler", *Türk Edebiyatı*, İstanbul 1992, s. 193; Tatçı, Mustafa, *Yunus Emre Divânı Tenkîldi Metin, I-II*, Kültür Bakanlığı/1280 Klasik Türk Eserleri/14, Ankara 1990;

²²⁵ Osman Yahya, diğer bir isminin de "risaletü'n-fi'l-ahadiyye" olduğunu belirtmektedir. bkz. Osman Yahya, *Müellefât-ı İbn Arabî*, çev. Ahmed Mahmud et-Tıyb, Kahire 1992, ss.342-343.

²²⁶ Bu risâle, H. Kamil Yılmaz'ın tespitine göre, İbnü'l-Arabî'ye değil Evhadüddin-i Balyânî'ye ait olduğunu söylemektedir. Bkz. Yılmaz, H. Kamil, "M. Es'ad Erbilî", *Altın Silsile*, s. 222-223. Osman Yahya'nın hazırlamış olduğu tezde, bu eserin değişik nüshalarda İbn Arabî'ye ait olduğu şeklinde görülürken Evhadü'd-din Balyânî'ye ait olduğu ihtimali üzerinde de durmakta ve kanaatinin, eserin İbn Arabî'ye ait olmadığını söylemektedir. Osman Yahya, age. ss.342-343.

²²⁷ Osman Yahya, age. ss.342-343.

Arapçası, şerhi ve hamışinde tercümesiyle birlikte 103 sayfa olarak basılmıştır.²²⁸ Es'ad Efendi eserin sadece tercümesini yapmıştır.²²⁹ Şerh ise Muhyiddin İbn Arabiye aittir.²³⁰ Es'ad Efendi, vahdet-i vücûd'la alakalı önemli bilgiler içeren eserin tercümesini, zamanın vüzerasından Veysi Paşanın isteği üzerine yapmıştır.²³¹

e. Risâle-i Es'adiyye

Eserin adı er-Risaletü'l-Es'adiyye fi't-Tarîkati'l- Aliyye dir. Eser, Dersaadet'te, Ahmet Kamil Matbaası tarafından 1341/1922 ve 1343/1924 tarihlerinde basılmıştır.²³² Daha sonra ise 1989 da yeni harflerle Erkam yayınları tarafından basılmıştır.

Bu eser Es'ad Efendi'nin tasavvufîla alakalı küçük hacimli bir eseridir. 16 fasıldan oluşmaktadır. Fatiha suresi tercümesiyle birlikte yayınlanmıştır. Sonunda Es'ad Efendi'nin, 'kendi kaleminden müellif' başlığı altında yazdığı kısa tarihçe-i

²²⁸ Abdullah Şahin'in hazırladığı tezde eserle ilgili olarak şu bilgiler geçer: Eser Muhyiddin İbn Arabî'nin "men arafe rabbuhu fe kad arafe rabbuhu" ismi ile müscemma risalesinin Es'ad Efendi tarafından yapılan Arapça şerhidir. Ayrıca hamışinde Es'ad Efendi tarafından sadece metin tercüme edilmiştir. Bu ise, doğru değildir. Arapça şerh Es'ad Efendi tarafından değil bizzat Muhyiddin İbn Arabî tarafından kendi eserine yapılmıştır. Eserin baskısının kapak kısmına bakmak eserin kim tarafından terceme, kim tarafından şerh edildiğini görmek için yeterlidir. Eserin baskısındaki kapak kısmını yan yana yazarsak şu bilgileri görürüz. "Risale-i Teyhid (Bu, kitabın ismidir), Münderrecatı: men arafe nefsehu fekad arafe rabbuhu hadisi şerifi hakkında Seyh Ekber kaddesallahu sırrahu'l- aziz hazretlerinin şerhiyle hamışinde tercemesini muhtevidir (burası ise kitabın muhtevası, ve kim tarafından şerh edildiğini göstermektedir) mütercimi: Kelâmî Dergâhı postnişini Muhammed Es'ad. Her hakkı mahfuzdur. 1337. (buradan da anlıyoruz ki Es'ad Efendi kitabın sadece tercemesini yapmıştır.

²²⁹ Tercüme ise metne sadık kalınmayarak, eser üzerinde de bazı tasarruflarla ve rahat bir tercüme tekniği kullanılarak yapılmıştır.

²³⁰ Teyhid Risalesi tarafımızdan metin, tercüme ve şerhiyle birlikte Latin harflerleriyle yeniden tercüme edilmektedir.

²³¹ Eser Mir'atu'l İrfan başlığı konulmuş bir mukaddime ile başlamaktadır. Ayrıca hamışinde de Es'ad Efendi tarafından yapılan ayrı bir mukaddime yer almaktadır. Bu bölümde Es'ad Efendi eserin ortaya çıkmasını şu cümleleriyle açıklar: Daru'l-Hilafeti'l-Aliyye'den Veysi Paşa "men arafe nefsehu fekad arafe rabbuhu" risalesini şerh etmemi istedi, Rabhu'l-Erbab'a istiharede bulundum. Dileğime müsbet cevap gelmesi üzerine, alimin en faziletlisinin ruhaniyetinden feyz istihdam ederek bu işe başladım. Bunu Mir'atu'l-İrfan olarak isimlendirdim. İlahiğin dibacesinin bir bölümünde ise "Eş-şeyh Muhyiddin Arabî Hazretlerinin Vahdet-i Vücûd nazariyesine karşı çıkan bazı zevat görülmektedir. Bazı ayet ve hadislerle açıklanan bu nazariyeyi cefle'l-kalem inkar etmek makul olmasa gerektir, demektedir. Ayrıca bu hamışin dibacesinin başka bölümünde ihvan-ı müslimin'in faydalanmaları için, eserin sadece metnini ki - Muhyiddin Arabî hazretlerine ait- Türkçe'ye tercüme ettim, denilmektedir.

hayatı da bulunmaktadır. 30 sayfadan müteşekkildir. Bu eserde, tarikatın manası ve lüzûmu, turuk-ı aliyye'nin kaynağı, zikrin lüzûmu, mürşidin ahlâk ve evsâfı, inâbe ve intisâb, zikr-i hafînin telkini, zikr-i hafî-zikr-i cehrî, halka-i zikrin fazileti, hatm-i hâcegânın halka ile yapılması, camilerde topluca yapılan cehri zikir, rabîta, tevessül, hanımların zikre iştirakleri ve intisabları gibi konulara temas edilmektedir. Eserde hatm-i hâcegân duası da bulunmaktadır.

f. Fâtiha-i Şerife Tercümesi

Fatiha sûresinin tefsiridir. Mahmut Bey matbaasında 1327 yılında basılmıştır. Mukaddeme, maksud ve hatime bölümleri şeklinde üç bölümde yazılan eser 8 sayfa halinde müstakil olarak yayınlanmıştır.²³³ Daha sonra da 1986'da Risâle-i Es'adiyye ile birlikte İstanbul'da Erkam yayınlarınca neşredilmiştir²³⁴.

g. Makâleleri

Es'ad Efendi'nin Tasavvuf ve Beyânü'l-Hak dergilerinde de yazıları yayınlanmıştır. Bu yazıların büyük bir kısmı 'Mektûbat'a alınmıştır.²³⁵

13. İLMÎ, EDEBÎ KİŞİLİĞİ ve HATIRALARI

Burada Es'ad Efendi'nin ilmî, edebî kişiliğinin yanında onun hoşgörüsünü ve düşünce dünyasını yansıtan bazı hatıralarına da yer vermek istiyoruz.

²³² Bu kitabın Milli Kütüphanede kaydı yoktur. İstanbul İlam kütüphanesinde Demirbaş no:772 de bulunmaktadır.

²³³ Çş-Şeyh M. Es'ad Erbilî, *Fatiha-ı Şerif Tercemesi*, Mahmud Ecy Matbaası, 1327/1909, Milli Kütüphane 1961 A 212 no'lu bölüm.

²³⁴ Bkz. Erbilî, *Risâle-i Es'adiyye ve Fâtiha-i Şerife Tercümesi*, ss. 57-62.

²³⁵ Es'ad Efendi'nin dergilerde yayınlanan ve Latin harflerine çevrilmemiş yazıları Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi tarafından aşama aşama yayınlanmaktadır. Bkz. Tasavvuf , 1,2 ve 6. sayılar.

a. İlmî ve Edebî Kişiliği

Vassaf, Es'ad Efendi hakkında şu bilgileri vermektedir: Uzuna yakın boylu, beyaz sakallı, süzme gözlü, esmer tenli, şişmana yakın cüsseli, güler yüzlü, tatlı sözlü, vakur bir zat idi. Çok kuvvetli bir hafızaya sahipti. Senelerce evvel gördüğü zatı hemen tanır, konuştukları mevzuu derhal hatırlardı²³⁶. Es'ad Efendi, meşayihin ilmiyye sınıfından olan ve dini ilimleri çok iyi bilen bir şeyh idi. Ana dili Türkçe idi ama bunun yanında iyi seviyede Arapça, Farsça ve Kürtçe bilmekteydi²³⁷. Hüseyin Vassaf, onun dili ve kalemi kullanmaktaki maharetini ifade etmek üzere "*selika-i kalemiyyesi ve tarz-ı manâdaki tevcihi kendisine sahife-i edebiyatta sernâme-i mübâhât eyleyecek derecededir*" derken, Necip Fazıl da, onun Türkçe'yi kullanmaktaki liyakatini, "*Es'ad Efendi'nin Kenzü'l-İrfân isimli eserinde aslı metne ve Osmanlıca'ya büyük bir sadâkat ve hâkimiyet müşâhede ettiğimizi belirtmek borcundayız*"²³⁸ sözleriyle ifade etmektedir. Es'ad Efendi, Cem'iyet-i Sûfiyye'nin ikinci başkanıyken, Urfa'lı Şeyh Saffet Efendi tarafından 1329 (1911) senesinde neşr olunan Tasavvuf Cerîdesi'nde çeşitli makaleler yayınlamışlardır. Bir makalesinin altına Tasavvuf Cerîdesi namına şu satırlar yazılmıştır:

"*Sahib-i makâle Şeyh Muhammed Es'ad Efendi Hazretlerinin asr-ı hâzırın ecille-i ricâl-i ilmiyye ve ekâbir-i meşâyih-i sûfiyyesinden oldukları, ihvân-ı tarikat ve tâlibân-ı hakk u hakikatın malumudur. İ'lân-ı Meşrutîyet'ten mukaddem, merkez-i hilâfette sâlikân-ı tarîk-ı ilâhiyi dilsîr-i fuyûzat etmekte iken, istibdâd-ı leîmin a'lâm u meâlim-i diniyyeye son bir darbe-i elîmesi olarak hutta-ı Irâkıyye'ye doğru bir hicret-i ıztırâriye mühtelâ olmuşlar idi. Meşrutîyyet-i mübeccelemizin işrâkât-ı bahiresiyle beraber, İstanbul'un erbâb-ı iştiyâk ve ashâb-ı eşvâkı arasında, âfitâb-ı cemâl-i irşâdı tekrar tecellâ-bahşâyı envâr olmuştur. Böyle bir üstâd-ı kâmil ve mürşid-i mükemmilin iltifât ve teveccühât-ı kudsiyyesine mazharîyetimizden dolayı, tahdîsen bi'n-ni'me arz-ı bahtiyârî eyleriz.*"²³⁹

²³⁶ Hüseyin Vassaf, *Sefîne*, c.2, s.196.

²³⁷ Albayrak, Sadık, *Son Devir Osmanlı Uleması*, III, 201.

²³⁸ Necip Fazıl, *Son Devrin Din Mazlumları*, s. 203.

²³⁹ Tasavvuf, 12-C.evvel, 1329, sy. 7; Hüseyin Vassaf, *agc.*, II, 199.

Es'ad Efendi, daha ziyade tasavvufi yönüyle tanınmış bir şahsiyet olması dolayısıyla, edebî yönü ikinci planda kalmıştır. Ancak onun Divân'ındaki şiirlerini okuduğumuzda görüyoruz ki, Es'ad Efendi'nin edebî yönü de en az diğer yönleri kadar ele alınmaya değerdir. Biz burada onun edebî yönünü derinlemesine inceleyecek değiliz. Ancak onun Divân'ındaki Türkçe, Farsça, Arapça ve Kürtçe şiirleri, tahmis²⁴⁰, teştir, terci', gazeller, bazı şahıslara düştükleri tarih-i vefat, Şeyh Rıza ve Şeyh Emin Efendi'lere yazdıkları mehdiye, ve Fatımatu'z-Zehrâ validemize yazdıkları Mevlid-i Şerif, onun edebi yönündeki ustalığı ortaya koyma açısından örnek gösterilmesi gereken bazı şiirleridir. Yine şairimiz "rubai" tarzında da başarılı bir kişi olduğunu, Divan'ındaki örnekleriyle göstermiş bulunmaktadır.²⁴¹

Es'ad Efendi, tekkeden yetişmiş bir şair olmasına rağmen tasavvufi halk edebiyatından ziyade divan edebiyatını benimsemiş ve aruzu büyük bir ustalıkla kullanmayı başarmıştır. Onun şiirleriyle ilgili olarak, yine Necip Fazıl: *"Şiirlerine gelince bunlar, Şeyh Es'ad Efendi'nin ince bir hassasiyet ve şiir kabiliyetine malik bulunduklarına işarettir..."* demektedir.²⁴² Es'ad Efendi, nazım alanında usta olduğu gibi nesirde de güzel eserler ortaya koymuştur. Biz onun her iki alanda da başarılı eserler vermiş olmasını başta Farsça olmak üzere, Arapça Kürtçe ve Türkçe'ye vukûfiyetine bağlıyoruz.

Görülüyor ki, Es'ad Efendi, devrinin şairleri tarafından kullanılan nazım çeşitlerini kullanmakta ve bu alanda da başarılı örnekler vermiştir fakat, bir tarikat şeyhi olması dolayısıyla daha ziyade tasavvufi yönü öne çıkmış ve edebî yönü hak

²⁴⁰ Es'ad Efendi' Divân'ında Tahmis tarzını çok kullanmış ve birçok mutasavvıf- şaire tahmisler yazmıştır. Yazdığı tahmislerden bazıları şunlardır: Tahmis-i Hafız, Tahmis-i Kelim, Tahmis-i Meşnevî, Tahmis-i Mevlâna, Nûr Ali Mağribî'nin iki beytine tahmis, Tahmis-i Mevlâna Cami, Hazret-i Hüdayî'nin bir gazeline tahmis, Meşayih-i Nakşebendiyye'den Emir Nigârî Hazretlerinin Şiirlerine Tahmis, Tahmis-i Gazel-i Nevres, Niyazi-i Mısri Hazretlerinin Şiirlerine tahmis, Kamuni Sultan Süleyman'ın gazeline tahmis, Şemsu'd-Dîn Sivasî'nin gazeline tahmis, Fuzulî'nin şiirlerine tahmis, Ziya Paşa'nın şiirlerine tahmis, Kazım Paşa'nın iki beytine tahmis, Yahya Efendi'nin manzum mektubuna tahmis. Bu tahmislerde Es'ad Efendi adetâ diğer asırlarda olduğu gibi bu asırda da tasavvuf vazgeçemeyeceğimiz en önemli varlığımızdır der gibidir.

İhlas evinde cylemez te'sir tesbîh u sivak

Mabbûb arar ister diler bir pak-baz-i derd-nak

Es'ad gibi sende heman iki cihanda etme bak

"Yüzün Niyazî eyle hak derd ile bağrın eyle çak

Kalbin sarayın cyle pak şayod gile sultan sana" Erbilî, *Divân*, s.188.

²⁴¹ bkz. Aynı eser, ss.105-230.

²⁴² Fazıl, Necip, *Son Devrin...*, s. 202.

ettiği yeri alamamıştır. Onun şiirlerini incelediğimizde ise kendisinden önce meşhur şair ve mutasavvıfların anlam derinliğinde manzûmeler serdettiği görüyoruz.²⁴³

Es'ad Efendi'ye göre edebiyat inceliklerdir. Lâtif tabiatlı ve zarif meşreplilerin işidir. Ayet-i Kerimelerdeki i'caz ve mecaz en güzel letafettir. Bazı insanlar, mutasavvıfların insanî lezzetlerden uzak olduğunu söylemişlerdir. Yine bazı kendini bilmezler ise edebî metinlerdeki mey-meyhane, ıyş u ışret gibi lafızları yanlış anlamışlardır. Mutasavvıflar edebiyatta önemli eserler vermişlerdir. Mecaz ehlinin anlayabileceği manzumeler inşâ buyurmuşlardır.²⁴⁴ Sürekli manzumelerinde sevgiliden bahseden bu insanların asıl sevgilisi Allah, Peygamber ve evliyânın "cemâl-i bâ kemâl-i ma'nevîleridir. Mey dedikleri şey gam ve kesvet-i dünyeviyyeden eser bırakmayan muhabbetullahtır. Meyhane ise ibadathânelerdir. Pîr-i Mügan, mürşid-i kâmilidir. Sâkî, ise irşada vasıta olan Halifelerdir.²⁴⁵

Es'ad Efendi'nin edebî kişiliğine örnek olması açısından bestelenen şiirlerinden²⁴⁶ bir kısmını buraya almanın uygun olacağını düşünüyoruz.

Tecellâ-yı cemâlınden habîbim nev-bahâr ateş

²⁴³ Tasavvufun derûnî/mistik boyutu dolayısıyla olsa gerek şiirlerde tasavvuf aynız süfl sanatçılarca işlenmemiş aksine ondan daha bodii bir şekilde Divân şairlerince mısralarda mezc edilmiştir. Yüzyıllardır oluşmuş bu zenginliği anlamak için edebiyatçılarımız tasavvufî şiir şerhlerini yönelmişlerdir. Şerh edilen manzumeler ise karakteristik tekke şiirleri yada tasavvufî boyutları ağır basan manzumeler, şairler ve şâirhlerin tamamı süfl çehreleri ön planda olan isimlerdir. Türkçe manzûmleri şerh etme geleneği tamamen tasavvufî mihver etrafında gelişen bir edebî faaliyet görünümündedir. Bu şerhlerdeki remizler dünyası ve bu dünyanın kurulmasında istifade edilen ip uçlarının tesbitinin önemi büyüktür. bkz. Coşkun, Ömür, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kitabevi yay., İstanbul 2000, ss.34-41.

²⁴⁴ Kuşkusuz mutasavvıflar edebiyat sahasında anlaşılması güç eserler vermişlerdir. Mutasavvıf bir mistik hali yaşar, ancak bu mistik his şekil ve suretle büründürülerek ifade edilebilir. Bu nedenle mutasavvıflar dini-i tasavvufî duygularının ifade şekillerini buldukları yeni bir dil ve istihla ifade edebilmektedir. Çoğu zaman ise hangi psikolojiyle söylendiği bilinmeyen şathiyyat türü ifadeler, zihinlere ışık sunacak ve yorumlanmaya muhtaç olarak kalacaklardır. Konuyla ilgili bkz. "Çebecioğlu, Ethem, *Layman/Alandışların Tasavvufu Anlayamamalarının Bazı Nedenleri Üzerine*", İslâm Dergisi, sayı.163, İstanbul Mart 1997, ss.32-34.

²⁴⁵ Erbilî, *Divân*, ss.7-8.

²⁴⁶ Es'ad Efendi'nin başta Türkçe Gazeli, "Gül-i Ruhsar" adıyla ve Atç Kasidesi, Mehmet Emin Ay tarafından, Niyazi-i Mısıri'nin bir gazeline yazdığı tahmisi "Gördükçe Hâl-i Zârını" adıyla Mehmet Emin Ay ve Mustafa Demirci tarafından bestelenmiştir. bkz. Gül-i Ruhsâr, Mehmet Emin Ay, Beyza Müzik A.Ş.; Nât-ı Şerif, Mehmet Emin Ay, Beyza Müzik A.Ş.; Mehmet Emin Ay-Mustafa Demirci, Yitik Sevdâ, Beyza Müzik A.Ş. Atç Kasidesi ayrıca Nuri Yılmazgil tarafından da bestelenmiştir. bkz. Rahmet Esintileri 2, Erkam Yayın ve Sanayi Mamûlleri İmalat Ticaret A.Ş.

Gül âteş bülbül âteş sunbül âteş hâk ü hâr âteş
Şuâ'-ı âfitâbındır yakan bi'l-cümle uşşâkı
Dil âteş sine âteş hem dü çeşm-i eşk-bâr âteş
Hayâl-i şem'-i rûyinle aceb mi yansa cân u dil
Nigârım gel de gör kalbimde âteş âh u zâr âteş
Ne mümkün bunca âteşle şehîd-i ışkı gasl etmek
Cesed âteş kefen âteş hem âb-ı hoş-güvâr âteş
Ben el çektim safâ-yı hâtır u ârâm-ı cânımdan
Safâ âteş cefâ âteş firâr âteş karâr âteş
Ne yapsam bu dil-i mahzûnu mesrûr eylemem şâhım
Gam âteş gam-güsâr âteş temennâ-yı mesâr âteş
Ümîd-i âfiyet besler mi Es'ad yârdan hâşâ
Saçar oldukça gözden ol nigâr-ı gül-i zâr âteş²⁴⁷

Gazel-i Türkî

Gönül nûr-ı cemalinden habîbim bir ziyâ ister
Gözüm hâk-i rehinden ey tabîbim tûtiyâ ister
Safâ-yı sîneme zulmet veren jeng-i günâhımdır
Aman ey kân-ı ihsan zulmet-i kalbim cilâ ister
Yetiş imdâda ey şâh-ı risâlet rûz-i mahşerde

²⁴⁷ Erbilî, *Divân*, s.130.

Ki derd-i bî-devâ-yı ma'siyet senden şifâ ister

Ne âb-ı dîdeden râhat ne âh-ı sîneden imdâd

Benim bâr-ı günâhım lûtf-i şâh-ı enbiyâ ister

Sarıldım dâmen-i ihsânına ey şâfi'-yi ümmet

Dahîlek yâ Muhammed hasta cânım bir devâ ister

Gül-i ruhsârına meftûn olanlar şüpheşiz sensiz

Ne mülk ü mâl u câh ister ne de zevk u safâ ister

Nola bir kerre şâd olsun cemâl-i bâ-kemâlinle

Ki kemter bendeniz Es'ad sana olmak fedâ ister²⁴⁸

b. Hatıraları ve Hoşgörüsü

Es'ad Efendi'nin fazîleti, kişiliği ile ilgili pek çok hatıra ve menkıbe vardır. Bunların başında Carl Vett'in²⁴⁹ *Dervish Diary*²⁵⁰ isimli eseri gelmektedir. Bu hatıratla, bir batılı bilim adamı gözüyle Es'ad Efendi'yi görme ve tanıma fırsatı elde etmiş olmaktadır.

Bir de onun müridânının sözlü olarak anlattığı hatıralar bulunmaktadır. Genellikle bunlar dergâhta yaşananlar olmakla birlikte değişik çevrelerden müntesiplerinin kendisinde gördükleri ve birlikte yaşadıkları hadiselerden ibarettir. Aşağıda sunacağımız hatıratı, Es'ad Efendi'nin bir insan olarak, katkılarını sunmak

²⁴⁸ Erbilî, *Divân*, s.124.

²⁴⁹ Carl Vett, Danimarkalı bir bilim adamı olup, önce sosyal bilimler sahasında çalışmalar yapmış, daha sonra ise mistik, medyumistik ve psikolojik konulara yönelmiş ve zamanla ruhbilimde derinleşmiştir. Bu vesileyle yapmış olduğu seyahatler sırasında İstanbul'a gelip Kelâmî Dergâhı'nda 15 gün sürüyle Şeyh Es'ad Efendi'nin yanında kalmış ve bu süreçte yaşadığı hatıraları kitap olarak yayınlamıştır.

²⁵⁰ Bu eser önce Almanca olarak Heitz Co tarafından Strassburg/ Zürich'te *Seltsame Erlebnisse in einem Dervischkloster* adıyla yayınlanmıştır. Daha sonra Almandan İngilizce'ye Elbridge W. Hathaway tarafından çevrilerek *Dervish Diary* adıyla 1953'te Los Angeles'te yayınlanmıştır. En son ,

için veriyoruz. Bu bölümde anlatılanların birçoğu sözlü rivayetler olduğundan, rivayetin sonucundan çıkan mesaja yönelmenin daha uygun olacağını düşünüyoruz. Amacımız kesinlikle hikâye veya kerâmet anlatmak değildir.²⁵¹

Sevenlerinden bir zat şöyle anlatır: *Kayseri'den Es'ad Efendi'yi ziyarete hazırlanan bir grup içerisinde biri yanına çok yakını olan bir delikanlıyı da almak ister. Delikanlı, yahu buraları kuruttunuz da bula bula bu taşralı zatı mı buldunuz, onun eline kadar başka bir el bulamadınız mı, der. Her şeye rağmen ziyarete gitmekten vazgeçmez. Huzura geldiklerinde herkes sırayla el öperler. Sıra bu delikanlıya geldiğinde Es'ad Efendi şöyle bir tebessümle delikanlının yüzüne bakar ve " Evlat bula bula bu eli mi buldun öpmek için" diye lâtife eder. Bu olaydan Es'ad Efendi'nin firâseti açık, hoşgörülü, hazımlı bir karakter yapısına sahip olduğunu görüyoruz.*

Yine anlatıldığına göre *Buhara'dan yola çıkıp, mürşid arayan zatın biri İstanbul'a gelir. Çok kişiyle görüşür fakat kalbi hiç birisine ısınmaz. Bazıları, git bir de Es'ad Efendi'yle görüş derler. Bu kişi gider Es'ad Efendi'nin sohbetine katılır. İşte benim aradığım mürşid bu diye Es'ad Efendi'nin eline sarılır. Ancak bu zatın daha önceden yapmakta olduğu birtakım virdler vardır. Es'ad Efendi, "biz seni kabul ederiz ama, beş vakit namazdan sonra yaptığın her şeyi bırakacaksın" der. O*

Ethem Cebecioğlu tarafından İngilizce çevirisinden *Kelâmî Dergâhından Hatıralar* ismiyle 1993 yılında Türkçe'ye kazandırılmıştır.

²⁵¹ Burada bahsettiğimiz bir kişi ve olayla ilgili sözlü rivayetlerde abartılar olabileceği gibi bu abartılar içerisinde vakıyı tesbite yönelebileceğimiz gerçekler de bulunabilmektedir. Bu açıdan baktığımızda mitolojiler de bir insan ürünüdür. Ve mitolojiler, her türlü insani ihtiyaç karşısında insan düş gücünün bir çözüm yolu olmuşlardır. İnançla ilgili mitolojiler, dinlerin yorumlanması veya insanın somutlaştırma ihtiyacından dolayı dinin soyut tarafının daha anlaşılır hale gelmesinin çabası sonucu teşekkül etmiştir. Özkan, Ali Rafet, "Din Mitoloji İlişkisi" *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl 6, Sayı 11, Ankara 2002, s.9; İşte menâkıbnâmeler de bu ihtiyaçtan dolayı tarihin bir malzemesi olarak kullanılmaktadır. Altıntaş, Hayrani, "Tasavvuf" AÜİFD, c.31, Ankara 1989, s.82. Özellikle tasavvufta cvliyâ menâkıbeleri geniş yer tutmaktadır (Bu menâkıbelerin tarih açısından önemi için bkz. Orhan Köprülü, "Tarihi Kaynak Olarak 14. ve 15. Asırlardaki Bazı Türk Menâkıbnâmeleri," İstanbul 1953.) Tasavvufun kendine has bir mantığı ve düşünme tarzı olduğu da hesaba katılırsa menâkıbnâmelerde sosyal psikoloji, tarih şuuru, dini ve insani gerçekler gibi birçok hususu tesbit ve teşhis etmek mümkündür. Aşkar, Niyazi-i Mısıri, ve Tasavvuf Anlayışı, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1998, s.7. Fuat Köprülü batıda önemli yer tutan menâkıbî tarihçilikten çok istifade edildiğinden bahisle, bizim kültürümüzde de tenkid süzgecinden geçirilerek bu tarihçilikten faydalanmanın mümkün olabileceğini söylemektedir. bkz. Köprülü, Fuat, "Anadolu Selçuklularının Yerli Kaynakları" Belleten, c.7, Ankara 1943, ss.421-425. Menâkıbnâmelerle alakalı metodolojik bilgiler için ve geniş bilgi için bkz. Ocak, Ahmet Yaşar, Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler, Ankara 1992, TTK yay. Biz de bu nedenle Es'ad Efendi'nin hâtıraının onunla ilgili sosyal, psikolojik, tarihi bilgiler ortaya koyması açısından önemli buluyoruz.

kişi de bütün alışkanlıklarına rağmen, çektiği evradı bırakmayı kabul eder. Es'ad Efendi kendisine: "Evladım, sizin vazifeniz, şu bahçede birkaç keçimiz var, onlara sahip olunuz" derler. Peki efendim diyerek keçileri güdüp gözetmeye başlar. Ve bu zat teslimiyetin semeresini kısa zamanda devşirir. Durumunu şöyle anlatır: "Keçilerin her bir tüyünde Es'ad Efendi'yi seyre diyorum." Üç günde bu duruma gelen bu zata Es'ad Efendi: "Evladım, memleketine dön ve irşada başla" der. Müridanı merak ederler, bu zatın nasıl bu kadar hızlı mesafe kat ettiğini sorarlar. Es'ad Efendi şu açıklamayı yapar. "Bu zat bütün hazırlıklarını tamamlamış sadece bir ışığa ihtiyacı kalmıştı. Biz de bu ışığı bağlayıverdik. İşini tamamladı gitti" buyurmuşlardır. Bu olayla, Es'ad Efendi'nin insan yetiştirmedeki kabiliyetini anlıyoruz.

Yine Kayseri ulemasından olup 1952'de vefat eden Çorpcızâde lakabı ile maruf Hacı Hüseyin Efendi, Kayseri'den sık sık Es'ad Efendi'yi ziyarete gider. Yine bir keresinde birkaç arkadaşı ile İstanbul'a Kelâmî Dergâhına Es'ad Efendi'yi ziyarete gelmişlerdir. Dergâhta birkaç gün kalmışlardır. Müftü Efendi ile hırlikte gelenlere, durumlarına göre, ta'lim ve tezkiye-i nefis habında çeşitli vazifeler verilir. Bu esnada, Es'ad Efendi, müftüye teveccühle bulunarak; bunun fazla yük göttürmeye Tâhâmmülü yok, buna biraz himmet edelim diyerek, parmağını müftü efendinin kalbine doğru işaret buyurur. Müftü Efendi bu keyfiyeti şöyle anlatır: Kalbim derhal harekete geçti. Ve çalışmayı fevkalade ve anlaşılır derecede artırdı. Lafza-i celal bütün sadrına yayıldı ve bütün vücudumun Allah'ı zikreder olduğumu müşahade ettim. Ve göz yaşlarımla üstadıma minnettarlığımı bildirdim.

Hadis Müderrisi Hüseyin Efendi, artık emekliye ayrılır ve içerisindeki manevi boşluğu dolduracak bir mürşit arar. Fakat bilim adamı olması dolayısıyla, gittiği her kapıdan tatmin olmadan döner. Müderris Hüseyin Efendi'ye kendisini ancak Es'ad Efendi'nin irşad edebileceği, zamanın kutbunun o olduğu ve ona gitmesi tavsiye edilir. Hüseyin Efendi, Kelâmî Dergâhına gider, orada muazzam bir şekilde karşılanır. Bol bol ikram edilir. -Kelâmî Dergâhı'nın bir özelliği de misafirlere ikramının bol olmasıdır- Hüseyin Efendi, Es'ad Efendi'nin huzuruna çıkar çıkmaz etkilenir ve hemen ona "zamanın kutbu sizsiniz" ne olur beni kabul edin der. Es'ad

Efendi ise gayet olgun ve biraz da sert bir şekilde "Bu fakire şayet kutupluk verildiyse, o toplantıda siz yoktunuz. Nereden biliyorsunuz? Hadi, sizin hüsn-i zannınıza göre hareket etmiş ve zamanın kutbu olmuş olalım. Bunun ne önemi var ki? Bu ümmetin Hz. Peygamber (s.)'den sonra en üstünü kimdir? diye sorar Es'ad Efendi. Müserrris Hüseyin Efendi ise "Hz. Ebu Bekir'dir" der. Bu defa Es'ad Efendi şu soruyu sorar: "Hz. Ebu Bekir'in son nefeste iman garantisi var mıydı?" Hüseyin Efendi, "hayır yoktu" cevabını verir. Es'ad Efendi de boynunu bükerek gayet mütevazı bir şekilde, son olarak şunları söyler " Hz. Ebu Bekir'e bile bir iman garantisi yokken, bizim halimiz ne olacak. Kutupluğun ne önemi var, şeyhliğin ne önemi var." Tevazusu ile dikkati çeken Es'ad Efendi'nin ayakları yere basan bu yapısı, bizce çok önemlidir.

Ladikli Ahmet Ağa anlatıyor: İrşad görevi, Es'ad Efendi'den, Cide Müftüsü Hüseyin Efendi'ye verilmişti. Cide Müftüsü Hüseyin Efendi, çok kâmil bir zat olup, manen Es'ad Efendi ile aynı makama ulaşmıştı. Es'ad Efendi kendilerine şöyle iltifatta bulunurlardı "Hüseyin Efendi bizimle at kulağı olmuşlardır. Fakat teslimiyetlerinden dolayı, bizden izinsiz su dahi içmezler." Son zamanlarda dergâhta Hüseyin Efendi hastalanır. Hastalığı gittikçe şiddetlenir ve ele bakma durumuna düşer. Yatağından kalkamaz hale gelir. Bir hafta sonra hastalık gittikçe şiddetlenir. Durum ciddiyet arz edince, acele ailesine telgraf çekilip, gönderilmesi kararlaştırılır. Sami Efendi ise o zaman gençtir. "Efendim, müsaade buyurursanız Müftü Efendiye ben bakayım. Ailesine bildirilmesin" der. Sami Efendi, 18 ay kadar, bu muhterem zâta, o kadar güzel hizmette bulunurlar ki, odasına girenler adeta imrenirler. Güzel kokular içerisinde yatağında yatmakta olan Müftü Efendi " Allah'ım, bana ne kadar ihsan buyurmuşsan hepsini Sami Efendi evladına bağışlıyorum" diye göz yaşları içerisinde sık sık müracaatta bulunurlar. Es'ad Efendi ile görüştüğünde de, "Sami Efendi evladımız, bize hizmette Hakkın rızasına erdi" diye müjdede bulunmuşlardır. Zaten hayli zamandır dergâhta olan hizmetlerin çoğu Sami Efendi tarafından yürütülmektedir. Ve bu hizmetlerin gizliliğine dikkat edilmektedir. Sami Efendi, gece kalkar, suyu ısıtır ondan sonra yatarlarmış. Cide Müftüsü bir gece Sami Efendiyi takip eder, Sami Efendi, çöp tenekelerini alıp dökmeye gideceği sırada, Hüseyin Efendi kalkar çöp tenekelerini kapar, "evladım bu hizmeti de bizlere müsaade edin" der. Ladikli Ahmed Ağa, Sami Efendi'ye icazet verildiğinde kendisinin de orada

hazır bulunduğunu kendisinin dışında ise Abdullah Develilioğlu'nun, Alvarlı Mehmet Efe ve Said Nursi'nin de hazırından olduğundan bahseder.

Es'ad Efendi, gittiği yerde insanların yetişip olgunlaşmalarını sağlayacak faaliyetlerde bulunmuştur. Bu faaliyetlerinden biri de kütüphane kurmaktır. Trabzonlu Hüseyin Efendi, Es'ad Efendi'yle ilk tanışmasını anlatıyor: "Bolu Gerede'ye birkaç günlüğüne misafir olmuştum. Orada Es'ad Efendi'yle tanıştım. Bir kütüphane kurmuş çevresindekilere dersler veriyordu. Kütüphanede kendisiyle hasbi hal etme imkanı da buldum. Üç gece rüyama girdi. Bize maneviyat yolunu işaret ediyordu. Rüyaya aldırmadım Gerede'den ayrılma vaktim gelmişti. Tam araca binecektim ki Es'ad Efendi karşımda beliriverdi. Tuttu kolumdan "geliniz evladım" dedi. Bize manevi dersimizi verdikten sonra bıraktı."

Es'ad Efendi Carl Vett'i dergâhta ilk olarak *"oldukça sıcak bir ilgi ile karşılayıp, tasavvufî tecrübe yaşamak niyetiyle orada kalmak istemesi üzerine, ona memnuniyetini bildirir ve elinden geldiği kadar yardımcı olmaya söz verir"*²⁵². Carl Vett Es'ad Efendi hakkındaki ilk izlenimlerini de şöyle dile getirir: *"Şeyh Efendi bana hoş geldin demek için, gıcırdayan merdivenlerden ağır ağır yukarı çıktı, odama girdi, diz çökerek oturdu; uzun cübbesine sımsıkı sarılmış bir halde, yanındaki yeri nezaketle bana ayırdı. Uzun beyaz sakallı, murlu yüzlü, tatlı ve yumuşak siyah gözleriyle seksen yaşından çok daha genç gösteren Şeyh Efendi, bu haliyle insanda saygı uyandırıyor"*²⁵³. Es'ad Efendi, Carl Vett'le özellikle İslâmî ve tasavvufî konularda ikili sohbet eder. Bu sohbetlerden birinde anlattığı şu hatırası son derece dikkat çekicidir: Es'ad Efendi, Carl Vett'e Avrupalıların Hz. Muhammed (s.) hakkında ne düşündüklerini sorar. O da: *"O kadar çok farklı görüşler var ki... bu soruyu cevaplandırmak oldukça güç. Ancak Hz. Muhammed (s.) hakkında kendi fikrimi söyleyebilirim. Ben O'nun en iyi inancı gerçekleştirdiğine, O'na gelen vahy ve ilhamların diğer peygamber ve azizlere gelenler gibi olduğuna inanıyorum"*.

Bu noktada Şeyh Efendi Carl Vett'in sözünü keserek: *"Yani O bir peygamberdi, değil mi?"* der. O da: *"Evet, der, bana göre O, İslâm'ı bütün insanlara öğretme görevi olan büyük bir peygamber"*. Es'ad Efendi: *"Ve O'ndan sonra da hiç"*

²⁵² Carl Vett, *Kolâmî Dergâhından Hatıralar*, (Çev. Ethem Cebecioğlu), Ankara, 1993, s. 69.

peygamber gelmedi?" diye ekler. Carl Vett: ise buna, "Hayır gelmedi. Sanırım O, peygamberlerin somuncusu oldu. O zamandan beri manevî yolun yolcuları eksik olmamıştır" şeklinde karşılık verir.

Batı dünyasından birinin bu konuda böyle konuşmasına hayret eden Es'ad Efendi, bu cevap karşısında, kendisine otuz yedi sene evvel Şeyhi Tâha'l-Harîrî tarafından keşfen söylenen bir sözü hatırlar: "*Oğlum Es'ad, bu gördüğün rüyaya göre, istikbalde büyük bir manevî güçle sahip olacaksın. Binlerce müridin olacak. Elin Batıya bile ulaşacak*". Sonra Carl Vett'e: "*Siz Avrupalısınız, işte sizin vasıtanızla bu kerâmet gerçekleşmiş oldu*" der.²⁵⁴ Ve ona hilâfet icazeti verir. Bu icazet Mektubât'ta mevcuttur.²⁵⁵

Es'ad Efendi, dergâhta kaldığı sürece Carl Vett'in hep halini hatırlar, tekkede evindeymiş gibi rahat olup olmadığını tekrar tekrar sorar. Bu bakımdan Carl Vett şöyle diyor: "*Şeyh Es'ad Efendiye tüm manevî ve maddî rahatsızlıklarımı, öz bahamış gibi açabilirdim. Bu yakınlık duygusundan cesaret alarak, gece başımdan geçenleri ona anlattım. Yatak takımı getirmek üzere hemen bir hizmetçi gönderdi. Büyük bir sevinç ve memnuniyetle, getirilen şilte, yastık, yorgan ve yatak takımını odama yerleştirdim.*"²⁵⁶

Tasavvufî anlayışa göre manevî kemâlâta kavuşan kişiler, vefat edenlerin ruhlarıyla haberleşebilirler. Gazi Mahmut Muhtar Paşa, Es'ad Efendi'nin bu hususla ilgili bir hatırasını Carl Vett'e şöyle anlatır: "*Dün Şeyh Muhammed Es'ad Erbili Hazretleri İstanbul'un Asya yakasına Üsküdar'a gitmiş ve orada çok sevdiği müridlerinden birinin kabrini ziyaret etmişti. Şeyh Efendi, merhum müridinin mezarı başında Fatıha-i Şerîfe okuduktan sonra, bitişik mezarda yatan o müridin hanımı görünerek, Şeyh Efendi'den 'biraz da bana okuyamaz mıydınız?' diye ricada bulunur. Böylece Efendi Hazretleri okuyup ona da hüznillâh manevî güç ihsân eder.*"²⁵⁷ Buradan da şunu anlıyoruz ki, Es'ad Efendi, Reenkarnasyon hususunda

²⁵³ Carl Vett, *Kelâmî Dergâhı*, s. 74.

²⁵⁴ Aynı eser, s. 78-79.

²⁵⁵ Erbili, *Mektûbât*, s. 173.

²⁵⁶ Carl Vett, *agc.*, s. 82.

²⁵⁷ Aynı eser, s. 151.

dahi muhalif görüşleri olan Carl Vett gibi bir kişi hakkında ortak noktalarda buluşabiliyor, ona saygı gösteriyor.

Es'ad Efendi, Carl Vett'in müslüman olması ve İslâm'ın inceliklerini anlaması için elinden gelen bütün gayreti sarf eder. Onu manen daha iyi yetiştirebilmek için Anadolu'nun değişik illerindeki vazifelilerini İstanbul'a davet eder ve onların da Carl Vett'le görüşmelerini sağlar. Es'ad Efendi'nin bu çalışması semeresini verir ve Carl Vett hem Müslüman hem de Es'ad Efendi'nin Avrupa halifesi olur. Buna oldukça sevinen Es'ad Efendi: *".. Biz Batılıların kabule yanaşmadığı Kur'an-ı Kerim'e dayanıyoruz ve özellikle biz, bu mübarek Kitabın bütün gerçeği ihtiva ettiğine inanıyoruz. Batılılar önyargısız tavırla delillerimizi kontrol etmeye ve incelemeye istekli olmadıkları sürece, herhangi bir ilerleme kaydedemeyiz. Bu hakikatı sizin gibi içimizde kalıp tecrübe edip öğrenen Batılı şahitlere ihtiyaç var. Bu ifadelerin ışığında, bizim buradaki sade hayatımızı yaşama fedakarlığını gösteren ilk Batılı siz oluyorsunuz. Sayın Vett, hakikatı arama uğrunda rahatınızdan oldunuz. Kur'an-ı Kerim, 'inançlı yüz kişinin inancı olmayan bin kişiye bedel olduğunu'²⁵⁸ söyler. Bizi burada görüp tanımış, öğrenmiş şahidimiz olarak, Batı dünyasına gidip, istikhaldeki doğu ve batının binlerce kardeşini kazanmakla bu 'inançlı kişi' siz olabilirsiniz. Sizi Avrupa'ya halifem olarak tayin ediyorum. Şu anda burada, bundan elli yedi (57) yıl önce gördüğüm ve size naklettiğim rüyamın Tâhakkuk edeceğini hissediyorum."*²⁵⁹

Carl Vett Şeyhin bu ifadelerinden oldukça duygulanır, teşekkür eder, kendisine olan bu güvenin, görevinde ihtiyacı olan destek ve kuvveti sağlayacağını, bundan böyle Kelâmî Dergâhında kazandıklarının üzerine bir şeyler eklemeye gayret edeceğini söyler ve Es'ad Efendi'den, yeni meslektaşlarına, diğer ülke ve şehirlerde bulunan halifelerine bir tavsiye mektubu yazmasını ister. Şeyh Esad Efendi sohbetin bu noktasında bir hatırasını nakleder:

"Geçen sene halifelerimden birini -ki Cum'a genel zikir töreninde Kur'an-ı Kerim okuyan güzel sesli hâfız- bir mektup ve selamlarımla, Bosna'ya görevli olarak göndermiştim. Bu halifem, Bosna'da uzun süre kaldı ve gerçekten çok başarılı oldu.

²⁵⁸ Enfâl 8/65.

Şu anda Bosna vilayetinde, tarikatımıza intisab etmiş birkaç bin ihvanımız var. Batı dünyasının başka bölgelerinde de İslam talimatının filizleneceğini, sizden dışıyamadığımız, bizi fevkalade memnun etti. Paris yakınlarında, çoğu gayr-i müslimleri kendine cezbeden bir tasavvuf okulu var. İslam, hiç propaganda yapmaz ve buna rağmen, hâlâ en çok ihtidaya mazhar olan din, yine İslâm'dır."²⁶⁰

Es'ad Efendi'nin Carl Vett'e söylediği iltifât dolu sözlerini ve anlattığı bu hatırayı buraya aktarmadaki maksadımız, O'nun irşad ufkunun genişliğini ortaya koymak, özellikle de Batı insanın hidayete erdirilmesi hususunda –tıpkı Resûlullah (s.a.v)'ın ki gibi- taşıdığı karşı konulmaz arzuyu okuyuculara hissettirmektir. Gerçekten de Carl Vett'in "Kelâmî Dergâhı'ndan Hatıralar" kitabını bir cümle ile özetlemek istesek, "Şeyh Muhammed Es'ad Erbili Hazretlerinin Batı insanını İslâm'la buluşturma hususundaki arzu, istek ve gayreti" diyebiliriz. Bu da O'nun, bütün insanlığın kurtuluşunu isteyen Muhammedî meşrebde bir mürşid-i kâmil oluşunun ayrı bir kanıtı kabul edilebilir. Carl Vett, Es'ad Efendi'yi ziyarete gelen üç profesöre, Şeyh'in Avrupa halifesi olduğunu söyleyince onlar kendisini tebrik eder ve içlerinden Dinler Tarihi profesörü şöyle der: "*Şunu iyi biliniz ki şeyh, müritlerin gözünde bir velidir. İslâm'ın sülûk yolunda yedi basamak vardır. Bu tarikatta uzun süre yürüten bizler, ilk basamağı zor bile geçtik. En kâmil müritleri Şeyh'in daima yedinci basamakta olduğunu, bu yüzden onun, Allah'ın yeryüzünde halifesi, velisi olduğunu söylerler. Veliler üç çeşittir. 1- Veli olup veli olduğunu bilmeyenler, 2- Veli olup veli olduğunu bildiği halde başkasına söylemeyenler, 3- Veli olduğunu bilip veliliğini başkalarına bildirmeye izinli olanlar. Şeyh Muhammed Es'ad Erbili Hazretleri bu son gruptandır...*"²⁶¹.

Carl Vett'in dikkatini çeken en önemli hususlardan biri de dergâha gelen ziyaretçiler ve bunların Es'ad Efendi karşısında takındıkları ta'zimli ve hürmetkâr tavırlarıdır. Toplumun her seviyesinden insan dergâha gelip Şeyhi ziyaret etmekte ve sohbetine katılmaktadır. Bu ziyaretçiler arasında, üst seviyeden zatlar da bulunmaktadır. Bunlar arasında Gazi Mahmud Muhtar Paşa (1867-1935), Prof.

²⁵⁹ Carl Vett, *Kelâmî*, s. 157.

²⁶⁰ Aynı eser, s. 158.

²⁶¹ Aynı cscr, s. 171.

Mehmed Ali Aynî (1868-1945), Ömer Ferid Kam (1864-1944), o dönemin İstanbul Hukuk Fakültesi dekanı ve yine İstanbul Üniversitesinden bazı profesörler vardır²⁶².

Es'ad Efendi'nin manevî durumunu ve namazlardaki huşuunu ifade etmek üzere Mahmud Muhtar Paşa şöyle der: *"Efendimiz Şeyh Muhammed Es'ad Erbilî Hazretleriyle beraber namaz kılmak, fevkalade bir şey. Onun ardında namaza iştirak eden birinin, mânen ne kadar güçlendiğini bilemezsiniz. Bu, tıpkı gökten yere doğru insanın içine akan sevince benziyor."*²⁶³

Mutasavvıflar kerâmete asla önem vermemişlerdir. Onlar, hakikî kerâmetin ise istikâmet olduğunu vurgulamışlardır.

Es'ad Efendi de, bırakınız kerâmet göstermeyi, kerâmetlerden bahsedilmesinden bile sıkılan bir zat olmasına rağmen Carl Vett'in ısrarları üzerine – gönülsüz de olsa- başından geçen bir iki olaydan bahsetmiştir. Bunlardan biri şöyledir: Açık havada, yanan bir ateş kümesinin etrafında zikir çekilme adeti olan (ki Kâdirî zikri) Irak'taki dergâhında, çok hasta müridlerinden biri, zikre henüz başladığı sırada manevî gücünü sıkıca toparlayıp, kendisini hemen yanmakta olan ateş öbeğinin ortasına atmış. On beş dakikadan biraz fazla, zikir bitinceye kadar orada kalmıştı. Zikre iştirak edenlerin hiçbiri olanların farkında değildi. Çünkü zikir esnasında dervişler, etraflarında ne olduğunun veya kendilerine tesir edecek hiçbir şeyin farkında olmayacak şekilde vecde gark olmuşlardı. Zikir bittiği zaman, ateşin ortasında oturur vaziyette gördükleri arkadaşlarını hemen oradan çıkardılar. O derviş kendine geldiği zaman, üzerinde en ufak bir yara veya yanık izi bile yoktu. Elbisesinde de yanığın emaresine rastlamak mümkün olmadı. Ateşe niçin atladığını, hatırlayıp hatırlayamayacağını sordum. Bana şu cevabı verdi: *"İçimdeki ateş beni o denli yakıp kavuruyordu ki, dışarıda yanmakta olan odun ateşi bana daha serin geldi. Dışarıdaki ateş, serin çiçekli bir yatak gibiydi. Bu sebeple içimdeki ateş serinlesin diye dışarıda yanan ateşe atladım"*²⁶⁴. Kendisini ateşe atıp yanmayan bu müridin yaşadıkları, Es'ad Efendi'nin Es'ad Efendi'nin yönettiği zikir halkasının manevî atmosferini göstermesi açısından ilginçtir kanaatindeyiz.

²⁶² Bkz Carl Vett, *Kelâmi...*, s. 4-8, 92-95, 123, 167-171.

²⁶³ Aynı eser, s. 208.

²⁶⁴ Aynı eser, s. 200.

Es'ad Efendi, ısrarla kerâmetlerle ilgili sorular soran ve şahid olduğu kerâmetleri anlatmasını isteyen Carl Vett'e, anlatılacak pek çok kerâmet olayı olduğunu, ancak bunlarla uğraşmanın bir fayda sağlamayacağını, çünkü Allah'ın gücünün küçük bir böcek veya yaprakta bile görülebileceği gibi, aynı şekilde kişinin kendinde de görülebileceğini, yok, eğer bu gibi kerâmetlerin anlatılmasının, araştırmalarına bir faydası olacaksa, o zaman gözü önünde cereyan etmiş çok sayıda vak'ayı anlatmaktan kaçınmayacağını ifade eder ve örnek olarak şu olayı anlatır: *"Yakın zamanlarda, tekkeye bir felçli hasta getirdiler. Ona hastalığının şifası olmadığını söylemişler. Zikir halkamıza onu da kattılar. Dualarımızla ona fayda sağlamak üzere, zikir halkasında bulunan dervişlerle birlikte teveccüh ettik. Zikir töreni bittiği zaman hastaya 'ayağa kalk!' dedim, o da kimsenin yardımı olmadan rahatça ayağa kalktı. Yine kimsenin yardımı olmadan yürüyerek eve gitti."*²⁶⁵

Es'ad Efendi'nin manevi tasarrufu ile alakalı da iki örnek verelim. Bunlardan birini, beyi gibi kendisi de Es'ad Efendi'nin sâdık müridi olan Gazi Mahmud Muhtar Paşa'nın hanımı, kız kardeşi ile ilgili olarak şöyle anlatır: *"Kız kardeşim hayatının büyük bir kısmını Avrupa'nın büyük şehirlerinde, diplomatik görevlerde geçirdi. Sonunda hayata bakış açısı batılılara benzemişti. Geçen sene bizi ziyaret ettiğinde, kendisine Şeyhimiz Muhammed Es'ad Erbili Hazretlerinden bahsettiğimizde, bizimle bir hayli alay etmişti. Daha sonra kız kardeşim, ziyaret için, yine köşkümüze gelmişti. Bu sefer Fransızca'da, 'se payer se tête' diye ifade ettiği Şeyh Efendi'nin kerâmet göstermek üzere gelip gelmeyeceğini sordu. Fakat tesadüf bu ya, tam o gün kız kardeşim burada iken Şeyh Muhammed Es'ad Erbili Hazretleri bizi ziyaret için çıkageldi. Şeyh Efendi'ye karşı kız kardeşimin tavırları aşağılayıcı, alaycı ve kibir dolu idi. Muhammed Es'ad Erbili Hazretleri çok geçmeden durumun farkına vardı. Başını eğdi, kız kardeşime teveccüh etti. Fazla sürmedi, kız kardeşimin tavırları değişti. Davranışları daha ciddi, daha mütevazı bir hal aldı. Sonunda gözlerinden yaşlar boşanarak Muhammed Es'ad Erbili Hazretlerinin önünde diz çökerek, hürmetle olduğu yerde kalakaldı. İşte kız kardeşim yaşadığı bu olaydan sonra, Efendi*

²⁶⁵ Carl Vett, *Kelâmi...*, s. 203.

Hazretlerinin çok sâdık bir müridi oldu. Muhammed Es'ad Erbili Hazretlerinden yapılacak gerekli zikir derslerini aldı ve derviş oldu."²⁶⁶

Bütün mahlukâtın zikre iştirak edebilecekleri hususuyla ilgili olan ikinci olayı ise bizzat Es'ad Efendi Hazretlerinin ağızlarından dinleyelim: "Bir zamanlar, şöyle böyle otuz yıl kadar önce (1895'li yıllar) bir grup ihvânımla kıra gezmeye çıkmıştık. Uzun çimenler üzerine büyük bir halı serilmişti. Yemeği yemiş, zikre başlamıştık. O anda hepimizin bu güzel tabiat içinde kaybolduğumu ve onunla senkronize halinde hareket ettiğini hissettim. Zikir esnasında hepimiz birden manevî alemlerden gelen bir müziğin tatlı nağmelerini işittik. Tabiat, Allah'ı hamd ile tesbih ediyordu. Zikrimiz tabiatunkiyle birbirine karıştı. Zikrin sarhoşluğundan ilk sıyrılan ben olmuştum. Hemen yanı başımda, halı üzerinde havaya dikilmiş vaziyette bir yılan başı ile karşılaştım. Fakat vücudumun bir kısmı halı altındaydı. Ses çıkarmadan, kımıldamadan, sadece titreyen gözlerle öylece duruyordu. Bana, o esnada zikir halkamıza onun da katıldığı keşfoldu. Hepimiz vecd halinden sıyrılınca, hemen kafasını çevirip, çabucak kaçıp gözden kayboldu. Selefim, Şeyh Tâha'l-Harîrî Hazretleri, Hayvanların Allah'a insanlardan daha çok ibadet ettiğini söylerdi. Verdiği derslerle manevî kemâlâtın yüceliklerine vâsıl olmuş cin tâifesinden üç yüz kişilik bir cemaat ona intisaplıydı."²⁶⁷

²⁶⁶ Carl Veli, *Kelâmi* s. 232.

²⁶⁷ Aynı eser, s. 237.

İKİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED ES'AD-I ERBİLÎ'NİN TASAVVUF ANLAYIŞI

Bu bölümde Es'ad Efendi'nin tasavvuf anlayışını, eserlerinden, makalelerinden, müridlerinin derslerinde tutmuş olduğu notlardan ve mektuplarından yola çıkarak değerlendirmeye çalışacağız. Yani birinci elden onun tasavvufî düşünce sistemini ele alacağız.

Öncelikle şunu belirtelim ki, Es'ad Efendi'nin hemen her konuda temel referansı âyetlerdir.²⁶⁸ O, zaman, coğrafya gözetmeksizin bütün beşeriyeti varoluşa katılmaya çağıran İslâm'ın mesajının anlaşılabilceğinin farkındadır. Yazılarına konu edindiği âyet-i kerîmeler, genellikle Allah'ı zikir, tesbîh, Allah'a dönüş, yöneliş, ibadet, itaat, muhabbet, Allah'ın azameti, Resûlullah (s.)'a muhabbet, O'na ittiba, mürşide ihtiyaç, sadıklarla beraber olma, râbîta, tevessül, istiâne, insanın mükerremliği, ilim, ilmiyle amel olma, el-emru bi'l-ma'rûf ve'n-nehyü ani'l-münker, mücâhede, nefsi tezkiye vs. gibi özellikle tasavvufî ve ahlâkî konularla alakalıdır.²⁶⁹

²⁶⁸ Şeyh Muhammed Es'ad Erbilî, devrinin alim meşayihundan biri olarak bir kısım eserler kaleme almış ve o dönem yayınlanan mecmualarda makaleler yazmıştır. Bu çalışmaları incelediğimiz zaman, Es'ad Efendi'nin, fikir ve düşüncelerini sürekli âyet-i kerîmelere dayandırarak açıkladığını görmekteyiz. Es'ad Efendi, dergahlarda şeyhlik yapmış bir mürşid-i kamildir. Eserlerinde de bu yön ağır basmaktadır. Dolayısıyla âyet-i kerîmeleri, çoğunlukla tasavvufî açıdan ve işârî olarak yorumlamış, özellikle de tasavvufîla alakalı âyetler üzerinde yoğunlaşmıştır.

²⁶⁹ Es'ad Efendi bu âyet-i kerîmeleri, yer yer aynı manayı ifade ve tefsir eden diğer âyet-i kerîmelerle, Rasûlullah (s.a.v)'ın hadis-i şerîfleriyle ve evliyâullahın mübârek sözleri ile tefsir etmiştir. Es'ad Efendi, âyet-i kerîmeleri hep ehl-i sünnet anlayışına uygun, ifrat ve tefritten uzak olarak gayet makul ölçüler içinde yorumlamaktadır. Ayetleri tefsir ederken bir taraftan Fahreddin-i Razi (ö. 1209/1794) gibi ilmi yönü ağır olan tefsirlere, diğer taraftan da Bahrû'l-hakâyık gibi güvenilir işârî tefsirlere dayanmakta, lügat kaynaklarını da kullanmaktadır. Bu bakımdan Es'ad Efendi'nin Kur'an'a yaklaşırken hep makul ölçüler içinde bulunduğunu, bir kısım sûfilerde rastlanan, ancak herkes tarafından anlaşılması zor tevellerin onun eserlerinde asla bulunmadığını, bütün açıklamalarının şeriat-ı mutahharanın zâhiri ölçülerine tamtamina uyduğunu ve onun dışına çıkacak bir ifadenin eserlerinde yer almadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Es'ad Efendi'nin tefsir anlayışıyla ilgili bkz. Çelik, Ömer, "Muhammed Es'ad-ı Erbilî'nin Kur'an-ı Kerim Âyetlerini Yorumlama Yaklaşımı" Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, (Mayıs 2001), sayı 6, ss.177-210.

Onun fikirlerini incelerken göreceğiz ki o, dinin derûnî boyutu olan tasavvufia, tasavvufun da derûnî yönü olan insan psikolojisi ile ilgili tahliller üzerinde durmaktadır.

Şimdi, tasavvufi ve dini düşünceye katkısının olduğuna inandığımız Muhammed Es'ad-ı Erbilî'nin eserlerinden ve yazılarından yola çıkarak bu keyfiyeti değerlendirmeye çalışalım.

1. TASAVVUF

Sufi kelimesinin hangi kelimedenden türediğı hususunda birçok görüş öne sürülmüştür. Ancak çoğunluk, yûn anlamına gelen "suf" kelimesinden türediğini söylemiştir.²⁷⁰ Tasavvufun ikibinden fazla tanımı yapılmıştır.²⁷¹ Sadece Nicholson bile, seksen kadar tanımı kronolojik bir şekilde ortaya koymuştur.²⁷² Bir sûfinin içinde bulunduğu ortam ve yaşadığı ruhi hallere göre tasavvuf tanımı yapılmıştır.²⁷³

Hız. Peygamber (s.)'den sonra toplumda görülmeye başlayan İslâm'dan uzaklaşmaya bir tepki olarak zühd hayatına ihtiyaç hisseden insanların zühdâne tavrı daha sonra sistemleşerek İslâm Tasavvufu olarak karşımıza çıkmıştır.²⁷⁴

Tasavvuf yolu kesb-i kemal ve seyr-i cemal olarak iki kelimeyle de özetlenmiş, usûllerdeki farklar neticesinde tarikatlar oluşmuştur.²⁷⁵ Tasavvufun ortaya çıkışı ise, İslâm'da dinî tecrübenin oluşumuna biçim ve yön vermek konusunda önemli bir faktör olmuştur.²⁷⁶

²⁷⁰ Geniş bilgi için bkz. Massignon, Louis, "Tasavvuf" İ.A., c.22, s.26; Altıntaş, Hayrani, *Tasavvuf Tarihi*, AÜİFY., Ankara 1986, s.5, Sühraverdî, *Avârifü'l-Maârif* (haz. H.Kamil Yılmaz- İrfan Gündüz), Vefa yay., İstanbul 1990, ss.72-74.

²⁷¹ Sunar, Cavit, *Tasavvuf Tarihi*, AÜİFY., Ankara 1975, s.164.

²⁷² Cebecioğlu, Ethem, "Prof. Nicholson'un Kronolojik Esaslı Tasavvuf Tanımları", AÜİFD., c.29., Ankara 1987, ss.387-406.

²⁷³ Bu tanımların farklılığı sûfilcrin makam ve mizaçlarına göre olduğu gibi, kendilerini soru soran insanların durumlarına göre verilen cevaplardan da kaynaklanmıştır.

²⁷⁴ Geniş bilgi için bkz. Altıntaş, Hayrani, *Tasavvuf Tarihi*, AÜİFY., Ankara 1986, ss.1-11.

²⁷⁵ Hânî, Muhammed b. Abdullah, *Âdâb*, (çev. Ali Hüsnüoğlu), İstanbul 1985, s.7.

²⁷⁶ İkbâl Muhammed, *İslâm'da Dini Tecrübenin Yeniden Doğuşu*, çev. N.Ahmet Asrar, Birleşik yay., s.15.

Es'ad Efendi, "İçinizden iyiliği emreden kötülükten nehyeden bir topluluk bulunsun"²⁷⁷ âyetinden hareketle, Allah'ın ahkâmının ancak ilim sayesinde bilinebileceğini ifade etmekte ve onu diğer birçok sufi gibi ilm-i zahir, ilm-i batın olarak ikiye ayırmaktadır.²⁷⁸ İrşadda ilm-i zahirden öte, ilm-i batının önemini ortaya koyarak, bu konuda tasavvufun önemli bir vazife üslendiğini söylemektedir.²⁷⁹ Bu bakımdan Kur'ânın da bir zahirin bir de batınî manası vardır. Batınî manası ise soğanın zarları gibi açıldıkça açılmaktadır. Tasavvuf, bir yönden de makro-kozmozla, mikro-kozmos (insan-âlem) ilişkisini ele alır. Çünkü biliyoruz ki bütün mutasavvıflar insanı küçük âlem olarak nitelemektedir.²⁸⁰

Tasavvufun, daha çok sistemleşmiş şeklini ortaya koyan Es'ad-ı Erbilî yazılarında tarikatın lüzumu, zikrin vazgeçilmezliği, nefis tezkiyesi ve buna benzer tasavvufun konularını işler. Ona göre üzerine boy abdesti gereken bir kişinin vücûdunun her zerresini yıkaması gerektiği gibi, iç dünyasını tasfiye etmek isteyen bir kişinin de letâîfin ve bedeninin tüm organları ile Allah'ı hatırlaması gerekli görülmüştür. Bu da ancak tasavvufî tecrübe sayesinde elde edilebilir.²⁸¹

Es'ad Efendi'nin, sûfiyye sınıfını nitelendiren şu cümleleri dikkat çekicidir: "Nice asır, devir ve zamanlarda tevhid erbabının kalblerine marifet nurlarını tevdi etmek ve irşada talip olanların gönüllerine hakikat sırlarını yerleştirmek için hürmet ve hizmet hissiyle çalışanların sufiyye, yani ilâhî ahkâmı özüyle yaşayanlar olduğunda şüphe yoktur."²⁸²

Ona göre, tasavvuftan elde edilen lezzet, başka hiçbir yerden elde edilemez. Yazmış olduğu bir Kürtçe gazelin tercemesinde kendisi sufiyenin yolunu şu dizelerle anlatır:

Mümkin niye asla ne le şâhî ne le şâdî

²⁷⁷ Âl-i İmrân 3/104

²⁷⁸ Erbilî, Muhammed Es'ad, *Mektûbât*, s. 8.

²⁷⁹ Aynı eser, s. 7.

²⁸⁰ Altıntaş, Hayrani, *Erzurumlu İbrahim Hakkı, MEB.*, İstanbul 1992, s.195.

²⁸¹ Erbilî, *agc*, s.140..

²⁸² Aynı eser , s.5.

Zevkî ki le dergâh le râh-ı tû biyâbî²⁸³

Kuşkusuz rûhun başka hiçbir şeyde olmayan kendine özgü bir doğası vardır. Fizyoloji gibi o da görece kendine dönük bir ilgi alanını kapsayan ve özel önem vermemiz gereken bir araştırma konusudur.²⁸⁴ Jung'un vurguladığı ruh'a ait olan bu yönü Es'ad Efendi hassasiyetle vurgulamış ve temel düşüncesini Tasavvuf üzerine kurmuştur.

2. TARİKAT

Tarik ve tarikat Arapça yol, hâl ve durum gibi manalara gelmektedir.²⁸⁵ Tarik (çoğ. Turuk) Arapça yol demektir. Tarik kelimesinden türeyen Tarikat kelimesi de siret, mezheb, hal, tavır anlamlarına gelmektedir.²⁸⁶ Kur'ân-ı Kerimde ise tarz, uslub, yol, din, siret gibi manalarda kullanılmıştır.²⁸⁷

İstilahta ise Allah yoluna giren sâlik ve dervişlerin takip ettikleri yol manasıdır.²⁸⁸

Tarikat, önceleri âhireti kazanmak için dünyadan yüz çevirerek, zahidâne bir yaşayış manasına gelmekteydi daha sonraki devirlerde ise kalbi tasfiye, nefsi tezkiye metotları üzerine bina edilen disiplinin, müessesenin adı olmuştur.²⁸⁹ Yani müesseseleşmiş tasavvufa tarikat denmiştir.

İslâmın ilk devirlerinde bütün diğer dini ilimler gibi tasavvuf ilmi de müstakil bir ilim olmayıp, Kur'ân ve Hadîs'in içinde bulunuyordu. İslâm'ın kısa zamanda geniş bir sahaya yayılması, bu dine giren bazı kimselerin eski inançlarını hemen söküp atamamaları; çeşitli felsefî fikirlerin münakaşa zemini bulması ve zamanla siyasî merkezin zaafa uğraması, halkın bir bölümünü bu baş döndürücü, zihinleri

²⁸³ Kürtçe olan gazelin tercümesi şu şekildedir:

Ne padişahlıkta, ne de sevinç anında asla mümkün değildir.
Senin dergâhında ve senin yolunda elde edilen zevki tatmak

²⁸⁴ Jung, Carl Gustav, Keşfedilmemiş Benlik, çev. Barış İlhan, (İlhan yay.) İstanbul 1999, s.77.

²⁸⁵ Asım Efendi, Kamus Tercemesi, c.3, s. 8.

²⁸⁶ İbn Manzûr, Lisânü'l Arab, s. 362

²⁸⁷ bkz. Tâhâ 20/63; Cin 72/11

²⁸⁸ Cürçani, Seyyid Şerif, *Tarîfat*, İstanbul 1300, s.94.

bulandırıcı ve ruhu daraltıcı havadan kaçıp zahidane bir hayat yaşamaya sevketti. İşte bu devrede sâfiyetini muhafaza edebilen bazı İslâm büyüklerinin etrafında, halk kümelenmeye başladı. Neticede bu topluluklar zamanla tarikat adıyla yâdedilir oldu.

Bugünkü manadaki teşkilatıyla ilk tarikatlar Abdulkadir-i Gîlanî (561/1165-1166) ve Ahmed-i Rifâî (575/1179)' nin kurduklarıdır.²⁹⁰ Tarikatların ortaya çıkış ve yayılışlarında iki esaslı faktörün rol oynadığı görülür. Bunlardan birincisi mânevî faktördür ki, o da sahabe devrinden ilk sufilerin yaşadığı zamana kadar olan devrede, mânevî hususiyetlerin mânevî şahıslarda temerküz ve tezahür etmesidir. İkincisi de ictimâî faktördür ki, o da, tasavvufun zamanla halk tabakalarına yayılarak her sınıftan insanın bu yola meyletmesidir. Bu iki faktör sayesinde tasavvuf halka mal olarak tarikatlar tecessüs etmiştir.²⁹¹

Es'ad Efendi, tarikatı şöyle açıklamaktadır: Tarikat, lügatte "tarik", "yol" demektir. Sûfiyye ıstılahında, ise Cenab-ı Hakk'a yaklaşmak maksadı ile sülûk olunacak ibadet yoludur.²⁹²

Es'ad Efendi tarikat erbabı bir zat olup, terceme-i hayatını yazarken de belirttiğimiz üzere, hem Nakşî hem de Kâdirî kolundan icazetlidir. Bu bakımdan tarikatın manası ve lüzûmuna âyet-i kerimelerin de işaret ettiğini belirtir.²⁹³

O'na göre tarikatın lüzumlu hatta vacip olması şu âyetler dolayısıyladır. " Her biriniz için bir münevver yol (minhac) ve bir şeriat tayin ettik".²⁹⁴ Zira buradaki minhac kelimesi, lügatte münevver bir yol demektir. Fahrrettin Razi'nin tefsirinden²⁹⁵ ve diğer tefsirlerden anlaşılacağı üzere, âyet-i kerimenin manası: " Ey kullarım! Sizin her birinize iki şey vâcib kıldım. Birincisi şeriat, ikincisi tarikat" demektir.²⁹⁶

²⁸⁹ Massignon, Louis "Tarikat", MEB, c.12, s.1.

²⁹⁰ Yılmaz, Hasan Kamil, Aziz Mahmut Hüdâyî, Hayatı Eserleri Tarikatı, İstanbul 1990, ss.143-144.

²⁹¹ Tahralı, Mustafa, İYİE. Tasavvuf Notları, s. 7; ayr. bkz. Yılmaz, aynı ycr.

²⁹² Erbilî, Risale-i Es'adiyye, s.9

²⁹³ Aynı cscr., ss.9-10.

²⁹⁴ Maide 5/48.

²⁹⁵ Bkz. Er-Razi, Fahrrettin, Mefatihü'l- Gayb, Beyrut trs, c.12, s.2.

²⁹⁶ Erbilî, age., ss. 9-10.

Yine Allah Teâla Kur'ân-ı Kerim'de: " Ya Muhammed söyle: Eğer Allah Teâla'nın muhabbetini sevgisini arzu ederseniz bana tabi olunuz."²⁹⁷ Yani benim sülûk ettiğim şariat ve tarikat yollarını takib ediniz. Es'ad Efendi bu konuda başka âyet-i kerimeler bulunmasına rağmen, tarikatın gerekliliğini ispat için bu âyet-i kerimelerin iki büyük şahit olduğunu söylemektedir.²⁹⁸

Es'ad Efendi, bozulmamış tarikatların hepsinin esas itibariyle bir olduğunu ve hepsinin Hz. Muhammed (s.)'e dayandığını kaydeder. "Ey iman edenler! Allah'ı çok çok zikredin"²⁹⁹ âyetinin önce Peygamberimize (s.) sonra da bütün inananlara hitabettiğini, tarikatların temelini de zikr-i ilâhîye dayandığını; ayrıca, yine âyetin tefsir-i sadedinde, Hz. Peygamber (s.)'in ve ashabının da böyle yaptığını dolayısıyla O'na uyarak zikr-i ilâhîye devam etmek gerektiğini kaydeder.³⁰⁰ O'na göre şariat kabuk yani zahirdir. Tarikat ise meyvenin özüdür.³⁰¹

Hadis-i Şeriften de şu Hadîsi bu hususta örnek getirir: "Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır, o fırkaların cümlesi ateştedir, ancak birisi müstesna." Ashab-ı Kiram: Onlar kimlerdir, Ya Resûlallah? Diye sorduklarında: " Benim ve ashabımın yolunda olanlardır."³⁰² buyurmuşlardır. Es'ad Efendi, bu hadîsi şu şekilde yorumlar: "Peygamber Efendimiz ile ashabının sülûk ettikleri şariat ve tarikat yolunu, gayretle, sebatla yerine getirmeyenlerin, cehennem azabı ile azab olunacakları açıkça beyan buyurulmuştur."³⁰³ Yine Es'ad Efendi'ye göre tarikat-ı aliyye'nin kaynağı esas itibariyle birdir. Cümlesi Muhammediyye'dir.³⁰⁴

Tarikatların Peygamberimiz (s.)'in dönemine ve O'nun sözlerine dayanmadığını iddia ile reddeden bir vaiz efendiye, mezheblerin oluşumunun da Peygamberimiz (s.)'den çok sonra olduğu örneğini vererek, bunun bu şekilde inkar

²⁹⁷ Al-i İmran 3/31. Bu âyetin zikredildiği diğer yerler için bkz. Mektûbât, 62. Mektup, s. 93. ve 124. Mektup, s. 147..

²⁹⁸ Erbilî, *Risale-i Es'adiyye*, s. 9

²⁹⁹ Ahzâb 33/41.

³⁰⁰ Erbilî, agc., s. 12-13.

³⁰¹ Vett, *Kelâmî*, ss. 76-77.

³⁰² Aclunî, *Kesfu'l İlfâf*, c. 1, ss. 309-310.

³⁰³ Erbilî, agc., ss. 10-11.

³⁰⁴ Aynı ycr.

edilemeyeceğini ifade eder.³⁰⁵ Devamında da şu âyetleri delil göstererek cevap verir:

“Ey iman edenler! Allah’ı çok zikrediniz.”³⁰⁶ “Nefsinde ve kalbinde Rabbinizi gizlice, boyunu bükük ve ürpererek zikret. Sakın gafillerden olma.”³⁰⁷

³⁰⁵ Bu hususta tarikata karşı çıkan bir vaiz efendi’nin sözlerine cevabıyla birlikte mektub sadeleştirilmiş haliyle şu şekildedir:

Cami’de va’z ve nasihat kürsüsünde bulunan bir vaiz hoca efendinin cemaat-ı müslimine karşı , küstah ve edebe sığmayan tavır içinde doğrudan doğruya yüce tarikatları inkara kalkışması Hz. Peygamberin saadet dolu zamanlarına mesela Kadirî, Rifâî, Bedevî, Nakşî, Gülşenî, Halvetî, Celvetî, ve benzeri hiçbir tarikatın isminin Hz. Peygamberin dilinden çıkmadığını , bu hususta kesin bir emr-i Nebvî’nin sadır olmadığını, dolayısıyla bunların hepsinin sonradan çıkmış bir bid’at olduğunu ileri sürerek tarikatları dil uzattığını anladım.

Önce o vaiz efendi’ye şunu sormalı: Amel, ibadet ve diğer muamelelerimizde yegane yol göstericimiz olan her biri sevad-ı a’zam ve kibrî-i ahmer gibi kıymetli müctehidlerin imâmı, yakîn ehlini baş-tacı, ümmetin kılavuzu, imamların yıldızı İmam Hanefî, Şafîî, Malikî, ve Hanbelî mezheplerinden birini tercih etmek veya bunlara bağlı olmak hakkında Resul-ü Ekrem tarafından bir emir verilmiş midir? Şüphesiz hayır. Çünkü o zaman, ne İmam-ı A’zam ne de diğerleri hayatta idi. Yalnız farz olan namazların kılınması için Hz. Peygamber emir vermişti. Daha sonra ümmetin icma’ı ile müctehidlerin ihtihadları kabul edildi. İsteyen Hanefî mezhebinden, dileyen Şafîî mezhebinden kimisi Malikî, kimisi de Hanbelî mezheplerinden birini beğendi. Hoca Efendi’nin fikrine göre demek ki bu da yanlış iştir. Erbilî, *Mektûbat*, ss. 166-167.

³⁰⁶ Ahzab 33/41.

³⁰⁷ A’raf 205. Bu âyetleri vererek Tarikatları Kur’an ile temellendirmeye çalışan Es’ad Efendi bir hadis-i şerifile tarikata karşı çıkan hoca efendiye cevabi mektubuna şöyle devam eder: Hace-i âlem ve Mürşid-i benî Adem (s.a.v.) Efendimiz Hazretleri: “Cenabı Hakk’ın kalbime ve gönlüme doldurduğu her şeyi, olduğu gibi Hz. Ebu Bekr’in göğsüne boşalttım,” hadis-i şerifinin ifade ettiği mana gereğince, Hz. Ebu Bekr’i çağırıp kalbî zikri telkin ederek ona öğretmiş, kendisinin de seçkin sahabilere telkin ve ta’lim etmesini emretmiştir.

Bayezid-i Bistami’nin zamanına gelinceye kadar bu yüce tarikata Sddıkıyye Tarikati adı verilmiştir. Cenab-ı Şah-ı Nakşbendiyye-i Buhari (k.s.) Efendimiz’e gelince Tarikat-ı Nakşbendiyye veya Tarikat-ı Nakşıyye denilmiştir. Aynı şekilde Cenab-ı Peygamber (s.)’in damadı İmam Ali (k.) Efendimiz’e cehri zikri öğretip, diğer ashab-ı kiram hazretlerine telkin etmelerini emretmiştir. İmam Cafer-i Sadık, Hasan-ı Basri, Maruf-ı Kerhi, Abdulkadir-i Gilanî (k.s.) hazretleri gibi muhterem zevatın el ve gönüllerinde zamanımıza kadar gelmiştir.

Bu her iki yüce silsile, tevâtür yoluyla sabit olmuştur. Mütevâtir bir haberin böylesine bir kalemde inkarını ve hikmetinin ne olduğunu; cezasının ne derecelerde ağır bulunduğunu Hoca Efendi eğer bilmiyorsa rahmetli Hadimî Efendi’nin şerhinden öğrenebilir.

İlave olarak şunu da arzedip açıklayalım ki, yüce tarikatlardan bir tarikata intisab edenlere, yanlış bir yolda sapmışlar diye pervasızca dil uzatmak ne büyük bir cesâret ve ne büyük bir cehâlettir. Çünkü bunlar Allah Allah diyerek Allah’ın yüce adını, ya da Lâ ilahe illallâh diyerek kalbi ve kalıbı ile kelime-i tevhidi anıyorlar. Tevbe edip istiğfar ediyolar. Allah’ın zikri ile vakit geçiriyor, beş vakit namazı tertemiz oldukları halde cemaate devam ederek kılıyorlar. Böylesine güzel ve iyi davranışlardan Cenab-ı Hakk’ın razı olacağı amellerde bulunmak, aklen, örfe, hikmeten ve şer’an suç mudur? Bu hallerin hangisi şeriate aykırıdır. Bunların hangisi yanlış ise Hoca Efendi lütfen açıklayıp izâh etsin de, istifâde edip faydalanalım. Dervişlerin muhabbeti cennetin kili didir. Onların düşmanı ise laneti hakeder, deyiminin ifade ettiği manaya göre, bir çok güvenilir kitapta işâreten ya da delâleten yani imâ yolu ile değil, belki açıkça zikredip yazılıdır ki, evliyâullahın tarikatını red etmek – Allah korusun- kötü bir sonla ölüme sebep olur. Siz, kulluk vazifelerinize ibadet ve taatlerinize : Kınayıcı hiçbir kimsenin kınamasından korkmadan ve onlara aldırmandan düstûruna bağlanarak tereddüde düşmeksizin devam edin.

Tarikatları inkar edenler çok yakın bir zamanda tarikat kurucusu pirlerin şiddetli bir darbesiyle terbiye edileceklerdir.” bkz. Erbilî, *Mektûbat*, 137.Mektup, ss.166.168.

Es'ad Efendi "Allah'a giden yollar mahlukatın nefesleri adedince" sözünü de tarıkata delil olarak kullanır.³⁰⁸ Kalplerin birbirini tanıması, kalıpların birbiriyle tanışıp bilişmesine vesiledir.³⁰⁹

Es'ad Efendi, bir mektupta Cenab-ı Hakk'ın emrine itaat ve nehyinden ictinâb her mü'min için mümkünâtan olduğu halde bir tarikat-ı alıyyeye intisâbdaki gâye ve maksadı ifade etmek üzere, "Ey Ademoğulları! Size şeytana tapmayın, çünkü o sizin apaçık düşmanınızdır, dememiş miydim?"³¹⁰ âyet-i kerîmesini zikrederek, "yani ey benî Adem! Delâil-i akliyye ve nakliyye ile size emretmedim mi şeytana ibâdet yani emirlerine itaat etmeyiniz. Demek ki, şeytan kuvve-i müdâfaadan âciz bulunan bir mü'mine karşı sıfat-ı âmiriyeti takınmak ve ilkâ-i mefâsid ile itâat-ı Mevlâ'dan alıkoymak hususlarını kendisi için mühim bir vazife ittihâz etmiş ve te'sirini bile müşâhede eylemiştir. Binâenaleyh, 'Sadıklarla beraber olun'³¹¹ âyet-i celîlesiyle sâdır olan emr-i ilâfiye, imtisâlen bir tarikat-ı alıyyeye dehâlet ve o tarikat-ı alıyyede mevcûd olan ekâbir-i ümmetin imdâd-ı rûhâniyyeleriyle, kesh-i kuvvet eylemek zarûridir... Şüphesiz bir insan cemâat-ı sâfiyyeye muhabbeten iltihak eder ve zikir ve fikirlerine iştirak eyler ise, onlardan ma'dûd olacağı gibi mahşerde dahî zîr-i himâyelerinde bulunacaktır"³¹² açıklamasını yapmaktadır.

Es'ad Efendi bu düşüncesini daha iyi açmak ve açıklamak üzere "...İnsanların sadırlarına durmadan vesvese veren hannâsın şerrinden... insanların Rabbine, melikine ve ilâhına sığınırım"³¹³ âyet-i kerîmesini zikrederek şu tefsiri yapar: Bu âyet-i kerîmede "Cenâb-ı Hakk, 'hannâs'tan istiâzemizi emir buyuruyor. Hannâs, şeytandır. Bir şeytan, mü'minleri tarassud etmekte ve kalbin zâkir olduğunu ihsâs edince geri çekilip savuşmakta olduğu gibi, zikirden gâfil bulunanlara da ilkâ-i mefseket eylemektedir. İşte bunun için, dünyada iken bir tarikat-ı alıyyeye intisâb etmek ve mürşidin ta'lîm ve telkîn ettiği zikir-i şerîf ile kalbini ilyâ eylemek her mü'min için ehemm ve elzemdir"³¹⁴. Görüldüğü üzere bu ve benzeri âyet-i kerîmelerin tefsirinde Es'ad Efendi, bir mürşid-i kâmil olması hasebiyle, sürekli

³⁰⁸ Erbilî, *Risale-i Es'adiyye*, s.9.

³⁰⁹ Erbilî, *Mektûbât*, s.180.

³¹⁰ Yâsîn 36/60.

³¹¹ Tevbe 9/119.

³¹² Erbilî, *agc.*, ss.26-27.

³¹³ Bkz. Nâs 114/1-6.

tasavvuftaki kalbin zikrullah ile ihyâsı ve Allah'tan asla gâfil olmaması düşüncesi üzerinde yoğunlaşmakta ve sürekli bu noktayı ön plana çıkarmaktadır.

Es'ad Efendi, tarikatı bir vakıa olarak ele almaktadır. Bu nedenle yapılan ibadetleri tarîk-ı ibadet olarak değerlendirirken, fenâ ile ilgili hususları da tarîk-ı terakki bağlamında ele alır. Tasavvuftaki tarikat denilen yol ise, İslâmın dışında bir şey değil, aksine ona hizmet eden bir rehberdir.³¹⁵

İhyâ-yı kalb-i morde der yek nefes nemâyend

Irs ez Mesîh gîrend dil-zendegân-ı Nakşî³¹⁶ diye nitelendirdiği insanlar ise, toplum içerisinde susamış kalplere ab-ı hayat (hayat iksiri) sunan, kâinâta mâl olmuş insanlardır.

İnâbe hususunda ise Es'ad Efendi, "Ancak Rabbinize (inabe edin) dönün ve ancak O'na teslim olun"³¹⁷ âyetinden hareketle inâbenin gerekli olduğunu belirtir. Es'ad Efendi'ye göre, İnâbe, rucu demektir. Yani küfürden imana, mâsiyet ve muhalefetten, Allah'ın emrine itaate ve ona uygun hareket etmeye, gafletten Allah'a dönmeye denir. Başka bir ifadede inabe, müracat manasına gelmektedir. Zikrin ve dinle alakalı işlerin, bilen birisinden öğrenilmesi için müracat etmek manasına gelmektedir. "İlim öğrenmek herkese farzdır"³¹⁸ hadîsi gereğince bilene müracat bir emirdir. Bu ise, inâbenin bir çeşididir. " Benden sonra Ebu Bekir ve Ömere uyun Ammarın hidayeti gibi hidayet sahibi olun. Abdullah İbn-i Mesudun sözlerine ihtimam ile tutunun" hadîsinde belirtildiği gibi başarılı olmuş insanların yolundan gitmek tavsiye edilmektedir. İnabeyi bu şekilde açıkladıktan sonra Es'ad Efendi, intisaba değişik bir bakış açısı getirir. Buna göre intisab; hidayet yolunu tutan kişilere tabi olmak ve onların yolundan gitmek demektir.³¹⁹ Ve bu bağlamda, hidayet yolunu tutan alimleri, bu yoldakilere örnek gösterir: " Alimler, peygamberlerin

³¹⁴ Erbilî, *Mektûbât*, s. 27.

³¹⁵ Ramazanoğlu, *Musâhabe*, c.2, ss.135-136.

³¹⁶ "Ölmüş kalbi bir nefeste diriltirler. Nakşî Tarikatının gönüleri diri, sâlikleri bunu İsa'dan miras almışlardır." Erbilî, *Divân*, s.106.

³¹⁷ Zümri/54.

³¹⁸ *Keşfu'l-Hafa*, c.2, ss.43-45.

³¹⁹ Erbilî, *agc.*, ss.20-21.

varisleridir.”³²⁰ “ Alimlere tabi olunuz, çünkü onlar dünyanın kandilleri ve âhiretin lambalarıdır.”³²¹

3. SEYR Ü SÜLÜK

Seyr, yürümek, yola veya biryere girmek, hareket, yolculuk, gezme gibi anlamlara gelir.³²² Sülûk ise, yola girmek, yürümek, gitmek demektir.³²³ Tasavvufî literatürde bu iki kavram birlikte kullanılır.³²⁴ Yani bu tabirlerden biri için verilmiş olan izah diğeri içinde geçerli olmaktadır.

Bir tasavvuf ıstılahı olarak seyr ü sülûk, Allah’a vâsıl olmak için kulun benliğini kötü huylardan temizleyip iyi huylarla bezenmesi için, manevî yola girmesidir. Diğer bir ifadeyle, tasavvufî yola giren müridin mânevî makam ve hallerini tamamlayıncaya kadar geçireceği safhaların adıdır.³²⁵

Sülûk yoluna girene sâlik denir. Sülûkte bir takım makamlar ve menziller vardır. Bunların her birinin kendine ait vazife ve mükellefiyetleri vardır. Sâlik, bunları gerçekleştirmeden bir üst makama geçemez. Bu yolculukta yaşananlar, müridle mürşid arasında sır olarak kalır. Bu yolculuk bir anlamda kişinin kendisine doğru yoculuğudur. Bu iç yolculuğu, bildiğimiz yoculukların dışında çetin bir yolculuktur. Kişinin kendini tanımaya doğru yaptığı bir yolculuktur.

“Nerede olsanız, O sizinle beraberdir”³²⁶: Âyet-i kerimenin bu kısmı, tasavvuf ve tarikat mes’elesinde, ilgili eserlerde sıkça dile getirilen delillerden birini teşkil etmekte ve bir takım tarikat virdlerinde ‘murâkabe-i ma’îyyet’ olarak adlandırılmaktadır. Es’ad Efendi, bunun yorumunu şu şekilde yapmaktadır: “Ma’lûm ola ki, bu ma’îyyet, ma’îyyet-i zâtîyye ve zemânîyye olmadığı gibi hulûl ve ittihad tarîkı ile de değildir. Belki mecmû-i mezâhirde şimşek zıydı gibi mücerred zuhûr ve

³²⁰ Keşfü'l-Hafa, c.2, s.160.

³²¹ Aynı eser. c.2, ss.64-65.

³²² İbn Manzûr, Lisânu'l arab, c.10, s. 442 ; Fîrûzâbâdî, el-Kâmusu'l- muhît, c. 2, s. 54; Asım Efendi, Kamus Tercemesi, c.3, s. 1084;cl-İsfahânî, Râğb, el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân, Mısır 1353, s.239.

³²³ İbrahim Mustafa,el-Mu'cemu'l-vasîf, c.1, s.445.

³²⁴ Enverî Fuad Ebu Hazzam, Mu'cemu'l-mustalahâtî's-sûfiyye, Lübnan 1993, s.96.

³²⁵ Tûsî, Ebu Nasr es-Serrac, el-Lâma' (İslâm Tasavvufu), İstanbul 1996, (Altınoluk yay.), s.456.

*huzûr tarîkiyledir. Yani Hazret-i Allah cemî ef'alinize kâffe-i ahvâlinize vâkıftır, âlimdir, nâzırdır. Semâvât ü arzında her ne ki, mevcûd ise kendi mülküdür ve hakk-ı sarîhidir. Bu âyet-i celîleyi bildikten sonra âhâd-ı nâsın huzûrunda ef'âl-i kabîhayı irtikâb edemeyenler huzûr-ı Akdes-i Bâri'de, ne cesâretle o ef'âl-i kabîhaya tasaddî edebilecekleri cidden şâyân-ı hayrettir. Acabâ, bu gibilere de âkul, denir mi? "*³²⁷. Bu açıklamasının ardından, Hadîd sûresinin devam eden âyetlerinin meallerini, âyet-i kerimleri zikretmeksizin, hülâsa olarak özetlemektedir.

Bir mektubunda "*murâkabe-i ma'îyyetin sahasının vâsi' olduğunu ve 'Her nerede olursanız olun, Allah sizinle beraberdir'*"³²⁸ âyet-i kerîmesinden alındığını ve murâkabe-i akrabiyyete müntehî olduğunu bildirmektedir. 'Biz insanoğluna şah damarından daha yakınız'³²⁹ âyet-i kerîmesinin manasının ancak bu murâkabede sâlikler için oldukça belirgin/açık olduğunu; Cenâb-ı Hakk'ın ma'îyyet ve kurbîyyetine iman ehli olan herkes inanabileceği ancak işitme ile müşâhede/yakînî görüş arasındaki farkı da, nazar-ı dikkate almanın gerektiğini, tıpkı balın tadını anlamanın işitmek ile de mümkün olabileceğini, fakat zevk ile hâsıl olan ma'lûmâtın şüphesiz daha başka olduğunu ifade etmektedir³³⁰.

Seyr ü sülûkten gaye, muhabbet ve huzur devletine nâil olmaktır. Bu şerefe erişenler bundan daha aşağı derece olan zikre ihtiyaç hissetmez. Çünkü zikir bir noktadadır. Huzur ise vücûdun her zerresini kuşatıp ihya etmektedir. Es'ad Efendi'ye göre huzurun başlangıcı yâddır.³³¹ Yad'da bulunan sâlikin vücûdu mamur ve müreffeh olur. ³³² "Mal ve evladın fayda vermediği o günde ancak selim kalp ile

³²⁶ Hadîd 57/4

³²⁷ Erbilî, *Mektûbât*, s. 12. Es'ad-ı Erbilî, "Her nerede bulunursanız Allah sizinle beraberdir" âyet-i kerîmesini 36. Mektup'ta da zikretmekte ve "Her nerede olursanız Allah sizinledir. Ahvâl-i hısnîyyetiniz vâkıftır, hâzırdır, nâzırdır. Bu âyet-i celîleye kalben, kavlen, fiilen, hâlen iman ve itikad eden kullar, terfî-i derecât ve cinân-ı âliyât ile mübâşşer oldukları gibi, dâr-ı dünyâda dahî fevâid-i azîmesîne nâil olacakları hadîs-i şerîf ile sâbit ve müberhendir" açıklamasını yapmaktadır. bkz. Aynı eser, s. 64.

³²⁸ Hadîd 57/4.

³²⁹ Kaf 50/16.

³³⁰ Erbilî, *age.*, s. 148.

³³¹ Yad'a yinc kendisi mana vermektedir Es'ad Efendi. Yad: Hakk -celle ve ala- Hazretleri bir an bile kullarından gafil olmadığı gibi, yaratamını bir an bile hatırlından çıkarmayan ve ondan gafil olmayan bir kulun halinc yad adı verilir. Şeriatın şer'î çizgisinde dolaşp, yadını koruyan kulunu Cenab-ı Hakk sever. Erbilî, *age.*, s. 100.

³³² Aynı ycr.

Hakk'ın huzuruna çıkanlar kurtuldu³³³ âyeti de yukarıda söylediklerimizi destekler mahiyette seyr ü sülûk'ün önemini artaya koymaktadır. Bu âyetten yola çıkarak Es'ad Efendi şu hatırlatmalarda bulunur: Akıbeti ve encamı, herşeyi yok eden kara toprak olan ve yokluğun esaret perdesinde helak olmak üzere yaratılmış ve iki ayağı üzerinde canlılığa kavuşturulmuş bulunan mahlukatın en hayırlısı insan için ehemmiyet vermesi gereken bir husus varsa o da yalnız kalp evinin selameti için lüzumlu olan sebeplere sarılmak ve Cenab-ı Hakkın rızasını kazanmaya çalışmaktır.³³⁴

Yola çıkan yolcunun, hiçbir zaman belli bir noktada durmayacağı gibi, seyr ü sülûk'e giren sâlik de, menzilden menzile yol aldıkça her makam ve menzilin kendine has etvâr ve ahvâlini müşâhede eder. Bu gibi hallerin iyi ve kötüsünü ayırt etmek için evvela mürşide ikinci olarak da şeriata ve onun yüce emirlerine başvurulur. Şeriata uygun olan durumlara makbul gözüyle bakılır.³³⁵ Yolda olan ise sevdiği, veya sevildiği merci' doğru ise hedefine ulaşır. Yolda bir gönül ehline erişirsen o seni alır, kimya olursun, gevher olursun. Şeklinde özetlenebilecek Muhammesat'ında bunu şöyle dile getirir.

“Rûyger-dân ez cemâl-i mehveşân

Tâ be key bâşî tufeyl-i serkeşân

Ger hemî dârî hevâ-yı izz u şân

Mihr-i pâkân dermiyân-ı cân-neşân

Dil mede illâ be mehr-i dil-hoşân”³³⁶

Kişi bir gönül ehline erişirse, cevher olur, kimya olur. Hedefe ulaşır.³³⁷

³³³ Şuara 26/88,89

³³⁴ Erbilî, *Mektûbât*, s.143.

³³⁵ Aynı eser, s.120.

³³⁶ Aya benzeyen güzellerin cemalinden yüz çevirerek

Ne zamana kadar asîflerin tufeyli olacaksın

Eğer ululuğa talib isen

Cânının ortasına pâkların sevgisini yerleştire!

Ancak gönüllü hoş olanların sevgisine gönül ver! Erbilî, *Divân*, s.108.

³³⁷ Altın ve gümüş sevgisince csir olursan,

Seyr ü sülûkte vuslat hizmetle mümkündür.³³⁸ Temel prensip olarak Zahiri ve dış görüntüş itibarıyla halk içinde bulunmak, batın ve iç dünyada da yalnız Hakk ile beraber olma hali benimsenmiştir.³³⁹ Bu sadece Es'ad Efendi'ye has bir görüş değildir. Mutasavvıfların bir çoğu bunu seslendirdiği gibi, bunun bir benzerini de Yunus'da görüyoruz. Ona göre gerçek dervişlik, halk yolunda dervişliktir; çoğunun anladığı gibi Hak yolunda değildir. Çünkü, halka hizmet, Yunus'un anlayışına göre Hakk'a hizmettir. Yani dervişlik kişisel, benliği yok edip toplumsal benliğe oradan da İlahî benliğe yol almak demektir.³⁴⁰

Seyr ü sülûk esnasında, bazı mertebelerde feyz yokluğu gibi durumlar vuku bulmaktadır. Bir müridin murâkabe anında bundan şikayet etmesi üzerine Es'ad Efendi cevabi mektubunda şunları yazar: Tam feyz, feyzin görünmesine bağlı değildir. Tarikat büyüklerinin bazıları feyz eserlerinin yokluğundan ve tam mahviyet sayesinde değersiz bir mahluk olduklarından bahsetmişler ve bu sûretle tarikat sâliklerini irşad ve yüksek marifetlerinden hissedar eylemişlerdir.³⁴¹

Ve yine sâlikin seyr ü sülûkünü kolaylaştırmak için ilme'l yakın olanın yanında, görüp tanıyarak olan ayne'l yakinin de gerekli olduğu şüphesizdir.³⁴² Bir de seyr-u sülûk esnasında cezbe denilen hadise vardır ki bu da tarikatta önemlidir. Bu konuda Es'ad Efendi "Rahman olana Allah'ın cezbelерinden bir cezbe insanların da cinlerin de amelіne denktir" hükmü ile Allah'ın kulunu kendisine çekmesi sayesindeki kulun gayreti arasındaki farkın, yerle gök kadar olacağını belirttikten

Ayarın bakırdan daha aşağı olur.

Demir parçası gibi cevherşiz de olsan,

Karataş veya mermir de olsan,

Bi gönül çhline çıışırson gevher olursun

Erbilî, *Divân*, s. 109. Yunus Emre'de işç asıl gevher Hz Peygamberdir:

"Halk, bir gevher yarattı kendünün kudretinden

Nazar kıldı gevhre, eridi heybetinden" Yunus Emre, *Divân*, Faruk K. Timurtaş neşri, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay., No:380, Ankara 1986, s. 138.

³³⁸ Erbîlî, *Mektûbât*, s. 78.

³³⁹ Aynı cscr., 135.

³⁴⁰ Yunus bu düşünccsini şöyle seslendirir:

"Dervişlik didükleri bir acayip durakdur

Derviş olan kişiye evvel dîrlik gerektür" bkz. Bayraktar, *Mehmet, Yunus Emre ve Aşk Felsefesi*, Türkiye İş Bankası Kültür yay., Ankara 1994, s.31.

³⁴¹ Erbîlî, *agc.*, s. 81.

³⁴² Aynı cscr., s. 82.

sonra. Cezbenin³⁴³ bir hakikat olduğunu belirtir. Ve gerçek ve hakiki cezbenin seyr ü sülûk'ten sonra olan cezbe olduğunu ifade eder. Cezbe halinde de istikâmet üzere olup kararlı davrananlar, kazanır. Aksi halde istifade mümkün değildir.³⁴⁴

4. ZİKİR

Zikir lügatte, bir şeyi hatırdâ tutmak, unutmamak, yad etmek, anmak, elde edilen bilgiyi ezberlemek gibi anlamlara gelir.³⁴⁵ Meczaz olarak da şeref, şan, şöhret, dua, namaz manasına da gelmektedir.³⁴⁶ Tasavvuf ıstılahında ise, Allah'ı belirli kelimeler veya cümlelerle anmak, O'nun kainattaki bin bir tecellisini görüp, onu tesbîh etmektir.³⁴⁷ Es'ad-ı Erbilî ise zikri şu şekilde tarif etmektedir: Cenab-ı Hakk'ı medh ü senâ ve azametini ifade etmek kasdıyla söylenilen güzel, hoş, temiz, ve kalbde muhafaza edilen Allah sevgisinin neticesinde oluşan fikir ve ince düşünüşten ibarettir.³⁴⁸ Kur'ân-ı Kerim'de zikir kelimesi müştaklarıyla birlikte iki yüz doksan bir yerde geçmektedir.³⁴⁹ Kur'ân- Kerim'de zikrin kullanıldığı anlamlardan³⁵⁰ birkaçı şunlardır: Tefekkür³⁵¹, İlim ehli³⁵², öğüt³⁵³, namaz³⁵⁴, Kur'ân³⁵⁵.

Allah “siz Beni zikredin ki Ben de sizi zikredeyim...”³⁵⁶ âyetiyle “mutlak varlıkla” beraberlikte zikrin ehemmiyeti vurgulanmıştır. Bizden ise, bu beraberliğin daim olması için çokça zikretmemizi istemiştir.³⁵⁷

³⁴³ Es'ad Efendi konuyu açıklarken sâlik-i meczup, meczub-i sâlik ayrımı yapar ve bunların tanımlarını verir. Sâlik-i meczub: Seyr-ü sülûk'ten sonra ulaşılan cezbedir ki aslolan budur. Meczub-i sâlik ise tarikata yeni girmiş müridin tutulduğu cezbeden dolayı kendisine verilen isimdir. Erbilî, age, s.329.

³⁴⁴ Aynı eser, s.329.

³⁴⁵ Tehânevî, *Keşşâf u İstılâhâtı'l-F'unûn*, c.1, s.512 ; İbn Manzur, *Lisânu'l arab*, c.4, s. 308 ; Firûzebadî, *el-Kâmusu'l- muhîr*, c. 2, s. 34; Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, c.2, s. 346; Râgıp, *Müfredât*, s.179.

³⁴⁶ Râgıp, age., s.179-180.

³⁴⁷ Ateş, Süleyman, ‘Zikir’, AÜİFD. , c.14, s. 295.

³⁴⁸ Es'ad-ı Erbilî, *Risâle-i Es'adiyye*, s.12.

³⁴⁹ Abdülbaki, Muhammed Fuad, *Mu'cemu'l- Mufehres*, İstanbul 1990, ss.271-275.

³⁵⁰ Zikir Kur'an-ı Kerim'de on sekiz ayrı manada kullanılmıştır. Bkz. Abdülbaki, age., ss.271-275. Aynı, Mehmet Ali, *Tasavvuf Tarihi*, sadeleştiren: Hüseyin Rahmi Yananlı, İstanbul 1992, s.239.

³⁵¹ Bakara 2/169; Ra'd 13/19.

³⁵² Nahl 16/43; Enbiya 21/17.

³⁵³ A'raf 7/3; İsra 17/41; Nahl 16/43.

³⁵⁴ Casiye 45/9.

³⁵⁵ Hicr 15/9.

³⁵⁶ Bakara 2/152.

Zikredilenin vasıflarında zikredenin vasıfları fenâ bulduğunda, yapılan zikirde zâkir temaşa edilebilir.³⁵⁸ Zikir namazdan da ulvî bir önerme sahiptir. Namaz Allah'ın azameti karşısında, zikir-i daim istisna edilirse, amellerin en üstünüdür. Tefekkür ve zikir-i daim gelince onlar sadece ruhları ulvileşmiş insanlardan beklenebilir.³⁵⁹

Zikir Hakka giden yolda en temel esastır.³⁶⁰ Kul, farz veya mendûb her vakitte Allah'ı zikretmekle görevlendirilmiştir.³⁶¹ Hakiki zikir ise zikir esnasında mezkurdan gayrinin unutulmasıdır.³⁶²

Zikir kulun kendisinde bulunan ilahî yönü ortaya çıkarmak üzere yapılır. İnsanda ise, Allah'ın 99 ismi meknuzdur. Bu yönlerin ortaya çıkarılması, zikir sayesinde mümkün olabilmektedir. Bu yönler ortaya çıkarılamazsa insanın ruha ait olan yönü eksik kalacak, bedene ait olan hayvanî yönü ön plana çıkacaktır. Meleklerde en fazla 4 kanat olmasına mukabil insanda Allah'a vâsıl olabilmesi için otuz kanat bulunmaktadır. Bu kanatların çalıştırılması da ancak zikir ile mümkündür. Kişi zikirsiz duyamaz göremez olur.

“Düşüp lâl ü perişan Es'ad-ı bî âşiyân cânâ

Ne mümkün müstefâd olmak lisânından hayâlinden”³⁶³

Beyitlerinde olduğu gibi, kişi sevgiliyi duyamaz, hayalinden istifade edemez olur. “Gözler kör olmaz ancak sadırlardaki kalpler kör olur”³⁶⁴ âyeti ise bunu anlatmaktadır.

Zikrin hafi veya cehrî olması tarîkatten tarîkate farklılık arz etmektedir. Bazen Aynı tarikatte sâlikin durumuna göre hem cehrî hem hafi zikir uygulanmaktadır. Başlangıçta, kalpte kasvetin musallat olması dolayısıyla, cehrî zikrin faydalı olduğu

³⁵⁷ Ankebût 29/45

³⁵⁸ Kelâbâzî, Muhammed b. İshâk, *et-Ta'arruf*, Kahire 1980, s.126.

³⁵⁹ Dchlevî, *Ilucetu'l-lâhi'l-haliğa*, c. 2, s.152.

³⁶⁰ Kuşçırî, *er-Risale*, s. 110.

³⁶¹ Aynı eser, s.467

³⁶² Kelâbâzî, *age.*, s.126.

³⁶³ Erbilî, *Divân*, s.158.

³⁶⁴ Hac 22/46

söylenmiştir. Kasveti gidermede cehrî zikir hafi zikirden daha etkilidir. İlerlemiş olanlara ise, hafi zikir tavsiye edilir.³⁶⁵

Es'ad Efendi'nin ise zikir konusundaki görüşleri şöyle özetlenebilir:

Esas itibariyle Allah'ı sevmenin, Allahın zikrini sevmek olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır. Yani seven sevdiğini düşünür onu söyler onula konuşur.³⁶⁶

Tarikatlerin esas itibariyle bir olduğunu söyleyen Es'ad Efendi, zikri, bu Muhammedî tarikatın özü olarak³⁶⁷ belirtmektedir. Zikir bir emirdir. Bu emir ise önce Muhammed (s.) efendimize ikinci olarak ümmetine emredilmiştir.³⁶⁸ Hazret-i Muhammed (s.) bu emri, Cebail(a.) vasıtasıyla hakikatini anlayarak aldıktan sonra, lisanî ve kalbî zikr-i şerifin icrasına girişti.³⁶⁹ Sünnet'e tabi olmak dille ve kalple olan zikre bağlıdır. Bu nedenle bu zikirlerle duyulan ihtiyacın aşkar olduğu bilinen bir gerçektir.³⁷⁰ Zikri fitratın bir gereği olarak gören, birçoklarının savunduğunun aksine, tarikat ve zikrin menbaının Hz. Muhammed (s.) olduğunu söyleyen ve dolayısıyla bu temellendirmeyi Kur'ân'a kadargötüren³⁷¹ Es'ad-ı Erbilî, eserlerinde bize zikrin sistemleşmiş şeklini de sunmaktadır.³⁷²

Aslen zikir bir gıdadır. İnsan aç nasıl yaşayamıyorsa, ruh da zikirsiz ölü gibidir. Ruhun zikre ihtiyacı vardır. Bu gıda herkese kapasitesi ölçüsünde verilmelidir. Fazla zikir, bazan zarar da verebilmektedir.³⁷³

Mevcudatın hepsinin Allah'ı zikrettiği bilinci ise bir mutasavvıfın kolay anlayabileceği bir husustur.³⁷⁴

³⁶⁵ Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, s. 213.

³⁶⁶ Erbilî, *Mektûbât*, s. 86.

³⁶⁷ Turuk-ı Aliyye'nin kaynağı esas itibariyle birdir. Cümlesi Muhammediyyedir. Bkz. Erbilî, *Risale-i Es'adiyye*, s. 12.

³⁶⁸ Aynı ycr.

³⁶⁹ Aynı ycr.

³⁷⁰ Aynı eser s. 14.

³⁷¹ Aynı cscr, mukaddime kısmı, s. 8.

³⁷² Risale-i Es'adiyye'deki bu konuyla ilgili bazı başlıklar şu şekildedir: Zikrin lüzumu, Zikri Hafi'nin telkini, Zikri Hafi mi? Zikr-i Celi mi?, Halka-i Zikrin Faziletî, Cemaatla Cehrî zikir, Cehrî Zikrin başında Okunacak Dua, Salavat-ı Şerife. Bkz. Risale-i Es'adiyye, fihrist.

³⁷³ Ramazanoğlu, *Musâhabe*, c. 6, s. 142.

³⁷⁴ Aynı cscr, s. 144.

Es'ad Efendi Terci'indeki şu beyitte ifade ettiği cümleler hislerine tercüman oluyor:

Mûnîsem yâd-ı tûst subh u mesâ

Ülfetem zikr-i tûst sır u haffâ

Gerçi dîrem bezâhir ez ber-i to

İnneme'l kalbû ve'l fuâdü ledeyke³⁷⁵

yani tek dost O'nun zikridir. İnsan ne kadar Allah'tan uzaksa da kalbiyle ruhuyla sürekli Allah'la beraberdir.

Es'ad Efendi, 'zikr-i hafî: gizli zikir' ve 'zikr-i cehrî: açık zikir' konusunda, "Rabbini içinden yalvararak ve korkarak, hafif bir sesle sabah akşam zikret. Gafillerden olma!"³⁷⁶ âyet-i kerimesini zikrederek, bir kısım alimlerin, 'Bu emir Hz. Peygamber (s.)'e aittir, ondan başkası ise açık zikirle emrolunmuştur' şeklindeki görüşlerinin zıddına, Hz. Peygamber (s.)'in bir kısım hadîslerini de mesned ittihaz ederek bu âyet-i kerimenin 'gizli zikir'in faziletine işaret etmekte olduğunu söylemektedir³⁷⁷. "Rabbimize yalvararak ve gizli olarak dua ediniz. Çünkü O, haddi tecâvüz edenleri sevmez"³⁷⁸ âyetinde ise, İmam Suyûtî ve İbn Abidin'den naklen cehrî duada aşırı gitmekten nehyedildiğini, ama cehrî zikirten nehyedilmediğini, doalyısıyla cehrî zikrin de caiz olduğunu kaydeder.³⁷⁹

Hz. Muhammed (s.) kalbî zikri ilk olarak Hz. Ebû Bekir Sıddık'a öğretti. Ve bütün Sahabe-i Kirâm'a anlatıp öğretmesi için onu vekil tayin etti. Lisanî zikri de Hz.

³⁷⁵ Gece gündüz benim dostum senin zikrindir.
Gizli, aşıkâr senin zikrinle me'lufum,
Gerçi zâhircen senden uzak iscm de
Kalbim ve ruhum senin yanındadır. Erbilî, *Dîvân*, s.117.

³⁷⁶ A'râf 7/205.

³⁷⁷ Erbilî, *Risale-i Es'adiyye*, s. 22.

³⁷⁸ A'râf 205/55.

³⁷⁹ Erbilî, *age.*, s. 23. Zikir tecrübesi ve zikirde yaşanan hallerle ilgili olarak bkz. Vett, *Kelâmî Dergâhı*, s. 89,96,99,104,155; Atay, Tayfun, *Batı'da Bir Nakşî Cemaati Şyh Nazım Kibrîsî Örneği*, İctişim yay., İstanbul 1996. ss.125-144.

Ali'ye öğretti.³⁸⁰ Ve diğer Sahabe-i Güzin'e de anlatıp öğretmesi hususunda, onu vekil tayin etti. Sünnet-i seniyye'ye tâbi olma hususunda gecikmeye, gevşeklîğe hiçbir zaman izin vermeyen sahabe, işaret edilen halifelerden aldıkları hafi ve cehri zikirleri bütünüyle icra etmişlerdir. "Ya Muhammed söyle: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana tâbi olun ki; Allah da sizi sevsin"³⁸¹ âyetinin şerefine nâil olmuşlardır.³⁸² Es'ad-ı Erbilî zikrin hafi, rızkın kâfi olanı efdaldır.³⁸³ hadîsindeki gibi, gerek gizli gerek açık zikirle, on letâifin zikrullah ile uyanması ve bütün cesedin şariat âdabıyla nurlandırılması gereğini vücûdun ve kalbin şıfası için gerekli görmektedir. Bunun ise ancak Cenab-ı Hakk'a teslim olmuş fenâ-fillaha ermiş bir mürşidin feyz ve bereketi sayesinde mümkün olabileceğini ifade etmektedir.³⁸⁴

"Allah Tebareke ve Teâla buyuruyor: Rabbımı içinden yalvararak ve korkarak, hafif bir sesle sabah akşam zikret. Gafillerden olma."³⁸⁵ Es'ad Efendi'ye göre bu emir Nebi (s.) ye mahsustur. Ondan gayrisi ise cehri zikir ile emrolunmuştur. Çünkü cehri zikir, havatırı defetmekte daha tesirli ve daha kuvvetlidir, denildi. Halbuki Peygamber (s.) Efendimiz: Zikrin en hayırlısı hafi olanıdır.³⁸⁶ buyurmuşlardır. Yine bu mevzuda İbn Ömer (r.) den rivayetle Peygamber Efendimiz (s.) şöyle buyurmuşlardır: Gizli zikir açıktan yapılan zikirten daha faziletlidir. Cehri zikir ise yeni başlayanlar için daha tesirlidir.

İmam Nevevi (r.a.) şöyle der: Ehl-i zikir cemaat halinde zikir yapmak istediklerinde evlâ olan cehri zikir yapmalarıdır. Zâkir havastan ise, tek başına zikir

³⁸⁰ Tarikat-ı Sıddıkiyye'ye intisab edenler, önce 'letâif-i aşere'lerinde zikredip, tasfiye-i kalb ve tezkiye-i nefis'e muvaffak olurlar. Sonra murâkâbât ile meşgul olmaya başlarlar. Daha sonra Kur'an-ı Kerim kıraati ve kelime-i tevhid ile mamur olup, o feyz menbaından nasibini almaya devam ederler. Hz Ali'den gelen yolun mensubları ise, evvela 'esmâ-i seb'a' zikrine başlarlar. Tezkiye-i nefis hususunda belli bir dereceye yükselip terakkileri tahakkuk edinceye kadar bu zikre devam ederler. Sonra kalbi zikir ile memur olup o sayede kalbin tasfiyesine nail olurlar. Tarikata sülûk edenlerin bu tertib ile meşgul olmaları, ictihat derecesine varmış olan büyük velilerin fikirlerinin ürünüdür. O dereceye ulaşamayanlara düşen vazife, tâbi olmaktır. Bkz. Erbilî, *Risale-i Es'adiyye*, ss.14-15.

³⁸¹ Bakara 2/31

³⁸² Erbilî, age., s.13.

³⁸³ Münavi, *Kamûzû'l-hakaik*, s.67, ayr. bkz. Erbilî, *Mektûbat*, Dersaadet, İstanbul 1341, 1343. (matbaa-i Ahmet Kâmil), s.47. Es'ad Erbilî bu hadîsin izahında "burada zikr-i hafi'den maksadın zikr-i kalbi olduğunu, zira iki kişinin dışına taşan her gizli şeyin şayi olduğu gerçeğinden hareketle, lisanen olunan bir zikri hiç olmazsa insanın sağ ve solunda bulunan meleklerle mülahazetindeki şeytan tarafından işitileceğinden zikr-i hafi olmadığını" belirtir. Bkz. Erbilî, *Es'ad, Kenzû'l-İrfan*, Dersaadet, İstanbul 1327, (Mahmutbey matbaası), s.46.

³⁸⁴ Aynı eser, s.48.

³⁸⁵ Araf 7/205.

³⁸⁶ Keşfü'l-hafa, c.1, s.392.

yapmak istediğinde gizli zikri tercih etmesi daha uygundur. Eğer avamdan ise, uygun olan cehrî zikir yapmasıdır. İmam-ı Suyûtî ise bu konuda şöyle der: Cehrî zikir diğerlerinden efdaldır. Çünkü cehrî zikirde amel daha fazladır. Dinleyenlerin, kalplerini dinlemesiyle, kalplerini uyarır. İmam Ahmed er-Rıfâî (k.) de; toplu halde zikredilirken cehren, münferiden olarak ise hafıyyen zikredilmesini emretmiştir. Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerimin’de “Rabbınıza yalvararak ve gizli olarak dua ediniz. Çünkü o haddi tecavüz edenleri sevmez.”³⁸⁷ buyurmuştur. Bu âyeti celilenin tefsirinde müfessirler demişlerdir ki: Burada cehrî duada aşırı gitmekten nehyedilmiştir, cehrî zikirden değil. Bu fikri İmam Suyûtî, Risaletü’l- Fikri kitabında, İbn-i Abidin, Dürrül’Muhtar haşiyesinde zikretmişlerdir.³⁸⁸

Es’ad Efendi, “Sabah akşam Rablerinin rızasını dileyerek O’na yalvaranlarla beraber sen de sabret”³⁸⁹ âyet-i kerimesini ise tarikatlerdeki ‘Hatm-i Hâcegân’ın halka ile yapılmasına delil gösterir³⁹⁰.

Yine Es’ad Efendi Hazretleri, “Ey iman edenler! Allah’ı çok çok zikredin!”³⁹¹ âyet-i kerimesindeki zikir emrinin namaz, zekât ve oruç gibi bütün erkek ve kadınlara umûmen şâmil olduğunda şüphe olmadığını; “Şüphesiz erkek ve kadın müslümanlar” diye başlayıp onlarla ilgili on vasıf sayarak “Allah’ı çok çok zikreden erkekler ve kadınlar”³⁹² diye biten âyet-i kerimesinde de bunun açıkça ifade edildiğini dolayısıyla *“kadınların da erkekler gibi zikrullah ile memur olması gerektiğini”* istihraç eder. Bu bakımdan *“kadınların kapalı olarak geride kendilerine kendilerine ayrılmış hususi yerlerde cemaatle namaza iştiraklerinin meşru olduğu gibi, zikir için de seslerini iştirtirmeyerek iştirakleri caizdir”* der³⁹³. Ayrıca alimlerin ve meşayih’in kadın erkek herkese dinin emirlerini öğretmeleri gerekir. Kimse bundan geri kalmamalıdır. Zira ilim öğrenmekten geri duran kimse ile onu gizleyenlere ilâhî tehdid vardır. İşte Es’ad Efendi’ye göre şu âyet-i kerime: “İndirdiğimiz açık âyetlerimizi ve hidayeti kitapta açık olarak beyan ettikten sonra gizleyenler yok mu? İşte onlara hem Allah lanet eder, hem de lanet ediciler lanet

³⁸⁷ Araf 7/55.

³⁸⁸ Erbilî, *Risale-i Es’adiyye*, ss.22-23.

³⁸⁹ Kehf 18/28.

³⁹⁰ Erbilî, *agc.*, s. 25.

³⁹¹ Ahzâb 33/41.

³⁹² Ahzâb 33/35.

eder³⁹⁴ bu hususa delalet etmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber (s.), “Ey Peygamber! Mü'min kadınlar bey'at etmek üzere sana geldikleri zaman... onların bey'atini kabul et ve onlar için istiğfar et”³⁹⁵ âyet-i kerimesine göre Peygamberimiz kadınlarla bey'at etmiş ve asla onların ellerine dokunmamıştır. Dolayısıyla kadınlar da, ellerini vermemek şartıyla mürşid-i kâmillere intisap etmelidirler, neticesini çıkarır.³⁹⁶

Es'ad Efendi zikrin âdab ve erkânıyla ilgili bahiste, camide zikir yapılması hususunda İbn Abidin'in fetvasını da örnek göstererek, namaz kılanları ve camideki diğer insanları rahatsız etmemek şartıyla camide zikir yapmanın caiz ve en faziletli ibadetlerden biri olduğunu belirtir. Kadınların zikre iştirakleri hususunda ise kadınların da erkekler gibi zikrullah ile memur buyurulduğunu ve kapalı olarak geride kendilerine ayrılmış hususi yerlerde cemaatle namazlara iştiraklerinin meşru olduğu gibi zikir için de seslerini iştirtmemek kaydıyla caiz olduğunu belirtir.³⁹⁷ Bir tahmininde Es'ad Efendi zikir meclislerini şu şekilde tavsif eder:

Zikr-i Mevlâ ile hoştur meclis-i rindânemiz

Fikr-i Leylâ ile şendir kalb-i mecnûnânemiz

Sanmanız kim hubb-i dünyâdır bizim cânânemiz

Aşk olup rûz-i ezelden sâki-i peymânemiz

Âlemi gavgâya salmış nar'a-i mestânemiz³⁹⁸

“Allah'ın zikri kalplerin şifasıdır”³⁹⁹ hadîs-i şerifinde açıklandığı şekliyle tedavi edilmedikçe cennetin yüce mevkilerine ulaştırıcı kurtuluş tarikatının seyr ü sülûkünde başarılı olunamaz.⁴⁰⁰ Kalbin hastalıklarından bir kısmı ise şunlardır:

³⁹³ Erbilî, *Risale-i Es'adiyye*, s. 41-42.

³⁹⁴ Bakara 2/159.

³⁹⁵ Münichine 60/12.

³⁹⁶ Erbilî, age., s. 41-43.

³⁹⁷ Aynı cscr, 42-43.

³⁹⁸ Erbilî, *Divân*, s. 166.

³⁹⁹ Bıyhaqî, *Deylemi*, *Kesfu'l-hafâ*, c. 1 s. 505.

⁴⁰⁰ Erbilî, *Mektûhat*, *Dersaadet*, İstanbul 1341, 1343. (matbaa-i Ahmet Kâmil), s. 116.

Haset, riyâ, kibir. Es'ad Efendi Kenzü'l-İrfan isimli eserine konuyla ilgili olarak "Her şeyin bir cilası vardır, kalbin cilası ise zikrullahtır."⁴⁰¹ hadîsini almıştır.

Zikir şükür irtibatını Es'ad-ı Erbilî şu şekilde anlatmaktadır: "Şükürün birincisi sârif, yani merhamete lâayık ümmet-i Muhammedin istifadesi için yapılandır. İkincisi ise letâif-i aşere ile yapılan zikir ve fikir olsa gerektir."⁴⁰² Cenab-ı Allah buyurmuştur ki: Ey beni Adem beni zikrettikçe şükürümü ifa etmiş ve beni unuttukça hakkımı unutmuş olursun."⁴⁰³

Nefs tezkiyesi ve kalp tasfiyesi zikrin başlangıçtaki en önemli iki hedefidir. Es'ad-ı Erbilî, zikirde ve râbitada ve diğer bir çok hususta sevgiyi temel alır. Zira sevgi gerçek olunca mü'minin kalbinde zikrullah meydana gelir. Nitekim bu: "Öyle adamlar vardır ki, ne bir ticaret ne bir alışveriş, onları Allah'ın zikrinden alıkoymaz"⁴⁰⁴ âyetine uygun düşer ve bu şekilde kalp, selamet bulur. "O günde ne mal ne evlat fayda verir. Ancak kalb-i selim müstesna"⁴⁰⁵ âyetinin sırrına erer.⁴⁰⁶ "Benim gözlerim uyur, lakin kalbim uyumaz"⁴⁰⁷ hadîsinde belirtilen ise zikrullahtan bir an gafil olmamaktır.⁴⁰⁸

Kelime-i Tevhid (imanın esasını teşkil ettiği için)⁴⁰⁹ zikirlerin en mükemmeli ve hamd, (Allah'ın nimetlerini artırmaya vesile olduğu için)⁴¹⁰ duaların en efdalidir.⁴¹¹

"Ey iman edenler! Allah'ı çok çok zikredin"⁴¹² âyetinin önce Peygamberimize sonra da bütün inananlara zikri emrettiğini, tarikatlerin temelini de

⁴⁰¹ Suyuti, *Camii's-Sagir*, c.1, s.99.

⁴⁰² Aynı eser, s.156.

⁴⁰³ Erbilî, Es'ad, *Kenzü'l-İrfan*, Dersaadet, İstanbul 1327, (Mahmutbey matbaası), s.47.

⁴⁰⁴ Nur 24/37.

⁴⁰⁵ Şuara 26/89.

⁴⁰⁶ Erbilî, *Mektûbat*, s.87.

⁴⁰⁷ Buhari, teheccüd, 16; teravih, 1 ; Müslim, müsafirin, 125; ebû Davud, tahare, 79; tirmizi, mevakıl, 28.

⁴⁰⁸ Erbilî, Es'ad, *Kenzü'l-İrfan*, Dersaadet, İstanbul 1327, (Mahmutbey matbaası), s.46.

⁴⁰⁹ Aynı eser, s.45.

⁴¹⁰ Aynı yer.

⁴¹¹ İbn Mace, edeb, 55; Ebu Nuaym; Hilye, 10, 387. Es'ad Efendi bir müridine kelime-i tevhid hususunda hatırlatılarda bulunur: fakiriniz hala imanın aslını ikmale çalışıyorum, bu kelime-i tevhidi doğru dürüst söylemeye çalışıyorum. Çünkü cenab-ı Hakk'ın dışında bir mahlûb, sufi lisanıyla bir put bulundukça "La ilahe illallah" demek zor ve manen kabule şayan vuslata vesile olacağı şüphelidir. Erbilî, *Mektûbat*, s.63.

⁴¹² Ahzâb 33/41.

zikr-i ilâhiye dayandığını; Hz. Peygamber (s.)'in ve ashabının böyle yaptığını dolayısıyla “Ya Muhammed söyle: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana tabi olun ki Allah da sizi sevsin”⁴¹³ muktezasınca Resûlullah'a uyarak zikr-i ilâhiye devam etmek gerektiğini istihraç eder⁴¹⁴. Bunu neticesinde ise ulaşılacak nokta şudur : Allah'ı zikretmekten dolayı gözlerim uyur, fakat kalbim uyumaz.⁴¹⁵

Yine Es'ad Efendi Hazretleri, “Ey iman edenler! Allah'ı çok çok zikredin!”⁴¹⁶ âyet-i kerimesindeki zikir emrinin namaz, zekât ve oruç gibi bütün erkek ve kadınlara umûmen şâmil olduğunda şüphe olmadığını; “Şüphesiz erkek ve kadın müslümanlar” diye başlayıp onlarla ilgili on vasıf sayarak “Allah'ı çok çok zikreden erkekler ve kadınlar” diye biten el-Ahzâb 33/35 de bunun açıkça ifade edildiğini dolayısıyla “kadınların da erkekler gibi zikrullah ile memur olması gerektiğini” istihraç eder. Bu bakımdan “kadınların kapalı olarak geride kendilerine kendilerine ayrılmış hususi yerlerde cemaatle namaza iştiraklerinin meşru olduğu gibi, zikir için de seslerini işittirmeyerek iştirakleri caizdir” der⁴¹⁷.

Es'ad Efendi, “Sabah akşam Rablerinin rızasını dileyerek O'na yalvaranlarla beraber sen de sabret”⁴¹⁸ âyet-i kerimesini ise tarikatlerdeki ‘Hatm-i Hâcegân’ın halka ile yapılmasına delil gösterir⁴¹⁹.

Ve yine Es'ad Efendi'nin zikrettiği hadîslerde, zikrin, sadakadan, kılıç kırılıncaya kadar yapılan cihattan, farz olmayan oruçtan ve diğer birçok ibadetten efdal olduğunu görüyoruz. Ayrıca bir başka hadîste zikir için oluşan halka cennet bahçesine benzetilmiştir.⁴²⁰

“Göklerdekilere ve yerdekilere Allah'ı tesbîh etmektedirler. O, azîz ve hakîmdir”⁴²¹. Bu âyet-i kerime ile alakalı yorum şöyledir: “Bazı âyât-ı kerimede dahî

⁴¹³ Al-i İmrân 3/31.

⁴¹⁴ Erbilî, *Mektûbât*, ss. 5-6.

⁴¹⁵ Aynı eser, s.152.

⁴¹⁶ Ahzâb 33/41.

⁴¹⁷ Erbilî, *age.*, ss. 20-21.

⁴¹⁸ Kehf 18/28.

⁴¹⁹ Erbilî, *age.*, s. 12.

⁴²⁰ Bkz. Erbilî, *Kenzü'l-İrfan*, Zikir ve Zikrin Faziletleri bahsi, ss.45-48

⁴²¹ Hadîd 57/1.

'yüsebbihu' buyurulmuştur⁴²². Yani ezmine-i selâsede ve dâimi sûrette her şey Hakk Teâlâ hazretlerini cemî nekâyısdan tenzih ve takdis eder. Eşyâ, zevi'l-ukûl ve gayr-i zevi'l-ukûl olmak itibariyle iki kısma münkasımdır. Zevi'l-ukûl olan kâlen ve zevi'l-ukûl olmayan ise alâ rivâyetin yalnız hâlen Hakk Teâlâ Hazretleri'nin vahdâniyyet ve samedâniyyetini cemî nekâyıstan berâetini ikrâr ve i'tirâf etmektedir. Zira ademden vücûda gelen bir âlemin bir Sân'i-i Kadîm ve Hâlik-ı Azîm'e vahdâniyyet ve samedâniyyet gibi sıfât-ı kemâlî câmi' bir Zât-ı Vâcibü't-ta'zime ez-her-cihet ihtiyâc-ı edille-i kâtia ve berâhîn-i sâtia ile sâbit ve müberhendir⁴²³.

Bir mektubunda Es'ad Efendi, "Risâle-i Es'adiyye" adlı eserinde birkaç kez ele aldığı bir âyet-i kerîmeyi zikreder: "Ey iman edenler! Allah'ı çok çok zikredin"⁴²⁴. Fakat burada âyet-i kerîmeye farklı açıdan fevkalâde güzel bir yorum getirir: "Bu âyet-i celîledeki mü'min şüphesiz eczâ-yı zâhiriye ve bâtniyeden mürekkep olan bir şahs-ı mü'mindir. Zikretmekle me'mûr olan dahî bu mecmûdudur. Yâni yalnız lisân veyahut kalp gibi bir cüz'ü değildir. Binâenaleyh insanı cemî-i cesedinin kezâlik bâtında olan kalp, ruh, sır, hafî, ahfâ ve nefsinin dahî zikreylemesi lâzım geliyor. Bu zikre nâiliyet ise bir delîl-i râhım bir mürşid-i dil-âgâhın zâhir ve bâtınından istiâne ve istifâza ile müyesser olabileceğinden bir sâlik bu zikirleri te'mîn edince ve murâkabâta vâsıl oluncaya değin râbitadan müstağnî olamaz. Murâkabâta muvaffak olduktan sonra ihtiyac hissederse râbita eder, etmezse etmez"⁴²⁵. Burada da yine Es'ad Efendi, âyet-i kerîmeyi tarîkate bir makam olarak bilinen 'zikr-i küll'e ve bu makamı ihrâz etmek için de bir mürşide intisâb etmeye ve ona râbita yapmaya delil ve bürhân olarak yorumlamıştır.

"Allah'ı, ayakta, otururken ve yanları üzere yatarken zikreden kimseler"⁴²⁶ "âyet-i kerîmesi her ne kadar edâ-yı salâtın, kudreti olanlar için kıyâmen, âcizlerin ku'ûden daha da iktidarı olmayan hastagânnın yataklarındaki namazlarının şâyân-ı kabûl olacağını mübeşşir ise de hiçbir dakikalarını bile fevt etmeyen evliyâullahın

⁴²² Örnek olarak bkz. Cum'a 62/1; Teğâbün 64/1.

⁴²³ Erbilî, *Mektûbât*, s. 10.

⁴²⁴ cl-Ahzâb 33/41. Bu âyetin zikredildiği diğer yerler için bkz., 132. Mektup, s. 159.; 137. Mektup, s. 167.

⁴²⁵ Aynı eser, ss.34-35.

⁴²⁶ Al-i İmrân 3/191.

*devâm-ı zikir ü istiğraklarıyla da tefsir buyurulmuştur*⁴²⁷ Yine bu âyetten yola çıkarak zikrin ayakta mı oturarak mı yapılacağı hususunu ifade buyurmuşlardır.⁴²⁸

Zikrin neticesi murâkabedir. Es'ad Efendi tarikatlardaki "murâkabe-i ma 'iy" diye bilinen zikir çeşidinin Hz. Muhammed (s.)'in uygulamasından farklı bir şey olmadığını belirtir.⁴²⁹ Ve bu hususta "Kalplerinizi⁴³⁰ murâkabeye alıştırınız"⁴³¹ hadîsi şerifini hatırlatır. Murâkabede⁴³² ise kişi huzurda bulunduğunu hisseder. O'na göre murâkabe neticesinde kalb evi mâsiva bataklık ve bulanıklığından kurtulacak ve burası muhabbet evi, marifet kuşunun yuvası olacaktır.⁴³³

Netice itibariyle Es'ad Efendi bireyde zikir bilinci oluşmasını hedeflemektedir. İnsanın hayatının her an'ını anlamlı yaşayabilmesi için sürekli

⁴²⁷ Erbilî, *Mektûbât*, s. 71.

⁴²⁸ Es'ad Efendi zikrin oturarak mı ayakta mı yapılacağı hususunda şunları zikreder. Evliyâullahın bazılarının Sultan-ı Ezkar'ın tesiri altında bulunduklarında, tüyleri ve tırnaklarına varıncaya kadar vucutlarının en küçük zereleriyle bile zikredip hatta hareket halinde bulunduklarından, vecdin galebe ve baskısına karşı koyamadıkları, bu yüzden yalnız kıyam ile değil devran ile de gönüllerini yatıştıramadıkları ve belirli bir nizamı riayet etmeksizin çok değişik şekillerde zikrettikleri inkâr edilemez. Şu kadar var ki Sultan-ı Ezkar'a ulaşmakla beraber şer'î mükellefiyetlerini ve ilahi emirlerini hakkıyla yerine getiremeyen bazı kişilerin bir nizam ve düzen içinde yaptıkları hareketli zikir, havass-ı kiramın kendilerinden yaptıkları gayr-ı muntazam zikir ve hareketi ile kıyaslanamayacağı açık ve gerçektir. Netice olarak şunu söylemek isteriz ki, bir tarıkata müntesib olan müridlerin gönüllerindeki hararet ve muhabbetten hassaten amelen daha önemli olan hüsn-i niyetten haberi olmayanların böylesine mühim bir meselenin lehinde ve aleyhinde bir karar vermeye cesaret edemeyecekleri tabiidir. Ancak aşkların sultanı, vuslat sevdalılarının rehberi Mahbub-ı Subhânî ve Gavsü'l-Samedani Abdulkadir Gîlânî (k.) Hazretlerinin türbelerinin bulunduğu Bağdad'daki dergah-ı şerifte görmüş olduğum zikrin sadccc oturarak tam bir cecb ve sukunet içinde Hz. Peygamber (s)'in sünnetine eksiksiz uyularak icra edildiğini gördüğümde, fakiriniz de dosdoğru şeklin dışına çıkılmasını söyleme cesaretinde bulunamam. Aynı cscr, s.172.

⁴²⁹ Erbilî, Es'ad, *Kenzü'l-İrfan*, Dersaadet, İstanbul 1327, (Mahmutbey matbaası), s.45. Es'ad Efendi'nin murakabe zikriyle alakalı olarak işaret ettiği hadis ise şu şekildedir: "İmanın cfdalı her nerede olursa olsun Cenab-ı Allah seninle hazır ve her halinde nazır bulunduğunu bilmektir." Bkz. Suyuti, *el-Camiu's-Sagîr*, I, 49.

⁴³⁰ Es'ad Efendi bir kalp zikri uygulamasını şöyle anlatır: "Peygamberimizin mübarek ve şerefli kalbine ondan da şeyhimizin kalbine varıncaya kadar müteselsilen varislerin şerefli kalplerine ihsan buyurduğum kalp zikrini Efendimizin kalbinden benim kalbime ihsan buyur" diyerek istirham eder. Ve sol memenin altında olan ve gerçek kalbin meskeni buhanıhuni şeklindeki kalbine arş-ı ilahi olan mürşidinin kalbinden semedani feyzlerin inmesini bekleyerek yalvarır. Ve istediği kadar bu yalvarmaya devam eder. Ondaki kal ile zikre başlar. Bu zikirde dilin boğuzun hiçbir medhali yoktur. Zakir olan kimse mütefekkindir. Sanki sol memenin altındaki kalp bir insan gibi Allah birdir der. Zakir de onu hem dinler. Hem de cline tesbih kalbin zikrini sayar. Bu tefekkür, bu istiğrak ile birkaç yüz veya birkaç bin defa ism-i celali zikreder. Allah'ın izniyle o gönül, zikrullahın kalbine yerleşip nakşolunduğunu idrak eder. Erbilî, age, s.20.

⁴³¹ Münavi, *Kânûzû'l-hakayık*, s.175.

⁴³² Pespespce murakabeyle ruhani latifeler yükselir. Ve murakabe basamakları olan, murakaba-i ahadiyyetten, murakabe-i maiyyete sonra akrabiyyete daha sonra ise murakabe-i muhabbete ve muhabbetten de vahidiyyete kadar uzanır. Erbilî, age, s.43.

⁴³³ Aynı cscr, s.101.

mensub olduğu varlığı hatırd tutması gerekir. Bu nedenle ona göre zikir fitratın bir gereğidir. Ruhun doyumu için zikir gerekmektedir. Bu nedenle arzu edilen şahsiyet “hiçbir şeyin onu Allah’ın zikrinden alıkoyması” bir şahsiyettir. Bu şekilde varlıklar arasında duyarlılık kapasitesi en yüksek olan insan’ın bu kapasitesini maksimum düzeyde açığa çıkarması sözkonusudur. Tarikatlardaki kalp, latifeler ve murakabe anında sistemli bir şekilde yapılagelen zikir, bunun gerçekleşmesi için bir eğitim şeklidir.

5. İHLÂS

İhlâs kelimesi Arapça’da, bir nesneyi hâlis kılmak, saf katıksız olmak, vâsıl olmak, riyâyı terketmek, samimi olmak, gösterişi bırakmak, kalbi bulandıracak şeylere kapalı kalma manalarına geldiği gibi öz, tevhid ve tahsis etmek manalarına da kullanılmıştır.⁴³⁴ Istılahta ise, kalbi şüpheden arındırmak, kalbi sâfâsına keder veren şeylerden arındırmak, ibadetlerde Allah’ı kastederek O’nu birlemektir.⁴³⁵ Ayrıca amel için Allah’tan gayrıyı şahit talep etmemek,⁴³⁶ Allah’la olan ilişkide mâsivanın çıkması,⁴³⁷ Allah’ı düşünerek hareket edip, ibadet etmek anlamlarına da gelir.⁴³⁸ Bu tanımlardan da anlıyoruz ki ihlas, insanın insanî olan yönünün, saf, arı, duru olmasının vazgeçilmez bir bütünüdür.

Kur’ân-ı Kerim’de bu kelime müstaklâriyle birlikte, otuzbir yerde geçmektedir. İhlâs kelimesi bazen Allah’a kulluk tarzı,⁴³⁹ bazen de dua formu içinde kullanılmıştır.⁴⁴⁰ Kur’ân-ı Kerim’de sûrelerden birinin ismi İhlâs olması Kur’ân’da bu kavrama verilen önemi göstermektedir. Âyet-i Kerime: “Biz sana kitabı Hak ile indirdik; öyle ise sen de, kendisine hâlis kılarak Allah’a kulluk et.”⁴⁴¹ “Oysa

⁴³⁴ Râgıb, *Müfredât*, s.151; Firûzabadî, *el- Kâmusu’l-muhit*, c.2. s.229; Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, c.2, s. 1169; İbn Manzûr, *Lisanu’l-Arab*, c. 7, ss. 26-27; Cürçânî, *Tarîfat*, ss.4-5; Kâşânî, *İstîlâhâtü’s-Sufiyye*, s.141.

⁴³⁵ Ebu Hazzam, Enver Fuad, *Mu’cemu’l-mustalahâtü’s-sufiyye*, thk. George Mutri Abdumcsih, Beyrut 1993, s.40.

⁴³⁶ Cürçânî, *Tarîfat*, s.7.

⁴³⁷ Kclâbâzî, *Taarruf*, s.118.

⁴³⁸ Râgıb, *agc.*, s.151.

⁴³⁹ Bkz. Bcyinc 93/5; Zümcr 39/2-3.

⁴⁴⁰ Bkz. Araf 7/29; Lokman31/32

⁴⁴¹ Zümcr 39/2.

kendilerine dini yalnız Allah'a hâlis kılp, O'nu birleyerek, Allah'a kulluk etmeleri, namazı kılmaları, zekâtı vermeleri emredilmişti."⁴⁴² buyrulmaktadır. Allah Resûlû'nün ise ihlâs konusunda söylediklerinden birkaçı şu şekildedir: "Amellerinizde ihlâsı gözetin; zira Allah amelin sadece hâlis olanını kabul eder"⁴⁴³ Dini hayatında az amelin olsa da ihlâslı ol, o sana yeter.⁴⁴⁴ Yani ihlas yapılan amele değer katmaktadır. Aksi takdirde o amelin ne yapana nede yapılanı faydası olmaktadır.

Ebû Talib-i Mekkî (v.389/996) yukarıda zikrettiğimiz Zümer Sûresi 2. âyeti naklettikten sonra, Allah'ı arzulararak onun için yapılan amellerde, ihlâsın ve neticesindeki ecrin, o ameli yapan kişiyle beraber olduğunu söyler. Ebu Tâlib Mekkî'ye göre salih insan, ihlâslı, yani şirkten cehâlet ve hevasından korunmuş kişidir.⁴⁴⁵ Kuşeyrî, ihlâsı üçe ayırır: 1. En alt derece: Dünyada ikram ve ihsana nâil olmak ve dünyevi musibetlerden kurtulmak için yapılan amel. 2. Orta derece: Dünya ve âhiret nimetlerine nâil olmak için amel etmek. 3. En yüksek derece: Sırf ubûdiyyetin hakkını ifâ etmek için, Allah'ın emirlerine uyup, O'nun rızasını kazanmak için yapılan amel, ki kâmil ihlâs budur.⁴⁴⁶

Feyz alıp ilerlemeye yarayacak bir şey varsa, o da, ihlâs ve muhabbettir. Ebedî saadet ve selamette ihlâs ve muhabbet ağacının bir meyvesidir.⁴⁴⁷

Es'ad Efendi, Bir mektubunda Hz. Peygamber (s.)'in "Biz, seni ancak âlemlere rahmet için gönderdik"⁴⁴⁸ âyet-i kerimesinin mazharı olduğunu belirtir. Mektubunun sonuna doğru, "Eğer Allah'ın dinine yardım eder (sarılırsanız), Allah da sizi muvaffak kılar"⁴⁴⁹ âyet-i kerimesinin, Allah'ın lütuf ve ihsanının, sadece ilk devirlerde bulunan İslam ümmetine mahsus olmadığını; her devirde islama tabi olan bütün milletlerin, Allah'ın bu gibi inayetlerinden tam manasıyla istifade

⁴⁴² Bcyyinc 93/5.

⁴⁴³ Mûnâvî, *Feyzu'l-Kadir*, c.1.s.217.

⁴⁴⁴ Aynı cscr, s.216.

⁴⁴⁵ Ebû Talib Mekkî, *Kâtu'l-kulub*, Kahire 1985, c.2, s.183.

⁴⁴⁶ Kuşeyri, *Risale*, s.104.

⁴⁴⁷ Erbilî, *Mektûbât*, s.59. Yapılan âmelerin sıdk ve ihlas ile yapılaması gerektiğini belirten Es'ad Efendi bu konuyla ilgili "Amelde sıdk ve ihlâsın fâzileti" bölümünde konuyla ilgili hadidler verir. Bkz. Erbilî, *Kenzü'l-İrfân*, s.15.

⁴⁴⁸ Enbiyâ 21/107.

⁴⁴⁹ Muhammed 47/7. Bu âyetin geçtiği diğer yerler için bkz. 142. Mektup, s. 395.

edebileceklerini⁴⁵⁰ kaydeder. Allah'ın yardımına mahzar olmak için, müslümanları O'nun dinine sık sıkıya sarılmaya yani ihlaslı olmaya dâvette bulunur. Bu nedenle ihlas sayesinde sahabe-i kîram'ın nâil olduğu lûtfâ herkes sahip olabilmektedir.

“Rabb'inin makamından korkan kimseye iki cennet vardır”⁴⁵¹ âyetinden, dünya ve âhiret saadetinin kastedildiği anlamını çıkarır. İnsanın mutlu olabilmesi için, ilk olarak bir takım rûhî ihtiyaçlarının olduğunu ve bunun yanında da cisimle alâkalı isteklerinin de bulunduğunu, mutluluğun asıl şartının, her iki cihanda ihlas olduğunu belirtir.⁴⁵² Buradan da anlıyoruz ki, her iki yaşantımızda ihtiyacımız olan şeylerin hepsinde ihlaslı olunmalıdır.

Es'ad Efendi bir başka yerde “dikkat edin hâlis din yalnız Allah içindir”⁴⁵³ âyet-i kerîmesini zikrederek, yukarıda belirttiğimiz gerçeği tekrâr eder ve şunları söyler: “*Riyâ, kibir, hased, tama', buhl gibi emrâz-ı kalbiyye ve rezâilden tezkiye-i nefis ile hulûs-i niyyetin ehemmiyetini beyân etmelisiniz. Vücûd-i beşerde meselâ: Bâsûr gibi bir maraz mevcûd oldukça at'ime-i lezîzedden istifâde olunamayacağı ma'lûm-i âlinizdir. Kezâlik emrâz-ı mezkûrenin biri bâhusus birkaçı mevcûd oldukça rızâ-yı Rabb-i Menân ve na'im-i ravza-i rıdvân ile mütena'im olmak için yalnız ibâdât-ı zâhirenin fâidesi olmayacağı şüphesizdir. Mevlâm o hulûs-i ibâdeti ihsan buyursun.*”⁴⁵⁴ Es'ad Efendi'nin de ihlâssız ibadeti silip atan şu beyitlerindeki vurgu dikkat çekicidir:

“At şu, tesbîh-i riyâ-pâşî yed-i takvâdan

Müddeâ saffet ise al kadeh-i mînâdan⁴⁵⁵” yani şu riyâ saçan tesbîhi at, amacın temiz olmak ise billur kadehten al. Billur kadehten kasıt ise muhabbetullahtır.

İhlâs'da kişinin bir şeyi ne için yaptığı öne çıkmaktadır.⁴⁵⁶ Âyette, bu hususa şöyle işaret edilir: “... Kim Allah ve Resûlü uğrunda hicret ederek evinden çıkar da,

⁴⁵⁰ Erbilî, *Mektûbât*, s.4. Es'ad Efendi Hazretleri, bağlılarına ve dostlarına yazmış olduğu mektuplarında da, meramını sürekli âyet-i kerîmeler etrafında dile getirmiştir.

⁴⁵¹ Rahmân 55/46. Bu âyetin geçtiği diğer yerler için bkz. 81. Mektup, ss.110-111.; 117. Mektup, s. 145.

⁴⁵² Aynı csc, s. 18..

⁴⁵³ Zümer 39/3.

⁴⁵⁴ Erbilî, *agc.*, s. 150.

⁴⁵⁵ Erbilî, *Divân*, s.134.

sonra kendisine ölüm yetişirse artık onun mükâfatı Allah'a düşer"⁴⁵⁷ Es'ad Efendi'nin bu ayetle ilgili yorumu şöyledir: *"Beytullahi'l-Harâm'ı ziyâret maksad-ı hâlisânesiyle âzîm-i râh olan bir mü'min ziyârete muvaffak olmadan vefât ederse bu âyet-i kerimeyle mübeşşer olduğu gibi, tezkiye-i nefis niyyet-i hâlisasıyla tarikat-ı alîyyeye sülûk edenler dahi, ömr ü zamanın adem-i müsâadesinden nâşî arzularına bi-hakkın nâîl olmadan sefer-i âhîret zuhûr ederse; kezâlik niyyeti mukâbilinde me'cûr ve müsâb olacağı şüphesizdir. Bîndânenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın pek kıymetli olan bu lütf u ihsânına mukâbil, mübtlediler, âzîm teşekkürde bulunmalıdır"*⁴⁵⁸

Şu cümleler, ihlas'daki bir üst mertebeyi göstermesi açısından anlamlıdır:

"Halâsım edince hak için hâlî heleden
Âyinemi saf etti Hüdâ jeng-i emelden."⁴⁵⁹

Yine söylediklerimizi destekler mahiyette o, Niyazi-î Mısırî'nin bir gazeline yaptığı tahmiste şöyle demektedir:

İhlas evinde eylemez te'sîr tesbîh u sivak
Mahbûb arar ister diler bir pak-baz-i derd-nak
Es'ad gibi sen de heman iki cihanda etme bak

"Yüzün Niyazî eyle hak derd ile bağrın eyle çâk

Kalbin sarayın eyle pak şayed gele sultan sana"⁴⁶⁰

"Her nerede olursanız olun Allah sizinle beraberdir. Şahsî ahvâlinize vakıf, hâzır ve nâzırdır."⁴⁶¹ Âyetine binaen, ihlâs sahipleri her an huzurdaymış gibi davranırlar. Cenab-ı Hakk'ın hâzır ve nâzır olduğu hakikatine iltifat etmeyen gafiller ise yasak bir fiili yaparken insanların görmesinden sıkılıp çekinirken Allah'ı hiç

⁴⁵⁶ "Kişi neye niyet ederse ona ulaşır" ihlas bundan dolayı önemlidir. Es'ad Efendi Kenzû'l-İrfân isimli eserinde niyet başlığı altında bu konuya ilgili hadisler verir. Bkz. Erbilî, *Kenzû'l-İrfân*, s.15.

⁴⁵⁷ Nisâ 4/100.

⁴⁵⁸ Erbilî, *Mektâbât*, s. 168.

⁴⁵⁹ Kişi ihlâsını şüpheden temizleyince Allah gönlünü hurs kirinden temizler. Erbilî, *Divân*, s.172

⁴⁶⁰ Ayn eser, s.188.

⁴⁶¹ Hadid 57/4.

hesaba katmazlar.⁴⁶² İhlâssız ne ilim, ne amel, ne de başka bir şey, insana fayda etmez.⁴⁶³

Es'ad Efendi'nin ihlâsla ilgili şu beyitleri, konumuzu tamamlayıcı beyitler olsa gerektir:

Dârem niyâz-ı himmet ez bendegân-ı ihlâs

Feyzî bedel resânend ez hânedân-ı ihlâs

ez kıyl ü kâl u tesbîh gayr ez ziyân ne dîdem

Hâmûşî est gûyâ zikr-i zebân-ı ihlâs

.....

Keş-i ümîd-i Es'ad dâim der intizârest

Bârân-ı rahmet âyed ez âsumân ihlâs⁴⁶⁴

Netice itibariyle ihlassız yapılan her iş, kişinin şahsiyet bölünmesini artıracaktır. Bu nedenle ihlas dünyayı bir kenara bırakıp, her işte Allah'ı hesabederek davranmaktır ki, bu da, kişiyle Yaratıcı arasındaki ilişkiyi düzenler ve insan-ı kâmil olma yolunda, emin adımlar atmasını sağlar.

⁴⁶² Erbili, *Mektûbât*, s.64. Es'ad Efendi bu durumda Allah'ın hitabının şöyle olacağını kurgular: Ey kulum! Senin hayatın ve ölümün, yükselmen ve düşmen, genişlik ve sıkıntı, sıhhat ve afiyetin, elhasıl her nefesin benim kudret elimde olduğu halde, yasaklamış olduğum bir fiili ne cesaretle işledin. Saadettin düşmanı olan mel'un şeytana itaata ne akılla teşebbüs ettin. Ey kulum, Beni görmez, bilmez mi, zannettin. Yahud, kendin gibi aciz bir kula karşı, gerçekli gördüğün haya ve hürmeti Bana karşı lüzumsuz mu sandın? Aynı eser, s.65.

⁴⁶³ Aynı eser, s.98.

⁴⁶⁴ Yukarıdaki beyitlerin tercümesi şu şekildedir:

"İhlâs sahibi kullardan himmet niyaz ederim. Onlar, gönüle ihlâs hancedanından feyz getirirler.

Dedikodudan ve tesbîhten, ziyandan başka bir şey görmedim. Sanki ihlâs dilinin zikri, sükûttur.

Pir-i kâmilin bereketiyle ihlâs bahçesinde bir meclis kurmak hatıra gelir mi?

Eğer Kâbe'ye niyet etmişsen yol kesen eşkiyadan emin olma. Ey gönül, yalnız gitme, ihlâs kervanına katıl.

Es'ad'ın ümid tarlası ihlâs âsumânından rahmet yağmuru yağar, diye dâima beklemektedir."Erbili, *Divân*, ss.66-67.

6. SOHBET

Sohbet kelimesi Arapça dost olmak, eşlik etmek anlamında masdardır.⁴⁶⁵ Bir kimse ile dostluk kurup onunla yar ve hemdem olmak, beraber oturmak, beraber yürümek gibi manalara gelir.⁴⁶⁶

Sohbet kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de müştaklarıyla birlikte doksanüç yerde geçer.⁴⁶⁷ Bu kelime birçok âyette mensubiyet, bağlılık anlamlarına geldiği gibi,⁴⁶⁸ bazı yerlerde arkadaş⁴⁶⁹, eş⁴⁷⁰ olarak da kullanılmıştır. Nitekim bir hadisi-i şerifte, "İyilerle oturup kalkan, misk satan kimseyle arkadaşlık yapan gibidir. Kötülerle düşüp kaldan da demirci dükkanında bulunan kimseye benzer"⁴⁷¹ buyrulur. Es'ad Efendi de, kendisinden tavsiye isteyenleri "önce refik sonra tarik" prensibinden hareketle, önce sohbetlere yönlendirmektedir.⁴⁷²

"Kimlerle arkadaşlık yapayım" diye soran bir adama Zünnûn-ı Mısıf şöyle demektedir: "Hastalandığın zaman ziyaretine gelen ve günah işlediğin vakit senin için tevbe eden kimselerle."⁴⁷³ Yine Kuşeyri'nin Risalesi'nde geçen. "hayırlı insanlarla arkadaşlık yapmak, insanı şerli kimseler hakkında hüsn-i zan sahibi yapar"⁴⁷⁴ sözü hayli düşündürücüdür.

Nakşbendiyye'de sohbet esastır.⁴⁷⁵ Es'ad Efendi de Nakşbendi Tarikatı şeyhlerinden biri olması dolayısıyla, müridlerini yetiştirmede sohbeti esas almıştır. Cuma günleri, mutad olarak, Hâfız'ın Divanı'ndan ve Mevlânâ Camii'nin Lücetü'l Esrar isimli eserlerindenden yapmış olduğu sohbetler malumdur. Es'ad Efendi'ye

⁴⁶⁵ Komisyon, *Mu'cemu'l- vasıt*, Çağrı yay., İstanbul 1992, s. 507.

⁴⁶⁶ Râgıb, *Müfredât*, ss.275-276; Fîrîzabâdî, *el- Kâmusu'l-muhit*, c.1. s.99; Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, c.1, s.404.

⁴⁶⁷ Abdülbaki, Muhammed Fuad, *Mu'cemu'l-müfreh*, ss.401-402.

⁴⁶⁸ Bkz. Şuârâ 26/61; Bakara 2/39.

⁴⁶⁹ Enbiyâ 21/43; Yusuf 12/39; A'râr 7/84.

⁴⁷⁰ Nisa 4/36; Cin 72/3; Abesc 80/36.

⁴⁷¹ Buhari, *Zehâih*, s. 31.

⁴⁷² Erbilî, *Mektûbât*, s.125..

⁴⁷³ Kuşeyri, *Risale*, s.146.

⁴⁷⁴ Aynı cscr, s.147.

⁴⁷⁵ Hânî, *el-İlâdâiku'l-verdiyye*, s.212.

göre sohbet muhabbet vardır.⁴⁷⁶ Sohbet muhabbetin gıdasıdır.⁴⁷⁷ Sahabe, sohbetle, Ashab-ı Güzîn olmuştur. Bu nedenle Es'ad Efendi, "yolumuz sohbet yoludur" diyerek, Nakşbendiyye Tarikatındaki "tarikatımızın esası, sohbetir" kuralını sık sık tekrarlamıştır. Çünkü ona göre, sohbet ve muhabbetle elde edilen feyz ve bereket ibadet ve riyâzatla elde edilememektedir. Sohbetlere, melekler de toplu olarak katılmaktadır.⁴⁷⁸ Feyz göze görünmez, mesela, meyveler büyürken güneşten istifade eder ve olgunlaşır ama o, güneş ışığının farkında değildir. Aynen feyz alan insan da güneşten meyvenin aldığı ışınlar gibi feyz alır. Fakat bunları gözle görmez. Bu feyzle, kişi olgunlaşır, terakki eder.⁴⁷⁹

Es'ad Efendi'ye göre mânevî sohbet faydalı olduğu gibi, feyz alma açısından cismânî sohbet ve mürşid ile görüşmenin yücelik ve meziyeti daha fazladır. Veysel Karânî'nin bir saat olsun Hazret-i Peygamber (s.)'in sohbetinde bulunan Ashab-ı Kirâm'ın derecesine varamayacağı hususu bunun en güzel örneğidir.⁴⁸⁰

Es'ad Efendi bir mektubunda, "Sizden, insanları hayra dâvet eden, iyilikleri emredip kötülükten sakındıran bir topluluk bulunsun. Onlar gerçek kurtuluşa erenlerdir"⁴⁸¹ âyetinden hareketle, hâkikatin herkese ulaştırılması gerektiğini belirtir ve sohbetlerin bunun için en güzel vesîleler olduğunu kaydeder⁴⁸²

⁴⁷⁶ Erbilî, *Mektûbât*, s.53.

⁴⁷⁷ Aynı eser, s.122.

⁴⁷⁸ Aynı eser, s.105.

⁴⁷⁹ Ramazanoğlu, *Musâhabe*, c.6, s.124.

⁴⁸⁰ Erbilî, *age.*, s.56. Veysel Karani hazretlerinin içinde bulunduğu durum, mutasavvıfları meşgul etmiş ve değişik neticeler çıkarmalarına vesile olmuştur. Bunlardan biri de Es'ad Efendi'dir ki o, bu hali üç şekilde yorumlamaktadır. 1. İlm-i ledünni, zahîrî ilimden daha faziletlidir. Çünkü vehbîdir. 2. Sahabî, tabiinden, tabiîn tebe-i tabiinden daha faziletlidir. 3. Veysel Karani'nin gıyâbî olarak feyz alması, tasavvufta gıyâben feyz almanın mümkün olduğunu gösteren sadece bir örnektir. Bkz: Ramazanoğlu, *age.*, c.6, s.125.

⁴⁸¹ Al-i İmrân 2/104.

⁴⁸² Yukarıdaki âyet-i kerîme'yi Es'ad Efendi şöyle yorumlar: "Ey cemâat-i müslimîn, sizlerden bir tâife ulûm-i dîniyyeyi ta'lim ve tahsilden sonra avâm-ı nâsı tevhîd-i hakîkiye dâvet etsin. Şer'an, aklen müstahsen olan eşyâyı, kendisi icrâ ettikten sonra sâirlerine emretsin. Kezâlik kabîh olanları kendisi münlehi olduktan sonra, diğerini de nehy eylesin. İşte bunlar hakikaten ashâb-ı feyz ü selâhîdîrler. Şayet, Cenâb-ı Hakk'ın evâmîr ü nevâhîsine i'tinâ etmez ve ilmi iktizâsınca iûâat ve imtisâlde bulunmazsa tebliğ-i ahkâm-ı ilâhiyyeye şâyân olamaz. Etse bile te'sîri görülemez. Hülâsa-i kelâm, Hak Te'âlâ Hazretleri avâm-ı nâsın zulmet-i cehl ü maâsîden halâs ve envâr-ı maâriften behre-mend olmaları için bir cemâat-ı mahsûsanın ilmen, amelen istikmâlini emr ü kifâyeye tarîkiyle farz buyurmuştur. Bu vazîfe-i mukaddesenin bâr-ı mâbihi'l-iftihâr şüphesiz ülemâ-i zâhir ve ülemâ-i bâtın yani meşâyih-ı kirâm efendilerin uhde-i kifâyet ve liyâkatlarına tahmîl buyurulmuştur" Erbilî, *Mektûbât*, s. 7.

“Yeryüzünde Allah’ı hatırlamak için, iki üç kişi birkaç anlık da olsa biraraya geldiklerinde semâlar ona imrenir” sözlerini Es’ad Efendi sohbetin önemini belirtmek için kullanmaktadır.⁴⁸³

Bir alim ve mürşidle yapılan sohbette, insan üç yönden ibadetle meşgul olmaktadır. Bunlar şöyledir:

1. Alimin veya mürşidin yüzüne bakmak ibadettir.
2. Sohbette bulunan kişi, günahlardan elini eteğini çekmiştir. Bu da ibadettir.
3. Sohbete gelen kişi Allah rızası için gelir, zikir ve tefekkür ile meşgul olursa bu da ibadettir.⁴⁸⁴

Yukarıda ifade ettiklerimizden de anlıyoruz ki, Es’ad Efendi, tasavvufi eğitimde, sohbeti vazgeçilmez olarak görmektedir. Sohbetlerle muhabbetin artacağı ve bu şekilde örnek bir toplum ortaya çıkacağı fikrini savunmaktadır.

7. DÜNYA

Dünya kelimesi lügatta, yaklaşmak manasında masdardan türemiş bir isim olarak “yaklaşan”⁴⁸⁵ anlamındadır. Istilâhî olarak dünya, âhiretin zıddı ve âhiretin uzağındaki hayat için kullanılan bir isimdir.⁴⁸⁶ İnsanların yaşadığı yeri ifade eder.⁴⁸⁷

Kur’ân-ı Kerim’de “Dünya hayatı sizi aldatmasın.”⁴⁸⁸ “Oyun ve eğlenme yeri”⁴⁸⁹ şeklinde dünyanın sürekli aldatıcı yönüne işaret edilmiştir.

Dünyadan en çok uzak olma kaygısı olan sufilerdir.⁴⁹⁰ Gazzâli, dünyanın düşman olmasını şu şekilde açıklar: “Dünya insanların yolunu keserek çeşitli

⁴⁸³ Erbilî, *Mektûbât*, s.341.

⁴⁸⁴ Ramazanoğlu, *Musâhabe*, c.6, s.123.

⁴⁸⁵ el-Mu’cemu’l- Vasît, c. 1, s.299.

⁴⁸⁶ İbn Manzûr, *Lisanu’l Arab*, c.14, s.273.

⁴⁸⁷ Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, c.4, s.959.

⁴⁸⁸ Lokman 31/33

⁴⁸⁹ Ankebut 29/64; Hadid 57/20.

⁴⁹⁰ Kclâbârî, *Taarruf*, s.34.

süsleriyle görünerek, onları ebedi saadetten mahrum eder.”⁴⁹¹ Kuşeyrî ise, dünyası için çalışanların kendilerine olan zararlar birlikte, beraberlerinde bulunan insanlara da zararları olduğunu, ifade etmektedir. Mürid, dünyası için çalışan birisiyle bulunmaktan ötürü manen eksilir.”⁴⁹² Niyazî-i Mısırî, dünyayı zindana benzeter ve dünyayı içinden çıkılması kurtulunması gereken bir zindan olarak görür.⁴⁹³

Es’ad Efendi “Allah, mü’minlerden nefislerini ve mallarını, cennet mukabili satın almıştır”⁴⁹⁴ âyet-i kerimesi hakkında: “*Te’mîn-i âsâyiş-i dünyeviyye ve ihtiyâcât-ı maddiyye-i cismâniyyenin bezl-i nüfûs ve emvâl ile husûlû ne mertebe müsellem ise, zikrettiğimiz âyet-i kerime gibi edille-i kâtı’a ve berâhîn-i sâtı’a ile sâbit ve müberhendir ki, saâdet-i uhreviyye ve selâmet-i sermediyye nâmûs-ı adâlet ve kıstâs-ı kerâmet üzre te’sîs buyurulmuş olan şer’at-i garrâ-i Ahmediyye ve tarîkat-i mu’allâ-yı Mustafeviyyeye i’tinâ ve enfûs ve emvâle müteallik bilcümle evâmîr ve tekâlif-i ilâhiyyeyi ısgâ ile imkân-pezîr olacağını düşünsünler*”⁴⁹⁵ yorumunu yapar. O bu şekliyle dünya ile âhiret mutluluğunu kıyaslayarak, her ikisinin ve özellikle bu âyet-i kerimeye istinâden âhiret saadetinin elde edilme şartlarını izâh eder. Çünkü ona göre “lezzetlerin azının ve çoğunun, bir hesabı, bir terazisi vardır”⁴⁹⁶ Dünya lezzetlerinden insana zarardan başka bir şey gelmemektedir. Kendisinin dünya lezzetlerine göz yumduğunu, şu ifadelerinden anlıyoruz.

“Es’ad ez genci uzlet bâ derd-i hîş benişîn

Çeşm-i ümîd-i hod bend ez makdem-i lezâiz.”⁴⁹⁷

Dünyada asloğan iyiliktir. İyiliği Es’ad Efendi farklı bir şekilde değerlendirir: “*Ümmet-i muhterem-i İslâmiyye ve millet-i mu’azzama-i Osmâniyye’nin sa’âdet-i dünyeviyye ve selâmet-i uhreviyyelerini kâfil ve bir çok hakâyak-i Hüdâ-pesendâne-yi şâmil tah’ ve neşrine himmet buyurulmuş olan cerîde-i ferîdeleri manzûr-ı hâsıra-i*

⁴⁹¹ Gazâlî, *İhyâ*, c.3, s. 219.

⁴⁹² Kuşeyrî, *er-Risale*, s.219.

⁴⁹³ Aşkar, *Niyazi-i Mısri*, s.331.

⁴⁹⁴ Tevbe 9/111. Bu âyetin geçtiği diğer yerler için bkz. 130. Mektup, s. 340.

⁴⁹⁵ Erbilî, *Mektûbât*, s. 6.

⁴⁹⁶ Erbilî, *Divân*, s.52.

⁴⁹⁷ Yukarıdaki beytin tercümcisi şöyledir:

“Es’ad, uzlet köşesinde kendi derdinle arkadaş olarak otur.

Lezzetlerin gelmesinden ümid gözünü yum.” Aynı eser, s.52.

teşekkür ve iftîhâr-ı dervîşânem oldu"⁴⁹⁸ diyerek, yapılan hayırlı neşriyâta "tebrik ve teşekkür etme"nin, "İyilik ve takvâ üzere yardımlaşınız"⁴⁹⁹ âyet-i celîlesine imtisâlin bir gereği olduğunu belirtir.

Dünya hayatında sık sık vurgulanan istikbal endişesi sözü ise, Es'ad Efendi'ye farklı şeyler çağrıştırır. Ona göre; bâkî âlemi düşünen ve görmeye çalışan kalp gözü açık, fîrasetli, hakikati gören kimselerin, istikbal kelimesinden maksatlarının, ebedî âleme ve âhiret âlemine ait olması gerekmektedir.⁵⁰⁰

Bir mektubunda da müridlerinden mektup ve ziyaretlerini beklediğini ve "Bizi mallarımız ve ailelerimiz meşgul etti"⁵⁰¹ âyet-i kerîmesi gereğince mazeretlerinin dinlenmeyeceğini söylemekte, bu âyetin "*arasıra iki satır olsun muharrerâtınızdan vazgeçmeyeceğime irâe-i tarîk ettiğini*"⁵⁰² belirtmektedir.

Yine bağılılarına yaptığı bir tavsiyede, "Ne ticaret ne de alışverişin kendilerini Allah'ın zikrinden alıkoyamayacağı kişiler (ricâl) vardır"⁵⁰³ âyetine tevfiikan, dünya meşgalesinin, Allah'ın zikrine mâni teşkil etmemesi gerektiğini belirtir.⁵⁰⁴

Es'ad Efendi'ye göre, "Allah'a karşı dünya hayatı sizi aldatmasın"⁵⁰⁵ âyeti hem şeytanın aldatmasına karşı, hem de şeytan tipli, yani aslı astarı olmayan fikirleri İslâm gibi gösteren insanlar sizi aldatmasın demektir.⁵⁰⁶ Çocuk gibi, dünyaya aldanıp meftun olan insanların nasihat dinlemeyeceğini ve böyle insanların gönüllerinin irfansız olduğunu kaydeder. Ona göre, sinedeki irfansız gönül yüküdür. Bu sözün Es'ad Efendi'de bir başka karşılığı şudur: "şarap şişesini boşuna koltukta taşımak anlamsızdır."⁵⁰⁷ Bu ifâde ile Es'ad-ı Erbilî Hazretleri, şarabın, irfânı ifade ettiğini, onun şişe içinde koltuk altında içilmeden taşınıp dolaşmanın boş olduğunu, istifâde etmek, onu tutmak, yaşamak gerektiğini anlatmak ister.

⁴⁹⁸ Erbilî, *Mektûbât*, s. 6.

⁴⁹⁹ Mâide 5/2. Bu âyetin geçtiği diğer yerler için bkz. 142. Mektup, ss.175-176.

⁵⁰⁰ Aynı eser, s.55.

⁵⁰¹ Felâh 48/11.

⁵⁰² Erbilî, *agc.*, s. 149.

⁵⁰³ Nûr 24/37. Bu âyetin geçtiği diğer yerler için bkz. 134. Mektup, s. 162.

⁵⁰⁴ Erbilî, *agc.* s. 149.

⁵⁰⁵ Lokman 31/33.

⁵⁰⁶ Erbilî, *agc.*, s.161.

⁵⁰⁷ Erbilî, *Divân*, s.110.

Bilin ki “dünya hayatı ancak bir oyun, eğlence, bir süs, aranızda bir övünme ve daha çok mal ve evlat sahibi olma isteğinden ibarettir”⁵⁰⁸

Es’ad Efendi, bir mürîdine yaptığı duada “Muhakkak ki Hak geldi bâtil yok oldu”⁵⁰⁹ âyet-i kerîmesini zikrederek “bu âyet-i kerîme fahvâsınca onu (Allah’dan) zulmet-i gaflet ve muhabbet-i mâsivâdan mahfûz”⁵¹⁰ buyurmasını talep etmektedir.

Es’ad Efendi, Hz. Ali’nin “dünyada mal ve servet yığma sevdasına kapılıp, mal ve zenginliğe sahip olanları daha hayatta iken ölen canlı cenazeler gibidir” sözünü hatırlatır.⁵¹¹ Buradan da anlıyoruz ki mal sevgisi kalbi öldürmektedir.

Es’ad Efendi’ye göre, para cepteyken ve kasadayken bir zararı yoktur, ancak muhabbet evi olan kalbi işgal etmiş ise, zararlıdır. Çünkü Allah, orayı yalnız kendisi için tahsis etmiştir. Bu nedenle, dünya, ne altın, ne gümüş, ne çocuk, ne de kadındır. O ancak Allah’tan gafil olmak, O’ndan habersiz yaşamaktır.⁵¹² Yani Allah’tan gafil olmadıktan sonra bu sayılanların bir zararı yoktur.

Yine konuyla ilgili şu görüşlerini serdeder: “Herşey fani ve yok olucudur. Ancak Allah’ın yüce zatı bâkî ve devamlıdır”⁵¹³ ayetinde de vurgulandığı gibi dünya sınırlı bir zamandır. Ehemmiyete ve önem vermeye bu nedenle layık değildir. Lâkin âhiretin tarlası olabileceği için aziz olsa gerektir.⁵¹⁴ Âdetâ bir otelden farkı olmayan bu dünya misafirhanesindeki yaşayış ve hayatını düşünen insan “Biz Allah’ınız ve O’na döneceğiz,” ayetini hakkıyla tefekkür edip değerlendiren akıllı bir kul bütün gayretini, o amansız ve çaresiz dehşet makamı, yapayalnız ve korkunç istirahatgâh için harcar. Dünyanın bir anda yanıp sönen yıldız gibi gelip geçici olan mal ve mekanını bütün ümid ve emellerin hedefi yapmaz.⁵¹⁵ Es’ad Efendi yine bir mektubunda dünyayı harut ve maruta benzetir ve aldatıcı ve iğreti cazibesinden

⁵⁰⁸ Hadid 57/20.

⁵⁰⁹ İsrâ 17/81.

⁵¹⁰ Erbilî, *Mektûbât*, s. 144.

⁵¹¹ Aynı eser, s. 137.

⁵¹² Aynı eser, s. 98.

⁵¹³ Kasas 28/88; Rahman 55/26-27.

⁵¹⁴ Erbilî, *agc.*, s. 103.

⁵¹⁵ Aynı eser, s. 132.

Allah'a sığınır.⁵¹⁶ Bundan dolayı dünya Allah'a ulaşma yolunda bir engel olmamalıdır.

Erbilî, fani ve geçici dünyanın aldatıcı işlerinin peşinden gitmek, gölgeyi takib etmek gibidir, der. Zira "Bana dönün"⁵¹⁷ âyetine icabetle insan ruhunu teslim edince bütün dünyevi gayretlerin boşa gittiğini ve gerçek vatan olan kabir için, gereği gibi hazırlanmadığı için, gidilen yere eli boş gidildiği anlaşılır.⁵¹⁸ Rabbının rızasını temine çalışarak gayretlerini bu yönde harcayanlar, iki dünyayı da kurtarmış olurlar.⁵¹⁹ Es'ad Efendi, Şemsüd-dîn Sivâsî'nin bir gazeline yaptığı tahmiste dünyayla ilgili "unutma" redifli şiiri şöyle dile getirir:

"Câhınla sakın Hâlık-ı âgâhı unutma

Bağla kemer-i hizmeti Allah'ı unutma

Aldanma şu tahta sonraki câhı unutma

Ey gafil uyan rihlet-i nâgâh-ı unutma

Yol korkuludur korkusu çok râhı"⁵²⁰

"Dünyâyâ misafir gelenin râhatı yoktur

Endîşe-i râh-ı hatar u haşyeti çoktur

Her çend ki Es'ad bu gibi korkusu yoktur.

Bu bâğ-ı cihân içre hevâ yolları çoktur

Şemsî yürü sen Hakk'a giden râhı unutma."⁵²¹

⁵¹⁶ Erbilî, *Mektûbât*, s.143.

⁵¹⁷ Fecr 89/28.

⁵¹⁸ Erbilî, *age.*, s.111.

⁵¹⁹ Aynı yer.

⁵²⁰ Erbilî, *Divân*, s.198.

⁵²¹ Aynı cscr, s. 200.

Sonuç itibariyle, “Rabbimiz bize dünyada da âhirette de iyilik ver.”⁵²² ayetinde görüldüğü üzere, Es’ad Efendi’de dünyada iyiliği istemektedir. Bu açıdan onun dünyaya bakış açısı olumludur. Ancak dünya, kişinin Allah’a ulaşma yolundaki bir engel ise yani literatürde masiva kelimesinin karşıladığı anlam yoğunluğunu içinde barındırıyorsa, o zaman dünya uzaklaşılması gereken bir olgudur. Bu nedenle hiçbir şey asıl itibariyle kötü değildir. Eğer eşya Allah’a ulaşma yolunda engel ise o zaman kötüdür.

8. RÂBİTA

Râbîta kelimesi bağlamak, cesur ve dayanıklı olmak manalarındaki rabt masdarından türemiş bir kelime olup bağ alaka vuslat anlamlarına gelir.⁵²³

İstilahta ise “müridin, ruhâniyetinden feyz alacağına inanarak, kâmil olan şeyhinin sûretini zihninde tasavvur etmesi, tefekkür ve muhayyile gücünü kullanarak, mürşidiyle beraberlik halinde olması”⁵²⁴ şeklinde tarif edilmiştir.

Fuat Köprülü, Kur’ân’ın rabt kökünden türemiş tabirleri içeren âyetlerini zikrettikten sonra, bu âyetlerdeki “rabt” ın şu âyetteki kalb sekinetine işaret ettiğini belirtiyor: “O Allah, mü’minlerin kalblerine sekineti indirendir.”⁵²⁵ Beden ile nefsin irtibatını sağlaması dolayısıyla, kalbe de, “ribât” denilmiştir. Çünkü mâsivanın girmemesi için gözetlenmesi gereken yer kalbdır.⁵²⁶

Seyyid Abdulhakim Arvasî (v.1943) râbîta hususunda, daha detaylı bir yorum getirir: “Mürşidi, pîri, Allah ile aranızda vesîle ve vasîta mevkiindeki zatı düşünerek, onu yakınınızda ve karşınızda farkedecek, onun yüce alnına yani iki kaşı arasına gözlerini dikecek keskin bir aşk iradesiyle, o zatın ulu simasına hayal hanenizde yer verecek, onu, kalbinizde hayal yoluyla durduracaksınız. İşte râbîta budur.”⁵²⁷ Hâlid-i Bağdadî de, buna benzer bir tarif yaparak, mürşidin sûretini, hayalde

⁵²² Bakara 2/201.

⁵²³ Firûzabadî, *el- Kâmusu’l-muhîl*, c.2. s.360; Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, c.3, s.54.

⁵²⁴ Cebbacioğlu, *Ethim, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara 1997, s.584.

⁵²⁵ 49/4; Bkz. Köprülü, Fuad, “*rihat*”, *Vakıflar Dergisi*, 1942, 2.sayı, s.269.

⁵²⁶ Kuşçyri, *Risale*, (çev. Süleyman Uludağ), İstanbul 1991, s.593.

tutarken, bakışın iki kaş arasına yöneltilmesi üzerinde ısrarla duruyor ve bu noktanın feyz menbaı olduğunu vurguluyor.⁵²⁸

Râbita'da esaslı unsur, şeyhin sûretini hayalde muhafazadır. Bu ise Arvasî'ye göre şu şekillerde olabilmektedir:

1. Mürşidin sûretini sadece hayalde tasavvur etmek,

2. Bu sûreti kalpte tasavvur etmek,

3. Mürşidin kıyafet ve hey'etine tamamen bürünüp kendisini şeyhi şeklinde düşünmek. Bu son şekle telebbüsî râbita denmektedir.⁵²⁹ Buradan da anlıyoruz ki değişik zamanlarda kişinin ihtiyacına göre râbita seçeneği vardır.

Arvasî râbitanın kitap sünnet ve icma ile sabit olduğunu söylemekte ve râbitayı şirk olarak görenlerin ve inkar edenlerin, gerçek mutasavvıfların râbitadan ne kastettiğini bilmeyen ve incelemeyenler olduğunu belirtmektedir.⁵³⁰

Es'ad Efendi, tasavvufta ve tarikatlerde önemli bir yer işgal eden 'râbita' ile ilgili olarak da, bir kısım âyet-i kerimeleri delil olarak kullanır. Bunların başında, "Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve sadıklarla beraber olun"⁵³¹ âyet-i kerimesini zikrederek, Necmüddin Kübrâ'nın Bahru'l-Hakâyık adlı tefsirinden naklen âyet-i kerimede geçen 'sâdıklar'dan maksadın, 'mürşitler' olduğunu söyler. Dolayısıyla bu âyet-i kerimeyle, Allah Teâlâ'nın "*bütün ehl-i imana şariat-ı mutahhara ve tarikat-ı münevverenin şehâdetiyle sadık bir kul ve peygamberlere vâris olmaya layık olan bir zât-ı muhteremin ma'îyyetinde bulunmalarını emrettiğini ve "vacip"⁵³² kıldığını*"⁵³³ savunur. Buradaki emir ise, Allah'tan olduğuna göre, Allah kula tâkatinin üzerinde yüklemeyeceğinden, her devirde sadıklar topluluğunun olması tabiidir. Bu hususta Es'ad Efendi, Hz. Peygamber (s.)'in hâdislerini topladığı eserinde, konuyla ilgili

⁵²⁷ Arvasî, Abdülhakim, *Rabita-i Şerife*, İstanbul 1342, s.8.

⁵²⁸ Bkz. Hâlid-i Bağdadî, *Risale-i İlâliyye*, s.67.

⁵²⁹ Arvasî, a.g.e., s.19.

⁵³⁰ Arvasî, *Rabita*, s.8. ayr. bkz. Baz, İbrahim, *Abdülhakim-i Arvasinin İlayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, Ankara Sosyal Bilimler Enstitüsü 1996, basılmamış yüksek lisans tezi, s.96.

⁵³¹ Tevbe 9/119.

⁵³² Es'ad Efendi'nin kullandığı vacib kelimesi fikhî anlamda kullanılmış bir kelime değildir. Gerçekliğin anlamında kullanılmıştır.

hâdisler zikreder. Bunlardan biri de şudur: “Her asırda ümmetim içinde sabikun vardır. Bunlara “Büdelâ” ve “Siddîkun” adı verilir. Cenab-ı Allah’ın inayet ve rahmeti onlara o kadar boldur ki sizler o sayede yer, içersiniz. Mahlukata gelmesi muhtemel olan bela ve musibetler onların hurmetine defedilip, kaldırılır”⁵³⁴

Kur’an’da Hz. Zülkarneyn’in “Bana kuvvetle yardım ediniz”⁵³⁵ sözüyle, “İyilikte ve kötülüklerden sakınmada birbirinizle yardımlaşınız”⁵³⁶ âyet-i kerimesini, Erbilî, kul için oldukça mühim olan rûhî gıda ve ilâhî feyizleri istemek üzere evliyânın vasıta kabul edilmesine, ruhâniyetlerine sığınılmasına ve tevesşüle delil saymaktadır⁵³⁷ Yine bu âyet-i kerimenin Allah’tan başkasından yardım istenilmesinin akla uygun olduğuna delil olarak kullanır. Es’ad Efendi’ye göre aslında biz her amelimizi vesileler vasıtalar kullanarak yapmaktayız. Kabeye yönelmek bunun örneklerinden birisidir.⁵³⁸ İnsan her işini vasıtalar kullanarak yapmaktadır. Bu nedenle determinizm hayatımızın her safhasında işlemektedir.

Es’ad Efendi bunların yanında çeşitli kaynaklardan da râbitaya delil getirir. İmam Şarani’nin “Nefehatü’l-kuds,” Cürcani’nin “ Şerh-i Mevakıf”ından, Tacü’d-din Osmanî’nin Tâciye isimli eseri ve şerhinden, Avarif’ten, Gazzâlî’den, İmam Suyûtî’den, Zemahşeri’den, el-Hiramâbâdî, Kitabu’r-Rimah, Ruzbehan-ı Baklî’nin Arus’ul Beyan’ından, İmam Rabbani’den, Razi’den nakille, farklı örneklerle râbitayı delillendirmiştir. ⁵³⁹

Bir mektubunda da, iman kalesi gibi sağlam bir kaleyi elde edebilmek ve o kaleyi kader yayından atılan oklardan müdafa edebilmek için, “O’na yaklaştırmaya

⁵³³ Erbilî, *Mektûbât*, s. 15. Böyle bir görüş için ayrıca bkz. Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu’l-beyân*, İstanbul, trz., c.1, s. 967.

⁵³⁴ Erbilî, *Kenzu’l-İrfan*, s.54.

⁵³⁵ Kchf 18/95.

⁵³⁶ Mâide 5/2.

⁵³⁷ Erbilî, *Mektûbât*, s. 15,20.

⁵³⁸ Aynı cscr, s.19.

⁵³⁹ Geniş bilgi için bkz. Erbilî, *Risale-i Es’adiyye*, ss.23-38. “er-Risale fi’t-tarikati’n-Nakşebendiyye” şarihi Muhammed b. Said el-Hadimi der ki: Zikreden kimsenin kalbine, zikir esnasında bir tefrika, bir vesvese yahut kabız hâli ârız olup gelirse, soğuk veya sıcak suyla gusletsin. Yahut abdest alsın ve halvtcc hacct namazı kılsın. Duadan sonra, tekrar zikir için bir abdest daha alsın. Eğer vesvesc, devam ederse Peygamberimizin sûretini, yani ruhaniyetini tahayyul etsin. Çünkü O’nun ruhaniyeti de cismâniyeti gibi avn ü inayet menbai, hidayet güneşinin doğduğu yerdir. Yahut da bunun yerine Hz. Rasulullah’ın naibi olduğuna kesin inanmak şartıyla şeyhinin ruhaniyetini tahayyul etsin. bkz. Aynı cscr, s.33.

vesîle arayın”⁵⁴⁰ âyet-i kerimesinde belirtildiği gibi bir ‘vesîle’ye tutunmak gerektiğini; vesîlenin ise “Ey iman edenler! Sabredin, sebat gösterin, hazırlıklı ve uyanık bulunun (râbitû) ve Allah’tan korkun ki, felaha erebilesiniz”⁵⁴¹ âyet-i kerîmesi gereğince tam bir muhabbetle râbitaya devama bağlı olduğunu, âyet-i kerimeyi, böylece tefsir etmesi sebebiyle de zahirî alimler tarafından ayıplanmamasını, ifade etmektedir⁵⁴².

Bunun yanında Es’ad Efendi, “Ey iman edenler, Allah’tan korkun ve sadıklarla beraber olun”⁵⁴³ âyet-i kerimesinin “sadıklarla beraber olun” kısmını tasavvuftaki ‘râbitaya delil getirerek şu açıklamayı yapar: *“Tarikat-ı Aliyye-i Nakşbendiyye’nin dâire-i necât-bâhiresine dühûl eden ve ber-minvâl-i mezkûr evrâd ü ezkârına şurû’ eyleyen bir tâlib-i sâdik için gâyet mühim bir keyfiyyet daha vardır. O dahî ‘sadıklarla beraber olun’ âyet-i celîlesine ittibâen şeyhini hatırdâ bulundurmaktan ibarettir”*. Bunu müteakiben râbitanın hikmetini ve müridin mânen terakkisi bakımından ehemmiyetini dile getirmekte ve yine zikrettiği bu âyet-i kerîmeye dayanarak şunu söylemektedir: *“Zikrolunan âyet-i celîledeki fermân-ı ilâhiye imtisâlen Cenâb-ı Hakk’ın sâdik bir kulunu peder-i ma’nevî ittihaz ve ma’iyyet-i rûhâniyyelerini iğtinâm edenler sa’y ü gayretleri ve tarikat-ı aliyyeye ittâatları nisbetinde nefis ve şeytanın taarruzundan tahlis-i cân eyledikleri ve te’mîn-i istikballeri için şerî’at-ı mutahhara ve tarikat-ı münevverenin dâru’l-emânında bulundukları, her zaman meşhûd-ı bâsıra-i imtinânımız olmaktadır”*⁵⁴⁴

Mürşidle beraberliğin bir kısmı cismânî olduğu gibi, bir kısmı da ruhânîdir. Bu ruhânî beraberlik, râbita sayesinde oluşmaktadır. Râbitanın azlık çokluğu, yani zayıflık ve kuvvetliliği muhabbetin azlığına ve çokluğuna tabi olduğundan, muhabbet arttıkça râbitanın kuvveti artar. Râbitanın ihtiyaç olduğunu anlayan kişiler için, mürşidin muhabbeti gibi lezzetli bir ilaç bulunamaz. Bu ilacın faydasına mani üç husus vardır. Birincisi şeriata muhalif hareket etmek, ikincisi, israf kabilinden

⁵⁴⁰ Mâide 5/35.

⁵⁴¹ Al-i İmrân 3/200.

⁵⁴² Erbilî, *Mektûbât*, s. 75.

⁵⁴³ Tevbe 9/119.

⁵⁴⁴ Erbilî, age, s. 20. Es’ad Efendi, “Sadıklarla beraber olun” âyet-i kerîmesinin râbita bağlamında yorumuna değişik mektuplarında da yer vermektedir. Bkz. 12 Mektup, s. 36.; 21. Mektup, s. 48.; 40. Mektup, s. 70.; 56. Mektup, s. 192; 86. Mektup, s. 115; 102. Mektup, s. 131.

olan süs ve ziynete muhabbet, üçüncüsü de gaflet ve kasvet ehli ile sohbet etmektir.⁵⁴⁵

Bilindiği gibi kalb, dış dünyada meydana gelen olayların tesiri altında kalır. Mesela; kötü havadan vücut sağlığı zarar göreceği gibi, kalp de, gaflet ve kasvet ehli ile birarada bulunmak ve onlarla görüşüp konuşmaktan müteessir olur. Zamanımızda, ise bundan tamamıyla kurtulmak mümkün olmayacağından vaktin çoğunda bilhassa râbitaya devam etmeye dikkat göstermek lazımdır.⁵⁴⁶

Aslında râbita sevgi ve muhabbetin neticesidir.⁵⁴⁷ İn 'ikas⁵⁴⁸ ve insibağ⁵⁴⁹ tarikatta önemli olduğundan, on letâifin zikrullah ile uyanması, cesedin nurlanması, fenâfillaha ulaşmış bir mürşidin feyz ve bereketi sayesinde olabilir.⁵⁵⁰ Bu hallerin tesiri sayesinde, evliyâullahın silsilesine ulaşılır. Ve her yerde şerefli ruhâniyetlerle ünsiyet kurulur.⁵⁵¹

Es'ad Efendi, Hâce Muhamemed Masum'dan, örnek vererek, onun da müridlere başta yalnız râbitayı emrettiğini hatırlatmaktadır.⁵⁵² Yani zikirden önce râbitayı tavsiye etmektedir. Önce şeyhte, sonra Resûlde, daha sonra ise Allah'ta fenâ olunur.⁵⁵³ Es'ad Efendi geleceğin temini hususunu açıklarken yine râbitayı tavsiye etmektedir. Zira sevgi olunca mü'minin kalbinde zikrullah meydana gelir.⁵⁵⁴ Bu sebeple tarikata yeni girenlerin tüm feyzleri zikirden bekleyip râbitaya gerekli şekilde ihtimam göstermemeleri beklenen gayeye vâsıl olamayacakları anlamına da gelmektedir.⁵⁵⁵ Es'ad Efendi'ye göre tarikatta ve mânevî terakkide feyz almak isteyen bir müridin mürşidinin râbitasına olan itimadı, ilim öğrenmek isteyen bir öğrencinin, hocasının şifahi ifadelerine olan bağlılığından üstün olmalıdır. Râbitaya

⁵⁴⁵ Erbilî, *Mektûbât*, s.70.

⁵⁴⁶ Aynı cscr, s.115.

⁵⁴⁷ Aynı ycr.

⁵⁴⁸ Hallerin birbirine tesiri anlamına gelmektedir.

⁵⁴⁹ Hallerin birbirine tesiri neticesinde kişi olmak istediği varlığın şekline bürünür. Buna insibağ yani hedeflenen varlığın boyasıyla boyanma denilmektedir.

⁵⁵⁰ Erbilî, agc., s.48.

⁵⁵¹ Aynı cscr, s.75.

⁵⁵² Es'ad Efendi "yeni başlayan müridler rabıtada ruhsatlı olanlar ise murakabede ihmal ve dikkatsizlik göstermemelidirler" sözüyle hangi aşamada insana neyin lazım olduğunu belirtmiştir. Aynı eser, s.108.

⁵⁵³ Aynı cscr, s.48.

⁵⁵⁴ Aynı eser, s.87.

⁵⁵⁵ Aynı ycr.

sıkı sıkı sarıldıktan sonra ise sâlikin kalbinde zikir ve ürperme kendiliğinden meydana gelir.⁵⁵⁶

Peygamberden feyz almak, Allah'tan feyz almak demektir. "Allahın ve Resûlünün ahlâkı ile ahlâklanınız" hadisi bu konuyu aydınlatır. Bu nedenle mürşidin tavır ve ahlâkı Hz. Peygamber (s.)'in ahlâkına uymadıkça râbitadan beklenen feyz meydana gelmez.⁵⁵⁷

Ölüm ile râbita kurmak ölümden dolayı ortaya çıkacak felaketleri hafifleteceği gibi, kişinin kendi ölümünü de kolaylaştırır, insanı huzursuz eden dünya sevgisini azaltır. Bütün huzursuzlukların başı dünya sevgisidir.⁵⁵⁸

Mürşide râbita da, belli bir zaman sonra bitmekte, ve bu ihtiyaç ortadan kalkmaktadır. Tarikatta Murâkabe makamına kadar râbita şarttır. Murâkabeden sonra ihtiyaç duyulursa yapılmaktadır.⁵⁵⁹ Aslında bir zamana kadar râbita teselli kaynağı, feyz ve bereket vesilesi olabilir. Lakin karşılıklı yüzyüze gelip konuşmada olan tesir ve fayda, sadece ruhânî olmayıp, cismânî de olabilir.⁵⁶⁰ Râbitada, mürşidin cismâniyetinden değil ruhâniyetinden⁵⁶¹ istifade edilir. Buna göre tarikat müntesibi bir mürid, mânevî babası yerinde sayılan şeyhinin ruhâniyetinden beklediği vazifeyi, cismâniyetinden beklememelidir. Mesela, çok basit bir hadiseyi, müridinin ne zaman intisab ettiğini hatırlamamasını, cismâniyete vermelidir. Ve mânevî babanın ruhâniyetindeki hassasiyetle de teselli aramalıdır.⁵⁶²

Tüm bunlardan anlıyoruz ki, rabita Es'ad Efendi de, sevginin muhabbetin bir başka ismidir. Yani, ona göre rabita sevgi ve muhabbetin neticesidir. "Kişi, neyi düşünüyorsa ,onunladır veya odur" düşüncesi, rabitanın her an yaşanılan bir durum

⁵⁵⁶ Erbilî, Mektûbât, s.99.

⁵⁵⁷ Aynı eser, s.38.

⁵⁵⁸ Aynı eser, s.141.

⁵⁵⁹ Aynı eser, s.35.

⁵⁶⁰ Aynı eser, s.137.

⁵⁶¹ Ruhaniyet cımr almındodir. Nuranidir, melکیدir, felکیدir, yemcz, içmez uyamaz, gafilce düşmez, sevdiklerini unutmaz, yakın da olsa, uzak da olsa, nerede olursa olsun, Allah'ın izniyle kendilerinden istenen yardıma karşılık verirler. Cismâniyet ise, halk almındodir. Toprak ve çamurdandır, zulmânî ve hayvanidir. Yer içer, gafilce düşer, bazen en sevdiği çocuğunu bile unuttur. Hz. Peygamber (s.)'in "benim gözlerim uyur, fakat kalbim uyumaz" dediği hadise budur. Aynı eser, s.165.

⁵⁶² Aynı yer.

olduğunu bizlere anlatmaktadır. O herbakımdan rabıtayı bir vakıa olarak ele almıştır. Ve kişinin iç eğitiminde kullanılmasının gerekliliğini vurgulamıştır.

9. RÜYA

İnsan psikolojisini tahlilde önemli bir yere sahip olan rüya, kelime olarak görmek,⁵⁶³ istilahi olarak ise, uykuda görülen şey demektir.⁵⁶⁴

İbn Haldun (v.808/1406) rüyayı, “Uykuda iken insâni ruhun, manalar âlemine dalması sonucu, gaibden kendisine akseden varlıkların şekil ve sûretini bir anda görmesi” olarak tanımlar.⁵⁶⁵ İskilipli Şeyh Muhyiddin Yavsi (v.920/1514) ise rüyayı şöyle tanımlar: “Kişinin uyanıklık halinde yaşadığı, gördüğü düşündüğü eşya ve konulardan havatırdan hasıl olan şeylerin ve meşgul olunanların sûretlenmesidir. Bu nedenle, rüyada görülenler akıl dışı garib şeyler değil, duyulan ve tasavvur olunabilen şeylerdir”.⁵⁶⁶

Herat'ta yaşayan Zeyniyye tarikatının kurucusu Zeynüddin-i Hafi (v. 838/1435) el-Vesâyâ isimli meşhur eserinde rüyaya ayrı bir bölüm ayırmış ve terbiye sisteminde rüyanın ayrı bir yerinin olduğunu vurgulayarak, sülûkte rüyanın önemini şöyle açıklamıştır: “Sâlikin râbitası kuvvetli olup, şeyhinin bütün emir ve işaretlerine teslim olursa, şeyhi rüyasına girip ona emirler verir, sakınması gereken şeylerden sakındırır ve rüyalarını halleder. Mürid gördüklerini şeyhinden gizlemez. Gizleyen, hıyanet etmiş olur ki, Allah da hainleri sevmez.”⁵⁶⁷

Rüyaların, insan ruhunun psikanalitik tahlili için önemli olduğu kuşkusuzdur.⁵⁶⁸ Rüyada görülenler gerçek hayattakilerden tamamen farklı anlaşılması gerekmektedir. Çünkü orada semboller devreye girmektedir.⁵⁶⁹

⁵⁶³ Firüzabadî, *el-Kâmusu'l-Muhit*, c.4. s.331.

⁵⁶⁴ İbrahim Mustafa, *el-Mu'cemu'l-vasit*, c.1, s.320.

⁵⁶⁵ İbn-i Haldun, *Mukaddime*, (Dâr u İhyai-t tûrasi'l- ârabi), Beyrut trz, s.102.

⁵⁶⁶ Aşkar, Mustafa, *İskilipli Şeyh Muhyiddin Yavsi Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, (Vcra yay.), Ankara 1996, s.87.

⁵⁶⁷ Kölc, Bekir, *Zeynüddin-i Hafi Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı ve el-Vasaya'l- Kudsiyye Adlı Eserinin Tahliki*, Ankara Sosyal Bilimler Enstitüsü 2001, Basılmamış yüksek lisans tezi, s.99.

⁵⁶⁸ Bkz. Carl Gustav Jung, *Psychology and Religion*, ss. 1-39; tercümesi için Bkz. *Psikoloji ve din*, çev. Cengiz Şişman, (İnsan yay.), İstanbul 1993, ss.17-56.

Bu konuda önemli çalışmaları olan Sigmund Freud'un öğrencisi ve aynı zamanda Freud'den sonra çağdaş psikolojinin batıdaki temsilcisi Carl Gustav Jung, rüya üzerinde titizlikle durmakta ve temel felsefesini, rüya üzerine kurmaktadır. O, rüyayı ilahi bir ses olarak niteler.⁵⁷⁰

Es'ad Efendi de, hemen her mutasavvıf gibi, rüyaya gereken ehemmiyeti verir. *Kenzü'l-irfan* isimli eserinde Hz. Peygamber (s.)'den risaletin ve nübüvvetin Peygamberimiz (s.)'le bittiğine fakat peygamberliğin kırkaltıda biri olan rüya ve rüyadaki müjdelerin kıyamete kadar süreceğine dair hadîs-i şerifleri alır.⁵⁷¹ Kendisinin ise en büyük arzularından biri Allah'ı ve Resûlünü görmek, onlara rüyada da olsa vâsıl olmaktır. Bunu şu şekilde ifade eder: "Seni rüyada görmeyi o kadar isterim ki talihim olur da, seni görürüm diye uyku arzu ediyorum."⁵⁷²

Es'ad Efendi, bir tarikat şeyhi olduğu için müridlerinin tekamülünün bir göstergesi olarak, ahlâkî değişimle birlikte rüyaya da itibar eder, rüyalara gerek mektup vasıtasıyla gerek birebir görüşerek yorumlarda bulunur. Es'ad Efendi, "tebrike şayan" diye iltifatta bulunduğu bir rüyayı şöyle açıklar: "Cenab-ı Hakkın lütuf ve ihsanını müjdeleyen rüyanızı okudum. Mübarek Beytullah'a yani Kabe'ye girmek ve râbıta anında rüyanızın kabulünü düşünürken bir güneşin görünmesi ve arkasından Ravza-i Mutahhara'ya yönelmeniz ve sol tarafta yani kalp cihetinde feyz-i tarikat demek olan denizin zuhur etmesi gerçekten tebrike şayandır."⁵⁷³ Bir başka rüya yorumu: "Birinci ikinci ve üçüncü semada, secdede, rukuda ve ayakta bulunan meleklerle kurulan münasebet ve ruhâni görüşme ve bilhassa arşa kadar vuku bulan yükselişle vuku bulan cezbe cidden tebrike şayandır." Bir diğer rüya tabiri de şu şekildedir: "Âlem-i manada yani rüyada büyük mürşidimiz Hazret-i Tâhâ (k.) Efendimizi ziyaretle feyz alıp şeref bulduğunuz yazıyordu. Bu lütfundan dolayı

⁵⁶⁹ Konuyla ilgili ve değişik rüya tecrübeleri ve yorumları ile ilgili bkz. Vcdî, *Kelâmî*, ss.147-150. Peygamber (s.) efendimizi ve zevcelerini rüyasında gören Mahmut Muhtar Paşa'nın rüyasını Es'ad Efendi şöyle yorumlamaktadır: Rüyanızda Haz Muhammed (s.)'i görmemiz, yapmakta olduğunuz işleri tasvib ediyor manasına gelir. Yakın aile çevresinde Efendimiz (s.)'i görmek, kendinizi rüyada gören kişiyi çok sevdiğini gösterir. Aynı cscr, s.150.

⁵⁷⁰ Aynı ycr. Jung, kanaatimizce rüyayı tek yönlü olarak değerlendirmekte ve ilahi yönünü her zaman ön plana çıkarmaktadır. Hocası Freud ise yine anlayışını aksi yönde fakat yine tek yönlü olarak oluşturmuştur. Rüyanın ilahi yönünün yanında bir o kadar da önemli olan şeytani yönünün de üzerinde durulması gerekmektedir.

⁵⁷¹ Bkz. Erbili, *Kenzü'l-İrfan*, ss.231-232.

⁵⁷² Erbili, *Divân*, s.99.

Allah'a hamdolsun. Şeyh Tâhâ Hazretlerinin şekil ve şemâîli aynen müşahedenize muvafıktır. Ancak erdiğine inanan bir zatın arkasından giderken mânevî eli ile sizi bundan men ederek isminizle hitab ederek tam bir şefkatle aşinalık göstermesi hüsnü kabul ve inayetini gösterir. Ayağında bulunan pabuçları için, burada dursun demeleri tekrar oraya döneceğini gösterdiğinden, bu konuda da sizi ikinci tebrike lüzum görüyorum.”⁵⁷⁴

Tasavvufta rüyada görülen bazı işaretler⁵⁷⁵ üzerine mânevîyat dersleri değiştirilir. Buna Es'ad Efendi'nin Mektubatında da bir örnek görüyoruz. Bir müridinin gördüğü rüyayı mektub yoluyla anlatması üzerine cevaben: *“Müşahade buyurulan rü'yay-ı sâliha pek ra'â bir manâdır. Süd, imandır. Hamdolsun kemali iman için bir beşârete muvaffak olmuşsunuz. Şu kadar var ki, fi mâ ba'd, evkât-ı mübâreke ve mahsûsada yirmidört saat zarfında birkaç def'a kalbi bir çanak hey'etinde tasavvur edip Cenâb-ı Hakk'ın emvâr ve füyûzâtı için ma'ruz ve müteveccih buyururuz, zikretmeyiniz. Bu murakabe-i ahadiyyeti zikre hedel ediniz. Sükân ve bila zikr mütefekkir olunuz. Sükun ve bilâ zikr mütefekkir olunuz ve istediğiniz kadar devam ve ta'kih ediniz. Kalb cânib-i fevka müteveccih oluns. Çünkü nüzûl-i rahmet fevkte olan Arş cihetinden olur. Yoksa Cenâbı Hakk cihât'dan mûnezzehdir. Âlem-i ma'nâda neşv u nenâda olan kehribâ bu murakabeye işaretler. Evkât-ı sâirede dahi zikredebilirsiniz, fakar bu murakabe zikrin fevkindedir.”*⁵⁷⁶

Bundan sonraki rüya yorumlarını daha kolay anlaşılabilmesi için sadeleştirilmiş olarak veriyoruz: “Pervane gibi mânevî ışığınızın etrafında bulunan ve bir saniye ayrılmasını arzu etmeyen iştiaklı ruhâniyetimizin rüya âleminde Hacı Hüseyin Efendi tarafından görülüp size haber verildiğini ve sonra da teveccüh saçan gözlerinizin önünde bunun varlığını isbata muvaffak olmuşsunuz. Allah ruhâniyete ihsan buyurduğu ziyareti, cismâniyete de ihsan buyursun.”⁵⁷⁷ Bir başka rüya yorumu: “Rüyanızda gördüğünüzü söylediğiniz al ve kırmızı renkler ruh lâtifesinde zikr ve zikrin neticesinde meydana gelen vücûd ısısının artışından ileri gelmektedir.

⁵⁷³ Erbilî, *Mektûbât*, s.429.

⁵⁷⁴ Aynı eser, ss.50-51.

⁵⁷⁵ İnsan rüyada değişik meccralarda scyretmektedir. Ve bazı zuhuratlar olmaktadır. Rüyada görülen zuhurata, scyri afakî, yakaza halinde görülenc isc scyr-i enfûsi denilmektedir. Ekz.:Ramazanoğlu, *Musâhaha*, c.6, s.164.

⁵⁷⁶ Erbilî, *agc.*, s.73.

Şüphesiz şimdi zikriniz sır lâtifesine intikal etmiş ve ruh lâtifesinin zamanı geçmiştir.”⁵⁷⁸ Bir başka rüya: “Rüyanızda bir levha üzerine yazılmış, devam etmeniz emredilmiş olan Kelime-i Tevhid’i görmeniz şükür ve teşekkürlerimi arz etmeyi icab ettirdi. Bu durum fakir kardeşinize râbıtaya devam ettiğinizi, ihlâs ve muhabbetinizin kemalini isbat ediyor.”⁵⁷⁹

Bir başka rüya yorumu: “Kardeşimizin rüyasından dolayı çok sevindim. Başındaki taca, ruhâniyetlerinde meydana gelen imrenme duygusu daha üstün tasavvur olunamayacak kadar güzeldir. Bereket versin ki kapmamış veya kapamamış yalnız şokor sucuğu ile iktifa etmiştir. İlahi afiyet olsun. Maddi ve mânevî kuvvet olsun. Başında görmüş olduğu sarıklı fesi tebrik ederim. İnşallah şerefli bir taca da kavuşur. Bilindiği gibi sarıklı fes alimlere, tac-ı şerifte tarikat şeyhlerine has bir kıyafettir. İmin amelden önce olduğunu ve dini ilimlere öğrenmede başarılı olduğunu ve özellikle başımızda bulunan tarikat tacına imrendiğini gösteren bu rüya tebrike şayandır.”⁵⁸⁰ Tarafınızdan görülen rüya, bu fakir tarafından bilinmişti. Sakalımızın öpülmesi ve sizin sağ tarafımda oturtulmanız mânevî yakınlığa ve maddi karşılanmaya işarettir.” Diğer bir rüyada; “üzerinize hücum eden şeytanın Kur’ân-ı Kerim’den okunan âyetlerle defedildiği bildiriliyor. Bunun da yakaza halinde iken karşılaştığınız kötü bir arkadaştan dolayı görüldüğü ihtimal dahilindedir.”⁵⁸¹

Yine Es’ad Efendi, kendisinin görmüş olduğu bir rüyayı muhatabına şöyle anlatır: “İki gccc önce sizi rüyada gördüm. Rüyada vaki olan mânevî kavuşmada hissettiğim sevinci, nâil olduğum mahzuziyyeti/hazı, on onbeş sene müddetle sevgilisinden ayrılmış, mahbubundan uzak düşmüş, yanık bir aşkın, vuslat zamanındaki hal ve durumuna, hislerine benzetsem mübalağa etmemiş olurum. Zira, damarlar ve sinirlerimizde Allah nezdinden emanet bulunan sevgi, yakınlık dostluk ve münasebet, zamanın geçmesi, gündüz ve gecenin birbirini takib eylemesiyle bulutlar içinde bir güneş gibi gizlendiği halde gece yarısında böyle bir güneşin

⁵⁷⁷ Erbilî, *Mektûbât*, s. 62.

⁵⁷⁸ Aynı eser, s. 102.

⁵⁷⁹ Aynı eser, s. 154.

⁵⁸⁰ Aynı eser, s. 160.

⁵⁸¹ Aynı eser, s. 103.

doğması ve batını kuvvetlerimizi aydınlatmasıyla husule gelen sevincimizin tasviri için bu gibi benzetmelere hakikat nazarıyla bakmak gerekir.”⁵⁸²

“İsterim bir rû’yâda görmek o meh-rûyi velî”⁵⁸³ dizesinden de anlıyoruz ki Es’ad Efendi rüyasında Peygamberimiz (s.)’in yüzünü görmeyi çok istemektedir.

Bir diğer rüya: “Peygamberler serdari Efendimiz (s.)’in huzurunda ayakta bulunma ve onunla karşı karşıya kalma şerefine nâil bulunduktan sonra bizim şekil ve sûretimize bürülü bir zatın mânevî ve ruhânî dünyasından değerli kalplerinize kaymak renginde hikmek ve marifet ilmi ile Cenab-ı Hakk’a muhabbetin akıtıldığından bahsedilmiş idi. Bundan dolayı Allah’a teşekkürde bulundum. Aslında olanca güven ve itimatla evliyâullahın silsilesine gösterilen bağlılık onların hâlisane ve tertemiz varidatına göstermekte bulunduğunuz teslimiyet duygusuna karşı bu gibi övülmeye değer faziletlerle yükselerek benzerleriniz arasında değerli bir mevkiye erişeceğiniz tarafımdan da bilinmekteydi. Tebrik ederim.”⁵⁸⁴

Bir diğer rüya: “Hafız Efendi oğlumuzun gördüğü rüyalar, gerçekten tebrike şayandır. Yüce zatınızın giydiği fanila ile duacınız kıyafetine bürülü olarak gördüğü diğer zat tarafından verilen tac-ı şerifin yorumu apaçıktır. Güneşin anahtarına gelince, fakirinizin kanaatine göre Allah’ı zikretmek olsa gerektir.”⁵⁸⁵

İnsanın gözlerinin kişiyi ele verdiği doğrudur. Bir başka doğru olan husus ise rüyanın kişiyi ele verdiği. Es’ad Efendi rüyanın dilinin ehemmiyetinin farkındadır. Bu dili kendince anlamakta ve çözümlemeye çalışmaktadır. O’nun rüyalara yaptığı psikolojik tahliller üzerinde hassasiyetle durulması gereken hususlardandır.

10. ÖLÜM

Ölüm’ün Arapça karşılığı mevttir. Mevt, ölü kimseye denildiği gibi ölmemiş olup da ölümlü olana da denir. Bir diğer ifadeyle “potansiyel ölü” anlamına

⁵⁸² Erbilî, *Mektûbât*, s.48.

⁵⁸³ Erbilî, *Divân*, s.154.

⁵⁸⁴ Erbilî, *agc.*, s.108.

⁵⁸⁵ Aynı eser, s.145.

gelmektedir.⁵⁸⁶ “Sen de ölümlüsün, onlar da ölümlüdür”⁵⁸⁷ ayeti bu anlamı görebilmemiz için çok açıktır. Mutasavvıflar ise mevte yeni anlamlar yüklemişlerdir. Buna göre mevt, genel olarak, nefsin arzusunun sökülüp atılmasıdır.⁵⁸⁸

Herkes için olduğu gibi mutasavvıf için de ölüm hayatın en önemli gerçeğidir. Ölüm, sûfi için en çok arzu edilen an, Allah ile karşılaşmak için atılan gerçek bir adımdır. Âhiret inancıyla da birebir örtüşen yakıdır.

Ölüm psikolojisi, ise üzerinde hassasiyetle durulması gereken bir hadisedir.⁵⁸⁹ Ölüm psikolojik yaklaşım getirenler, “mevt”in, “gülen ölü” anlamına geldiği üzerinde durmaktadırlar.⁵⁹⁰

Âyetlerde, ölüm sık sık işlenerek müslümanda âhiret bilinci oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu konuda en can alıcı âyet ise bize göre şudur: “Her can/nefs ölümü tadacaktır.”⁵⁹¹ Şu ayette insanın akibetini göstermesi açısından önemlidir: “And olsun ki ölmeniz de öldürülmeniz de Allah katında toplanacaksınız.”⁵⁹²

“Sana ölüm gelinceye kadar Rabb’ine ibadet et”⁵⁹³ âyetini yorumlarken Es’ad-ı Erbilî, ölüm gelene kadar yaşanması gereken hayatın nasıllığı üzerinde durur.⁵⁹⁴ “Her nefis ölümü tadacaktır”⁵⁹⁵ âyet-i kerimesi gereğince, sâlikin ölümün pençesine düşeceğinden, kefenin dışında ne malın, ne evladın, insana fayda

⁵⁸⁶ İbn Manzur, *Lisânu'l Arab*, (Dâru'l-Maarif), c.6, s.4295; Asım Efendi, *Kâmus Tercümesi*, c.1, s.616.

⁵⁸⁷ Zümer 39/30.

⁵⁸⁸ Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri*, s.506.

⁵⁸⁹ Psikolojik olarak ölümüne yaklaşma hali, tıpkı bir dine inanma ve inanmamada belirtilen nedenler gibi, ölümü kabul veya red etme fikrinin en belirli bir şekilde ortaya çıkmasına imkan sağlar. Bu, öyle bir olaydır ki, insanlar hayatlarının olgunluk devrini aşar aşmaz korku ile uçuruma yaklaştıklarını hissederler, ve o gün geldiği zaman, uzun bir yürüyüşten yorgun olarak yuvarlanıp yıkılarak hayatlarını bitireceklerdir. Çeşitli araştırmalar göstermiştir ki bu anı hissettikten itibaren insanlar daha çok dindar olmaktadır. O anda düşündükleri kendileri değil, fakat varlıklarının manası ve ölümüdür. Dinsiz ise bu konuda cevapsız kalmaktadır. Alıntı, Hayrani, *Erzurumlu İbrahim Hakkı*, MEB. yay., İst. 1992, s.100.

⁵⁹⁰ Reber, Arthur, *Dictionary of psychology*, England 1995, s.184.

⁵⁹¹ Enbiya 21/35.

⁵⁹² Al-i İmrân 3/158.

⁵⁹³ Hicr 15/99.

⁵⁹⁴ Erbilî, *Mektûbât*, s. 169.

⁵⁹⁵ Al-i İmrân 3/185.

vermeyeceğini hatırlatır ve bunun üzerinde düşünmesini ister ve bu âyet-i kerîmenin tasavvuftaki '*râbîta-ı mevt*'in mesnedini teşkil ettiğine işârette bulunur⁵⁹⁶

Es'ad Efendi, "O gün ne mal fayda verir ne de evlat. Ancak Allah'a kalb-i selîm ile gelenler (o günde fayda bulur)"⁵⁹⁷ âyet-i kerîmesinden hareketle yine tarîkat evrâdî çekecek mürfidin hasta kalbinin şifa bulması için tefekkür-i mevtin önemine işâret eder⁵⁹⁸

Es'ad Efendi, "ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi bir ateşten koruyun ki, yakıtı o insan ve o taşlardır"⁵⁹⁹ âyet-i kerîmesinin üzerinde çok düşünülmesi gerektiğini ve bundan dersler alıp öylece hareket etme lüzûmunu tavsiye eder. "Her şey fânî ve yok olucu, ancak Cenab-ı Hakk'ın yüce zatı bâkî ve devamlıdır"⁶⁰⁰ âyetinin de, ölümü düşünmeyi çoğaltıp kalbi mâsivanın bulanıklığından temizlemenin gerekliliğini hatırlatmak açısından ehemmiyetli olduğunu söyler.⁶⁰¹

Konumuzla alakalı diğer birkaç ayet şu şekildedir: "Kıyameti gördüğü gün her emzikli kadın emzirdiğinden vazgeçer, her gebe kadın çocuğunu düşürür. İnsanları da sarhoş bir halde görürsün. Oysa onlar sarhoş değillerdir. Fakat Allah'ın azabı çok şiddetlidir."⁶⁰²

"Allah, öleceklerin ölüm zamanı gelince, ölmeyeceklerin de uykuları csnasında ruhlarını alır. Ölmelecrinc hükmettiği kimselerinkini tutar, diğerlerini bir süreye kadar salıverir, doğrusu bunda düşünen kimseler için dersler vardır."⁶⁰³

Bir gam ve kederden kurtulup, rahatlamayı arzu edenler ölümü tercih etmelidirler. Yani, ölmeden evvel ölünüz makamına girmelidirler. Cenab-ı Hakk'ın lütfuyla bir kişi, ölüm makamına kavuşursa, her türlü gam ve sıkıntıdan kurtulup

⁵⁹⁶ Erbilî, *Mektûbât*, s. 19.

⁵⁹⁷ Şu'arâ' 26/88-89. Bu âyet-i kerîmenin zikredildiği yerler için bkz. 30 Mektup, s. 122; 36. Mektup, s. 190; 115. Mektup, s. 143. Burada âyet-i kerîmeye daha farklı bir yaklaşım bulunmaktadır. Şöyleki: Âkıbeti kara toprak olan ve yokluk perdesinde helak olmak üzere aretilmiş bulunan insanın en çok ehemmiyet vermesi gereken husus varsa o da yalnızca kalb evinin selâmeti için gerekli olan sebeplere sarılmaktır.

⁵⁹⁸ Erbilî, *age.*, s. 20.

⁵⁹⁹ Taluîn 66/6.

⁶⁰⁰ Kasas 28/88.

⁶⁰¹ Erbilî, *age.*, 101.

⁶⁰² Hac 22/2.

⁶⁰³ Zümer 39/42.

“Dikkat edin, Allah’ın velî kulları için korku yoktur. Onlar mahzun da olmazlar”⁶⁰⁴
sırtına mazhar olur.

Bu nedenle, kendisi bir mülemma tarzındaki gazelinde şöyle seslenmektedir:

“Vaktâ ki gelür hâtıra ol gözleri âhû

er-Râhatü testevhîşü ve’l mevtü yemîlû”⁶⁰⁵

“Aşk ehli ölmez, yerde sürünmez, yanmayan bilmez ateşi aşka” sözü de mü’minlerin ölmeyeceğini, yalnız bir mekandan diğer bir mekana naklolunduklarını ifade eden mutasavvıfları ve Es’ad Efendi’yi destekler mahiyettedir.⁶⁰⁶

“Ölümü çokça hatırlayınız” hadîsine uyarak yapılan ölüm râbitasının, ölüm anında ve öldükten sonra da kabir, haşır ve neşir de faydası çoktur.⁶⁰⁷ Ölmeden evvel ölmenin sırtına ermek gerekmektedir. Bu nedenle, Es’ad Efendi’nin, insanın kendinde varlık hissetmesinin doğru olmayacağı, dünyada bulundukça kendini garip bir yolcu kabul etmesi, kendini ölümlerden, kabir ehlinden düşünmesi gerektiği yönündeki sözleri, üzerinde hassasiyetle durulması gereken hususlardır. Gafil bir kalp ile öldüğü zaman insan, bunun sıkıntısını ahirette çeker. Ölüm râbitası da, tûl-i emel, mal ve mevki hırsı, hased, kibir, vb bâtinî hastalıkların tedavisi için gereklidir.⁶⁰⁸

“İnsanlar uykudadırlar, öldükten sonra uyanırlar.”⁶⁰⁹ hadisi hakkında Es’ad Efendi, Mesnevi’ye yazdığı bir tahmisin tercümesi şu şekildedir:

“Haberde geldi: en-Nâsu niyâm: İnsanlar uykudadır,

Ölünce uyanırlar ey oğul! İlk ölümü şeker gibi içmeciince,

Uyanık olan, daha derin uykudadır.

⁶⁰⁴ Yunus 10/62.

⁶⁰⁵ Gözleri âhu gibi olan sevgiliyi hatırlayınca rahat kaçır ve insan ölüme meyleder. Erbilî, *Divân*, s. 157

⁶⁰⁶ Ramazanoğlu, *Musâhabe*, c.6, s.190.

⁶⁰⁷ Erbilî, *Mektûhât*, s.47.

⁶⁰⁸ Aynı cscr, s.61.

⁶⁰⁹ Aclunî, *Keşfü’l-hafâ*, c.2.s.312.

Onun uyanıklığı uykudan daha beterdir.”⁶¹⁰

Buradan da anlıyoruz ki, ölüm onun için, bu dünyadan ve onun belalarından kurtulup, sevgiliye kavuşma, bir diğer ifadeyle aslî vatana dönüştür.

Ölüm râbitası yaparken, bazı tecrübeliler yaşayan bir zata cevaben Es’ad Efendi tavsiyelerde bulunur: “*Tarikat-ı Aliye-i Behâiyye’nin cümle-i füyûzâtından biri olarak, hâtıra-i mevt ile bir takım havf ve haşyet içinde vücudumuzun her tarafı lerzân ve kurve-i zihniyenizin perişan bulunduğu ahvâlin külliyyen zaval bulmakta olduğumu beyan buyurmuş idiniz. Elhamdülillahi Teâlâ alâ zâlik. Bu hal, imân-ı kâmilin şems-i tâbân gibi ufk-ı cenâna portev-feşân olduğumu işâret ve belki de beşârettir. Mü’min-i kâmil için mevt yoktur. Yalnız bir nakl-i mekandan ibarettir. Muhabbet-i Mevlâ ve tarikat-ı aliye-i Mustafeviyye ile musaffa olan ihvan-ı bâ safâ için kabir cennet olacağı ve havf u haşyetlerine mahal olmayacağı bedihîdir.*”⁶¹¹ Yani, ölüm nakl-i mekandır. Bu anlamda, insanlar gaflet uykusundadır. Ölümden sonra uyanır. Gerçektende, dünyanın uyku ve hayal olduğunu insana öğreten yine ölümdür.⁶¹²

Bir mektubunda Es’ad Efendi “O (kıyameti) gördüğünüz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu umutur, her gebe kadın çocuğunu düşürür. İnsanları da sarhoş bir halde görürsün, oysa onlar sarhoş değillerdir, fakat Allah’ın azabı çok şiddetlidir”⁶¹³ âyet-i kerimesinde âhiretin hallerinin/ahvâl-i âhiret bildirildiğini ifade etmekte, dolayısıyla Allah Teâlâ’nın kıyametin şiddetini mü’minlere kolaylaştırmasını istemektedir.⁶¹⁴ Korkuyla ümid arasında dengeli bir hayat yaşayan Es’ad Efendi, kıyametin korkusu ve âhiretin dehşeti için teselli vesilesi kabul edilen vasıtalarından biri olarak da gözyaşını görür. O’na göre, göz yaşlarını meydana getiren şey, korku ve haşyettir. “Çok ağlayınız, az gülünüz”⁶¹⁵ âyeti ise “ağlamayan çocuğa meme vermezler” kaidesince, “*insanı büyük velilerin sütüne müstehak eylemiştir*”.⁶¹⁶

⁶¹⁰ Erbilî, *Divân*, s.110.

⁶¹¹ Erbilî, *Mektûbât*, s.51.

⁶¹² Aynı eser, s.49.

⁶¹³ Hacc 22/2.

⁶¹⁴ Erbilî, *age.*, s.59.

⁶¹⁵ Tevbe 9/82

⁶¹⁶ Erbilî, *age.*, s.91.

Es'ad Efendi, kıyamet günü insanlar hesaba çekildiği zaman, suç ve günahlarını itiraf eden, cezadan kurtulmak için de, "Allah Gafurdur, bizi affeder" diyen kimseleri, kendilerini aldatmış zümreler olarak görür. Yine ona göre günahkarın bir saat önce ölmesi maslahat olduğu gibi, mânevî saadet erbabının da bir dakika yaşaması menfaattir.⁶¹⁷

Es'ad Efendi, ihtiyarlığın ihtarını derin bir tefekkürle düşünerek şöyle dersler çıkarır: *"İhtiyarlık zamanının yalnız bir halini seviyorum. O da bundan ibarettir. Fkser evkât hatıra geliyor ki vakit bitti, rihlet zamam takarrub etti. Şimdiye değin dünya için çalıştın belki makul idi. Lakin bundan sonra ne olacaksın? Genç mi olacaksın? Hüşyar olmalı. "İrci'i" emr-i celil-i ilâhisi icâbmıca vâk'i olan da'vet-i Hakk'ın icâbet-i için müheyyâ olmalısın."* Bu nedenle kendine şöyle seslenir: Hayattan dem vurma. Seccade üstünde seher vaktine kadar "Hayy" ismini bağıra bağıra zikretsen dahi, ölüm senin etrafında yine dolaşır.⁶¹⁸

Vefat edenlerin iyi ve kötü sıfatları kesildiği gibi "ölmeden önce ölünüz" sırrına erenler de teslimiyet makamına ulaşırlar. Ne zatlarında ne sıfatlarında bir mevcudiyet görmezler. Zatlarında zatullah sıfatlarında sıfatullah kaim olur. Peygamberimiz (s.)'in söylediği "ölmeden evvel ölünüz" sırrına ererek nebilerin mirasına ulaşırlar.⁶¹⁹

Bir çok mutasavvıfta olduğu gibi Es'ad Efendi de ölümü dörde ayırır.

1. Mevt-i ahmer (kırmızı ölüm) nefis ve şeytan ile mücadele ederek, kötülüklerden kaçınarak ibadet ve taat için nefsi yönlendirmektir.

2. Mevt-i esved (siyah ölüm) inkarcıların ve muhaliflerin kınamasına ve kötölemesine, eziyetlerine sabır ve tahammül göstermektir.

3. Mevt-i ahdar (yeşil ölüm) bela ve musibetlere rıza göstermektir.

4. Mevt-i ebyaz (beyaz ölüm) açlığa dayanıp şikayet etmemektir.⁶²⁰

⁶¹⁷ Erbilî, *Mektûbât*, s.62.

⁶¹⁸ Erbilî, *Divân*, s.104.

⁶¹⁹ Erbilî, *Tevhid Risâlesi*, s.49.

⁶²⁰ Ramazanoğlu, *Musâhabe*, c.6, s.190; Erbilî, *age.*, s.50.

O'na göre yukarıda sayılan ölümler nefsi tanımaya sebep olduğundan “*mütâ*” emrinden kasıt marifettir. “Ölmeden önce nefsinizi biliniz ki Cenab-ı Hakk'ı bilirsiniz” cümlesi O'nun bu konudaki düşüncelerini özetlemektedir.⁶²¹

Netice itibariye Es'ad Efendi, ölümü bir vuslat olarak algılamaktadır. Ona göre bir sûfi her an ölmekte bir diğer ifadeyle her an dirilmektedir. Kişi nefsindeki çirkinlikleri terbiye ettikçe dirilmektedir. O'na göre dünyayı ve âhireti anlamlı kılan yine ölümdür. Sonuçta sevgiliye kavuşma varsa her ölüm bir düğündür.

11. İLİM/MÂRİFET

İlim, kelime manası olarak, bilmek, bir şeyin hakikatini idrak etmek, yakînen tasdik etmek demektir.⁶²² İlim kelimesi müstaklâriyle birlikte Kur'ân-ı Kerim'de yedi yüz elli yerde geçmektedir.⁶²³

İlimle alakalı birkaç âyet şu şekildedir: “Allah iman edenlerinizi yükseltir. Kendilerine ilim verilenler için ise dereceler vardır.”⁶²⁴ “Her bilenün üstünde bir bilen vardır.”⁶²⁵ “Onların içinden bir grup Hak ve hakikati bile bile gizlerler.”⁶²⁶

Gazâli, ilmi şu şekilde tarif eder: “Dünya âhiret ve akılla ilgili şeyleri bilmektir.”⁶²⁷ İbn Arabî ilmi üç mertebede ele alır: Birincisi, akıl ilmidir. Bu ilim, insan için zaruret hasıl eden ya da ardından delil içinde ve o delil vasıtasıyla, bilmek şartına dayalı bir görüş sağlayan ilimdir. İkincisi, haller ilmidir. Bu ilme de, ancak zevk ile ulaşmak mümkündür. Akıllı biri, akılla o ilmin sınırını çizemez ve delilleriyle onu tanımayı başaramaz. Üçüncüsü de, sırlar ilmidir. Bu ilim, akıl

⁶²¹ Erbili, *Tevhid Risalesi*, s.50.

⁶²² Tehânevî, *Keşşâf*, c.1, s.1055 ; Firûzebadî, *el-Kâmusu'l-muhîl*, c. 4, s. 151; Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, c.4, s. 41; Râgıp, *Müfredât*, s.348.

⁶²³ Abdülbakî, Muhammed Fuad, *Mu'cemu'l-müfrehes*, İstanbul 1990, ss.469-480.

⁶²⁴ Mücadele 58/11.

⁶²⁵ Yusuf 12/76.

⁶²⁶ Bakara 2/46.

⁶²⁷ Gazali, *İhyau Ulûmi'd-Din*, (Dâru'l-Ma'rife), Beyrut 1402, c.3., s.18.

sınırının üstünde olan ilimdir. Bu ilim Cebrail'in kalbe getirdiği ilham ilmidir ki bu peygambere ve velîye özgüdür. Bu üçüncü ilim bütün ilimleri kapsar.⁶²⁸

Es'ad Efendi, ilmin, iyiliği emr ve kötülükten nehiy maksadıyla öğrenilmesi gerektiğini belirtir. Yani ilim insanın ve insanlığın faydası için olmalıdır.⁶²⁹ Alimler ve meşayih, kadın erkek herkese dinin emirlerini öğretmeleri gerekir. Kimse, bundan geri kalmamalıdır. Zira ilim öğrenmekten geri duran kimse ile onu gizleyenlere ilâhî tehdîd vardır. İşte Es'ad Efendi'ye göre: "İndirdiğimiz açık âyetlerimizi ve hidayeti kitapta açık olarak beyan ettikten sonra gizleyenler yok mu? İşte onlara hem Allah lanet eder, hem de lanet ediciler lanet eder"⁶³⁰ ayeti, bu hususa delalet etmektedir.

"İlim talp etmek kadın erkek her mü'mine farzdır. Dünyayı arzu eden ilim tahsil etsin, âhireti arzu eden ilim tahsil etsin, ikisine de talib olan ilim tahsil etsin"⁶³¹ sözleri, ilmin kıymetini anlatma açısından önemlidir.⁶³²

Es'ad Efendi, "ilimden size pek az bir nasip verildi"⁶³³ âyet-i kerîmesinden hareketle "*zâhiri olsun bâtını olsun iddiâ-yı ilm ü irfân edenlerin haline teessüf olunmalıdır*" der ve sözlerinin, bir takım kişilerin takdir nazarlarına ve değer vermelerine mazhar olmasının tek sebebinin "*yalnız kendi acz ve iftikârını ikrâr ve i'tirâf eylemekten ibaret*" olduğunu söyler.⁶³⁴ "Kim ben alimim derse, o cahilin ta kendisidir"⁶³⁵ Hadisi övülmeye layık ahlâkın, beğenilen vasıfların hepsî, sebep ve hikmeti sorulmayan mutlak kudret sahibi Allah'ın bir emaneti olduğu halde, ilim ve irşad gibi faziletlerin kendi şahsına isnadı kişinin cehâletini ifade eder.⁶³⁶

Es'ad Efendi'ye yazdığı mektubunda, kendisinin bu yolda henüz bir çocuk mertebesinde olduğunu, dolayısıyla tevdi edilen görevi yerine getiremeyeceğini

⁶²⁸ İbn Arabî, *Marifet ve Hikmet*, çev. Mahmut Kanık, İstanbul 1995, ss.58-59. Bu eser İbn Arabî'ye ait hususî bir eser olmayıp Fütühât-ı Mekkiyye isimli escrinden bir bölümdür.

⁶²⁹ Erbilî, *Mektûbât*, s.8.

⁶³⁰ Bakara 2/159.

⁶³¹ Es'ad Efendi, İslâm Dünyasının geri kalış sebeplerini yanlış yorucu arayan müslüman bir gazetecinin, kendi öz kültürünü hiç sayan, hakercâmiz ifadelerinden dolayı hayli üzüldü. İlim ve çalışmanın önemini anlatır. Ancak kendi öz kültürümüzden kopmanın yanlışlığını da ifade eder. Bkz. Erbilî, age., ss.23-26.

⁶³² Aynı eser, s.24.

⁶³³ İsra 17/85.

⁶³⁴ Erbilî, age., s. 110.

⁶³⁵ *Kağıt'ı Hafa*, c.2, s.352.

⁶³⁶ Erbilî, age., s.60.

ifade eden bir bağlısına: “Kendinize isnad ettiğiniz çocukluğun da Yahya aleyhi’s-selâmin çocukluğu kabilinden olduğunu ‘Henüz sabî iken ona hikmet verdik’⁶³⁷ âyetinin delâletiyle vazîfeye mânî olmadığını beyan ederim”⁶³⁸ demektedir. Yani ilmin ve hikmetin yaşla alâkasının olmadığını ve Allah ü Teâlâ’nın bu ilmi dilediğine verebileceğini ifade etmektedir.

Es’ad-ı Erbilî, “Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır”⁶³⁹ âyet-i kerîmesini de, ‘Fethûr-Rabbânî kitabıyla alakalı yaptığı bir mütalaanın, bir dostu tarafından değerlendirilmesi bağlamında zikretmekte ve yaptığı değerlendirmenin uygun olup olmadığı hususunda onun fikir ve düşüncelerini talep etmektedir⁶⁴⁰.

Allah u Teâlâ, kendi ilim sıfatından insanlara da vermiştir. Biz ancak bunun sayesinde Allah’ı bilebiliriz. Eğer kişi de, Allah’ın ilim sıfatından bir nebzecik dahi yoksa, o kişinin Allah’ı bilmesi mümkün değildir.⁶⁴¹

Yine o, bir müridine yaptığı duanın nihâyetinde, “Cenâb-ı Allâmü’l-guyûb... kalen bilip de hâlen bilmeyen gürûhundan etmesin”⁶⁴² demektedir ve bu sözüne mesned olmak üzere, “Ey iman edenler! Yapmadığınız şeyleri niçin söylüyorsunuz? Yapmadığınız şeyi söylemeniz, Allah nezdinde büyük bir buğza sebep olur”⁶⁴³ âyet-i kerîmesini zikretmektedir.

İnsanlar, bilgisizlik ve cehâlet karanlığından ve kötülüklerin tehlikelerinden kurtulmak için, alimlerin ilim ve marifetlerine nasıl ihtiyaç duyuluyorsa, âhirette de Cenab-ı Hakk’ın ikram buyuracağı nimetleri istirham edebilmek için, alimlerin ilim ve irfanına baş vurulacaktır.⁶⁴⁴ “Alimler peygamberlerin varisleridir”⁶⁴⁵ hadisi gerçek alimler nebîlere varis olanlardır, günah üzere olanlar ne kadar ilim tahsil

⁶³⁷ Mcrycm 19/12.

⁶³⁸ Erbilî, *Mektûhât*, s. 192.

⁶³⁹ Yûsuf 12/76.

⁶⁴⁰ Erbilî, *age.*, s. 89.

⁶⁴¹ Ramazanoğlu, *Musâhabe*, c.6, s.115.

⁶⁴² Erbilî, *age.*, s. 80.

⁶⁴³ Saff 61/2-3.

⁶⁴⁴ Erbilî, *age.*, s. 100.

⁶⁴⁵ Aclânî, *Keşfü’l-hafa*, c.2, s.83.

etseler, alim olamazlar şeklinde de yorumlanmaktadır. İlim kişinin zühdünü artırmazsa faydasızdır.⁶⁴⁶

Tasavvufun ana konusu olan marifet, Allah'ı bilmenin adıdır. Tasavvur veya tasdik yoluyla olan kesin bilgiye denir. Marifetullah, Allah'ı bilme, Allah bilgisi anlamına gelmektedir. İstilahî olarak da, sûfilerin rûhânî halleri yaşayarak, mânevî ve ilahi hakikatleri tadararak elde ettikleri bilgi ve irfana verilen addır. Hakkı isim ve sıfatlarıyla bilip, sonra muameleleriyle Allah'ı tasdik etmek, ahlâktaki kötülükleri gidermek ve kalbine sahip olmak anlamlarına da gelmektedir.⁶⁴⁷ "Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi istedim ve mahlukatı yarattım"⁶⁴⁸ hadisi tasavvuftaki temel öğretinin/marifetullahın öneminin tesbiti açısından anlamlıdır.

Mutasavvıflara göre marifetullaha sadece akılla ulaşamaz. Aklın delile ihtiyacı vardır. Çünkü o yaratılmıştır. Yaratılmış olan, ancak kendisi gibi muhdes bir şeyi kavrayabilir.⁶⁴⁹ Serrac'a göre ise marifetullah iki şekilde olmaktadır:

1. Hakikati bilmek, Hakkı tanımak. Hakkı tanımak ise, Allah'ın vahdaniyyetini tanımak demektir. Bu ise, kendisinin ortaya koyduğu isim ve sıfatları tanıyarak olur.

2. Allah'ın Samadaniyet ve Rububiyyet sıfatlarını gereği gibi kavramak ve gerçek marifete ermenin imkansızlığını anlamaktır.⁶⁵⁰

Erbilî, "Bugün sizin dininizi tamamladım"⁶⁵¹ âyet-i kerimesinin, "Kelâm-ı Kadîm'in hitâmını" ifade ettiğini, Kur'ân-ı Kerim'in Allah tarafından tamamlanarak indirilmiş bir kitap olduğunu, dolayısıyla mü'minlerin onunla ilgili veya ona ziyade olarak fazla bir söz söylemesinin mümkün olamayacağını, nitekim "ibâdullâhın

⁶⁴⁶ Ramazanoğlu, *Musâhabe*, ss.118-119.

⁶⁴⁷ Hafnî, Abdulmun'im, *Mu'cemu Mustalahâtı's- Sûfiyye*, Beyrut 1980, s.326. ayr. bkz. Cebecioğlu Ethem, *Tasavvuf Terimleri*, s.486.

⁶⁴⁸ Tabcrânî, *Kesfû'l-hafâ*, c.2, s.173.

⁶⁴⁹ Ebu Hazzam, Enver Fuad, *Mu'cemu'l-Mustalahâtı's-Sûfiyye*, thk. George Matri Abdulmesih, Mektebetü Lübnan, Beyrut 1993, s.165.

⁶⁵⁰ Serrac, Ebu Nasr Abdullah b. Ali ct- Tûsî, *el-Lâma'*, Mısır 1960, s.56.

⁶⁵¹ Mâidc 5/3.

edebiyât ile ma'rûf ve filcümle ilm ü irfân ile mevsûf olanlarından bile lüzûmsuz bir nutkun sudûruna ihtimal verilmeyeceğini"⁶⁵² ifade eder.

Alimler, peygamberlerin varisleridir. Ancak ilim kişinin huşuuna vesile oluyorsa, takvasını artırıyorsa faydalıdır. Bu da zaten kişiyi marifete götürür.⁶⁵³

Zahirî ilimler önemlidir. Batınî ilimler ise ehemmdir. Her asırda zahirî ilimleri öğreten alimler yetişmiş olduğu gibi, her zaman da batınî ilimleri öğretmek için tarikat erbabı eksik olmamıştır, olmayacaktır.⁶⁵⁴

İlmini artıran, fakat dünyaya karşı zühdünü artırmayan kişi, ancak Allah ile arasındaki uzaklığı artırmıştır. Zühd ise dünyadan şeklen sıyrılmak değil, kalbî zühd olup zihni, kalbi, ve fikri, insan hayatının çok mühim merkezlerini Allah'a yöneltmektir.⁶⁵⁵ İlim ancak ihlâsla olursa faydalıdır.⁶⁵⁶

Allah Teâlâ "ilimden size pek az bir nasib verildi"⁶⁵⁷ ayeti dolayısıyla -gerek zahirî, gerek batınî ilimlerden olsun- ilim ve irfan iddiasında bulunanların haline acınmalıdır. Kişi ancak, kendisini fakir ve muhtac hissettikten sonra "Nefsini bilen Rabb'ını bilir"⁶⁵⁸ hadisine göre Allah'ı bilmiş olur. Huşû getirmeyen ilim faydasızdır. Huşû ise Allah'ın azametini düşünerek ve O'nu çokça zikrederek elde edileceğinden, direkt olarak, ilmin insanı Allah'ı düşünmeye ve zikre sevketmesi gerekmektedir.⁶⁵⁹

Es'ad Efendi marifetin, yani Allah'ı tanımanın akılla olamayacağını belirtir. Marifetulah için batınî ilimlerin öğrenilmesi gerekmektedir. Bu da tasavvufî eğitim sayesinde elde edilebilmektedir. O'na göre, Allah ü Teâlâ ancak sıfatlarla tanınıp bilinebilir. Bu açıdan da hakiki marifet mümkün değildir.

⁶⁵² Erbilî, *Mektûbât*, s. 6.

⁶⁵³ Aynı cscr, s.95.

⁶⁵⁴ Aynı eser, s.45.

⁶⁵⁵ Aynı cscr., s.98.

⁶⁵⁶ Aynı cscr, s.44.

⁶⁵⁷ İsra 17/85.

⁶⁵⁸ Aclûnî, *Keşfü'l-hafa*, c.2, s.352.

⁶⁵⁹ Erbilî, *age*.s.95.

12. VAHDET-İ VÜCÛD, ULÛHIYYET

Vahdet, tevhid kelimesinden türemiştir. Tevhid, Arapça, Allah'ın bir olduğunu takrir edip, iman etmek demek olup, Allah'ı, tasavvur ve tahayyül olunan şeylerin hepsinde birlemek anlamında kullanılmaktadır.⁶⁶⁰

“Vahdet” , kelime olarak infirad, teklik anlamlarına gelmektedir. Kesretin zıddıdır.⁶⁶¹ Ulûhiyyet, vahdet kelimesinden türemiş olup, ibadet anlamında arapça bir kelimedir.⁶⁶²

Vahdet mertebesi, tasavvuf istilahında hakikat-ı Muhammediyye, taayyün-i evvel mertebesi gibi isimlendirilmekte olup en yüce berzahtır.⁶⁶³ Ayrıca, bu mertebeye birçok farklı isimler de verilmektedir.⁶⁶⁴

Cürcânî, tevhidi, Allah'ın zatını, akılla tasavvur olunan, zihnen hayal edilebilen her şeyden uzak tutmak, diye tarif eder. Ona göre, sülûkun bütün hal ve makamlarıyla temel hedefi tevhiddir.⁶⁶⁵ Kâşânî tevhid'i, cem' ve fark bir olması anlamında kullanır.⁶⁶⁶

Bütün bu tariflerden yola çıkılmak suretiyle tevhid, âlemi ve onda bulunan her şeyi Allah'a dayanarak anlamak,⁶⁶⁷ Allah'tan başkasını tanımamak, kâdim olan Allah'ı birlemek şeklinde kullanılmaktadır.⁶⁶⁸

Tasavvufî kültürde İbn Arabî (1165-1240)⁶⁶⁹ tarafından sistemleştirilmiş olan vahdet-i vücûd düşüncesi, varlığın tek olup, bunun da mutlak varlık olan

⁶⁶⁰ Tehânevî, *Keşşâf*, c.3, s.1458 ; İbn Manzûr, *Lisânu'l arab*, c.3, s. 450.

⁶⁶¹ İbn Manzûr, aynı yer.

⁶⁶² Aynı yer.

⁶⁶³ Tchânevî, *Keşşâf*, c.3, s.1464.

⁶⁶⁴ Bu mertebeye verilen farklı isimler için bkz. Kılıç, Mahmud Erol, *Muhyiddin İbn Arabî'de Varlık Mertebeleri*, (basılmamış doktora tezi), İstanbul 1995, s.226.

⁶⁶⁵ Tchânevî, *agc.*, c.3.s.1468.

⁶⁶⁶ Kâşânî, *İstilahatu's-Sufiyye*, s.219.

⁶⁶⁷ Chittick, William, *Varolmanın Boyutları*, çev. Turan Koç, İnsan yay., İstanbul 1997, s.30.

⁶⁶⁸ Gazzalî, *Tasavvufun Esasları*, çev. Ramazan Yıldız, Şamil yay., İstanbul trz., s.40.

⁶⁶⁹ Muhyiddin İbn Arabî 1165'de Endülüs'ün Mürsiye şehrinde doğmuştur. 1240'ta Şam'da vefat etmiştir. Ona “Şeyh-i Ekber” diyenler olduğu gibi, kafirlikle itham edenler de olmuştur.(bkz. Çubukçu, İbrahim Agah, *İslâm Düşünürleri*, AÜİFY.,2.Baskı, Ankara 1983, ss.84-94.

Allah/Hakk'ın varlığından ibaret olduğu, ondan başka hakikî varlık bulunmadığı düşüncesi etrafında oluşmuştur.⁶⁷⁰ Bu anlayış, gündeme geldiği günden beri çok büyük tartışmalara sahne olmuş ve özellikle İmam-ı Rabbanî tarafından eleştirilmiştir. Vahdet-i vücûd fikrinin İbn Arabî'den önce de bazı mutasavvıflarca dile getirildiği bilinmektedir. Meselâ, Haris el- Muhasibi'nin ubûdiyet sıfatını anlatırken ; "sen kendinde hiçbir varlık görme; çünkü sen, nefesine ne zarar verebilirsin, ne de fayda sağlayabilirsin."⁶⁷¹ şeklindeki düşünceleri vahdet-i vücûd'a temel teşkil edebilecek düşüncelerden sadece biridir.

Es'ad Efendi, varlığın birliği öğretisini anlatırken İbn Arabî çizgisindeki diğer sûfilerin de sıkça kullandığı ayna sembolizmini⁶⁷² kullanır. Bu sembolizmde, Allah'ın dışındaki bütün mahlûkat aynadaki yansıyan sûrete benzetilmektedir. Dolayısıyla hakikî anlamda varlık sadece Allah'a izafe edilmekte , kainatın varlığı ise aynada yansıyan hayal olarak görülmektedir. Bu düşüncelerinden de anlıyoruz ki o, vahdet-i vücûdu hem anlatır hem savunur.⁶⁷³

İbn Arabî'nin "*Men arefe nefsehu fekad arefe rabbehu*" isimli eserine yaptığı tercemesinde, Es'ad Efendi'nin vahdet-i vücûdla alakalı kendine ait fikirleri de bulmamız mümkündür. Es'ad Efendi, vahdet-i vücûd konusundaki fikirlerini "Nefsini bilen Rabbini bilir" hadisinden yola çıkarak oluşturur.

Es'ad Efendi, ayrıca "Evvel ve Ahir, Zâhir ve Bâtın O'dur..."⁶⁷⁴ âyetini Vahdet-i Vücûdla ilgili fikirlerine merkez olarak alır. Âyet'e göre "Hak Teâlâ Hazretleri evveldir, ezeldir. Âhırdır, ebedidir. Sona ermekten münezzehtir. Zâhirdir, bu görünen âlemin hepsi onun kudret eseridir. Bâtındır, ulûhiyyet sırları kâinâtın her zerresinde gizlidir. Ve herşeye vakıftır. Daha önce ve hal-i hazırda bütün mevcudat, Allah'ın vücud nurlarından akseden zerreler ve zuhur mahalleridir. Hakikatte ise Allah'tan başka vücûd yoktur."⁶⁷⁵ Lâ mevcûde ilallallâh.⁶⁷⁶ Bununla beraber Hakk

⁶⁷⁰ Köprülü, M. Fuat, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken yay., İstanbul 1980, s.122.

⁶⁷¹ Molla Camî, *Nefehâtü'l-âns min hadarâti'l-kuds tercemesi*, tcr.Lamii Çelcibi, İstanbul 1520, s.104.

⁶⁷² İbn Arabî'nin ayna sembolizmi hakkında bkz. Kılıç, Mahmud Erol, *İbn Arabî'de Varlık Mertebeleri*, ss. 217-220.

⁶⁷³ Erbilî, Es'ad, *Risale-i Tevhid*, s.10.

⁶⁷⁴ Hadîd 57/3.

⁶⁷⁵ Evvel, ahir, batın hepsi kendisindedir. Bu mertebeye ise Ahadiyyet/ 'ama mertebesi denilir.Erbilî,agc., s.9.

⁶⁷⁶ Cebrail de O'dur vahiy de O'dur. Her şey O'dur.Erbilî, *Tevhid Risalesi*, s.17.

Teâlâ hazretleri kendi zatına mahsus olan azamet ve ulûhiyyet sıfatlarını kendisinin dışında hiçbir varlığa vermediğinden kullar kendilerine verilen vücûd nimetiyle kanaat ederek kulluk vazifesini ihlal ettirecek ve şeytanın vesvesesine uyarak ayaklarının kaymalarına sebep olabilecek “hulul ve ittihad” gibi birtakım sapık düşüncelerle uğraşmamalıdır.”⁶⁷⁷ Sen onun zatiyla varsın. Yoksa hulul ve ittihaddaki gibi varlığı mümkün olan mâsiva, varlığı vacib olan Allah anlamına gelmez.⁶⁷⁸

Es’ad Efendi’ye göre, Allah’ın vahdâniyyetinden önce bir vücud yoktu. Ferdâniyyetini takib edecek bir kimse de yoktur. Allah’ın vahdâniyyeti öncelik sonralık, beraberlik gibi sıfatlarla sıfatlanamaz. Çünkü başlangıçta Allah vardı, başka bir şey yoktu, şimdi ise bir şey değişmemiştir. Hâl hâlâ böyledir. O vahid ve münferiddir. Ezelde de kendisini tavsif edecek kimse yoktu.⁶⁷⁹ Mevcud şeyler ise, arazdır. Çünkü bunlar nefsiyle kâim değildir. Bir yaratıcıya ihtiyaçları vardır. O da vâcibu’l-vücûd olan Allah’tır. Konunun anlaşılması için bir örnek verilir: Bir ağacı kesince bunu testere, keser yaptı denilmez; doğramacı yaptı denilir. Peygamberimiz, ashaba şeriat lisanıyla konuşmuş ancak Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ali’ye remz ve işaret buyurmuşlardır. İbn Arabî ise, Hz. Ali’den miras olan ilmi velâyet sayesinde tevhid hakikati deryasına dalmış ve havasla beşerin anlayamadığı sözleri söylemiş ve kainatın vücûdunu inkar etmiştir.⁶⁸⁰

Es’ad Efendi Mevlâna Camî’nin vahdet dolu şiirini verirken Vahdet-i Vücûdda insanın yerini bir kez daha ortaya koymaktadır.

Der bâğ-ı bâkâ ne gül şodem ne hârî

Ne mest mey-i fenâ ne hoşyârî

Senâîdem bâr-ı hîş goftem ârî

Men hiçem ve kem ez hîç hem bisyârî

⁶⁷⁷ Erbilî, *Mektûbât*, ss. 11-12.

⁶⁷⁸ Aynı cscr., s.8.

⁶⁷⁹ Erbilî, *Tevhîd*, s.3

⁶⁸⁰ Aynı cscr., ss.6-7.

Ez hîç ve kem ez hîç neyâyed kârî.⁶⁸¹

Es'ad Efendi'ye göre Vahdet-i Vücûd'da Allah'ın isimleri tartışılan konulardandır. Kendisi ise isimleri dört kısma ayırır:

1. İsm-i Zat (o, huve hiye, âlem gibi isimler bu gruba girer)
2. İsm-i Sıfat (la huve, la hiye gibi isimlerdir.)
3. İsm-i Tenzihîyyet (Kuddûs ismi)
4. İsm-i Ef'al (Razzak ismi)

Biz ise Allah'ın ismini zikrederek müsemmayı murad eyleriz, der.

Mevcûdât ise 3'tür.

1. Allah'ın zatı (vacibu'l-vücuddur)
2. Allah'ın sıfatı (ilim gibi mümteni'u'l-vücûddur)
3. Sıfatu's-Sıfat (mahlûkât/mâsivaullah bu sınıfa girer)⁶⁸²

Bunları zikrettikten sonra Es'ad Efendi konuya girer. Ona göre, öncelikle "vahdet-i vücûd"u anlayanlar ve anlatılması gerekenler, Allah'tan başkasını görmeyenlerdir. Yani kendisinin yokluğunun farkında olanlardır. Yalnız mâsivayı görenlere, bu konu anlatılmaz.⁶⁸³ Bunu kendisi şöyle ifade eder. "*Enellâh diyen kavlin vâsıl olduğu makama sen vâsıl olamadın. Vâsıl olunca söylenileni hem anlar, hem söyler, hem de gördüğünü görürsün.*"⁶⁸⁴

⁶⁸¹ Bekâ bahçesinde ne gül oldum ne diken,
Ne fenâ şarabının sarhoşuyum ne de ayık
Kendi değerimi tarttım ve evet dedim:
En hiçim hatta hiç bile değilim.

Ne hiçten ne de hiç bile olamayandan ne hayır gelir. Erbilî, *Divân*, s.112.

⁶⁸² Erbilî, *Tevhîd Risalesi*, ss.5,25.

⁶⁸³ Mâsiva için ne vücud, ne fenâ ne de müsemma vardır. Yani sen ne nefsinle kaimsin, ne maiyyetle, ne zarfiyetle. Ne şimdi varsın ne gelecekte olacaksın. Aynı eser, s.16.

⁶⁸⁴ Erbilî, agc., s.36.

İnsan kendisinin hakikatte yok olduğunu ve kendisine ait olanın bir emanet olduğunu idrak ederse, vahdet-i vücûd'u idrak edebilir.⁶⁸⁵ Yani nefsinin bilen, bir diğer ifadeyle nefsinin öldüren kişi ancak birliğe ulaşabilir. Kişi böylece kendi mevcudiyetini Cenab-ı Hakk olarak bilir. Ortada teklik vardır. Allah'ı bilir ve kendinin cahili olur.⁶⁸⁶

Es'ad Efendi'nin, her şeyde ve her şeyle Allah'ı birlemesi hususu Mevlâna ve Yunus'ta da vardır:

“İkiliği terk itgil birlik makamını tutgil

Canlar canın bulasın işbu dirlik içinde”⁶⁸⁷

“Ben insanları ve cinleri ancak bana ibadet etsinler diye yarattım”⁶⁸⁸ ayetinde geçen “liya'büdün,” ifadesi “liya'rifün” manasınadır. Yani marifet manasınadır ki marifet de ancak sıfatlarla bilinebilir. Bilenler ise mûkaşefe ehli olanlardır. Allah gözle görülmez. Peygamberler de Allah'ı gözle değil ancak kalbî müşahadeyle görmüşlerdir. Bazı, vahdet ve muhabbet şuuruna sahip ve kalpleri tur-u sinaya benzeyen insanlar/evliyâlar da müşahade gayreti içerisinde olmuşlar. Ve bir hayli nur ve sırâ şahit olmuşlardır. Bu haldeyken de bazı sırları ağızlarından kaçırmışlar. Âşıkâne nazımlar ve nesirler bu şekilde oluşmuştur.⁶⁸⁹

Es'ad Efendi bir kısım ariflerin hatalarından şöyle söz eder: Arifler marifetullah için “fenâ-i vücûd” ve “fenâ-i fenâ” lazımdır demişler fakat hata etmişler. Çünkü “fenâ-i vücûd”, ibadet ile nefsin kötü sıfatlarını yok edip “teslim” ve “tevekkül” gibi güzel vasıflarla muttasıf olmaktır. “Fenâ-i fenâ” ise o güzel vasıfları da kendinden bilmemekten ibarettir. Peygamberimizin “nefsini bilen rabbini bilir” hadisinde “fenâ” nefse izafe edilmemiş bilakis “marifet” nefse atfedilmiştir.

⁶⁸⁵ Erbilî, *Tevhid Risalesi*, s.6.

⁶⁸⁶ Aynı eser, s.57.

⁶⁸⁷ Yunus Emre, *Divân*, FKT., s.165/3.

⁶⁸⁸ Zariyat 51/156.

⁶⁸⁹ Erbilî, evliyânın derin müşahade halinde söyledikleri sözler hakkında şu bilgileri verir: Evliyânın bu aşıkâne sözlerine inanmayanlar gözlerin gördüğüne inanmayan insanlar mesabesindedir. Akıllı olanlar ise bu sözleri itibar eder. Erbilî, *Tevhid Risâlesi*, ss. 6,9. Mûkaşefe ehli olmanın yolu da Es'ad Efendi'ye göre peygamberimize tabi olmaktan geçiyor. Mûkaşefe ehlinin basit bir kıstası da şöyle yapılır: Parası olmadığı halde, Allah'ın Razzak sıfatına inanıp aç kalma korkusu olmayanlardır. Erbilî, *age.*, s.13

Özellikle marifetullah “fenâ-i vücûd” ve “fenâ-i fenâya” muhtac olamaz. Çünkü mâsivanın gerçek bir varlığı yoktur ki onun fenâsı tasavvur olunsun. Fenâ ise vücûddan sonra olmayı gerektirir. Kişi nefsinin vücûdsuz, fenâsız olduğunu bilirse Cenab-ı Allah’ı da bilmiş olur. Yoksa bilmemiş olur.

Marifetullahı fenâ-ı vücûd ve fana-ı fenâya izafe etmek şirktir. Çünkü Hz. Peygamber, “kişi nefsini bilirse Allah’ını bilir” buyurmuş “fenâ ederse” dememiştir. Bir şeyi isbat ettikten sonra fenâsına mahal kalmaz. Yani aslında mâsiva için sübut yoktur. Sübutu uygun görülmeyen bir şeyin fenâsı da uygun görülmez. “vucuduke la şey” sözünde de olduğu gibi, insanın vücûdu adem/yokluk ile mesbuk olduğu gibi akıbeti de madumdur/yokluktur. Halbuki “la şey” ne fenâ, ne la fenâ, ne mevcûd, ne de ma’dum ile sıfatlanamaz. Bu nedenle insan ve mâsiva ezelde ma’dum olduğu gibi sonsuza kadar da ma’dumdur.⁶⁹⁰ Gerçeği idrak eden, eşyadaki varlığın, “Cenab-ı Hakk” olduğunu bilir. Bunu bildikten sonra da “mâsiva”nın olmadığını bilmiş olur. Çünkü “sivâ” hakikatte “yoktur”. Mevcud ancak Cenab-ı Hakk’tır.⁶⁹¹ Bu mertebe, “ene’l-hakk” demenin normal olduğu bir mertebedir. Çünkü burada, Cenab-ı Hakk’ın ferdâniyyet ve vahdâniyyetini görüp “mâsiva”nın mevcut olmadığını bilip, basiret ehli olma ve vuslata erişme durumu sözkonusudur.⁶⁹² Bu mertebede insan kendisini, önceden vardı şimdi yok olarak değil bilakis her hâlükârda “hiçbir şey” olarak görür. Çünkü “vuslat” Cenab-ı Hakk’ın dışında ne “nefs” ne de vücûd’un olduğunu ortaya koyar.

Allah’ın vücûdu vacibdir. Vacibu’l-vücûd ise birdir. Haliyle mâsivânın da “adem”i vacibdir. Çünkü vacibu’l-vücûd diğerinin mevcut olmasından münezzehtir.⁶⁹³

Mutasavvıflar mâsivanın vücûduna dair üç görüş öne sürmüşlerdir.

1. Âlem, ister cevher isterse araz olsun gerçek , hakiki bir varlığa sahiptir. Fakat bu vücûd Hakk’ın icâdı olması dolayısıyla emanet çeşidindendir. Hatta sekr hali vuku’ bulunca, bu grupta olanlar dahi “la mevcude illallah” demişlerdir.

⁶⁹⁰ Erbilî, *Tevhid Risalesi*, ss-21-23.

⁶⁹¹ Aynı cscr, ss.35-36.

⁶⁹² Aynı eser, s.40.

⁶⁹³ Aynı cscr, s.46.

2. Âlemin vücûdu hariçte vardır ama gölge nevindendir. Cenabı Hakk'ın sıfatı da o gölgeye aks etmiştir. Mesela vücûddan vücûd, ilimden ilim, kudretten kudret gibi akis yoluyla bir vücûd zuhura gelmiştir.

3. İbn Arabî'nin de dahil olduğu gruptur. Âlemin ilm-i ilahideki vücûdundan başka hakikatte bir vücûdu yoktur. Gördüğümüz şeylerin vücûdu ise gölge vücûddur. Bu gördüğümüz şeyler Hakk katında vardır. Fakat "nefsu'l-emr" de yani gerçekte yoktur. Tevhidin kemâli de, bunu gerektirir. Zahirde olsun, batında olsun Hakk'ın dışında müstakil bir vücûd yoktur. Bütün mahlukat, onun vücûdu ile kâimdir. Ve her olgun sıfatta, O vardır.⁶⁹⁴ "Sen çıkınca aradan kalır seni yaradan" sözü de bunu dile getirmektedir. Es'ad Efendi de bu meyanda şunu söylemektedir:

Candan-taleb kıl yârını ver cânı bul dîdârını
Yok eyle kendü varını kim var *ola* canan sana"⁶⁹⁵

Es'ad Efendi'nin de ifade ettiği gibi, insanın kendinde varlık görmesi diğer günahlarla kıyaslanamayacak kadar büyük bir günahtır.⁶⁹⁶ Bu şekilde neticede kaybeden yine insanın kendisidir:

"Bezm-i maarifden seni yok eylemiş bu varlığın
Mahza bu yüzdendir senin canandan ağyarlığın
Öldür şu nefs-i ser-keşi öğren tarfîkin barlığın
Yağma edersen varlığın gider gönülden darlığın
Mahv eyle sen ağyarlığın yar olısar mihman sana"⁶⁹⁷

Peygamberimizin "dehre sövmeyiniz çünkü dehr Allah'tır" hadisi herşeyde olanın Allah'ın vücûdu olduğuna işaret etmektedir. "Hasta oldum gelmedin, bir şey istedim vermedin" hadis-i kudsîsinde merhametsiz zenginleri tehdid etmesi de hastanın, isteyenin, "vücûd-ı hakk" olduğuna işarettir.

⁶⁹⁴ Erbilî, *Tevhid*, s.47.

⁶⁹⁵ Erbilî, *Divân*, s.188. Kendini yok edersen sevgili kalır sadece.

⁶⁹⁶ Erbilî, *Mektûbât*, s.137.

⁶⁹⁷ Erbilî, *agc.*, s.186

Peki yukarıda ifade ettiğimiz gibi, hastanın, isteyenin vücûdu Cenab-ı Hakk'ın vücûdu ise o halde her şeyin vücudu "vücûd-ı bârî"dir diyebilir miyiz?

Bu soruya İbn Arabî şöyle cevap veriyor: "Ne zaman ki "esrar-ı ilahî" bir zerrede görünürse kainatın zahirinde ve batınındaki sırların ne olduğu o zaman anlaşılır." Bu prensipten hareketle İbn Arâbî, yukarıda belirtilen hadislerde rububiyyet sırrının mevcut olduğunu ifade ediyor. "Meselâ rububiyyet, Rab ve merbûb arasında bir yakınlık olduğu bilinmektedir. Merbûb yok olunca Rabb'in de yok olması gerekir. O halde merbûbun ilm-i ezelideki "ayanı sabitede" olduğunu ve ilmin ise Cenab-ı Hakk'ın gayrı olmadığını bilmeli ve hastanın vücûdunun Cenâb-ı Bârî'nin vücûdu olduğunu bu sûretle yorumlamalıdır" der.⁶⁹⁸

İnsan bunun yanında Cenâb-ı Hakk'ın gayrı da değildir. Çünkü ilm-i ilâhî'de mevcuttur. İlm ise onun gayrı değildir. İnsan müstakillen bir vücûda sahip olsaydı o zaman "kendisini bilmeye", "marifet-i nefse" ihtiyacı kalmazdı. Bu durumda da birin ikincisi ortaya çıkardı ki bu mümkün değildir. "Marifet-i nefsin", yani kişinin kendini tanıma ihtiyacının insana sağladığı fayda şudur: Kişi kendini ne mevcut bilir ne ma'dum. Müstakillen mevcut değildir. İlm-i ezelîde ise mevcuttur.⁶⁹⁹

Kelime-i Tevhid, Zat-ı Bârî'den başka hiçbir şeyin müstakil bir vücûdunun olmamasını gerektirir. Bu bilgiye ulaşmanın yani Kelime-i Tevhid'i anlamanın da dereceleri vardır: Zahir ulema bu durumu "ilme'l-yakîn" ile bilebilir. Evliyâ ise müşahade ile ayne'l-yakîn ile bilir. Nebilerin varisleri de ledünnî olan "hakka'l-yakîn ile bilirler."⁷⁰⁰

Cenâb-ı Hakk'ın vahdaniyeti, kadîm olduğu gibi ebediyyen de mahfuzdur. Hadiselerin zuhuruyla değişmez. Hadiselerin oluşumu, onun zahir isminin gereği olup, Cenab-ı Allah'ı gözle göremeyiz. Bu ise onun batın isminin bir gereğidir. Zahiri batını, evveli ahiri, hepsi bir tek zattır. Böyle olmakla beraber. O her an bir hal ve şe'n üzeredir. Ezelde tek olduğu gibi hâla tektir. Ezelde her lahzada bir hâl ve şe'n üzere olduğu gibi şimdi de böyledir. Ezelde nasıl ki bir mevcud yok idi şimdi de hâl

⁶⁹⁸ Erbilî, *Tevhid*, ss.42-43

⁶⁹⁹ Aynı eser, ss.58-59.

⁷⁰⁰ Aynı cscr, s.60.

böyledir. Evvelde bir “şey”, hatta bir “gün” bile olmadığı gibi şimdi de böyledir. Bu nedenden mevcudatın varlığıyla yokluğu eşittir. (Lâ Mevcûde İllâ Hû)⁷⁰¹

Vahdet-i vücûd, eşyada olan vücudu, Hakk’ın dışında görmeyince ortaya çıkar. Yani eşya fani görülürse “La Mevcude İllalah” sırrı zuhur eder.⁷⁰² Cenab-ı Hakk’a vuslat müyesser olunca yani kendi nefesine irfan hasıl olunca ve neticede eşya külliyyen ma’dum görülünce “irfan” kelimesine bile mahal kalmayınca Vahdet-i Vücûd sırrı zuhur eder. İnsanın ve herşeyin vücûdunun yalnız ezeli ilimdeki vücûddan ibaret olduğunu, ilmullahın gayr-ı olmadığı bilinmiş olur.⁷⁰³ Bu sûretle bir irfan hasıl olunca kişi nefsiyle değil, Allah’ı, Allah ile bilmiş olduğunu idrak eder. “Ene’l Hakk” diyenler, yani vahdet-i vücûd sırlarından nasipli olanlar kâinatın her zerresinde zuhur edenin “vücûd-ı barî”den başka birşey olmadığını anlama konusunda zorlanmamışlardır.⁷⁰⁴ Burada Es’ad Efendi konunun daha iyi anlaşılması için bir misal verir: Seyyid Ahmed Bedevi (ks) vefat eden bir dervişin cenaze namazını eda etmek üzere iken, mescidin imamı mescide gelir. İmametini kendi hakkı olduğunu iddia edince. Seyyid Hazretleri “ne ben, ne sen” “kum eyyühe! meyyit” buyurmuş ve ölü hayat bulmuştur. Bedevi’nin söylediği bu sözü ise Cenab-ı Hakk’a isnad eylemek mecburidir. Zira “muhyî ve mümît” “yaşatan diriltten” ancak Allah ü Teâlâdır.⁷⁰⁵

Evliyânın bakması ve görmesi, Allah’ın bakması ve görmesidir. Çünkü Hadis-i Kudside; “Ben onun gören gözü, işiten kulağı, konuşan dili ve tutan eli idim” buyurulmuştur. Ancak Allah şekil ve sûretten münezzehtir.⁷⁰⁶

Cenab-ı Hakkı idrak eden de, mâsiva aynasında, “şey” de tecelli eden kendi hakikatinden başka bir şey değildir. Yani Zatını Zatıyla idrak eden kendisidir. Dolayısıyla müdrik/idrak eden ebsar/gören değildir. Çünkü gören/ebsar hâdistir ve ademdir. Zat, zat-ı kâdimin idrakinden acizdir.⁷⁰⁷

⁷⁰¹ Erbilî, *Tevhid*, ss.62-63.

⁷⁰² Aynı eser, s.69.

⁷⁰³ Aynı eser, s.71.

⁷⁰⁴ Aynı eser, s.82.

⁷⁰⁵ Aynı eser, s.83.

⁷⁰⁶ Aynı eser, s.83.

⁷⁰⁷ Aynı eser, s.89.

Sen Cenab-ı Hakk'ı isbat ve geride kalan her şeyi nefy ediyorsun ya bu gördüğümüz bunca eşya nedir? sorusuna Es'ad Efendi, "Bizim bu gibi ifadelerimiz mâsivayı görmeyen tevhid-i hakikî ashabıyladır. Görenlere diyeceğimiz bir şey yoktur" şeklinde cevap verir. Es'ad Efendi'nin bu husustaki açıklamalarına şöyle devam eder: *"Zira onlar ancak baş gözüyle gördüklerini görüyorlar. Mâsiva karanlığıyla hakikati görme şerefinden mahrum bulunuyorlar. Nefislerinin adem ile meşbuk ve vücüd-ı hak ile mevcud olduğunu idrak eden kimseler Cenab-ı Allah'ın gayrını mevcud görmezler. Bilmeyenler ise asla Cenab-ı Hakkı görmezler. Ne kadar açıklanırsa açıklansın, hakikati görmeyen, meseleyi anlayamaz göremez, idrak edemez. Vâsıl olanlara işaret yeterli olacağı gibi vâsıl olmayanları da hiçbir şey irşad edemez. Ne akıl, ne talim, ne tefhim, ne akl, ne takrib bunların biri dahi tesirli olmaz. Ancak insanı karanlıktan çıkarıp, marifet nurları ile zatını ve sıfatını nurlandırması ancak ve ancak vâsıl-ı ilallah olan bir şeyh-i kâmilin ve tarikati aliyeyi seyr-ü sulûk ile katetmiş bulunan bir üstadın hizmeti ve emirlerine itaat sayesinde mümkündür. Cenab-ı Hakk isterse o zatın hareketiyle hidayete nâil olur, ve kutsi himmetleriyle sulûk ederek vâsıl-ı ser menzil-i maksud olur"*.⁷⁰⁸

Allah dilediğini işler ve irade buyurduğuna hükmeder.⁷⁰⁹ âyeti dolayısıyla O, yaptığından hesaba çekilmez. Mâlike mülkünden hasap sorulmaz prensibi bunu gerektirir.⁷¹⁰ Ancak ondan sebepler yaratmasını istemek gerekmektedir. Bu nedenle de sebebe değil müsebbibü'l-esbaba yani sebepleri yaratana bakmalıdır.⁷¹¹

Kim Allah için ise Allah'ta onun içindir.⁷¹²

Es'ad Efendi vahdet arzusunu şöyle dile getirir:

"Eğerçi tâ ezelden beri tâbi oldum mezheb ü dîne

Tevekkül eylemem amma ne tââta ne âyine

Bütün rûhum bütün kalbim bunu söyler her-âyine

⁷⁰⁸ Erbilî, *Tevhid*, ss.94-97.

⁷⁰⁹ Al-i İmran 3/40.

⁷¹⁰ Erbilî, *age.*, s.16.

⁷¹¹ Erbilî, *Mektûbât*, s.60.

⁷¹² Keşfu'l-hafa, c.2.s.232; Erbilî, aynı eser, s.84.

Geçüp dünyâ vü ukbâyı erem vahdet sarâyine

Fakîre ger kerem olsa ganî perverd-gârımdan”⁷¹³

Es’ad Efendi’nin vahdet-i vücûd anlayışı sadece ontolojik anlamda bir vahdet değil her bakımdan bir vahdet düşüncesi üzerine oturmaktadır. O’nda bu düşünceye fakr ile ulaşılmaktadır. Kendinde varlık gören insan Allah’ı bulamamaktadır, ancak Kendisini hiç olarak gören kişinin vuslatı mümkündür.

13. TEFekkÜR

Lugatte düşünmek, aklın harekete geçmesi gibi anlamlara gelir.⁷¹⁴ Terim olarak ise eşyanın manasının anlaşılması için kalbin teyakkuzda olması, hikmete ulaşmak için vasıta, dünyanın hakikatini anlamak için bir ışık şeklinde de kullanılmıştır.⁷¹⁵

Kur’ân-ı Kerimde tefekkür kelimesi müştaklarıyla birlikte onsekiz yerde geçmektedir.⁷¹⁶ Bunun yanında tedebbür, tezekkür, taakkul kavramlarıyla da eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Kur’ân’da düşünmeyi teşvik eden âyetlerin sayısı genel itibarıyla ele alındığında sekiz yüz civarında olduğu görülmektedir.⁷¹⁷

Allah’ın âyetlerini tefekkürden marifet doğar. Allah’ın nimetlerini tefekkürden muhabbet doğar. Allah’ın va’dini, ve sevabını tefekkürden reca doğar. Allah’ın azabını tefekkürden havf doğar. Nefsin cefasını Allah’ın ihsanıyla birlikte tefekkürden ise Allah’a karşı haya, utanma doğar.⁷¹⁸

⁷¹³ Her ne kadar ezelden beri mezhap ve din-i tabi ismi de

Ne ibadete, ne ayine güvenirim.

Bütün ruhum ve bütün kalbimle her an düşünürüm ki,

Ben biçâreye rızaklandırı Allah’ın lütfi olsa da,

Dünya ve âhiret düşüncesini geçip Vahdet sarayına ulaşsam. Erbilî, *Divân*, s. 168.

⁷¹⁴ İbn Manzûr, *Lisanu’l Arab*, c. 5, s. 65; Fîrûzîbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhît*, c. 2, s. 110; Asım Efendi,

Kamus Tercemesi, c. 2, s. 611; Râgıp, *Müfredât*, s. 392.

⁷¹⁵ Cürcani, *Tarîfat*, s. 43.

⁷¹⁶ Abdülbaki, Muhammed Fuad, *Mu’cemu’l-Müfrehes*, s. 525.

⁷¹⁷ Çetin, Mustafa, *Kur’an’da Tefekkür Kavramı*, DEÜİFD. İzmir 1994, sayı 8, s. 45.

⁷¹⁸ Ebu Talib el-Mekki, *Kâtu’l-kulub*, c. 2, s. 110.

Tarîkatlarda önemli bir yere sahip olan tefekkür/odaklaşma belli bir mesafeden sonra murakabe/dalış şeklinde kendini göstermektedir.⁷¹⁹

Es'ad Efendi, Kur'ân-ı Kerim'in Hz. Muhammed (s.)'e indirilmiş mahza nûr, ilâhî düstûr ve ahlâk mecellesi olduğunu; bu kitabın Allah'ın birliğini, O'nun iradesine teslimiyeti, maddî ve manevî terakkiye medâr olacak ilim ve irfanın tahsilini, iffet ve namusun gerekliliğini ve kardeşliğin esaslarını kuvvetlendirmeyi emrettiğini belirtmiş ve Allah'ın tüm bunlar üzerinde insanları derin tefekküre davet ettiğini ifade etmiştir. Kur'ân'a riayet edenler onun üzerinde düşünüp ibret alanlar yüksek ahlâkî değerlere sahip olup yücelmişler ve büyük medeniyetler vücûda getirmişlerdir. Dolayısıyla Kur'ân sıradan bir kitap değil, insanları gaflet ve cehâletten kurtaracak, ahlâksızlığı ve fenalığı kökünden söküp muhabbet, sadâkat, merhamet, cesâret, sa'y ü gayret gibi en kıymetli faziletleri öğreten bir kitaptır. Kur'an sadece okumakla kalınmamalı üzerinde düşünölmeli ve dikkatle mutalaa edilmelidir.

Es'ad Efendi Allah'a maddi vücudla değil kalple yaklaşılabilirceğini söyleyerek İmamı Gazzâlî'den örnekle buradaki kalbin göğüsteki yürekten öte büyük bir sır olduğunu ve bu manevî kalp ile teması sağlamak için tefekkürün gerekli olduğunu belirtmektedir.⁷²⁰

Kur'an bizden her şey üzerinde düşünüp tefekkür etmemizi istemektedir. Bu nedenle tasavvufta da çok önemli bir yere sahip olan "tefekkür-i mevt" kişiyi en büyük gerçeğe yüzleştirmesinden dolayı gafletten uzaklaştırır ve reele doğru yol almasını sağlar.⁷²¹

⁷¹⁹ Veli, *Kelâmî*, s.177.

⁷²⁰ Aynı eser, s. 70.

⁷²¹ Tefekkür-i mevt'in kişiyi gafletten uzaklaştırdığına örnek olarak Es'ad Efendi, "Her şey fani ve yok olucu, ancak Cenâb-ı Hakk'ın yüce zâtı bâkî ve devamlıdır" (Kasas 28/88.) ayetine "*âyet-i celîlesinin sırrına mazhar ve tefekkür-i mevttin iksârıyla kesâfet-i mâsivâdan kalb-i âlîlerinin mutahhar olduğu*" gibi bir yorumda bulunmaktadır. Bkz. Erbilî, *Mektâhât*, s. 106.

14. MÜRŞİD

Mürşid , Arapça “irşad” kelimesinin ismi failidir. Mürşid, Arapça va’z eden, öğüt veren anlamlarına gelmektedir. Sapıklık karşısında doğru yolu gösteren kişiye de mürşid denir.⁷²² Rüşd, insanlara maslahatlarını göstermektedir. Doğru yola da rüşd adı verilir.⁷²³

Tasavvuf sisteminin müesseseleşmiş şekli olan tarıkatta, mürşid sistemin temel taşlarından⁷²⁴

Es’ad Efendi mürşidde olması gereken ahlâk ve vasıflarını şöyle açıklar: “Mürşid, istikâmet, nasihat, şefkat, merhamet gibi güzel ahlâka sahib ve kötü ahlâktan da uzak olmalıdır.

Es’ad Efendi’ye göre irşada selahiyetli mürşidin vasıfları şunlardır:

*Şeriatın gerektirdiği şekilde istikâmet üzere olması,

*İnşanları Şeriata tabi olmaya ve Allah’ı huzur ile zikre yöneltmesi,

*Mümkün mertebe (kim olursa olsun) bütün insanlara nasihat etmesi,

*Onlara takva ve istikâmet yolunu öğretmesi, şer’an yapılması caiz görülmeyen şeylerden de uzak tutması,

*Bütün mahlukata merhamet ve şefkat nazarıyla bakması,

*Küçüklere merhamet, büyüklere saygı göstermesi,

*Müridlere gerekli olduğu kadar fıkıh ve tevhid akidelerini iyi bilmesi,

*Mü’minlerin ayıplarını örtmesi,

⁷²² Cürçani, *Tarîfat*, s.73.

⁷²³ Uludağ, Sülcüman, *İslâm’da Mürşid ve İrşad Faliyetleri*, (İrfan yay.), İstanbul 1975, s.12.

⁷²⁴ Aşkar, Mustafa, *Niyazi-i Mısvi*, s.279.

*Mürşid, ehli keşiften ise, kalplerin kemalatını ve âdâbını, nefsanî hastalıkları ve nefsin afetlerini bilmesi gerekir. Şayed ehli keşif değilse müride arız olan hallerden ve görünüşlerden bunu bilmelidir.

*Gönül zeniginliğine sahip, Ancak Allah rızasına muhalif işlere kızan, güzel ahlâka sahip bir zat-ı kâmil olmalıdır.

*Bütün ma'siyetleri terk, farzlara, vaciplere ve kolayına geldiği kadar sünnetlere uyma, mümkün olduğu kadar zikrullahı ve salavat-ı şerifeye devam, gibi vasıflardan başka şeyler mürşidlik için şart değildir.⁷²⁵ Mürşidin kerâmet göstermesi gerekmemektedir Es'ad Efendiye göre.⁷²⁶

O, sahîh bir tarîkata girip, bir mürşid-i kâmile intisap ederek onun verdiği vazifeleri âdâbına uygun olarak icra eden müridin kalbine zikrullahın nakşolunacağı ve iyice yerleşeceği, böylece o kimselerin, "Rabbını içinden yalvararak, O'ndan korkarak ve yüksek olmayan sesle sabah ve akşam zikret. Gâfillerden olma"⁷²⁷ ve "Allah'ı unutan ve bu yüzden Allah'ın da onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın"⁷²⁸ gibi ayetlerdeki emirlere uyduklarından dolayı Allah'ın itaatkar kulları arasına dahil olacaklarını müjdelemiştir.⁷²⁹

"Dikkat edin. Allah'ın dostları için korku yoktur, onlar mahzun da olmazlar"⁷³⁰ âyet-i kerîmesini "*Cenâb-ı Hakk'ın sevgili kulları havf u hasyetten ibtilâ-yı kudûretten sâlimdirler*"⁷³¹ şeklinde yorumlamaktadır. "La ilahe illallah diyenler cennete girer" hadisindeki manaya bakarak âhiretteki kurtuluşu kolay zannederek evliyâullahı muhabbeti ve onların şefaatinı önemsemeyenler kendilerini aldatmış olurlar. Kıyamet günü şefaet edeceklerin sıralandığı şu hadiste evliyâyâ muhabbet edip onların yolundan gidenlerin hatalarını düzelterek, ve güzel amellerle

⁷²⁵ Erbilî, Es'ad, *Risale-i Esadiyye*, ss.16-17.

⁷²⁶ Es'ad Efendi'nin kerâmet anlayışıyla ilgili geniş bilgi için bkz. Kerâmet ve Keşf bölümü.

⁷²⁷ A'râf 7/205. Bu âyet-i kerîmenin zikredildiği yerler için bkz. 17. Mektup, s. 43. Burada âyet-i kerîmeden, "devâm-ı murâkabe ve kemâl-i ihlâs ile Cenâb-ı Hakk'a ihtiyâr-ı ihtisâs etme" manası anlaşılır. 42. Mektup, s. 72, 137. Mektup, s. 167.

⁷²⁸ Haşr 59/19. Bu âyet-i kerîmenin zikredildiği yerler için bkz. 40. Mektup, s. 70. Burada âyet-i kerîmeden, "Cenâb-ı Allah'ın zikir ve fikirden hali olan kimselerin fâsık olarak isimlendirildiği" neticce çıkarılmaktadır.

⁷²⁹ Aynı eser, s. 20.

⁷³⁰ Yûnus 10/62. Bu âyetin geçtiği diğer yerler için bkz. 88. Mektup, s. 117.

⁷³¹ Aynı eser, s. 86.

şefaate bu dünyada nâil olduklarını belirtmektedir.⁷³² “Kıyamet günü önce nebilere, sonra alimler, sonra şehidler şefaate ederler.” “Kişi sevidiğiyle beraber haşredilir.”

Dünyada en büyük muvaffakiyet, şefkatli bir dost, lütuf ve ihsan sahibi gerçekten seven bir arkadaşına sahip olmaktan ibarettir.⁷³³

Cehâletten kurtulmak, “ilahî ilim ve marifete bezenmek” yalnız kitap okumakla olmaz bunun için bir mürşide ihtiyaç vardır. Nefsin hilelerinden kurtulmak için mânevî bir yol göstericiye ihtiyaç vardır.⁷³⁴ Bu nedenle Es’ad Efendi ilim peşinde koşanlara şu hatırlatmada bulunur:

“Tâ çend zenî dâ ‘ıye-i dâniş u irfân

Ber hîz tu feyzî taleb ez himmet-i pâkân”⁷³⁵

Es’ad Efendi’ye göre kâmil bir mürşidin yüzüne bakmak kırk yıl çileden daha tesirlidir.⁷³⁶ Bu nedenle feyze nâil olmak için mürşid-i kâmilin nurlu nazarları da feyz ve terakki vesilesidir.⁷³⁷ En yüksek mânevî makam, dönemin en büyük mürşidi olan “gavs” la ilgili şu beyitler “gavs”ın insan, kainat ve Allah nezdindeki yerini tayin etme açısından önemlidir:

Keşî bâzâr cihan pür-nûr ez gâlâ-yı gavs

Neş’e-i cennet gireft ez kâmet-i rağnâ-yı gavs

.....

Es’adâ bîyhûde ger-dârî hevâ-yı ehvalî

⁷³² Erbilî, *Mektûbât*, s. 144.

⁷³³ Aynı cscr, s. 138.

⁷³⁴ Aynı eser, s. 99.

⁷³⁵ Erbilî, *Divân*, s. 112. Ne zamana kadar ilim davasındasın, kalk evliyâullahın himmetinden bir feyz iste.

⁷³⁶ Erbilî, *agc.*, s. 107.

⁷³⁷ Aynı cscr, s. 58.

Key tevân der hâb hem dîden yekî hem tâ-yı gavs⁷³⁸

Es'ad Efendi'nin müşşidliğin bıçak sırtında durmak kadar tehlikeli ve zor olduğunu ifade eden şu cümlelerini dinliyoruz: *"Fakir kardeşiniz de nefsimden korkuyorum. Nefsimi asla temize çıkaramam diyorum. Hele o eli öpölmek, dua talep edilmek, birçokları tarafından intisab edilmek ne kadar tehlikelidir. Bunlardan zerre kadar küçük parçasını kendime mal edersen helak olacağım şüphesizdir. Lakin hayatımın, herbir nefesimin kendimin olmadığımı, bütün söz ve davranışlarımın Allha'tan emanet olduğunu devamlı kendisine anlatmaktan gafil bulunmuyorum."*⁷³⁹

Yine şu tevazu dolu ifadeler de ancak bir müşşid-i kâminden sadır olur kanaatindeyiz: *"İltifat dolu mektubunuzu okudukça kendi kendimi suçlayarak " kuvvet ve kudretim varken niçin böyle bi mürid olamadığuma" hayli üzüldüm. Gençlik devrinde böyle bir mürid olsaydım şüphesiz şimdi kâmil bir şeyh olurdum. Yani şeyh olduğuma kanaat hasıl ederdim. Böyle yeis içinde bulunmazdım. Çünkü şimdiki halde müteşeyyihim; yani şeyh olduğumu sanıyorum. Halimiz yalnız değerli ihvanın iyi zannları üzerine deveren ediyor. Ondan mahrum olursam ara yerde bir şey kalmayacağına eminim."*⁷⁴⁰

Her çend ki bâdest-i asâ pîr-i zemânî

Der sûret-i hakk mu'tekid ehl-i cihânî

Mâdâmki ender taleb-i şöhrat u şânî

Ey şeyh ez esrâr-ı hakikat to çe dâni

⁷³⁸ Erbilî, *Divân*, ss.36-37. Cihan pazarı ğavsın kumaşıyla pür-nur olsun. Gavsın güzel endâmıyla (kâmetiyle) cennet neş'esi kazandı.

Fenâ eyvanının köşesinde halvet-nişîn olan insanın başında Gavs sevdâsı güneş ışığından daha parlak olur.

Vahdet deryasında oturanlar her an bin iştiyak ile gavsın güzel dîdârını temâşâ ederler.

Hulûs ile zikredenlerin zikirleri, hâlisu'l-kalb olanların vecd ve feryadları gavsın ulvî gölgesinde ulvî âleme yükselir.

Kurbiyyet ve m'arîfet dîvânına girmek için geceleri zikir ve tevhid ile ihyâ edenerin basiret gözüne gavs ayağının tozu toprağı sürme olmuştur.

Vecd bezminde ve aşka neş'esi gülzârında şarap içenlerin hepsi gavsın şehla nergisinden mestolmuş ve kendilerinden geçmişlerdir.

Ey Es'ad, beyhûde yere şaşılık peşindesin. Hiç gavsın bir nazirini rüyada dahi görmek kabil midir?

⁷³⁹ Erbilî, *Mektûbât*, s.134.

⁷⁴⁰ Aynı cscf, s.77.

Umret heme be güzeşt pî cübbe vü destâr⁷⁴¹

Şeyhten maksat bu ismi taşıyan birisi olmayıp bilakis Allah'ı sıfatlarıyla tanıyan bir kimse olmakla beraber, kalpten bir niyet ile ibadet ve taatlara müdavim, günahlardan kendini koruyan, nefsin istekleriyle zevklere düşkünlükten yüz çeviren şeriat ve tarikata hizmet eden zattır. Ancak böyle bir zat müridine günah işlememe hususunda vakıf ve hakim olabilir.⁷⁴²

Soru: Bir şeyhin kâmil olup olmadığının alameti nedir?

Cevap: Söz ve davranışlarıyla şeriat ve sünnet çizgisinden ayrılmayan, sohbetlerine devam eden sâlikte Allah'ın zikir ve sevgisinin husule gelmesini sağlayabilen şeyh, kâmil bir mürşid sayılır.⁷⁴³

Mürşid kalp ve ruh doktorudur.⁷⁴⁴ “Ümmetimin kâmil olanları rahmet gibidir. Başı mı sonu mu hayırlıdır bilinmez”⁷⁴⁵ hadisi de mürşid-i kâmillerin hem dünya hem âhiret için faidelerine işaret etmektedir.⁷⁴⁶ Bu nedenle Allah aşkı ve Allah'ın zikri ile kalplerinin dirilmesini arzu edenler kalplerini evliyâullahın ruhâniyetinin teveccühüne arz etmelidirler. Cenab-ı Allah'ın takdir etmiş olduğu mânevî ve ruhâni feyzler kâmil bir mü'minin kalbinden “ ibaret olan mânevî arşa tevdi edilmiştir. Hakkın sadık kullarının kalbine aktarılmış bulunan mânevî lezzet ve ledünni faydaların hepsi bir akis sûretiyle şerefli bir kalb ve litif bir nurun dosluğunun eseridir.”⁷⁴⁷ Kendisine itiraz eden bir müridine şükran duygularını ifade eden şu cümleler onun kemalatının ve eleştiriye açık olduğunun göstergesidir: “Doğrusu en fazla sevindiğim “Efendi Hazretlerine itiraz etmeyi severim” hakikatini ortaya koyan

⁷⁴¹ Erbilî, *Divân* s.111. Her ne kadar elinde asâ ile zamanın pirisin,
Sûret-i haktan görünerek cihan halkını kendine inandırmışsın,
Lâkin mademki şân şöhrat peşinde koşuyorsun,
Ey şeyh, sen hakikat sırlarından ne anlarsın?
Bütün ömrün cübbe ve sarık peşinde koşmakla geçmiştir çünkü.

⁷⁴² Erbilî, *Mektûbât*, s.30.

⁷⁴³ Aynı cscr, s.18.

⁷⁴⁴ Aynı yer.

⁷⁴⁵ *Kıssu'l-hafa*, c.2, s.258.

⁷⁴⁶ Erbilî, *agc.*, s.108.

⁷⁴⁷ Aynı ycr

sözlerinizdi. Ömrüm oldukça da bu kıymetli cümlenin teşekkürünü yerine getiremem.”⁷⁴⁸

“Vardıkta pîr-i kâmile taş olsa dil yumşak olur

Firavun ise nefsin yakın bir mürdan alçağ olur

Oldunsa vâkıf aczine ednâ emel bir dâğ olur

Çürüklerin hep sağ olur zehrin kamû bal yağ olur

Dağlar yemişli bağ olur cümle cihan bustân sana”⁷⁴⁹

Bu beyitlerden de anlıyoruz ki, eğer mürşid hakikî olursa yani peygamberimiz (s.)’in ahlâkıyla ahlaklanmış birisi olursa onun bir bakışı dahi muhatabı diriltmek için yetmektedir. Es’ad Efendi’ye göre insan bir pîr-i kâmilin önünde ancak cevherini ortaya çıkarabilir veya bir diğer ifadeyle kendini gerçekleştirebilir. İnsanın kendi içindeki kapasitesini keşfedebilmesi için bir yol göstericiye ihtiyaç vardır. Yani başarmak için başarmış olan birisini örnek almak gerekmektedir.

15. MÜRİD

Mürid, istemek, irade etmek, yaklaşmak gibi anlamlara gelmektedir.⁷⁵⁰ İstilahta ise, nazarı ve iradeyi sırf Allah’a yöneltmek demektir.⁷⁵¹ Mürid, sürekli Allah’ı isteyen, bir an bile Allah’tan başkasına yönelmeyen kişi anlamına da gelmektedir.⁷⁵²

⁷⁴⁸ Erbilî, *Mektûbât*, s.151.

⁷⁴⁹ Erbilî, *Divân*, s.188.

⁷⁵⁰ Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, c.1, s. 547

⁷⁵¹ el-Hafnî, *Mu’cemu Mustalahati’s-Sufiyye*, s.242.

⁷⁵² Tehanevi, *Keşşaf*, c.2, s.556.

Mürîd tasavvufa yeni intisab eden kişîye denirken, murad muntahi olan kişîye denir. Mürîd yorgun ve bitkin halde bulunan, sıkıntı ve meşakatlere göğüs geren zattır. Murad ise sıkıntı çekmeden Allah'ın lütfuyla muamele edilen kimsedir.⁷⁵³

“Allah yolunda mücahade edenleri biz hidayet yollarımız ulaştırırız”⁷⁵⁴ âyeti müridin gayreti neticesinde ulaşacağı yeri göstermektedir. Es'ad Efendi ise mürid, murad ayrımını yapar ve bu durumu şöyle açıklar: Nurları zikirlerini geçenler muradlarına nâil olanlardır. Zikirleri nurlarını geçenler de müridlerdir. Zikir ve nurları eşit olanlar ise mücahidlerdir. Bir de zikirden ve nurdan uzak olanlar vardır. Allah onlardan olmaktan muhafaza buyursun⁷⁵⁵

Bir şeyhe intisab ile, onun müridi olmak anlamında kullanılan bir tabir olan inabe kelimesi de genellikle mürid kelimesi yerine kullanılır. Es'ad Efendi'ye göre “Artık Rabbinize dönün ve ancak O'na teslim olun”⁷⁵⁶ âyet-i kerimesi ‘inâbe’nin vacip olduğunu ifade eder. İnâbe ise “rucû” yani küfürden imana, masiyet ve muhalefetten Hak Teâlâ’nın emrine itaata ve ona uygun hareket etmeye, gafletten Allah azze ve celleyi zikre dönmektir. Başka bir ifade ile de inâbe, müracaat manasınadır. Yani Allah Teâlâ’ya inâbenin, sünnet üzere zikrin keyfiyetlerini ve dini işlerini ilim sahibi meşayıhtan öğrenmek için mükellefin müracaat etmesidir. Dolayısıyla bu âyet-i kerime ve onun bu şekilde yorumlanmasına göre, avam tabiriyle ‘meşayıhtan inâbe almak’, yahud ‘meşayıha intisab’ın Şer’-i şerîfin emri olduğunu kabul eder⁷⁵⁷. Es'ad Efendi'ye göre “artık Rabbinize dönün ve ancak O'na teslim olun”⁷⁵⁸ âyet-i kerimesi ‘inâbe’nin vacip olduğunu ifade eder. İnâbe ise “rucû” yani küfürden imana, masiyet ve muhalefetten Hak Teâlâ’nın emrine itaata ve ona uygun hareket etmeye, gafletten Allah azze ve celleyi zikre dönmektir. Başka bir ifade ile de inâbe, müracaat manasınadır. Yani Allah Teâlâ’ya inâbenin, sünnet üzere zikrin keyfiyetlerini ve dini işlerini ilim sahibi meşayıhtan öğrenmek için mükellefin müracaat etmesidir. Dolayısıyla bu âyet-i kerime ve onun bu şekilde yorumlanmasına

⁷⁵³ Kuşçyri, *Risale*, s.203.

⁷⁵⁴ Ankebut 29/69.

⁷⁵⁵ Erbilî, *Mektûbât*, s.82.

⁷⁵⁶ Zümer 39/54.

⁷⁵⁷ Erbilî, *agc.*, s. 9.

⁷⁵⁸ Zümer 39/54.

göre, avam tabiriyle 'meşayihdan inâbe almak', yahud 'meşayihâ intisab'ın Şer'-i şerîfin emri olduğunu kabul eder.⁷⁵⁹

Müridin görevi, kendisine istikâmet sahibi olmakta yardımcılık eden şeyhiyle çok sıkı bir irtibat kurmaktır. Sürekli şeyhinin hayalini gözünün önünde tutması, manevi tekâmülün temel şartıdır.⁷⁶⁰

Ayrıca Hz. Peygamber (s.), "Ey Peygamber! Mü'min kadınlar bey'at etmek üzere sana geldikleri zaman... onların bey'atini kabul et ve onlar için istiğfar et"⁷⁶¹ âyet-i kerimesine göre Peygamberimiz kadınlarla bey'at etmiş ve asla onların onların ellerine dokunmamıştır. Dolayısıyla Es'ad Efendi bundan, kadınlar da, ellerini vermemek şartıyla mürşid-i kâmillere intisap etmelidirler, neticesini çıkarır⁷⁶².

Başlangıçta müridler râbıtada, biraz ilerlemiş olanlar ise murâkabe ihmal ve dikkatsizlik göstermemelidirler.⁷⁶³

Müridlik sadece şeyhe bağlanmak değildir. İş bundan sonra başlamaktadır. Bunu Es'ad Efendi şöyle açıklar: Lanetli şeytanın şeyhe bağlı tarikat mensuplarına karşı zafer kazanamayacağı malum olsa da bunun tersi de olabilmektedir. Çünkü tarikat mensuplarından ilahi kanunlara itaat etmede ve özellikle de imanın alameti demek olan namazın edasına hakkıyla riayet etmeyenler olduğu da bilinmektedir. Buna cevap olarak diyebiliriz ki, buradaki şeyhten maksat bu ismi taşıyan birisi olmayıp bilakis Allah'ı sıfatlarıyla tanıyan bir kimse olmakla beraber, kalpten bir niyet ile ibadet ve taatlara müdâvim, günahlardan kendini koruyan, nefsin istekleriyle zevklere düşkünlükten yüz çeviren şeriat ve tarikata hizmet eden zattır. Bu böyle olduğu gibi müridin de mürşidin şeriat ve tarikat dairesinde bulunan emirlerine riayet etmesi görevidir.⁷⁶⁴

Tüm bunlardan da anlıyoruz ki, kişi istemeyi arzu ettikten sonra yola girmiş bulunmaktadır. Mürid arzu ettiği şeyin peşine düşen demektir. Es'ad Efendi müridin

⁷⁵⁹ Erbilî, *Mektûbât*, s. 9.

⁷⁶⁰ Velî, *Kelâmî*, s.77.

⁷⁶¹ Mümtahine 60/12.

⁷⁶² Erbilî, *Risâle*, s. 41-43.

⁷⁶³ Erbilî, *age.*, s.108.

⁷⁶⁴ Erbilî, *Tevhid*, s.55.

hedefine ulaşabilmesi için mürşidine sıkı bir güven ve bağlılık içersisinde olması gerektiğini söylemektedir. Bir örnek vermek gerekirse, kedinin fareyi pusuda beklemesi gibi mürid hedefini öylece gözetlemek zorundadır.⁷⁶⁵

16. NEFS

Nefs, ruh ceset, kan, cevher gibi manalara gelmektedir.⁷⁶⁶ Istilahta ise, kulun yerilen ahlâkı ve amelleri anlamında kullanılmaktadır.⁷⁶⁷ Hayat, his ve irade gücünün taşıyıcısı olan latif buharlı bir cevherdir. Bu cevher bedenın aydınlatıcısıdır. Işığ, bedenın iç ve dışını aydınlatırsa uyanıklık; yalnız içini aydınlatırsa uyku; her ikisini de aydınlatmayacak olursa ölüm meydana gelir.⁷⁶⁸

Kur'ân-ı Kerim'de üçyüze yakın yerde geçen bu kelimenin genel olarak kullanımları yerler şöyledir:⁷⁶⁹ Zatullah,⁷⁷⁰ İnsan ruhu,⁷⁷¹ kalp sadır,⁷⁷² insan bedeni,⁷⁷³ bedenle beraber ruh,⁷⁷⁴ bedende olan ve kötülüğü emreden cevher,⁷⁷⁵ zat,⁷⁷⁶ cins.⁷⁷⁷

Mutasavvıflar kişiye en büyük kötülüğün kendi nefsinden geldiğini ve kişinin nefsinin kendisine yaptığı zararı hiçbir şeyin yapamayacağını söylemişlerdir.⁷⁷⁸

Hucviri de, nefse muhalefet etmek, bütün ibadetlerin başı ve tüm mücahedelerin kemalidir. Nefse muvafakat insan için helaktır, kurtuluş ise nefse

⁷⁶⁵ Kısakürek, Necip Fazıl, *Batı Tefekkürü ve İslâm Tasavvufu*, Büyük Doğu yay., İstanbul 1994, s.32.

⁷⁶⁶ Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, c.2, s. 1031; Firuzabâdi, *el-Kamusu 'l-Muhit*, c.2, s.255

⁷⁶⁷ Kuşçyri, *Risale*, s.167.

⁷⁶⁸ Cürçani, *Tarifat*, s.165.

⁷⁶⁹ Aynî, Mehmet Ali, "Nefs Kelimesinin Manaları" Daru'l-Fünûn İlahiyat fakültesi Mecmuası, İstanbul 1930, sayı 14, ss.46-52.

⁷⁷⁰ Al-i İmran 3/28; En'am 6/12

⁷⁷¹ En'am 6/63; Fccr 27/89.

⁷⁷² Bakara 2/286; Al-i İmran 3/154.

⁷⁷³ İsra 17/33; Yusuf 12/26.

⁷⁷⁴ En'am 6/152; Yurus 10/23.

⁷⁷⁵ Maide 5/30; Yusuf 12/18.

⁷⁷⁶ Lokman 31/28

⁷⁷⁷ Tcvbc 9/128

⁷⁷⁸ Muhasibi, Ebu Abdullah el Haris b. Esed, *er Riaye li Ilukukillah*, (th.Abdulkadir Ahmed Ata), 4. Baskı, Lübnan trz. s.326.

muhalefet etmektedir der.⁷⁷⁹ Bu nedenle tarikat halkasından gelip geçen bütün salih ve kâmil veliler kendi kusur ve noksanlarını araştırmaktan bir an bile gafil durmadıkları gibi nefislerini ithamdan tekdir ve horlamaktadır geri kalmamışlardır.⁷⁸⁰

İnsan on şeyden müteşekkildir: Su, ateş, toprak, hava, nefis, ile kalb, ruh, sır, hafî, ahfa. Bunların ilk beşine ise “âlem-i halk” geriye kalan beşine de “âlem-i emr” tabirini vermektedir. Nefs,⁷⁸¹ hilkat itibarıyla “âlem-i halkın” kaynaşmasından meydana gelen zulmani buhar ise de nisbeti itibarıyla “Âlem-i emr”e tâbi tutulmuştur. Âlem-i halk cismânî farzlarla mükelleftir. Âlem-i emr ise nafilelerle vazifelidir.⁷⁸² Kötülüğü emretmekte olan nefis aslında değişken bir varlıktır. Sürekli kötülüğü emreden olarak kalmayabilir. Öyleki insan uzuvlarının en kötüsü olduğu halde nafileler sayesinde vücudun en övgüye layık uzvu olabilir.⁷⁸³

Nefse hakim olarak cemalullahı aşık olunur. Ve bu vesileyle âhiret yolculuğu kolay olur.⁷⁸⁴ Es’ad Efendi, “Nefsini tezkiye eden kurtuluşa ermiştir. Nefsini kirletip gömen de ziyana uğramıştır”⁷⁸⁵ âyet-i kerimesine göre, *“bütün beşeriyetin süfli nefsin his ve meyillerinden arındırılarak kurtuluşlarını sağlayacak ulvi emellere yüceltilmesi; mânevî kemâlat ile bezenmesi ve ruhânî marifetlerle donanmasının fazilete bağlı”*⁷⁸⁶ olduğunu belirtir. Nefs azgın bir bir bineğe benzetilir. Eğer terbiye edilmezse insanı bir uçurumun kenarından atar. Terbiye edilirse de insan varacağı yere daha kolay varır.⁷⁸⁷ Es’ad Efendi’nin sık sık yaptığı dualardan biri de “Allah bizleri nefsi emmarenin hilelerine boyun eğen, onun aldatmaca ve oyunlarına inanan gafillerden eylesin” dir.⁷⁸⁸

Öfke, hınç, kızgınlık hiddet anlamlarına gelen “Gayz” da nefsin kötü sıfatlarından biridir. Es’ad Efendi’nin, Divân’da “gayz” la biten beytleri ibretâmizdir:

⁷⁷⁹ Hucviri, *Keşfü'l-Mahcub*, s.309.

⁷⁸⁰ Erbilli, *Mektûbât*, s.8.

⁷⁸¹ Nefs, nasiyede yani iki secde mahallinde zulmani bir latifedir. Aynı eser, s.72

⁷⁸² Aynı cscr, s.66.

⁷⁸³ “Kulum bana nafilicirle yaklaşmaya devam eder, taki ben onu sevcrim” hadisi bu manaya işaret etmektedir. Aynı yer.

⁷⁸⁴ Aynı cscr, s.67.

⁷⁸⁵ Şems 91/9-10. Bu âyetin geçtiği diğer yerler için bkz. 87. Mektup, s. 258; 138. Mektup, s. 376.

⁷⁸⁶ Erbilli, *age*, s. 6.

⁷⁸⁷ Aynı eser, s.89.

Harman-ı rahat be-sûzed şerâr-ı nâr-ı gayz

Hîş râ hergiz ne-sâzed âkıl-i bîmâr-ı gayz

Es'adâ hüşyâr bâş u bâ gazab-ı gûteh mekon

Pâ-yı sa'yet der tarîk-i merhamet ez hâr-ı gayz⁷⁸⁹

Es'ad Efendi, hiç kimsenin iman garantisi olmaması nedeniyle, kendisinin de sürekli son nefes endişesi olduğunu "Nefsimi asla temize çıkaramam"⁷⁹⁰ âyet-i dolayısıyla hiçbir iyiliği kendi nefesine atfetmediğini, hayatının her bir nefesinin kendisinin olmayıp Allah katından bir emanet olduğundan gâfil bulunmadığını belirtmektedir⁷⁹¹.

"Muhakkak ki nefis, daime kötülüğü emreder"⁷⁹² âyetiyle ilgili olarak Es'ad Efendi: *"Kulların beliyiye-i cehl ü nâ-dânîden necât ve mevlîbe-i 'ulûm ve irfân ile tezyîn-i zâtları için mutâlâa-i kütübün kâfi olunamayacağı ve her halde bir âlim-i âmilin bir mürebhî-i kâmilin halka-i tadrîs ve terbiyesinde bulunmak zarûrî olacağı gibi nefis-i emmârenin de emyâl ve ihtisâsât-ı bâtıldan bi't-tecrîd kemâlât-ı ma'neviyye ile muhallâ ve tecelliyât-ı Samedineyye ile mücellâ olmak maksad-ı mukaddesi yalnız zikrullah ile husûl-pezîr olamayacağından bu bapta dahî bir delîl-i ruha ve bir mürşid-i dil-âgâha rabt-ı kalp eylemek vücûbîdir. Envâr-ı meârifî, kulûb-*

⁷⁸⁸ Erbilî, *Mektûbât*, 125.

⁷⁸⁹ Erbilî, *Divân*, ss.72-73. Gayz ateşinin kıvılcımları rahat harmanını yakar. Hiçbir akıllı insan kendini gayz hastası yapmaz.

Dünya safîsı bir çöp gibi hafif ruhludur. Gayzın, ateş gibi olan hücumuna nasıl tahammül eder.

İç hastalıklarını def' etmek için onu yemek daha hayırlıdır. Her ne kadar gayz, yılan zehri kadar acı olsa da.

Gördüklerimiz ve işittiklerimize göre, cihanda gayz eserleri, ona tahammül edemeyen yüzlerce insanın evini harab etmiştir.

Onu, yenen insan muhsinler sınıfına girer. Hakk'ın fermanından gafil olan ise gayz ateşinde yanar.

Bu dünyada şokâveti dolayısıyla gayzını açığa vuran insan bu hareketi zımında Cenab-ı Hakk'ın lütuf nimetinden uzak kalır.

Ey Es'ad, aklını başına al. Gayz dikeninden dolayı merhamet yolunda gayret ayağını kısaltma.

⁷⁹⁰ Yûsuf 12/53.

⁷⁹¹ Erbilî, *age*, 134.

⁷⁹² Yûsuf 12/53.

i sâlkîne ida' ve esrâr-ı hakâiki efide-i müsterşidîne ifrâğ, râhita-i kavîyye-i kalbiyyeye mütevakkıftır"⁷⁹³ şeklinde yorum yapmaktadır.

Enbiyanın varisi olmak için nefsin yedi mertebesinin katedilmesi gerekmektedir. Nefs, terbiye görmemiş ise emmaredir. Değilse, yani terbiye görmüş ve şeri emirlere itaat etmiş ise levvamedir. Allah'a itaati fazlalaştırmış fakat nefsi arzuları unutmamış ancak bunları bırakmış ve terakkiye meyletmiş ise mülhimedir.⁷⁹⁴ Nefsi arzuları tamamen terk etmiş ve makamlara yol almak için karar kılmış ise mutmainnedir.⁷⁹⁵ Makam arzusundan ve tüm isteklerden vazgeçmiş yalnız Hakkın rızasına teslim olmuş ise radiyedir. Bu fikre hizmet ve bu halde istikâmet ettiğinde de mardıyyedir. Tüm bunlardan Cenab-ı Hak kendisini irşad için memur ve "emri bi'l-maruf nehyi anil münker" vazifesiyle görevlendirmiş ise kâmileidir. Ancak nefsin bu mertebesine erdikten sonra kişi varis-i enbiya olabilir. Bu mertebeye yükselmek insanı oluşturan, kalb, ruh sır, hâfi, ahfa, nefs-i natika ve cesedden ibaret olan yedi lâtifede düzenli olarak icray-ı zikir ve tefekkür ile olabilir. Yani bir "nefs" tarikatı aliyenin birinde süluk edince yani müzekka, musaffa ve mualla olunca nebiye varis olmaya layık olur. Bunun yanında "allamna min ledünna ilmen" sırrına mazhar olur.⁷⁹⁶

Es'ad Efendi "nefsini bilen rabbini bilir" sözünü Tevhid Risalesi tercemesinde vahdet-i vücûd fikrine temel olarak almıştır. Ve kensinde yokluk gören, Allah'ı bilir ve bulur şeklinde özetlenecek bir görüş serdetmiştir.⁷⁹⁷ Bir başka eserinde ise yine bu sözü (nefsini bilen rabbini bilir) konu eder ve iç eğitimde önemli bir yere sahip olan nefis anlamında kullanarak şunları söyler: Mürid, muhabbetin çokluğuna mürşid ve mürebbisinin sohbeti esnasında müşahade ettiği nefsin ıslahı haline pek itimad etmemelidir. Zira bu gibi ıslah halleri in'ikas yani yankılanma

⁷⁹³ Erbilî, *Mektûbât*, s. 99.

⁷⁹⁴ Es'ad Efendi kendisine mektubunda "bana hayat veren her mektubunuz İsrâfil'in suru gibi ruhuma dirilik, Azrailin kabzası gibi hakir nefsimi ölüm gibi tesirler icra eder" ifadelerini çok tuhaf benzetmeler olarak nitelendirdikten sonra bu gibi benzetmelerin nefs-i mülhimciye mahsus olduğunu belirtir. Aynı eser, s.147.

⁷⁹⁵ Bu nefis ise peşinden gir cennetine müjdesini getiren Nefistir. Gerçek şahidlik, saadet ve selamette bundan ibarettir. Aynı yer.

⁷⁹⁶ Erbilî, *Tevhid*, ss.54-55. Tezimizde Es'ad Efendi'nin tasavvufî görüşlerini de aldığımızdan kavramlarla alakalı da ona ait eserlerinde geçen tanımları vermeye çalışıyoruz. Bu nedenle nefisle ilgili kavramların açıklamasının bu kadarını vermeye yetiniyoruz. Bu kavramlarla alakalı olarak geniş bilgi için bkz. Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri*, ss.545-549.

sûretiyle meydana gelmiş bir ıslah gölgesidir. Aslı olmak için yani Cenab-ı Allah'ın cüz-i ve külli her türlü emir ve nehiyelerine karşı âsi olmamak için daha pek çok gayretli çalışmalar yapmak lazımdır.⁷⁹⁸

Es'ad Efendi, nefsin, ilk devirlerinde yeni doğmuş bir çocuk hükmünde olup terbiye ile ıslah veya ifsada kabiliyetli bulunduğundan bir alim ve hakîmin terbiyesi altına girmeye muvaffak olduğunda; ilim ve fen öğrenerek zatını ve sıfatlarını süslediğinde hem kendini dünya ve âhiret sefaletinden kurtarabileceğini hem de: "İyilik ve takvâ üzere yardımlaşın"⁷⁹⁹ âyet-i celîlesine ittibâ'an bir çoklarının istifâdelerine vesîle olabileceğini⁸⁰⁰ belirtmektedir. Yani nefislerin tezkiye ve ruhların terakkisine yardımda bulunmanın da bu âyet-i kerimenin muhtevasına dahil olduğuna işaret etmektedir.

Nefsini tezkiye etmeyenler alim olsalar, amil olsalar da kurtuluşları mümkün değildir. İhlâslı olmak nefis tezkiyesi ile olur. Nefislerini tezkiyeye tabi tutmayanların kibir, hased riyâ ve cimrilik gibi kötü huylardan temizlenmeyenlerin ibadetleri Allah'a takdim etmeye layık olamayacağından azabdan kurtulamayacaklardır.⁸⁰¹

Nefsin ıslahı hususunda ölümün, ve ölümü düşünmenin çok önemli bir rolü vardır. Çünkü şifa acı şeylerdedir. Ölümü düşünmek ise nefsin hoşlanmayacağı bir husustur. Ancak birey için ölümü düşünmek şifadır.⁸⁰²

Nefsin, hep zararları yoktur bunun yanında faydaları da vardır. Faydası şudur: Melekler günahattan uzak sevabdan mahrum meleklerin terakkileri mümkün değildir. Nehy ve yasaklardan korunmak, insanın mânevî terakkisine sebep olur. Bunun yanında maddi menfaat ve cismânî faydalarının da bulunduğu muhakkaktır.⁸⁰³

Netice itibariyle nefis, insanın toprakla alakalı olan yönü dolayısıyla tabii bir varlıktır. Bu varlık sayesinde insan meleklerden ayrılabilir. İnsandaki süflî

⁷⁹⁷ Bkz. Erbilî, *Mektûbât*, s.9.

⁷⁹⁸ Aynı eser, s.85.

⁷⁹⁹ Mâide 5/2.

⁸⁰⁰ Erbilî, *agc.*, s. 24.

⁸⁰¹ Aynı cscr, s. 45.

⁸⁰² Aynı eser, s.85.

⁸⁰³ Aynı cscr, s.37.

yönleri harekete geçiren nefstir. Bu nedenle insanın tekâmülü için bu varlığın terbiye edilmesi gerekmektedir. Es'ad Efendi'ye göre tasavvuf işte bu noktada çok büyük bir ihtiyaçtır. Tasavvufî disiplin kişiye nefsini islah ederek doygunluğa ulaşabilmesi hususunda yardımcı olmaktadır. Ayrıca kişinin, bireyin kendisinde varlık görmesi yine nefisle alâkalı bir durumdur. Bu ise vuslat için büyük bir engeldir.

17. TEVBE

Tevbe, Arapça bir kelime olarak dönmek, yönelmek, günahlardan ve kötü fiillerden dolayı pişmanlık duymak anlamlarına gelir.⁸⁰⁴ Tehânevi tevbeği şöyle kategorize eder: Birincisi, azab endişesiyle Allah'a iltica etmek manasındaki tevbe, ikincisi sevap ve makam ümidiyle ona yönelmek olan inabe, üçüncüsü ise yukarıda saydığımız her iki maddeyi de düşünmeden Allah'ın emrine uyma niyetiyle O'na yönelmek evbe'dir. Tevbe umum olarak, tüm mü'minlerin bir sıfatı iken, inabe mukarrebini; evbe ise nebilerin bir vasfıdır.⁸⁰⁵ Zünnûna göre avamın tevbesi günahattan, havassın tevbesi gafletten, enbiyanın tevbesi de kendine geleni başkasına aktarmadaki acziyetini görmemesindendir.⁸⁰⁶

Tevbe kelimesi Kur'an-ı Kerim'de, müştaklarıyla birlikte seksen altı yerde geçmektedir.⁸⁰⁷ "Hepiniz Allah'a tevbe ediniz"⁸⁰⁸ âyetinde tevbenin gerekliliği âyetlerde açıkça belirtilmiştir. "Ben Allah'a günde yetmiş kere tevbe ederim" hadisi ise Peygamber Efendimizin her gün yetmiş basamak yükseldiğini anlatmaktadır kanaatindeyiz.

Es'ad Efendi'ye göre insan her an tevbe içinde olmalıdır. O, 'Şüphesiz ben, tevbe edeni bağışlarım'⁸⁰⁹ ayetinden yola çıkarak şöyle der: *Menâhî ve meâsîde musır olanlar hakkında böyle bir beşâret sâdır olmadığı şöyle dursun bilâkis nass-ı*

⁸⁰⁴ Tehânevi, *Keşşâf-ı ıstılâhât-ı fîrân*, c.1, s.162 ; İbn Manzûr, *Lisânu'l arab*, c.1, s. 233 ; Firûzebadî, *el-Kâmûsü'l-muhîr*, c. 1, s. 40; Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, c.1, s. 10; Râgıp, *Müfredât*, s.75.

⁸⁰⁵ Tehânevi, *Keşşâf*, c.1, s.164.

⁸⁰⁶ Enver Fuad, *Mu'cemu'l Mustalahat*, s.64.

⁸⁰⁷ Abdûlbaki, *Mu'cem*, s.156-158.

⁸⁰⁸ Nur 24/31.

⁸⁰⁹ Tâhâ 20/82.

celil-i Kur'ânî'de 'Şeytan sizi benim avf ve mağfiretimle iğfâl etmesin'⁸¹⁰ *buyurulmuştur*⁸¹¹. Görüldüğü üzere burada Es'ad Efendi iki âyet-i kerîmeyi, Allah'ın ancak tevbe edenler için bağışlayıcı olduğunu, merhametine güvenip mekrinden emin olmamak gerektiğini vurgulamak, böylece bağlılarını gaflete düşmekten korumak maksadıyla serdetmektedir.

Yine tasavvufta önemli bir yere sahip olan "seyyidü'l istiğfar"⁸¹² sâliklerin vazgeçilmez virdlerindendir. Gözyaşı ise tevbenin kabulü ve kişinin Allah'a yaklaşabilmesi için en mühim sığınaklardan birisidir.⁸¹³ Erbilî, "O halde az gülsünler, çok ağlasınlar"⁸¹⁴ âyet-i kerîmesini, ağlayarak yazılan bir mektubun kendisini güldürmesi sadedinde kaydederek: "*Şîvesinden anlaşıldığı gibi zaman-ı tahrîrinde zâtınızı ağlatan aynı mektup güldürmek hassasına da mâlik imiş ki, dâînizi güldürdü. Ve bu sûretle ikimizi dahî (az önce zikredilen) âyet-i şerîfine mâ-sadak ve 'ağlamayan çocuğa meme verilmez' kâidesince zât-ı âlinizi evliyâ-yı kirâmın südüne*

⁸¹⁰ Lokman 31/33. Bu âyetin geçtiği diğer yerler için bkz. 133. Mektup, s. 160; 135. Mektup, s. 163.

⁸¹¹ Erbilî, *Mektûhât*, s. 65.

⁸¹² Es'ad Efendinin seyyidü'l-istiğfar tercümesi sadceleştirilmiş haliyle şu şekildedir: Ey benim yüce Allah'ım, kabul ve itiraf ederim ki, beşcri silsilemin başından sonuna kadar bütün manası ile beni terbiye eden ancak senin yüce zatındır. Çünkü senden başka ilah yoktur. ve itiraf ederim ki, beni yaratanyoktan var eden sensin. Ben ise senin kulun ve mahlukunum. Yani ilahi emir ve yasaklarını yerine getirmeye memurum. Aynı şekilde kulluk vazifeme dair "kalî hâlâ" da verdiğim söz ve yeminin yerine getirilmesince beşcri gücüm yettiği kadar amadım. Şu kadar var ki, gaflet bilgisizlik ve cehalet sebebiylevaki olan geçmiş kusurlarımın kötülüğünden canımı ve cananımı kurtarabilmek için emniyet ve güven yurdu olan ilahi bağış ve mağfiretine sığınıyorum. Ey benim Sevgili Allah'ım, kusurlu kulluğuma rağmen apaçık gözükten çeşit çeşit nimetlerenail olduğumu bildiğim gibi hiçbir akıl ve mantığa sığmayan günahlarımı da bilip, onları da kabul ve itiraf ediyorum. Öyle ise ey Rabbim, vaki olan kusur ve günahlarımı affet ve bağışla! Zira senin en yüce ve en ulu zatından başka günahları affedecek başka bir ilah yoktur. Aynı eser, s. 115.

⁸¹³ Gözyaşı, için tehassür ifadesi, gözün niyazıdır

Gözyaşı, nedamet içinde Allah'a tevbedir.

Gözyaşı, Deruni hisleri coşturan kelimesiz ve sadasız, Aşkın lisanıdır.

Gözyaşı, Arifin kalbinin tercümanıdır.

Gözyaşı, Hakkın rahmetini tahrik ve merhametini celbeden şeydir.

Gözyaşı, günahkârın doğruluk ve ihlas ile Rabblarına cyledikleri ubudiyet incisinin dâncileridir.

Gözyaşı, Yokluğa erenlerin saadet sermayesidir.

Gözyaşı, Allah için öyle bir sermaye-i sadettir ki, rahmet, merhamet, mağfiret habbelerini içinde taşıyan seyyidü'l-istiğfar ve nasuh tevbedir.

Gözyaşı, Günahların affidir.

Gözyaşı, isyancının kurtuluş ipidir.

Gözyaşı, vuslatın yegâne dayanağıdır. Ramazanoğlu, *Musâhabe*, c.6, s.170.

⁸¹⁴ Teyb 9/82.

*müstehak eyledi*⁸¹⁵ açıklamasını yapmaktadır. Bu nedenle gözyaşı gönlü eriten, makbuliyeti artıran bir durumdur.⁸¹⁶

Gençten tevbe etmenin ayrı bir hususiyeti vardır. Bu nedenle “Allah indinde kusurlarından tevbe eden bir gençten daha sevimli bir şey yoktur,”⁸¹⁷ denilmektedir.

“Zühd-i riyâdan tevbe et ey kendini bilmeyen”⁸¹⁸ derken de kanaatimizce Es’ad Efendi tevbenin bir üst basamağını kasdetmektedir.

Tevbe insanın bir anlamda kapasitesini zorlamasıdır. Bir alt basamaktan pişmanlık duyup vuslat için yol almasının adıdır. Tekâmül için tevbe vazgeçilmez bir durumdur. Bu nedenle olsa gerek tarîkatta maneviyât dersleri istiğfâr ile başlatılır. Kanaatimizce bu şu demektir: Önce tevbe et, arın. Sonra gönül rahatlığıyla yol al.

18. İBADET

İbadet, kulluk etmek, itaat etmek, boyun eğmek anlamlarına gelir. Tasavvufta ise, sâlikin seyr u sülûkünü tamamlamak için gösterdiği çabadır.⁸¹⁹

Kaşani, ibadet ubûdiyyet ve ubudet gibi kavramlara şöyle bir açıklama getirir: İbadet, Allah’a karşı boynu bükük olmaktır ki bu, avam için tezellülün son noktasıdır. Ubûdiyyet; Sıdk ile yürüdükleri tarikatta, Allah’a bağlılıkları samimi olan havas içindir. Ubudet, Fark ve Cem’in bir olduğu makamda, ona onunla ibadet eden, kendilerini onunla kaim gören havassu’l-havas içindir.⁸²⁰

İbadet eden kimsede bulunması gereken üç özellik şunlardır:

⁸¹⁵ Erbilî, *Mektûbât*, s. 91.

⁸¹⁶ Vücûdunun binasını gözyaşı seli yaktı diyen Es’ad Efendi, deli gönül ister crisin ister crimesin diye meydan okurcasına şu sözleri sarfetmektedir.

“Seylâb-ı yıktı binâ-yı vücûdumu

Divâne dil müzâb ger olsun ger olmasun” Erbilî, *Divân*, s.152.

⁸¹⁷ Aynı eser, s.299.

⁸¹⁸ Aynı eser, s.188.

⁸¹⁹ İbn Manzûr, *Lisânu’l arab*, c.3, s. 272 ; Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, c.1, s. 1199; Cürçani, *Tarîfat*, s.119. Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1991, s.237.

⁸²⁰ Kaşani, *İstilahatü’s-Sufiyye*, s.53; Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri*, s.381.

1. İbadet dünyaya alet edilmemelidir.
2. İbadet eden kişinin gözü başkasının malında olmamalıdır.
3. İbadet kişinin boynunun borcudur. Bu ibadetler mukabilinde Allah'tan mükafat istenmemelidir.⁸²¹

Ancak buna mukabil kişi ibadetle sevdiğine yaklaşabilir.

“Kulluğa bel bağlar bağlar isen şâm u seher ağlar isen

Sular gibi çağlar isen tiz bulunur umman ummân sana”⁸²²

Derken Es'ad Efendi, insanın gözyaşı ve ibadetle ummanı araması gerektiğini belirtmektedir.

İbadetlerde birliktelik de önemlidir. Namaz kılmak için cemaate devam etmenin ferdi ve sosyal çok faydaları vardır. Bu nedenle cemaate devam etmek teşvik edilmiş. Teşvikten de öte devam etmeyenler şu hadislerle uyarılmışlardır: “Cemaate devam etmeyenler pişmanlık duyup tevbe etmezlerse elbette evlerini yakarım”⁸²³ Es'ad Efendi bu hadisi apaçık bir mucize şeklinde değerlendirir ve yangının cemaati terkedenlere bir ilahî ceza olduğunu, cemaate devam etmeyenler çoğalmasından dolayı yangın olaylarının da o nisbette çoğaldığını belirtir.⁸²⁴ Bir mektubunda da “Siz vazife-i uhûdiyyetinize ve ibâdât ve tâatinize ‘Kınayıcı hiçbir kimsenin kınamasından korkmazlar’⁸²⁵ âyet-i celîle mûcibince asla futûr getirmeyerek devam etmesini”⁸²⁶ tavsiye etmektedir.

Es'ad Efendi, “Huşû ile namazlarını kılan mü'minler kurtuluşa ermişlerdir”⁸²⁷ ayetine şu yorumu getirir. “Yani ‘huşû ile edâ-yı salât eden mü'minler azâb-ı ahiretten kurtuldular’ buyurmuş olduğu misillî, aleyhisselâti vesselâm Efendimiz dahî ‘huşû olmayan bir kimsenin namazı şâyân-ı kabûl olamaz ve mev'ûd olan

⁸²¹ Ramazanoğlu, *Musâhabe*, s.156.

⁸²² Erbilî, *Divân*, s.188.

⁸²³ İbn Mace, *Mesacid* 17; Nesâî, *Cum'a*, 2.

⁸²⁴ Erbilî, *Kenzü'l-İrfan*, s.22.

⁸²⁵ Mâide 5/54.

⁸²⁶ Erbilî, *Mektûbât*, s. 168.

faidesi dahî intizâr olunamaz' demişlerdir. Bu gibiler ancak şeriat nokta-i nazarından farzını edâ etmiş ve târikü's-salât için mukarrer olan hadd-i şer'iden kendini kurtarmış olur"⁸²⁸ Bu açıklamayı müteakiben huşûnun zâhîrî ve bâtınî olmak üzere ikiye ayrıldığını söyleyerek bunları namazdaki tatbik ediliş şekliyle beyan eder.⁸²⁹

Es'ad Efendi'nin yaptığı amelleri az görücü şu tevazuane cümleleri hayli etkileyicidir: " O amel-i kalîl dahi kalmayınca artık bütün bütün mütehayyir olacağımız tahakkuk eder. Çünkü fakiriniz şimdi aslâ amelim yoktur. Yalnız bir namaz kılınıyor lâkin o da âdet iktizâsından mıdır? Levme-i nâsın mehâfetinden midir? Nedir? Bilmiyorum. El-Hâsıl hâlis Allah için olduğuna hiç inanmıyorum. Nefsin hile ve desâyisinden emin olamıyorum." ⁸³⁰ Yine şu ayete getirdiği yorum da bu görüşü desteklemektedir: "Ben insanları ve cinleri yalnız bana ibadet etsinler diye yarattım"⁸³¹ âyet-i celîlesi icâbınca "bir kul, amel ve ibâdet sayesinde ancak isyândan nefsini kurtarmış olur. Fazla bir fazilet iddiasında bulunamaz ve her zaman feyzini da'avât-ı hayriyye ve evliyâullahın teveccühât-ı kalbiyyeleri misillû vesâtî-i behiyyeden intizâr eyler"⁸³² diyerek kulun kendi amel ve ibadetlerine güvenmeden din kardeşlerinin hayır dualarını almaya bakması gerektiğini vurgulamaktadır.

Erbilî'ye göre amelsiz imanı ve imansız ameli Allah kabul etmez. Bu konuda kaderi imanın şartlarından saymayanlara da "Kadere iman, kişinin keder, sıkıntı ve hüznünü giderir" şeklinde bir mesajı vardır. ⁸³³

Kulum bana nafilelerle yaklaşır o kadar ki, ben onu severim ve ben onu sevince işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen yağı olurum"⁸³⁴ hadisini anlatırken, bedenın farzların edasıyla mükellef iken, ruhâniyetin de nafilelerle me'mur olduğuna değinir.⁸³⁵ Kul nafilelerle yaklaşır ancak; kulun kendi ibadet ve

⁸²⁷ cl-Mü'minûn 23/1-2. Bu âyetin geçtiği diğer yerler için bkz. 64. Mektup, s. 95; 138. Mektup, s. 169.

⁸²⁸ Aynı cscr., s. 30.

⁸²⁹ Aynı ycr.

⁸³⁰ Aynı cscr, s. 104.

⁸³¹ Zâriyât 51/56.

⁸³² Erbilî, age., s.56.

⁸³³ Aynı cscr, s. 119.

⁸³⁴ Buhari, Rikak, 38.

⁸³⁵ Erbilî, age, s.43.

taatı ile meydana gelen yakınlık ile Cenab-ı Hakk'ın kuvvet ve çekiciliği arasındaki fark, karıncanın yürüyüşü ile lokomotifin hızı arasındaki farktan daha çoktur.⁸³⁶

O, Allah'ın kullarının maişet ve nafaka temini için çalışmalarına bile ibadet nazarı ile bakılmasına ve kendi ifadesiyle “şer'i şerife uygun olarak her türlü cismâni malzemenin tamamına” müsaade buyurulmasından dolayı Allah'a şükreder.⁸³⁷

Yine ona göre, ibadetlerde takva ve huşu ibadetin temel şartlarındandır.⁸³⁸ “İnsanlar helak olmuştur, ancak alimler müstesna. Alimler helak olmuşlardır., ilmiyle amel edenler müstesna. İlmiyle amel edenler helak olmuşlardır, ihlâs sahibi olanlar müstesna. İhlâslı olanlar da büyük tehlikededir.”⁸³⁹ hadisini bu amaçla zikreder.

Es'ad Efendi hazretlerinin “Risâle-i Es'adiyye ve Fâtiha-i Şerife Tercümesi” adlı eserinde yayınlanan kısa bir Fâtiha sûresi tercüme ve tefsiri bulunmaktadır. Es'ad Efendi burada, özellikle Fâtiha sûresini namazda okurken dikkate alınması ve hatırdâ tutulması gereken manaları ön plana alarak bir tercüme yapmıştır. İbadetlerin özünün namaz, namazın özünün de fatiha sûresi olduğunu düşündüğümüzden dolayı bu tercümeyi ibadet başlığı altında veriyoruz:

“Allah Teâlâ'nın huzuruna duracak olan bir kul her şeyden evvel Cenâb-ı Hakk'ın azâmet-i kibriyâsını ilân eden 'Allahü ekber' cümle-i cemîlesini ve Fâtiha-i şerîfeyi huzura giriş kabul edecektir.

'Bismillâhırrahmânırrahîm' cümlesiyle feyizlendikten sonra, bütün hamdler Allah'a mahsustur ma'nasına gelen 'Elhamdü lillâh' kelime-i tayyibesini zikredecektir. Senâyâ gelince arz ve tkdîm olunur ki O, 'Rabbi'l-'âlemîn'dir. Onsekiz bin âlemin hakiki bir mürebbisidir. Bütün âlemleri yoktan var eden ve yarattıklarını çeşitli nimetlerle rızıklandırandır.

'er-Rahmân' ism-i celîlinin icâbı olarak dünyada, hiçbir ayırım yapmadan herkesi dünyevi nimetlere nâil kalandır.

⁸³⁶ Erbilî, *Mektûbât*, s.129.

⁸³⁷ Aynı eser, s.18.

⁸³⁸ Aynı cscf, s.40.

⁸³⁹ Keşfu'l Hafa, c.2, s.312.

'er-Rahîm' ism-i şerîfinin icâbı olarak da âhirette sadece mü'minlere merhamet edip onları cennet ve cemâlullah ile mükafatlandırandır O.

Âhirette olsun, hesap gününde olsun mülkünde tasarrufatına ortak olacak hiçbir kimse bulunmadığından 'mâlikî yevmî'd-dîn' yani 'din gününün sahibi' yalnız kendisidir.

Hamd ü senâ bu sûretle ifâ edildikten sonra, evvel ahir kulluğumuzun, her türlü dileklerimizden sadece zât-ı akdeslerine mahsus ve münhasır olacağını ifade eden 'İyyâke na'büdü ve İyyâke neste'în': Allah'ım! Ancak sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz' cümlesiyle husûsiyyet kazanmış olur.

Kulun yardım istemeyi hakketmesi kulluk vazifesini yerine getirmesinden sonra olacağına açık bir delil olan bu âyet-i kerime gözden uzak tutulmamalıdır.

Samimiyetle, etraflıca ve derin bir şekilde düşünülünce bu dünyaya değer verilmeyeceği, iltifât edilmeyeceğini anlayarak doğrudan doğruya cennete götürecek ve onun, yüksek derecelerine ulaştıracak bir yol göstericiyi istirham demek olan 'İhdine's-sirâte'l-müstekîm: Yâ Rabbi bizi doğru yola erıştır' niyâzıyla yine İnzâr-i ilâhiye yönelir.

Ehl-i imanın avamından havâssına, havâssından havâssu'l-havâssına kadar bütün insanların meslek ve mertebeleri, herbirerlerinin istek ve arzuları birbirinden farklı olduğundan istirhamlarının da umûmî bir noktaya münhasır bulunmadığı aşîkârdır. Meselâ: Avâm, sirat-ı müstekîm'den zâhir şeriatî, havâs olanlar, şeriat ve hakikati, Peygambere vâris olma makamına ulaşanlar ise, irşâd ve da'veti anlarlar. Yani herkes kendi anlayışına göre Cenâb-ı Hak'dan istirhamda bulunur.

Bînâenaleyh bu âyet-i kerime enbiyâ, evliyâ ve gösterişten uzak bir mü'minin yolu manasına olan, 'sirâtellezîne en'amte 'aleyhim: nimete erdirdiğin kimselerin yoluna erıştır' âyeti ile bunun gibi Yahudi ve Hristiyanların yolundan başka bir yol demek olan 'ğayri'l-mağdûbi 'aleyhim ve le'd-dâllin: Gazaba uğramayanların,

*sapmayanların yoluna eriştir' âyet-i celîlesiyle tavsif edilerek anlatılan yolların ve mertebelerin hepsi yerli yerince ifa edilmiş olur*⁸⁴⁰.

Es'ad Efendi tercümesinin sonunda da "Fatiha-i Şerifedeki nûkteler" başlığı altında, Fahreddin Razi'nin tefsirinden naklen bir nûkteye yer vermektedir: "*Allah Teâlâ Hazretlerinin zâtını hakkıyla bilmek nasıl mümkün değilse; Fatiha-i Şerîfenin ihtivâ ettiği esrâr ve nûkteleri de hakkıyla bilmemiz mümkün değildir. Ancak Fahr-i Razi Efendimizin tefsirinde nazar-ı dikkatimi çeken nûktelerden birini anlatmadan geçemiyeceğim. Şöyle ki:*

Fatiha-i şerîfe, Allah Teâlâ'nın sıfatlarından olan Ulûhiyyet, Rubûbiyyet, Rahmâniyyet, Rahîmiyyet, Mâlikiyyet gibi beş sıfatı şâmil olup, mahlukâtın sıfatlarından da ubûdiyyet, istiânîyet, , taleb-i hidâyet, recây-ı istikâmet,istirhâm-ı nimet gibi beş sıfatı bir arada toplamıştır. Ubûdiyyet Ulûhiyyete, istânîyet Rubûbiyyete, taleb-i hidâyet Rahmâniyyete, recây-ı istikâmet Rahimiyyete,istirhâm-ı nimet Mâlikiyyete tekâbü'l edince nûkte-i hikmet ve şâhid-i illiyyet ve maluliyet kemâliyle adz-ı cemâl eyler.

*Allahım! Bize hakkı hak olarak gösterip ona uymakla, batılı batıl olarak gösterip ondan kaçınmakla bizi rızıklandır. Amin. Hamd âlemlerin Rabbi Alluh'udur*⁸⁴¹.

İbadetin sosyolojik ve psikolojik bir çok faydaları vardır. Bu anlamda ibadet aslında kişinin insanî bir görevidir. İbadetler yapılması gereken aslî vazifelerdir. Bu vazifelerin aksaması ferdî ve toplumsal problemleri ve aksamaları da beraberinde getirmektedir. Kişinin geçim için çalışmasına ibadet nazarı ile bakılması bu nedenle anlamlıdır. Kâinatta her varlık kendi fitratlının gereğini yapmaktadırlar insanın bunun dışında bir şey yapması demek işleyen düzenin de aksaması anlamına gelmektedir.

⁸⁴⁰ Erbilî, M. Es'ad, *Risâle-i Es'adiyye ve Fâtîha-i Şerîfe Tercümesi*, s. 59-61. Es'ad Efendi, aynı minvâl üzere Fâtîha sûresinin tefsîrî tercümesine "Mektûbât" isimli eserinin 10. Mektubunda da yer vermektedir. Bkz. Erbilî, *Mektûbât*, ss.29-33.

⁸⁴¹ Aynı cscr, s. 31; bkz. cr-Râzî, Fahreddin, *Mefâtîhu'l-gayb*, Bcyrut, ts., I, 185.

19. EDEB

Kelime manası olarak, terbiye, iyi ahlâk, zerafet, güzel davranış gibi anlamlara gelmektedir.⁸⁴²

İmam rabbani şeriat ahkamına riayet hususunda buyurmuştur ki: “Bilesin ki, âdabdan velevki bir edebi muhafaza, mekruhlardan velevki tenzihi olsun bir mekruhu terketmek, zikirden, tefekkürden murâkabe ve teveccühten daha efaldır.”⁸⁴³ Tasavvufta hizmet önemlidir. Ancak ondan daha önemli bir şey vardır ki o da; edebdir. Yani hizmet esnasında riayet edilmesi gereken edeb, hizmetin kendisinden daha değerlidir.⁸⁴⁴

Edeb, tasavvufun doğuş döneminden beri üzerinde hassasiyetle durulan bir kavramdır. Abdullah İbn-i Mübarek edebi; “kişinin kendisini tanıması” olarak tarif ederken, Hani,el-Hadâiku'l Verdiyye isimli eserinde; kişinin kendisinden yüksekte olanın haline göz dikmemesi, kendisinden küçüğünü de hakir görmemesi olarak tanımlar.⁸⁴⁵ Yine Hani eserinde edebi dört kısımda inceler:

1. Müridin nefsiyle olan âdâbı.
2. Şeyh ile beraber olmanın âdâbı.
3. Müridin ihvan ile olan âdâbı.
4. Müridin ailesiyle olan âdâbı.

⁸⁴² Firûzebadî, *el-Kâmusu'l-muhîl*, c. 1, s. 40; Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, c.1, s. 134.

⁸⁴³ Hânî, *el-Hadâiku'l-verdiyye*, s.11.

⁸⁴⁴ Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.152.

⁸⁴⁵ Hânî, *age.*, s.122. Bu eserin tercümesine yazdığı takdim yazısında Ömer Kırazlı, edebîle alakalı olarak şu cümleleri sarfeder: “Âdâb” adı ile takdim ettiğimiz bu kitab, yüzyıllar boyunca HAKK’a ermenin usulünü, yolunu istikâmetini, bir kelime ile edeblerini gösteren teliflerin en güzellerinden ve en sadelerindendir. 14 asırdan beri yüzbinlerce VELÎ, MUHAKKİK,KAMİL İNSAN bu yol ile yetiştiğinden, zamanımızda yeniden terceme, ilave, tab’ı ve neşrine hak rızası için teşebbüs edildi. Hânî, *Âdâb*, çev. Ali Hüseyin, İstanbul 1995, s.6

Yukarıdaki maddelerden de anlaşılacağı gibi edeb kişinin her hal ve hareketinde önemli bir yer tutar. Kişinin günlük yaşantısındaki tutumlarının hepsini içine alır.

Sufiler edebi zahîrî ve batınî edeb diye ikiye ayırmışlardır. Zahiri edeb, beden ve şeriatla, batınî edeb ise kalp ve hakikatle ilgilidir. Sufilere göre ise batınî edeb esastır.⁸⁴⁶

Nakşebendî tarikatının mühim sohbet eserlerinden biri de âdâb kitabıdır. Es'ad Efendi de divanının "Harfu'l-Bâ" bölümünde sonu "edeb" kelimesiyle biten şiirlerini şu şekilde sıralar:

Çeşm-i men hergiz nebâşed sîr-ez hân-ı edeb

Ger-çi dîdem der-cihân bisyâr ihsân- edeb

Es'adâ ger bâz geştî ez sefer-i sû-yi vatan

Güher-i çendîn bîyâr ez bahr-i ummân-ı edeb⁸⁴⁷

Kenzu'l İrfan isimli eserinde ise Es'ad Efendi, "bir takım âdâb" bölümünde musafahanın önemi, mülayemet ve muaşeret, ibadette gizlilik, söz vermek, insanlarla hoş geçinmek, akraba ziyareti, sır saklamak, tebessüm, mü'minin artığını yemek, iyiliğe iyilikle mukabele etmek gibi hususları edebden sayarak bu konulardaki peygamberimizin hadis-i şeriflerini verir.⁸⁴⁸

⁸⁴⁶ Kuşçyri, *Risâle*, c.2, ss.558-572; Hucviri, *Kesfu'l-Mahcub*, s.432.

⁸⁴⁷ Benim gözüm edeb sofrasında (ki nimetlerde)n asla doymaz. Her ne kadar cihanda edebin birçok ihsanlarını görmüş isec de.

Hızır'dan âb-ı hayatı isteyen insanın edeb menbaından birkaç yudum içmesi lazımdır.

Fahr, kibir ve cehâlet illetlerinin def'i için edeb ilacı gibi bir ilaç görmedim.

Akıl (akıllı) insan edeb cteğinc sıkı sıkı sarılırsa kadir kıymet tahtını ve itibar sadrını elde etmiş demektir.

Sülûk mumunun ışığı, camı canana ulaştırır. Edebin parlak ayı ise gözü aydınlatır.

Eğer edeb tuzluğundan (çeşnisinden) dudaklarına bir zerre bulaştırmamış iseler, dostların sözünde ve dudağında güzclilik neçesi bulamaz.

Ey Es'ad, seferden (sülûk yolundan) vatanına dönünce edeb ummanından (dostlara hediye olarak) birkaç inci getir.Erbilî, Es'ad, *Divan*, ss.24-25.

⁸⁴⁸ Erbilî, *Kenzu'l-İrfan*, , ss.120-122.

Edebin diğ er adı usuldür. Sülûkte edebe riayet etmeyen vuslata eremez. Edebe riayet etmeyen gerekli istifadeden uzak olur. Tarikatta da r b tata da bir amaç, ve dolayısıyla edeb vardır. Mürid, bir kemal sahibi Şeyhi hayatta olduğu halde diğe bir Şeyhe râbîta etmesi veya terbiyesi altına girmesi edebe muhaliftir. Ancak başka bir Şeyhin sohbetinde bulunmak ve feyz almak maksadıyla intisab da bir sakınca yoktur.⁸⁴⁹

Edeb sadece harekette olmaz ifadelerde de edeb vardır ve bu, insanın asıl kişiliğini yansıtır. Es'ad Efendi'nin ise ifadeleri mürşide yaraŐır tarzda edeb timsalidir.  rnek vermek gerekirse: *"Bu değerli nimetler karşılığında teŐekkürümü açıklamak imkanı olamayacağı gibi faziletli tevecc hlerinizin devamını ve istikrarlı olmasını dahi büyük bir ar haya ve utanma dıygunları içerisinde istirham etmekteyim"*.⁸⁵⁰

Edeb, tasavvufa usûl, yol yordam anlamlarına gelmektedir. Bu nedenle usul bilmemek vuslata ulaŐmamak veya vuslatın gecikmesi ile aynı anlamlara gelmektedir. Bundan dolayı tasavvufa yeni girenlerin eğitimine edebten baŐlanılması manidardır. Kültürümüzdeki " her işin bir edebi vardır" ifade etmek istediklerimizi özetler mahiyettedir.

20. UZLET

Lugatte, yalnızlık, tenhaya çekilmek, ayrılık, halktan uzaklaŐıp tek kalmak gibi anlamlara gelmektedir.⁸⁵¹

Sühreverdi'ye göre uzlet peygamber yoludur. Çünkü Hz. Muhammed (s.) Hira'da uzlete çekilmiştir. Bunu Es'ad Efendi Şu Şekilde ifâde eder:

"Mekteb-ı ıŐkda  st d-ı ezelden aldım

Ders-i tecd dimi sen sanma leb-i  s 'dan"⁸⁵²

⁸⁴⁹ Erbili, *Mektûbât*, s.34.

⁸⁵⁰ Aynı cscr, s.155.

⁸⁵¹ Firûzebadî, *el-Kâmusu'l- muhît*, c. 4, s. 15; Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, c.3, s. 1435.

Ayrıca kendisini uzletin derinliklerinde gören şu beyit,

“Benim evc-i semâ-yı uzletin hurşîd-i rahşânı”⁸⁵³

Es’ad Efendi’nin, uzleti dolu dolu yaşadığının bir göstergesidir.

Uzlet, ülfete engel değil bilakis ülfet için bir tamamlayıcıdır.⁸⁵⁴ Bunun yanında uzletin faydaları ve zararları mutasavvıflar arasında da tartışılmıştır.⁸⁵⁵

“Açlığa devam et beni görürsün! İnsanlardan uzaklaş bana kavuşursun.” Kelam-ı kibârî da uzletin önemine atıfta bulunmaktadır.

Kalbi sükunâ erdirmenin yolu mâsivaya muhabbet etmemek, kalpleri Allah’a ram etmektir. “Yalnız bir insan” zahîrî halk ile batını Hakk ile olursa da aynı gayeye ulaşmış demektir.⁸⁵⁶ Bu bakımdan Es’ad Efendi de uzletin halktan uzaklaşmaya vesile olmaması gerektiğini ve daima, halk içinde Hakk ile ünsiyet ederek yapılan uzletin faydalı olduğunu söylemektedir.⁸⁵⁷

Es’ad Efendi zorunlu ikâmetlerden dolayı sevdiği insanlardan uzun süre ayrı kalmıştır. Dervişâne halim diye nitelendirdiği bu halini o, şöyle anlatır: “*Fakir-i hakîriniz , mehcûr-i rencûrümüz pençe-i firâka dûçâr ve bâzu-yı hicrâna giriftâr olalı Mevlâna Hazretlerinin*

Bişnev ez ney çün hikâyet mî koned

Ve ez cüdâyhâ şikâyt mî koned

Kez neyistan tâ merâ beborîde end

Ez nefirem merd u zen nâlîde end

⁸⁵² Aşk mektebinde uzlet dersimi; dünyadan el çekip Allah’a yönelme dersimi Hz. Peygamber (s.)’den aldım, Hz. İsa’dan değil. Erbilî, *Dîvân*, s.134.

⁸⁵³ Aynı cscer, s.150.

⁸⁵⁴ Kuşçyri, *er-Risale*, c.2, s.75.

⁸⁵⁵ Bu tartışmalar için bkz. Gazali, *İhya*, c.2, ss.222-225.

⁸⁵⁶ Erbilî, *Mektûbât*, s.71.

⁸⁵⁷ Ramazanoğlu, *Musâhabe*, c.6, s137.

*Ebyât-ı şerîfesi vasfı 'l-hâl-i dervîşânem olduğı iddiasında bulunsam yeridir.*⁸⁵⁸

Ayrılığı, uzleti güzelleştiren bir sevgi vardır. Eğer firakta sevgilinin tahmet tecellisi varsa. Şöyleki:

“Es’ad gibi razı olurum nâr-ı firâka

Yâr ol bana ey nârı eden nûr-ı hidâyet.”⁸⁵⁹

“Gül-şen-i vaslın gözet kan dökme bunca gözlerim

Âlemi berbâd eder gittikçe bir tufân olur.

Hasret-i vaslınla görmüş olduğum sevdâları

Fâş edersem âdetâ hayretlü bir destân olur”⁸⁶⁰

Bu beyitlerden de anlaşılıyor ki, vuslatın bir bedeli vardır. Ancak vâsıl olmak için de sürekli gözetmek gerekmektedir.

Uzlet, mânevîyatta yayın gerilmesi, olimpiyat müsabakasına katılacak olan yarışmacının kampa çekilmesi gibidir. Uzlet anında kişi sadece kendini dinler. Mikro kozmoz diye nitelendirilen benliğini keşfe doğru bir yolculuk yapar. Konsantrasyonu artar. Ama bir hedef vardır. O hedefe kavuşma arzusu sürekli insanı zinde tutar. Uzlet, kişinin kendiliğini dinlemesi dolayısıyla bir ihtiyaçtır. Bu anlamda her namaz bir uzlettir desek fazlaca iddialı olmaz kanaatindeyiz.

21. KERÂMET, KEŞF

Kerâmet, cimrilik ve düşüklüğün zıddı olarak, cömertlik, ihsanda bulunmak, lütufta bulunmak, izzet anlamlarına gelir.⁸⁶¹ Istılahta ise Allah dostlarından sadır olan

⁸⁵⁸ “Dinle neyden nasıl hikaye cıncıdc,
Ayrılık derdinden şikayet etmede.

Ki karıştıktan beni koparıp getirdiler,
Kadın ve erkek benim nefesimden inlemektedir. Erbilî, *Mektûhât*, s.74.

⁸⁵⁹ Erbilî, *Dîvân*, s.128.

⁸⁶⁰ Aynı eser, s.137.

harikulade hallere denilmektedir.⁸⁶² Keşf ise, bir işi açığa çıkarma , gizli olan şeyin gizliliğini kaldırma anlamlarına gelir.⁸⁶³

Kerâmet bir kısım velilerde, velinin sadık ve samimi oluşunun alameti olarak görülürken,⁸⁶⁴ diğer taraftan tasavvufta hedefin kerâmet değil, istikâmet olduğunu söyleyenler de vardır.⁸⁶⁵ Bu ikinci gruba girenler ise çoğunluktadır.

Bir kısım insanların mürşidde olmazsa olmaz vasıf olarak gördükleri kerâmeti Es'ad Efendi, fazla önemsemez. O, daha ziyade kişinin şeriata bağlılığı ve ahlâkın güzelliği üzerinde durur. Bu açıdan Es'ad Efendi kerâmet göstermeyi mürşidin zorunlu sıfatlarından saymaz. Bu konuda delil olarak sahabeyi ve tabiini zikreder. Onlar, çok azı hariç kerâmet göstermemişlerdir. Hz. Peygamber (s.)'den sonra ümmetin en büyüğü olarak bilinen Hz. Ebu Bekir'den ise hiç kerâmet sadır olmamıştır.⁸⁶⁶ Kendisine isnad edilen menkıbelerden de büsbütün mahrum olduğunu ifade ederek, bu tür şeylere hiç önem vermediğini belirtir.⁸⁶⁷

Tasavvufta kerâmet değil firâset önemlidir. Bunun bir örneğini de Es'ad Efendi'de görmemiz mümkündür. O, bir müridinin yaşadığı bir hal dolayısıyla kerâmeti değil firâseti ön plana çıkarır,

“Zatınızla şeref bulan feraset

Tercih olunur kerâmet üzere”⁸⁶⁸

Sözleriyle de O, ferasetin kerâmete üstünlüğünü ortaya koymaktadır. Divân'daki istikâmetle alâkalı şu beyitler de Es'ad Efendi'nin bu husustaki emin adımlarının bir ifadesidir:

⁸⁶¹ Firûzebadî, *el-Kâmusu'l-muhît*, c. 4, s. 170; Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, c.4, s. 464.

⁸⁶² İbrahim Mustafa, *Mu'cemu'l-vasit*, c.2, s.784.

⁸⁶³ Zebidi, Muhibüddin Ebi Feyz Muhammed, *Tacu'l-aruz min cevahiri'l-kamus*, 1994 Beyrut, c.12, s.456.

⁸⁶⁴ Kalcibâzi, Ebu Bekir Muhammed b İshak el-Buhari, *Taarruf li mezhebi ehl-i tasavvuf*, Mısır 1302, s. 390.

⁸⁶⁵ Sühreverdî, Şihabüddin Ebi Hafs Ömer b. Muhammed Abdillâh, *Avarifu'l-Maarif*, 1292, c.1, s.113.

⁸⁶⁶ Erbilî, Es'ad, *Risale-i Es'adiyye*, s.17.

⁸⁶⁷ Erbilî, *Mektûbât*, s. 124.

⁸⁶⁸ Aynı cscr, 151.

Benmem neşât dâred bâ yâr-ı istikâmet

Tâ şem-i mahfelem şod dildâr-ı isikâmet

Bâ dost-ı hîş Es'ad benişin bebâğ-ı vahdet

Gülhây-ı taze dâred behâr-ı istikâmet⁸⁶⁹

Bazı evliyâdan çok kerâmet hasıl olmasına karşı bazılarında hiç kerâmet vuku bulmamaktadır.⁸⁷⁰ Es'ad Efendi'ye göre ise kerâmetin gizlenmesi gerekmektedir. Bir vakıa olarak bile olsa sahabeden bu tür hallerin olmaması onların kerâmet vb. olaylarla fazla ilgilenmediğinin bir göstergesidir.⁸⁷¹

Genellikle kerâmetle birlikte ele alınan keşf ise bir şeyin açığa çıkması, perdenin kalkması gibi anlamlara gelen Arapça bir kelimedir. Mükâşefe, kısaca basar gözü ile değil basîret gözü ile görme, gözü mana yönüne dikme anlamlarına gelmektedir.⁸⁷²

Es'ad Efendi'ye göre keşf ise iki türdür.

1. 'İyânî

2. Vicdanî

Yine O'na göre, kişinin aldığı rızık güvenilir olursa keşf vicdanî olabilir. Ancak rızık şüpheli olursa keşf, vicdanî olabilmektedir. Vicdanî keşf, â'mâ birinin

⁸⁶⁹ Mecliste istikâmet sevgilisi bulununca benim meclisim zevk ve safâya gark olur. Cân fedâ etmek yolundan ölmüce kadar ferâgat etmem. İstikâmet hastalığına tutulmuş olan insan ancak ölmüce bu hastalığından kurtulur.

Ayna istikâmet yanağı olursa bazen sık ve hulûs, bazen tezvir, hiçbir kimsenin yüzünü süslemez. Şek ve tereddüt evinde gönül rahathığı bulamazsın. Çünkü her taraftan hevâcis (mâsivâ) hücum eder. Kendin için bir istikâmet bina et.

Âlim olsun, şeyh olsun, cîşer başlarında istikâmet sarığı bulunmazsa zevâl bulup gidicir.

Eğer sırtın (belin) istikâmet yükü altında iki kat olmamışsa arzı (emel) oku hiç hedefine isâbet eder mi?

Es'ad sevgilile vahdet bağında otur. İstikâmet baharının gülleri, dâima tazedir Erbilli, *Divân*, ss.26-27.

⁸⁷⁰ Geniş bilgi için bkz. Ramazanoğlu, *Musâhabe*, c.6, ss.159-160.

⁸⁷¹ Aynı cscr, c.6, s.158.

⁸⁷² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s.447.

hamamda bulunup hisleriyle hamamı keşfi gibidir. Keşf-i 'ıyanî ise gözleri gören birinin hamamı hem görerek hem hissederek görmesi gibidir.⁸⁷³

Sonuç olarak mutasavvıflar kerâmete önem vermemişler. Hatta izharını ayıp olarak telakki etmişlerdir. Es'ad Efendi de bu düşünceyi savunmaktadır. O'na göre istikâmet, firâset ve ahlak güzelliği dikkat edilmesi gereken hususlardır. Bu nedenle kişinin keramet göstermesi onun değerlendirilmesi açısından kıtas değil ahlak güzelliği bu konudaki ölçümüdür.

22. RIZIK

Azık, yiyecek, gıda, geçinilecek şey anlamlarına geldiği gibi dünyevi veya uhrevî nasib anlamında da kullanılmaktadır.⁸⁷⁴

"Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilmez"⁸⁷⁵ ayeti rızık konusundaki dikkat çekici ayetleridendir.

Es'ad Efendi, rızıkla alâkalı olarak, hadîd sûresinin bir kısım âyet-i kerimelerini mevzu-i bahs ederek: "*Cenab-ı Hakk'ın saymakla bitmeyen nimetlerini gördükten sonra zikir ve ibadette ağır ve gevşek davranmanın ne kadar vicdansızlık olduğunu gösteren*" hikmetli âyetleri okurken hiç görmemiş ve duymamış gibi haz aldığını söylemektedir.⁸⁷⁶

Yine O, Hadîd sûresinin "Size ne oluyor ki Allah yolunda infakta bulunmuyorsunuz? Halbuki göklerin ve yerin mîrâsı Allah'ındır..." şeklinde başlayıp devam eden 10. âyet-i kerimeyi bahis mevzuu seçerek onu tefsir etmektedir: "*Bu âyet-i celîle mü'minlerin sebeb-i necât ve bâdi-i dühûl-i cemmâtı olan sadakâta bihakkın riâyet etmeyen kûteh-nazarân-ı ümmetin halinden istiğrâb tarîkiyle fermân buyurmuştur. Evet hakikaten ağıniyâ ve ashâb-ı servetin infâk fî sebîlillâh husûsundaki tesâmüh ve tehâvünü cidden şâyân-ı teessüftür*" dedikten sonra

⁸⁷³ Ramazanoğlu, *Musâhabe*, c.6, s.165.

⁸⁷⁴ Firûzebadî, *el Kâmusu'l muhît*, c. 3, s. 235; Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, c.3, s. 858;

İbrahim Mustafa, *Mu'cemu'l-vasit*, c.1, s.342.

⁸⁷⁵ Lokman 31/34.

cimriliğin kötülüğü, sadakanın fazîleti ve zekâtın ehemmiyeti hakkında Resûlullah (s.a.v)'ın bir kısım hadîs-i şerîflerini kaydeder ve âyet-i kerimeden kastolan ma'nayı tefsire şöylece devam eder: *"Ma'lûm ola ki Cenâb-ı Hakk celle ve alâ Hazretleri'nin 'Size ne oluyor ki, Allah yolunda infakta bulunmuyorsunuz' cümle-i cemîlesinde vâki olan hitâb-ı müstetâbı umûm ehl-i imana karşı bulunduğu câ-yı iştibâh değildir. Yani ey cemâ'at-i mü'minîn, mâl-i dînyanın sûret-i sarfı ile sarfında mevcûd olan fevâid ve muhassenât bir hayli âyât-ı beyyinât ile tebliğ ve isbâtta sonra infâk fî sebîlillâh mes'ele-i mühimmesinden sizleri men'eden ne gibi şeylerdir? Acebâ dâru'l-fenâ-yı dünyada bâki olmadığınızı ve dâru'l-bakâyı ukbâya intikâl etmeye mecbûr bulunduğunuzu ve bâ-husûs elinizde mevcûd olan bilcümle emvâl ve eşyâdan yalnız bir kefen miktarını alıp sâirlerinin terki ile mahkûm olduğunuzu bilmediniz mi? Muhakkak biliniz ki, elinizde mevcûd olan mal ve servetten ayrılacaksınız. Cenâb-ı Hayy-ı Bâki muhallefâtınızı istediği kullarına ihsân eyler. Sizler dahî nâil olduğunuz fırsattan mahrûm olarak terk-i hayat edersiniz. Âyât-ı celîlenin sâha-i tefsirinde mevcûd olan kemâl-i vüs'at nokta-i nazarından burada dahî birkaç ma'nây-ı mühimmeye işâret vardır:*

Birincisi: Kirâhânelerinde ikâmet etmekte olan müste'cirîn, bir hânedan diğer hâneye naklederken bütün eşyâsını kendisiyle götürüp sevgili emvâlinde bir şey terketmeyeceği ma'rûf ve müteâref olduğu halde herşeye muhtaç olan hâne-i kabre gidenler sevgili eşyâlarından kısmen olsun bir şeyi beraberlerinde götürmemeleri cidden şâyân-ı tahayyür ve tahassürdür.

İkincisi: Cenâb-ı Hakk'ın kendi kullarına emâneten ihsân buyurmuş olduğu emvâlden ayrılacağı câ-yı iştibâh değildir. Şu kadar var ki, it'âm-ı fukarâ, iksâ-yı zuafâ, inşâ-i mesâcid, ihyâ-i meâbid ve bâ-husûs izzet-i islâm ve kuvvet-i ehl-i imân için vücûdu vücûb tahtında bulunan edevât-ı harbiyye ve vesâti-i nakliyyeye sarf ve muâvenet sûretiyle olan mufârakat-ı emvâl âcilen olsun âcilen olsun câlib-i medh ü sevâb olacağıbedihî iken mahzâ hisset-i tabiat ve denâet-i cibilliyet yüzünden veyâhut âyât-ı Kur'âniyye ve ehâdis-i Peygamberiye adem-i i'timâd cihetinden şendâ'at-i buhlî şerâfet-i semâhât üzerine tercih edenlerin yani fazla-i emvâlini kısmen olsun vücûh-ı mezkûrenin birisine sarfetmeyerek âkâbet, mevt ile mufârakat

⁸⁷⁶ Erbilî, Mektûbât, ss.125-126.

eyleyenlerin mustahikk-ı azâh ve 'itâh olmaktan havf u tevakkî eylememeleri hakikaten câ-yı teessüf ve telehhüftür"⁸⁷⁷.

Es'ad Efendi, kendisine icâzet verdiği bir müridine tavsiye sadedinde, "Eğer o karyelerin halkı iman edip takva üzere olsalardı, yerin ve göğün bereket kapılarını onlara açardık"⁸⁷⁸ âyet-i kerîmesinin şu manalara işâret ettiğini söylemektedir: "Yüce Allah'a karşı takva sahibi olmalı, taatte bulunmalı ve hukukullahı zayi etmekten çekinmelidir. Gece ve gündüz, kararda ve fıvarda Allah'a yönelerek masiyet tehlikelerinden sakınmalı ki, hikmetlere nâil olabilsin, dünyada kendisine nimet kapıları açılabilsin. Kıyamet günü de bu sayede zorluklardan kurtulabilsin"⁸⁷⁹

Es'ad Efendi'nin bu yorumlarından da anlıyoruz ki kişi öldükten sonra dünya malından hiçbir şey götürememekte ancak malından vermiş olduğu sadaka ve yine malıyla yapmış olduğu hayrat ona ahirette fayda sağlamaktadır. Kıyametin dehşetinden kurtulmak için ise muhakkak infakta bulunmak gerekmektedir.

"Kim Allah'tan korkarsa Allah onun için çıkış kapısı açar ve ummadığı yerden onu rızıklandırır"⁸⁸⁰ âyet-i kerîmesine göre "*makâm-ı tevekküle irtikâ eden ehl-i takvâ'nın ma'îşet-i dünyevilerini bu âyet-i kerîmenin hazîne-i celîle-i gaybiyyesinden te'min etmeleri gerektiğini ve maksûm olan bir rızkın ta'kibi için vakitlerini tazyî' etmemelerini*"⁸⁸¹ söylemektedir.

Zaman, mekan ve yiyeceklerin beden ve ruha ait tesirleri inkar edilemez vakialardır.⁸⁸² Rızkın helal olmasının yanında, rızkı alırken Allah'ı hatırlamak gerektiği Es'ad Efendi'nin sık sık temas ettiği bir husustur. O'na göre nimeti, gafletle yememelidir. Çünkü yarın kıyamet gününde ne olur ne olmaz bilemeyiz.⁸⁸³

⁸⁷⁷ Erbilî, *Mekûbât*, s. 15

⁸⁷⁸ A'râf 7/96.

⁸⁷⁹ Erbilî, *agc.*, s. 190.

⁸⁸⁰ Talâk 64/2.

⁸⁸¹ Erbilî, *agc.*, s. 91.

⁸⁸² Aynı eser, s. 124.

⁸⁸³ Aynı cscr, s. 69.

Es'ad Efendi'ye göre, "La ilâhe illallah" demek aynı zamanda Allah'tan başka faydalı olan, Ondan başka mani olucu ondan başka rızık verici ilah yoktur demektir.⁸⁸⁴

Netice itibariyle rızık Allah'ın elindedir. O'ndan başka rızık verici yoktur. Kimse yarın ne kazanacağını bilmez. Bunun yanında kişinin rızık peşinde koşması da ibadettir. Es'ad Efendi rızıkla alakalı hemen her ayete getirdiği yorumda rızıktan ziyade infak üzerinde durur. Ve bu şekilde insanın kıyametin dehşetinden kurtulacağını söyler. Bu düşüncenin, üzerinde dikkatli bir şekilde durulduğunda, sosyolojik faydaları anlaşılacaktır. Çünkü hemen tüm zamanlarda bir kısım insanlar açlıktan ölürlen bir kısmı ise dünya metainın büyük bir kısmına sahip olmuştur. Bu nedenle Allah'ın kendilerine rızık verdiği kimseler yaratıcının bunu kendilerine neden verdiği hususunda düşünmelidirler.

23. ŞÜKÜR

Şükür, Allah'a övgüde bulunma, yapılan iyiliğin bilinmesi gibi anlamlara gelmektedir.⁸⁸⁵ Tasavvufta ise, verilen nimetler sebebiyle nimeti verene ta'zime yönelmek demektir. Bu, kalple olabileceği gibi, dil ve azalarla da olabilir.⁸⁸⁶

Şükür, kulun Hakk'ın kendisine bahşetmiş olduğu aza ve nimetleri yerli yerinde kullanmasıdır. Aksi ise zulümdür.⁸⁸⁷ Şükrün hakikati Sühreverdi'ye göre, kulun, dinine zarar verenler dışında, kendisi Hakkında takdir edilen her şeyi, nimet olarak bilmesidir.⁸⁸⁸

Es'ad Efendi, "Eğer şükrederseniz nimetimi artırırım"⁸⁸⁹ âyet-i kerimesini, bir müridinin râbta anında şahsıyla mülakat ve diğer zamanlarda nasip olan yüksek zuhûrât yani bu gibi lütuf ve ihsanların hepsinin râbta ve zikir sayesinde kalpte hasıl

⁸⁸⁴ Erbilî, *Mektûbât*, s.146.

⁸⁸⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l arab*, c.4, s. 433 ; Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, c.2, s. 447.

⁸⁸⁶ Tehanevi, *Keşşaf*, c.1, s.747.

⁸⁸⁷ Sülcî, Abdurrahman, *Tabakâtü's-Sufiyye*, Kahire 1980, s.149.

⁸⁸⁸ Sühreverdi, *Avarif*, s.106.

⁸⁸⁹ İbrahim 14/7. Bu âyet-i kerimenin zikredildiği diğer yerler için bkz. 38. Mektup, s. 67; 39. Mektup, s. 68; 129. Mektup, s. 156.

olan sâfiyetin bir müjdecisi olduğunu beyan sadedinde zikrederek, kendisini bu âyet-i kerîmenin sırrına mazhar kılarak “*muktezeyât-ı irfanını ilkaât-ı nefsânîyye üzerine gâlip ve muzaffer buyurmasını*”⁸⁹⁰ istemektedir.

O, bir başka mektubunda bir mürfîdine dua mahiyetinde yine “Eğer şükrederseniz nimetimi artırırım”⁸⁹¹ ayetine yer vererek Allah’ın nimetlerine şükretmeyi tavsiye etmekte, ayrıca aynı âyet-i kerîmenin “Eğer nankörlük ederseniz şüphesiz benim azabım şiddetlidir”⁸⁹² kısmını zikrederek: “*Yâni ifâ-yı vazîfe-i şükran tezyîd-i ni’meti mûcib olduğu gibi kufrân-ı ni’met dahî rahat, kanâat, şetâret gibi asâyiş-i kalbiyyenin zevâlini intâc ve insanı muazzeb eyler*”⁸⁹³ diyerek Allah’ın her türlü nimetine karşı nankörlükten sakındırmaya gayret etmektedir. Yine yukarıdaki şükürle alakalı âyete Es’ad Efendi bir başka yorum daha yapar ve şükürün “Ya rabbi şükür” lafzından ibaret olmadığını, Allah’ın kendisine lütfettiği nimetlerin hepsini yaratılış maksadına göre kullanıp sarfetmek manasına olduğunu şükürün en makbûlünün ise insanlara faydalı olmak olduğunu belirtir.⁸⁹⁴

Es’ad Efendi “Allah’ın nimetlerini saymaya kalkarsanız sayamazsınız”⁸⁹⁵ âyet-i kerîmesi sadedinde, kişinin evlad ü iyâline karşı gösterdiği muhabbet ve onlar için yaptığı fedakarlıktan daha fazlasını Allah muhabbeti için yapmasını, vakitlerinin büyük bölümünü O’na ayırmasını tavsiye etmektedir. Zira O, şunlara vurgu yapmaktadır: Allah bâkîdir, ikram edip nimet vericidir, rezzâktır, terbiye edip yetiştirendir. Mâsivâyâ verilen emek ise zayıdır, bazan zararlıdır, en azından fanidir ve yok olup gidicidir⁸⁹⁶.

Ayrıca Es’ad Efendi, bu hususta Şeyh Sadi’nin şu sözlerini hatırlatır: “Suyun tazeliği, havanın letafeti, ayın serinliği, güneşin harareti gibi ulvi nurlarla feleki cisimleri sana itaatkar kılan ve emrine veren bu sûretle maişetinin, idaresini, afiyetinin devamını sağlayan ve takdir buyuran Allah’ın lutuf ve ihsanını, ve

⁸⁹⁰ Erbilî, *Mektûbât*, s. 48.

⁸⁹¹ İbrahim 14/7.

⁸⁹² İbrahim 14/7.

⁸⁹³ Erbilî, *agc.*, s. 53.

⁸⁹⁴ Aynı cscr, ss. 67, 156.

⁸⁹⁵ İbrahim 14/34.

⁸⁹⁶ Erbilî, *agc.*, 67.

sayılması kabil olmayan nimetlerini düşünüp itaat ve teşekkürden gaflet olunmasın ki, O da iki cihanda nimetlerini ziyadeleştirsin.”⁸⁹⁷

Diğer yandan şükür, dua ve senâ manasına da gelmektedir. Bundan dolayı Es’ad Efendi kendisinin eserini tanıtan bir müridinin iltifat dolu yazısına teşekkür babından duayla karşılık verir. Çünkü O’na göre ihsan edilenin, ihsan eden için yaptığı reddolunmaz.⁸⁹⁸

Şükür, teşekkür, sadece lafızla değildir. Bunun bir de fiili yönü vardır. O da verilen nimetleri faydalı bir şekilde kullanmakla olmaktadır. Bu şekilde düşünüldüğünde ise nimetin doğal olarak artması haktır. Yani nimet faydalı olarak kullanılırsa, nimet ziyadeleşecektir. Şükür insanı her hâliyle alakalıdır.

24. DUA

Dua, seslenmek, yardım istemek, yalvarmak, dâvet gibi manalara gelir. Tasavvufi ıstılah olarak ise; kulun Allah’a rağbet ederek yönelmesi, O’ndan hayır ve rahmet ümidiyle yine ona niyazda bulunmasıdır.⁸⁹⁹ Diğer bir ifadeyle dua; ilahi nefesle ses çıkaran bir çalgı olup, Rabbin seslenişine verilen bir cevaptır.⁹⁰⁰ Dua kelimesi Kur’ân-ı Kerimde müştaklarıyla birlikte iki yüz üç yerde geçmekte ve bu âyetler arasında belkide en çarpıcısı “Duanız yoksa ne ehemmiyetiniz var. Duanız olmasa ne işe yararsınız”⁹⁰¹ âyetidir. Kullanılan diğer anlamları ise şu şekildedir: Teşvik etmek,⁹⁰² nisbet etmek,⁹⁰³ ibadet etmek,⁹⁰⁴ iddia etmek⁹⁰⁵ ve isimlendirmek.⁹⁰⁶

⁸⁹⁷ Erbili, *Mektûbât*, s.68.

⁸⁹⁸ Aynı eser, s.139.

⁸⁹⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l Arab*, c.15, s. 257 ; Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, c.4, s. 954.

⁹⁰⁰ Schimmel, Annemarie, *Tasavvufun Boyutları*, çev.Yaşar Kocççi, İstanbul 2000, s.192.

⁹⁰¹ Furkan 25/77.

⁹⁰² Nuh 71/5.

⁹⁰³ Alızb 33/4-37.

⁹⁰⁴ Yunus 10/106.

⁹⁰⁵ Enbiya 21/15.

⁹⁰⁶ İsrâ 17/110.

Dua, Kuşeyrî'ye göre; kulluğun acziyetinin ve ihtiyaç halinin açığa vurulmasıdır.⁹⁰⁷ Allah ü Teâlâ, adeta hazır, cevaplamayı beklercesine “dua edin ki icabet edeyim”⁹⁰⁸ buyurmaktadır.

Es'ad Efendi de duayı o derece önemsemektedir ki mektuplarının hepsinin sonunda muhatabına dualarla mukabelede bulunmaktadır. Kendisinden dua isteyenleri boş çevirmemekte ve dualarını tevâzu ile “*ben duacınız gibi hakîr ve fakîr*” “*aciz bir cisim olan bu duacınız*” gibi ifadelerle dualarını acziyet içerisinde Allah'a gönderdiğinden bahsetmektedir. Yine Es'ad Efendi'nin şu cümleleri duanın dilini anlatması açısından paylaşılması gereken cümlelerdir kanaatindeyiz: “*Tazarru ve niyaz ellerimizi kaldırdık. O yüce yolun, o güzel meclisin ve varlığınızın devamına dualarımızı yüceler yücesi makama arzettik. Yüce Allah'tan visal nefhaları, cemal pırıltıları nasib eylesin diledik. Bunlara nâil olmak bana gören has ameller arasındadır. Ve en son arzumdur. Allah her şeye kadirdir, dilekleri kabul eder.*”⁹⁰⁹ Ve amin dedirten dualardan birinde daha muhatabına seslenirken Es'ad Efendi şöyle der: “*Afiyet haberleriyle dolu ve ihsan eserleriyle süslü bu mektub, bizi son derece mesrur etti. Huzur ve rahata erdirdi. Dua ve selamla sona eriyor. Lutuf ve ikram cevherleriyle sıralanıyordu. Benden beklenen, Yüce Mevla'yı ve sumullü nimetlerini dilemektir. Yüce Allah sizi ve bizi naim cennetleri derecesine, dikensiz kiraz ağaçlarına, uzayıp giden gölgelere, daima akan serin sulara ve faydalı ihsanlara kavuştursun.*”⁹¹⁰

Es'ad Efendi'ye göre duanın yeri, dua eden ağız, dua edilen zaman ve duadaki hal de ehemmiyet arz etmektedir.⁹¹¹ Duanın kabulü için menbain temiz olması lazımdır. Yoksa duanın sürekli tekrar edilmesi değil. Kirli suyun kaynağı kirlidir. Temiz suyun kaynağı temizdir. Bu nedenle duanın da kaynağının temiz olması gerekmektedir.⁹¹² Es'ad Efendi, duanın kabul şartlarını Camiu's-Sagîr de geçen “Muhammed (s.)'e ve ehl-i beytine salat-ü selam okumadıkça yapılan dua makam-ı icabete vâsıl olmaz” hadisini izah ederken şöyle anlatır: “*Duanın kabulü*

⁹⁰⁷ Kuşeyrî, *Risale*, s.130.

⁹⁰⁸ Furkan 25/77.

⁹⁰⁹ Erbilî, *Mektûbât*, s. 182.

⁹¹⁰ Aynı cscr., s.187.

⁹¹¹ Aynı cscr., s. 188.; *Kenzü'l-İrfan*, s.89.

⁹¹² Ramazanoğlu, *Musâhabe*, c.6, s.135.

için bir takım şartlar daha vardır ki, dua eden kimse duanın hidayet ve nihayetiyle vasatında dahi salat-ü selamı tekrar etmeli, duadan önce sadaka vermek veyahut zikir, fikir, namaz gibi hayır işte bulunmalı, Cenab-ı Hakk'a hamd ve sendâ etmeli, hulus-i kalb, nezafet, taharet, kibleye yönelerek, acizliği izhar ederek, düşüklüğü kabülle, tazarru ve enbiya, evliyâyı tevessül, günahkar ve mücrim olduğunu itiraf ve ikrar ile tevbe ve istiğfar edip haramdan sakınmalıdır.” Bu sûretle yapılan duaların kabul olunacağını beyan buyurmaktadır. Devamında yine Es'ad Efendi, Allah'ın kaza ve kaderine rıza gösterip dua etmeyip sükut etmenin, çoğu alimlerce doğru kabul edilmediğini beyanla; dünya ve âhiret işlerinin sebeplere bağlı olarak meydana geldiğini, dua etmeden, sükut etmenin kaza ve kadere rıza göstererek; yemeyip içmemeye, kışın ortasında elbise giymemeye benzeyeceğini hatırlatır. Özellikle dua, ihtiyacını açıkça söyleme ve sığınma olduğu için başlıbaşına bir ibadet olduğundan dil ile dua ederek kalben de Allah'a teslim olmak daha iyi ve tercihe şayandır.⁹¹³

Yine Es'ad Efendi bir mektubunda Nakşbendi Şeylerinden Ubeydullah Ahrar (ks.) 'ın salih kulların ve din kardeşlerinin hayır dualarını daima ganimet bildiğini, Allah'ın merhamet ve rızasını kazanmak için amel ve ibadetlerine güvenmediğine değinir. İnsanın ibadet sayesinde kendisini sadece isyandan kurtardığını bununla fazlaca fazilet iddiasında bulunmanın mümkün olmadığını feyz, bereket ve yükselişlerin hayır dualardan ve Allah'ın veli kullarının kalbi teveccühlerden beklenebileceğini ifade eder.⁹¹⁴

Mazlumun duası, hastanın duası, oruçlunun duası, babanın evlada karşı yaptığı dua, kişinin din kardeşi için yapmış olduğu dua, kabul olunma şansı yüksek olan dualardır.

Es'ad Efendi'nin neden dua ettiğini ifade eden şu beyitleri dikkat çekicidir:

“Men ki raht-ı endâhtem der sahe-i mülk-i adem

Hem-çu ankâ arzû-yı hane-i bîcâ mîkonem

Dîdeem bâ-dânhâ-yı eşk şod cevher-fürûş

⁹¹³ Erbilî, *Kenzü'l-İrfan*, s.90.

⁹¹⁴ Erbilî, *Mektûbât*, s.118.

Der beyâbân mî nişînem kâr-ı deryâ mîkonem”⁹¹⁵

Kendisine güzel bir mektub yazmış olan bir müridine mektubu zevkle tekrar tekrar okuduğunu belirttikten sonra, “bâtınımın derinliklerinden kaynakayan” diye nitelendirdiği bir duayı şöylece ifade eder: “Zemzem suyunu ihsan eden Hazret-i Allah, kalem-i anber-rakamınızı kevser efsân eylesin. Kürsî sahibi olan Mevlam kalbinizi Arşü’r-Rahman eylesin. Me’men-i esrâr ve mahzen-i envâr eylesin.”⁹¹⁶

Es’ad Efendi “insan için çalıştığından başka bir şey yoktur” âyetiyle “kardeşin kardeşe yapılan duasının reddolmaz” hadisindeki manayı birleştirerek, başkasının hayır duasını almanın, birtakım hizmet ihlâs ve muhabbete bağlı bulunduğundan, duanın da kişinin kendi çalışmasının semeresi olduğunu söyler.⁹¹⁷

“Fakirane ricam budur ki mâsiva sevgisi ile felç olan kalp ile hakiki sevgilinin huzuruna varmayalım.” Duası da Es’ad Efendi’nin sık yaptığı dualardandır.

Ve yine bir çok mektubun sonunda Es’ad Efendi “Rabbim kolaylaştır. Güçleştirme. Rabbim hayırla tamamla.” duasını yapmaktadır.⁹¹⁸

“Cenâb-ı Allâmü’l-gayûb kalbinizi hâkim ve nefsinizi mahkum, aklınızı gâlib ve şeytanınızı ma’lûb buyursun. Dîde-i basîretinizi tamamen açsın. Hayât-ı dînyâyı muvakkat servet ve sâmânını olduğu gibi emanet gösterson. Derecât-ı ukbâyı müeyyed ve şâyân-ı ehemmiyet bildirsün. Kâlen bilip de hâlen bilmeyen gürûhundan eylemesin.”⁹¹⁹ Ailenin, gailenin çokluğundan, nefes darlığından şikayet eden bir müridine, her türlü marifet özelliklerine sahip olduğundan dolayı, ulaştığı idrak ve izan sayesinde şeytanın aldatmaca ve hilelerine kapılmayacağını, nefs-i emmâreye de büsbütün mağlub olmayacağını, gece karanlığında bile olsa selamet ve saadet yolunu bulup o yoldan gideceği konusunda cesaret verir. Devamında da şöyle dua eder:

⁹¹⁵ Adem mülkünde yerleşen ben, Anka gibi lüzümsüz yere ev istiyorum.

Gözüm, gözyaşı damlalarıyla cevher satıcı oldu. Çölde oturuyorum, denizin içini yapıyorum
Dua zamanında gökyüzüne başımı yükseltirsem bu, o güzel serv (yerden arşa kadar uzanan varlık) den hana bir kere bakmasını istemek içindir. Erbilî, *Dîvân*, s.92.

⁹¹⁶ Erbilî, *Mektûbât* s.90.

⁹¹⁷ Aynı eser, s.50.

⁹¹⁸ Aynı eser, s.100.

⁹¹⁹ Aynı eser, s.81.

“Şeytanı aldatıp, nefs-i emmâreyi de inandırıp ikna edersiniz. Yakayı kurtarıp kendinizi ahiret sorumluluğundan azade kılarırsınız. Mevlam yardımcınız, meşaih-i kiram da yol gösterici, elinizden tutucu rehberiniz olsun. Râbîta deliliniz; hafl zikir, müşfik ve merhametli arkadaşınız olsun.”⁹²⁰

Es’ad Efendi’ye göre, nefsin gururu, güç ve iktidarıyla yapılacak duaların kabul makamına ermesi şüphelidir. Ancak onun kırılmasına, zayıflayıp alçalmasına rastladıkça kabul olunma ümid ve nisbetia artar. Canab-ı Allah nefs-i emmaremizi daima eğik, mağlub ve mahzuni kalp ve ruhumuzu ise kendi aşk ve sevgisiyle galip, sevinçli ve mesrûr eylesin.⁹²¹

Dua istenilenin duaya ihtiyacı yok mudur? O, bir mektubunda müridlerinin birinden şöyle dua istemektedir: *“Halvette ve celvette bizleri hayır duadan umutmayasınız. Zira bu fakir kardeşiniz bir kenara atılmış ağlayıp inleyerek. Ya kuddüs, Ya Subhan, bize güç ver, ver ki nefse karşı cihad için zafer ve fetih miyesser olsun, Kalp, sır ,hafl ,ahfa ve ruh safası tahakkuk etsin. Son duamız Alemlerin rabbine hamdolsun dur.”⁹²²*

Dua kanaatimizce tükenişte değil başlangıç ve bitişte Allah’a yönelmektir. Duayla birlikte eylem de gelirse fiili dua da yerine gelmiş olur. Dua, ihtiyacı olanın, ihtiyaçları giderenden istemesidir. Psikolojik açıdan değerlendirdiğimizde dua, insanî bir olaydır. Daralmış olanların sığınak kapısıdır. İnsanın dua ederek zihnini topladığı ve rahatladığı hususu psikolojik açıdan üzerinde hassasiyetle durulması gereken bir husustur.

25. ÇİLE

Bela, kabz, ıstırab, ibtila, imtihan gibi kavramlarla tasavvufta sülûkün önemli bir yapı taşı olarak adlandırılan “çile” çoğu zaman birlikte kullanılmaktadır.

⁹²⁰ Erbili, *Mektûbât*, s.132.

⁹²¹ Aynı eser, s.158.

⁹²² Aynı eser, s.181.

Çile Farsça, kırk anlamına gelmekte olup literatürde, halvette geçirilen zamana verilen addır. Çileye çilehanelerde girilir.

Dünya hayatı, Mevlânâ'nın mesnevisinde seslendirdiği ney'in şikayeti gibi İnsan'ın da ayrılık mekanıdır. Ney, ayrılıklardan şikayat etmektedir. Kamışlıktan koparılmış ve başına gelen binbir türlü halden sonra inlemek, ney'in en önemli vasfı olmuştur. Ney sürekli vatan hasretiyle inleyip durmaktadır. İnsan da dünyaya ağlayarak gelmektedir. Hayatı boyunca da dertlerle, kederlerle, çilelerle varolur insanoglu. En büyük acı ise Allah'tan ayrılmanın vermiş olduğu gurbet acısıdır. Bu nedenle mutasavvıflar, ölümü vuslat olarak değerlendirmişlerdir.

Es'ad Efendi açlık, fakirlik, sürgün, idam, hapis, gibi dünyadaki sıkıntılarla hayatını sürdürmüş bir ilim ve gönül adamıdır. Kendisi bu durumu şöyle dile getirir:

"Ne yerden kârbân-ı gam geçer olsa konar bende

Belâ râhında şimdi muayyen bir menzil oldum ben

Refik-i derd-i gamdan başka kimse sormaz ahvâlim"⁹²³

Tarikatta müridin önüne çıkan herşey onun hayr ve iyiliği içindir. Eğer zorluklar olmasa insan nefsin pençesinden kurtulamaz. Bu nedenle zorluklar, aşılabilecek ve terakki mümkün olacaktır. Burada Es'ad Efendi, tasavvuftaki Kabz ve Bast'ı⁹²⁴ devreye sokar ve terakki için bu ikisinin de gerekli olduğunu vurgular. "Kabz" ve "Bast" sâlikin seyr ü sülûkünde ilerleyip manen yükselbilmesi için gerekli iki kanattır.⁹²⁵ "Meymenet mihmettedir"⁹²⁶ sözünü ise sûfiler kendilerine şîâr edinmişlerdir.

Yollar çeşitlidir. Kimi safâ yolundan kimi cefâ yolundan ulaşır menzile:

"Mecnûn visâle ermez dârü'ş-şifâ yolundan

⁹²³ Erbilî, *Divân*, s.142.

⁹²⁴ Kabz ile ifade edilmek istenen husus, ortada hiçbir dış sebep olmadığı halde salikin kalbinde meydana gelen burukluk hüznü ve iç sıkıntısıdır. Bast ise herhangi bir sebep olmaksızın salikin ruhunu ve gönül dünyasını saran bir sevinç ve iç ferahlığıdır. Erbilî, *Mektûhât*, s.233.

⁹²⁵ Aynı cscr, s.233.

⁹²⁶ "Es'ad'ın cümle şikâyet meymenet mihmettedir." Erbilî, *Divân*, s.166.

Ser menzile ulaşmaz seyr ü safâ yolundan

Es'ad gibi erüşür cefr ü cefâ yolundan

Güçmüş murada ermek Nevres vefâ yolundan

Ey kâşî kûy-i yâre bir başka râh olaydı"⁹²⁷

Ateşler içerisinde yanmakta olan Es'ad Efendi'nin ateşle ilgili yorumu meşhurdur. Şöyle ki: "*Evvela nârın fırâkı olmasa idi zülâl-i visâlin kadr ü kıymeti şüphesiz lâıyk olduğu kadar takdir olunmazdı. Sâniyen geceleri nâire-i muhabbet şu'le feşâh olmasa idi şerâre-i hayal- hâne-i tenvîre asla imkan bulunmaz idi. Sâlisen: nâr-ı iştiyâkın icrây-ı hidemât-ı mühimme ve muhassenât-ı muazzaması inkar olunmamalıdır. Ezan cümle mağşûş olan altınları hâlisu'l-ayyar eden ancak ateştir. Kezâlik dünyada iken hasenât ve seyyiâtı imha etmeyen müznibleri ve bilâhare mazhar-ı afv ü mağfiret olunmayan mü'min-i 'asîleri dahili cennet ve nâil-i ni'met olmak için müheyya eyleyen yine ateştir.*"⁹²⁸ Her şey zıddıyla kaimdir. Zıtlarda vuslat vardır.⁹²⁹

Divandaki ateş kasidesi Es'ad Efendi'nin ateş hakkındaki yorumlarına yorum katmakla birlikte yaşadığı halet-i ruhiye-yi bir nebze olsun yansıtır kanaatindeyiz.

"Tecellâyı cemâlınden habibim nev-bahar ateş

Gül ateş bülbül ateş sünbül ateş, hâk ü hâr ateş

⁹²⁷ Erbilî, *Divân*, s.208.

⁹²⁸ Erbilî, *Mektûbât*, ss.112-113. Yukarıdaki ifadelerin sadeleştirilmiş şekli şöyledir. ateşin kavurucu yakıcılığı olmasaydı vuslatın doyumsuz lezzetinin kıymeti, gerektiği şekilde anlaşılamazdı. İkincisi, geceleri sevgi ateşi alçık olmıyordu, hayal dünyasındaki kıyıcılımları ateşlemek mümkün olmazdı. Üçüncüsü, aşk ateşinin mühim ve değerli hizmetleri, yapma ve yaptırmadaki üstün gücü inkar edilmemelidir. Başka maddelerle karışmış bulunan altınları saf hale getirenin o ateş olduğu unutulmamalıdır. Aynı şekilde daha dünyada iken iyilik ve güzellikleriyle kötülüklerini yok etmeyen günahkarları, af ve mağfirete mazhar olmayan âsî mü'minleri bilhassa cennete girme ve cennet nimetlerince nâil olma şerefine erdiren, yine ateştir. Şunu da ilave olarak söyleyebilirim ki, vuslatta yarı ayrılık, ayrılıkta ise kavuşma ümidi varolduğundan ayrılık ateşini, vuslat fikrine tercih eden fikirler de eksik değildir."

⁹²⁹ Onun zıtlardaki güzelliği aramasına bir örnek de şu beyittir."Aşk gülistanının yolunda dikenden korkulmaz. Her dikenin üstünden yüzlerce gül toplanır. Rindlik tostanında ırdırdıktan zevk alınır. Yastığını dikenden yaparsan rüyamda gülü görürüm. Aşk dağında yükselmeyi düşünüyorum. Ellerim ve ayaklarım tahtadan olduğu halde ateşten korkmuyorum."Erbilî, *Divân*, ss.94.95.

Şuâ'-ı âfitabındır yakan bi'l cümle uşşâkı

Dil ateş, sine ateş, hem dü çeşmi eşk bâr ateş

Hayâl-i şem'i rûyinle aceb mi yansa cân u dil

Nigârım gel de gör kalbimde ateş ah u zâr ateş

Ne mûm kûn bunca ateşte şehîd-i ışkî gasl etmek

Cesed ateş, kefen ateş, hem ab-ı hoş güvâr ateş

Ben el çektim safâ-yı hâtır u ârâm-ı cânımdan

Safâ ateş, cefâ ateş, firâr ateş, karâr ateş

Ne yapsam bu dil-i mahzunu, mesrûr eylemem şâhım

Gam ateş, gam-güsâr ateş, temennâ-yı mesâr ateş

Ümid-i afiyet besler mi Es'ad yârdan hâşâ

Saçar oldukça gözden ol nigâr-ı gül-i zâr ateş⁹³⁰

Çilenin ilacı sabırdır. Sabır sayesinde bütün güçlükler hallolur.⁹³¹ Gönüldeki ateşten şikâyet etmenin de bir anlamı yoktur Es'ad Efendi'ye göre, çünkü onun da çaresi, devâsı âh u efgân bulutu ile gözyaşıdır.⁹³²

Çileye rıza göstermek hususunda Es'ad Efendi'nin görüşleri şöyledir:

"Muhabbet erbabının yolunda aşçıyış bulunmaz, Gönülü yanık aşıkların hazzı elemelerdir." Mevlânâ Hâlid Bağdâdî'ye ait bu beyti tekrar eden Es'ad Efendi, imanın zirhının rıza olduğunu ve bu rızanın da kader yayından atılan oku müdafaa etmekte olduğunu belirtmektedir. Bu rıza kalesini elde etmek ise kolay değildir.⁹³³

⁹³⁰ Erbilî, *Divân*, s. 130.

⁹³¹ Erbilî, *Mektûbât*, s. 130.

⁹³² "Şikâyet eylemem sûz-i derûn-i sineden zîra Şehâb-ı âh ile bârân-ı eşkim söndürür âm" Erbilî, age., s. 150.

⁹³³ Erbilî, age., s. 75.

“Kimine verdin bihişt ü hil’at u tâc u kemer

Kiminin yerin cehennem menzilin nâr eyledin”⁹³⁴

“Âsûde olam dersin eğer gelme cihâne

Meydâne düşen kurtulamaz seng-i kazâdan

Bî baht olanın bâğına bir katresi düşmez

Bârân yerine dürr ü güher yağsa semâdan”⁹³⁵

Mutasavvıflar kendilerini sürekli yolculuk halinde hissederler. Yoculuk boyunca da meşakkatler vardır. İmtihanlar vardır. Menzile ulaşana kadar binbir türlü hal vardır. “Âsûde olam dersin gelme cihâne” sözü anlatmak istediğimiz düşünceleri özetler mahiyettedir.

26. AŞK

Kelime olarak bağlamak, sarmaşık gibi anlamlara gelmektedir. İstilahtı olarak ise aklın yetersizliğine mukabil Allah’a ulaşmada önemli bir delil ve rehberdir.⁹³⁶

Sûfiler genellikle Allah’a ulaşmada aklın yetersiz kaldığına inanırlar. Kelabâzî Allah’a ulaşma konusunda akıldan bir şey beklemeyi kuyudan daldırılan kalburdan su beklemeye benzetir.⁹³⁷ “Aşk imanın kendisidir, bir kişinin aşkı ne kadarsa imanı da o kadardır” sözleri de bizce çok manidardır. Bu sebepten Es’ad Efendi’nin çektiği sıkıntıların mukabili hiçbir zaman şikayet olmamıştır. O “sevgilinin yaptığı herşey sevimlidir.”⁹³⁸ “Sevgilinin cefası safadır”⁹³⁹ düsturundan hareket ederek herşeyi hoşgörmüştür. Ve onun “vuslata aşık olan duacınız”⁹⁴⁰

⁹³⁴ Erbilî, *Mektûbât*, s.190.

⁹³⁵ Aynı eser, s.212. Ziya Paşa’nın şiri.

⁹³⁶ Kâlcıbaşı, *Taarruf*, s.78.

⁹³⁷ Aynı eser, ss.78-81.

⁹³⁸ Erbilî, *Mektûbât*, s.88.

⁹³⁹ Aynı eser, s.117. “El çekmez o meh-pâre ban cevri ü cefâdan, Ma’sûkalara resm imiş ey dil şu teamül” sözleri de, sevgilinin cefası safadır, gelirse ondan gelsin ifadelerini destekler mahiyettedir.

⁹⁴⁰ Aynı eser, s.107.

ifadeleri tüm hayat düsturunu ortaya koyma açısından önemlidir. Çünkü ona göre aynı zamanda aşk bir ışıktır, onun neticesi feraha ulaşılır.⁹⁴¹ Bu düşüncenin bir benzerini daha önce Yunus'ta da görüyoruz:

Ne varlığa sevinürem, ne yokluğa yerinürem,

İşkinıla avunuram, bana seni gerek seni.⁹⁴²

Yunus'a göre ancak, bu hususu hiçbir zaman aklından çıkarmayan kişi yetkin, kâmil ve şahsiyeti bütün insan olur. Böylece hakikî aşk ve mutluluk, tek yüzlü, tek şahsiyetli insan yaratabilir.⁹⁴³ Aşksız yapılan işler, aşksız geçen zaman da hebâ olmuş gitmiş demektir. "Aşk ateşini yakmadan germ etme sen bâzârını"⁹⁴⁴ sözü de bunu anlatmaktadır. Yani aşksız iş görme.

O ancak senin bir imtihanından başka bir şey değildir"⁹⁴⁵ âyet-i kerîmesini, mektubunda mahdûmumun hastalığından ve mu'âtebe-i dâhiliyyeye tahammülün güçlüğünden ve tedbirîyle hareket etmeyen itapçıların haksızlığından bahseden bir müridini teselli etmek için zikretmekte ve "lâkin doğrusu bu gibi tecellîler fakîrinize gâyet güzel gözüküyor. 'Sevgilinin vurup kırması bile bir şereftir' sözü hatıra geliyor. Mahbûb her ne kadar cefâ ederse sâdik olan âşık hoş görmelidir..."⁹⁴⁶ diyerek onu gönül huzuruna kavuşturmak istemektedir.

İnsandaki her uzvun bir görevi olduğu gibi kalbin de görevi vardır. Gözün görevi görmek, kalbinki de muhabbettir.⁹⁴⁷

Muhabbetin şartı ise muvafakattır. Yani sevgilinin sevdiği her şeyi sevmek, sevmediklerini sevmemektir.⁹⁴⁸

⁹⁴¹ Erbilî, *Divân*, s.41.

⁹⁴² Yunus Emre, *Divân*, Faruk K. Timurtaş neşri, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay., No:380, 3. Baskı Ankara 1986, s.207.

⁹⁴³ Bayraktar, Mehmet, *Yunus Emre ve Aşk Felsefesi*, Türkiye İş Bankası Kültür yay., Ankara 1994, s101.

⁹⁴⁴ Erbilî, agc., s.188.

⁹⁴⁵ A'râf 7/155.

⁹⁴⁶ Erbilî, *Mektûbât*, s. 117.

⁹⁴⁷ Ramazanoğlu, *Musâhabe*, c.6, s.141.

⁹⁴⁸ Ramazanoğlu, aynı eser, s.154.

Aşkın insanı söyletmesi şu olsa gerektir: Şefkatiniz ve iştiyakınızla bizi geçtiniz. Bana gelince, hasretinizin ateşiyle kalbim yanıyor. Ayrılığınızdan dolayı cesedim gözyaşları ummanına gark oluyor. Sizi anmadan geçen hiçbir zamanım yoktur. sizden ayrıldığımdan bu yana gece gündüz gözlerimden ırmaklar gibi yaşlar boşanıyor.⁹⁴⁹

İnsan için tek gerekli olan şey, herşeye gücü yeten Allah'a kendini sevdirmekten ibarettir.⁹⁵⁰

İnsan ise ancak sevdiği şeyi düşünüp ona fedakarlıkta bulunur ve sevdiği şey için rahatını huzurunu terkeder.⁹⁵¹ Günümüzde her şey gibi aşkında ayağa düştüğü bir dem de Es'ad Efendi'nin aşkı tarifi ne kadar anlamlıdır:

Âşık oldur kim kılar cânın fedâ cânânına

Meyl-i cânân etmesün her kim ki kılmaz cânına"⁹⁵²

Aşk kişiyi uzak diyarlara götürür:

"Bâde-i ışkınla ser-mest olduğum günden beri,

Bilmenem âlem nedir, dünya nedir, ukba nedir?"⁹⁵³ Yani senin aşkınla sarhoş olduğum günden beri, dünya nedir, âhiret nedir, alem nedir bunların hepsini unuttum.

"Allah, bir adamın göğsünde iki kalp yaratmamıştır"⁹⁵⁴ âyet-i celîlesini "*Cenâb-ı Allah biri muhabbet-i mevlâ ve diğeri muhabbet-i mâsivâyâ mahsûs olmak üzere iki kalp vermemiştir. Lâne-i muhabbet olan hâne-i kalp birdir. Herhangisine raptolunursa diğeri ehemmiyetten sâkıt olacaktır. Binânealeyh tarikat-i aliyye ile âmil olan mü'min-i kâmilin meşâğil-i kestrede bile kalben Cenab-ı Hakk'ın zikriyle meşgûl bulunmaları icâb eder*"⁹⁵⁵ şeklinde meal tefsir etmektedir.

⁹⁴⁹ Erbilî, *Mektûbât*, s.179.

⁹⁵⁰ Aynı eser, s.145.

⁹⁵¹ Aynı eser, s.67.

⁹⁵² Erbilî, *Divân*, s.228.

⁹⁵³ Aynı eser, s.133.

⁹⁵⁴ Ahzâb 33/4.

⁹⁵⁵ Erbilî, *agc.*, s. 71.

İşte bu aşamada “Kişi sevdiği ile beraber haşrolunur”⁹⁵⁶ hadisi aşk ve muhabbetin insanı nerelere götüreceği aşıkardır.

Feyz alıp manen gıdalanmak elbette Allah aşkı ve sevgisine bağlıdır. Aşk ve sevgi olmadıkça muhtelif mertebelerde ifa edilen amelden pek netice alınamaz. Aşk ve muhabbeti kemal derecesine ulaştıranlar. Cenab-ı Hakk’a hizmetten başka ibrşey düşünemezler. Cezbeyle aşk arasında da gizli bir ilişki vardır. Bu nedenle Rahman olan Allah’ın cezbelelerinden bir cezbe, insanların da cinlerin de amellerine denktir denilmiştir.⁹⁵⁷

Es’ad Efendi “mecaz, hakikatın köprüsüdür” genel kaidesinden hareketle Mevlâna Camî’nin şu sözünü hatırlatır: “Mecâzî de olsa aşk sevgiden yüz çevirme, vazgeçme; zira o hakiki aşka ulaşmak için bir vasıtaadır.” Ve şeyhinde fâni olmayanın Allah’ın resûlünde, Allah resûlünde fâni olmayanın da Allah’ta fâni olamayacağını söyler.⁹⁵⁸ Sevgilide fenâ duygusu şu şekilde anlatılır:

“Var ise pervânedir ancak misâli âşıkın

Cânını cânâna vermektir kemâli âşıkın

Vermeyen cân i’tiraf etmek gerek noksânına”⁹⁵⁹

Es’ad Efendi’nin sevgiliye olan itimadı o derecedir ki; sevgilinin vurup kırmasının dahi kişi için bir şeref olduğunu söylemektedir. Samimi aşıklara bir tavsiyesi daha vardır Es’ad Efendi’nin, sevgili her ne kadar eza ve cefa ederse de sevgisinde samimi olan aşık bunları hoş görmelidir.⁹⁶⁰ Bu nedenle aşkın tam ortasını ister kendisi.⁹⁶¹ Aşk merhamet istemez, aşka yakışan dünyayı kendine zindan edip, sevgili için rahat evini huzur ocağını gurbetle harab etmek, göz yaşını içecek su,

⁹⁵⁶ Keşfü’l-hafa, c.2, s.265.

⁹⁵⁷ Erbilî, *Mektûbât*, s. 102; tarikatte kişi dört halde bulunabilir: 1.Salîk-i Meczûb 2. Meczûb-i Salîk 3.Yalnız Salîk 4. Yalnız meczûb bunlar arasında en faziletlisi ise sülûkten sonra cezbeyle mazhar olan Salîk-i Meczûbdur. Ramazanoğlu, *Musâhabe*, c.6, s167.

⁹⁵⁸ Erbilî, *agc.*, s.113.

⁹⁵⁹ Erbilî, *Divân*, s.228.

⁹⁶⁰ Erbilî, *Mektûbât*, s.117.

⁹⁶¹ “Ey Es’ad, aşk denizinin tam ortasında bulun. Gönlü boş bir çöp gibi sahili sevmec” Erbilî, *agc.*,s.87.

gönül yarasını ekmek edip sürekli feryad etmektir.⁹⁶² Onun hayat felsefesi ise şu cümle üzerine kuruludur desek abartmış olmayız. “Âşıkım her ne kılarсан kıl tahammüldür bana” “Hâki râhında düşen hâşâk sünböldür bana”⁹⁶³ Bu bakımdan sevgi saf olmalı ve karşılıksız olmalıdır. Menfaat duygularından arınmış olmalıdır. Bakî: “Âşık Allah için sevmeli, başına bela gelirse sevgisini artırmalıdır. Yani sevgi, O’nun keremi ve ihsanı için değil, O’nun için olmalı” der.⁹⁶⁴

“Âşıkların eğlencesidir âh-ı şeb-âne

Feryâd u figândır tarab-ı ışka nişâne

Çâk olduğuna sînesi eyler mi teessüf

Uğrarsa eğer zülf-i perîşânına şâne”⁹⁶⁵

Tarikatta gayrete⁹⁶⁶ çabaya, sevgi ve dostluk da eklenmelidir ki makamlar da yükselme olabilsin. Tarikatta feyz alma ve ilerleme yalnız zikir yaparak olmaz kalbî ve samimî muhabbetin de büyük tesiri vardır.⁹⁶⁷

Es’ad Efendi’nin, öyleki Allah muhabbeti nisbetinde de kendisine kalem ve kelam güzelliği vermiştir. Bu nedenle ifadeleri çok parlak ve dirilticidir.⁹⁶⁸

Aşka sınır yoktur ancak ulaşılması gereken bir menzil vardır. Tasavvufta bu, zaman zaman dile getirilmiş, ve tasavvuf kültürünün vahdet-i vücûddan da öte zirve noktası olarak benimsenmiştir. O da maşukiyet makamıdır. “Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler”⁹⁶⁹ âyetinden hareketle karşılıklı sevgiyi esas alan bu düşünce,

⁹⁶² “Lâyık oldur âşıka dünyâyı zindan cylesün

Hâmmân-ı râhatın gurbetle virân cylesün

Eşk-i çöşmin âb dâğ-ı sîncsin nân cylesün

Es’ad-ı âvâre-veş peyveste efgân eylesün” Aynı eser, s. 164.

⁹⁶³ Sevgilim ne yaparsan yap tahammül edeceğim, geçtiğin yoldaki çorçöp bile sünböldür bana. Aynı eser, s. 196.

⁹⁶⁴ Wilcox, Lynn, *Sufizm ve Psikoloji*, çev. Orhan Düz, (İnsan yay.), İstanbul 2001, s. 230

⁹⁶⁵ Erbilî, *age*, s. 230.

⁹⁶⁶ Erbilî, *Mektûbât*, s. 117.

⁹⁶⁷ Aynı eser, s. 58.

⁹⁶⁸ Aynı eser, s. 153. “İfade ve beyandan öylesi vardır ki sihirdir.” Sözleri Es’ad Efendi’nin ifadelerindeki mecazen büyüleyici özelliğini vurgulama açısından doğu bir cümledir kanaatindeyiz.

⁹⁶⁹ Mâide 5/54.

Allah'ın İnsan'a aşık olduğu felsefesini ileri sürer.⁹⁷⁰ Bu nedenle kişinin yolda gördüğü sevgililer ve güzellikler onu kandırıp, oralarda takılıp kalmasına sebep olmamalıdır. Bir üst makamda daha güzel şeyler kendisini beklemektedir.

“Ne Ferhâd u ne Mecnûn sen gibi zâr olmamış Es’ad

Meğer sen sevdiğin dilber ne Şirindir ne Leylâdır.”⁹⁷¹

Sözleri bizi bu hususta düşündürmektedir.

Kanaatimizce tasavvuf, kendi düşüncesini sevgi üzerine kuran tek disiplindir. Yaratılışın sebebini aşka dayandıran, sevgiyi merkeze alıp Allah'ın insanları, kendilerinden daha çok sevdiğini ifade eden ise mutasavvıflardır. Mutasavvıflar bize göre aşka hayat iksiri olarak bakamaları dolayısıyla, günümüzde hayat sunmaya devam etmektedirler. İnsan-ı Ma'suk fikri ise tasavvufun tefekkürü olarak en zirve noktasını oluşturmaktadır. Çünkü bu düşünce, vahdet-i vücûd düşüncesini de aşmaktadır.

27. İNSAN

Kelime olarak, gözbebeği manasına gelmektedir. Unutmaktan türediği de kaydedilmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de İnsan, hem çamurdan yaratılmış bir varlık⁹⁷² hem de Allah'ın kendinden nefha üfürdüğü⁹⁷³ bir varlık olarak çift yönüyle vurgulanır.

Es'ad Efendi de insanın bu iki yönüne dikkat çeker. Ve insandaki birinci yön olan süfli yönünü harekete geçirerek beden ve nefisle alakalı olan bu yönüne meyleden insanların, İslâmdan önceki Mekke toplumu gibi cehalet/karanlık içerisinde olacağını beyan eder. Diğer yönüne yani ruhla alakalı yönüne meyledenlerin ise tezkiye-i nefis neticesinde mükerrerem/kâmil insan olacağını

⁹⁷⁰ Göktaş, Vahit, *Mevlâna'da İnsan-ı Mâşuk Filiri*, (Yüksek Lisans Semineri), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2000, s.14.

⁹⁷¹ Erbilî, *Divân*, s.138.

⁹⁷² Mü'minûn 23/12; Secde 32/7.

vurgular. Yani Es'ad Efendi'ye göre insanın insan olabilmesi için İslâm'la buluşması gerekmektedir.⁹⁷⁴

Es'ad Efendi insanı meydana getiren letâif isminin verildiği on özelliği şu şekilde saymaktadır: Su, ateş, toprak, hava, nefis, ile kalb, ruh, sırr, hafi, ahfa. Bunların ilk beşine ise “âlem-i halk” geriye kalan beşine de “âlem-i emr” tabiri verilmektedir.⁹⁷⁵

Yine bu hususta Es'ad Efendi “Şüphesiz biz, insanı mükerrem kıldık”⁹⁷⁶ âyet-i kerimesini bahis mevzuu yapar. Sonra da: Acaba bu mükerrem insanoğlu kimdir? Toprak ve sudan yaratılmış maddi varlık yani cesed midir? Yoksa kuvve-i nâtika denilen düşünme, konuşma kabiliyyetine sahip oluşuyla diğer canlılardan ayrılan insan cinsi midir? Elbette bunların hiçbiri değildir. Zira azgın nefsinin gayrimeşru taşkınlıklarıyla şariat ve tarikatı ayaklar altına alan süfli isteklerinin esiri bulunan kimseler, asla mükerrem olamazlar. Bu tür insanlar kara cahil sıfatından başka sıfatla muttasıf olunamazlar. Mükerrem denilmeye layık ademoğlu ise nefis tezkiyesiyle güzel ahlâka sahip olarak dışını ve içini temizleyip süsleyen, şariat hizmetinde, tarikat sırrına vakıf bahtiyat ümmettir.⁹⁷⁷ şeklinde yorum yaparak, mükerremliğin, insanın maddî bünyesiyle alakalı olmayıp bütünüyle ruhî yapısı ve manevî terakkisiyle ilgili olduğunu; ancak nefsinin tezkiye ve kalbini tasfiye eden ve böylece Allah'a yakınlaşmaya doğru yol alan kişilerin mükerremliğinin sözkonusu olacağını ifade etmektedir. İnsan batıldan gafil, Hakk ile meşgul olmaya başlayınca “Mü'minin kalbi arş-ı rahmandır” sırrına mazhar olur. Yani insan olur.⁹⁷⁸ O, aynı görüşlerini rubâ'isinde de şu şekilde dile getirmektedir:

Adem olmaz ahsen-i takvîm ile ekrem

Takvadır eden ehlini insân-ı mükerrem

⁹⁷³ Hicr 15/28.29.

⁹⁷⁴ Erbilî, *Mektûbât*, ss.3-5.

⁹⁷⁵ Nefs, hilka itibariyle “Âlem-i halkın” kaynaşmasından meydana gelen zulmani buhar ise de nisbeti itibariyle “Âlem-i emr”e tâbi tutulmuştur. Âlem-i halk cismânî farzlarla mükelleştir. Âlem-i emr ise nâfileler vazifelidir. Aynı eser, s.141.

⁹⁷⁶ İsrâ' 17/70.

⁹⁷⁷ Erbilî, *Mektûbât*, s. 5.

⁹⁷⁸ Aynı eser, s.108.

İlm ü amel etmezse eğer kalbini tenvîr

Şeytan kesilir nefis-i habîsi ile âdem⁹⁷⁹

İnsan ancak kâmil bir mü'min, faziletli bir veli olduğu zaman kalbi Arşü'r-Rahman olabilir. Sayısız imtihan ve pek çok hizmet ile doğruluk ve ehliyetini ispat ettikten sonra sırların emanet edildiği bir kimse olur. Nübüvvetin aydınlık güneşinin nurlu şeriat ve tarikatıyla aydınlanarak nur mahzeni olabilir. Allah aşkı , sevgisi ve Allah'ın zikri ile kalbinin dirilmesini arzu edenler, kalplerini evliyâullahın ruhâniyetinin teveccühüne arzetmelidirler.⁹⁸⁰

İnsan-ı kâmil'in zıddı "ham" insandır, cahil insandır. Böyle insanların ise aşkı da sevgisi de hamdır. Es'ad Efendi, "iddia-yı aşk her bir hama kolay gelmesin" diyerek böyle insanların sevgilerindeki samimiyetsizliğe dikkat çekmektedir.. İnsan bedeninin ve bu doğrultuda nefsinin arzusuna uyarsa "kara cahil" olur ki buna Es'ad Efendi, mekkedeki cahiliye toplumunu örnek verir. İnsan ise tezkiye-i nefis, islâmın ve tasavvufun güzel meziyetleri sayesinde Allah'ın esmâsını kendisinde tecelli ettirir ve saadet toplumundaki insanlar gibi olur.⁹⁸¹

İnsan mutluluğu arzular. Mutluluğun sırrını bilen insanların dünyadan bir beklentisi ölümden de korkusu olmaz.⁹⁸²

İnsan Allah'ın esmasını kedinde tecelli ettirirse ancak halife olabilir. Bu nedenle Allah'ın her esma ve sıfatına itikad her mü'min için farz-ı ayndır. Fakat birini diğerinden ayırmamak şarttır.⁹⁸³

"Etme vaiz nâr-ı dûzahtan hikâyet dinlemem

Olduğu için mazhar-ı esrâr-ı esmâ gönlümüz"⁹⁸⁴

⁹⁷⁹ Erbilî, *Divân*, s.232.

⁹⁸⁰ Erbilî, *age.*, s.108.

⁹⁸¹ Aynı cscr., s.4.

⁹⁸² Aynı cscr., s.6.

⁹⁸³ Aynı eser, s.65.

⁹⁸⁴ Erbilî, *Divân*, s.148. Vaiz efendi boşuna cehennem atışından bahsedip, korkutmaya çalışmasın, Allah'ın isimlerine nâil olan cehennemi de cenneti de yaşamaktadır zaten.

İnsan Allah'ın sıfatlarının ve isimlerinin mahzarı olurda, halife olur. İnsanın halife olması demek. Simorg esprisinde olduğu gibi, kendisindeki otuz yeteneği keşfetmesi ve onları kullanmaya başlaması demektir. İnsan ancak bu haliyle tam olarak özgür olabilir. Aksi takdirde yaşayamadığı yönler varken özgürlükten bahsetmek anlamsız olur. İnsan Allah'ın hususi nazarla baktığı bir varlıktır. Bu nedenle, bedel olarak sevgiyi yalnız Allah'a has kılması gereken bir varlıktır. Bunun yanında insandaki çift yön dolayısıyla o, ahsen-i takvîm de olabilmektedir. Esfel-i sâfilîn de. Bu noktada insanın yolculuktaki durumu önemlidir.

28. FAKR-TEVAZU

Kelime manası olarak, ihtiyaç noksanlık, ihtiyaç duyulan şeyin yokluğu gibi anlamlara gelmektedir.⁹⁸⁵ Istilâhî olarak ise hiçlik Allah'tan başka herşeyden istiğna etmek, yalnız Allah'a yönelip ondan istemek anlamlarına gelmektedir.⁹⁸⁶

Tasavvuf klasiklerinde bir makam olarak değerlendirilen fakr Es'ad Efendi'de şöyle ma'kes bulur:

“Der bag-ı bekâ gül şodem ne hârî

Ne mest mey-i fenâ ne husyârî

Sencîdem bâr-ı hîş goftem ârî

Men hiçem ve kem ez hîç hem bisyârî

Ez hîç ve kem ez hîç neyâyed kârî”⁹⁸⁷

⁹⁸⁵ Cürcanî, *Ta'rifât*, s.216.

⁹⁸⁶ el-Hafnî, *Istilâhat*, s.207; et-Tchâncvî, *Keşşaf*, s.207.

⁹⁸⁷ Erbilî, *Divân*, s.113. Yukarıdaki beyitlerin tercümesi şu şekildedir:

Bekâ bağından ne gül oldum, ne diken.

Ne fenâ şarabıyla sarhoş oldum, ne de akli başında bir insan.

Yükümü turtım, dedim ki,

Ben hiçim, hiçten de hakirim.

Hiçten ve hiçten daha hakir olandan bir hayır gelmez.

Es'ad Efendi, "Allah dilediğini mahveder, dilediğini isbat eder"⁹⁸⁸ âyet-i kerimesini "ilim, amel, ihlâs misillü fezdâli câmi bulunan havâss-ı ümmet ise şüphesiz azabdan kurtulmuş demektir. Bunlar için bir endişe var ise yalnız azil (bulunmuş oldukları mânevî makamlardan uzaklaştırılma) ve nasb (bir kimseyi başka bir yere ta'yîn) gâilesidir"⁹⁸⁹ sözlerinin ardından zikreder ve kanaatimize göre bundan, Allah'ın her şeye kâdir olduğunu, ne kadar müttakî ve muhlis olursa da O'nun mekrinden emin olmamak gerektiğini dolayısıyla yüksek makamları ihrâz eden büyüklerin 'azil' ve 'nasb' endişesinin normal olduğunu ifade etmek istediği anlaşılmalıdır. Es'ad Efendi'nin, muhibbi mahlasıyla şiirler yazan Kanun-ı Sultan Süleyman'ın bir şiirine yaptığı tahmisteki fakr ifade eden şu cümlelere kulak veriyoruz:

"Her kim eyler iddi'â-yı kâbiliyet başlıca

Cehlini izhar eder beden işitsin doğruca

Emr u ferman hep senindir şimdi bildim eyüce

Kiminin kaddini kıldın serv-i ar'ardan yüce

Gözlerin yaşın kiminin enhar eyledik"⁹⁹⁰

Es'ad Efendi, bir mektubunda, bir dostundan gelen mektup hakkında "...bendeniz, hüzünlü elemli, hasta kardeşiniz, siz keremli, temiz huylu zattan bir hitap bektiyordu. Tam bu sırada latîf mektubunuz geldi. Onunla gönül erbabının inayetlerine nâil olduk. Zira onun cümleleri pek güzel misk ü anber kokuları saçıyordu. Onun görülmemiş nurlarıyla halimiz değişti. Onun yazısı kandilin ışığı gibiydi, beyazı sürûr, nûru tûr, sürûru tamdı. Nitekim: 'Tûr'a, satır satır yazılmış, ince deri üzerine yayılmış kitaba andolsun"⁹⁹¹ buyuruluyor"⁹⁹² diyerek gelen mektup karşısında ne kadar sevindiğini ifade eder.

⁹⁸⁸ Ra'd 13/39.

⁹⁸⁹ Erbilî, *Mektûbât*, s. 45.

⁹⁹⁰ Erbilî, *Divân*, s.87.

⁹⁹¹ Tûr 52/1-3.

⁹⁹² Erbilî, *Mektûbât*, s. 182.

Bir müridinin tekamülü üzerine o, şöyle der: “Nâil olduğumuz bu gibi lütuflar hep kendi ihlâs ve muhabbetinizden ve bizler gibi değersiz bir dervişe sırf Allah rızası için olan lütuf ve şefkatinizden dolayıdır.”⁹⁹³ Fakiriniz hala imanın aslını ikmale çalışıyorum. Kelime-i tevhidi doğru dürüst söylemeye çalışıyorum⁹⁹⁴ “henüz hal ve ef’alini düzeltmeye muvaffak olamamış vebali pek çok olan duacınız....”⁹⁹⁵ yalnız babasından miras kalan bir şeyhlik ünvanından başka bir üstünlüğe sahip olmayan bu değersiz kardeşiniz...⁹⁹⁶

Es’ad Efendi’nin ifadelerindeki mahviyet ve tevazu ifadeleri gerçekten dikkat çekicidir. “Dünyada kendimden daha aciz ve daha çaresiz başka bir şey göremiyorum. Nakşkbendiyye tarikatına mensub meşâihte bulunan kulluk sayesinde pek çok zevatın hüsn-ü teveccühüne mazhar oluyoruz. Hz. Allah o sayede de işimizi kolaylaştırsın. Duacınızın acz ve çaresizliği”⁹⁹⁷ gibi ifadeler mektuplarında çok sık rastlanılan ifadelerdendir.

Yine kendisine iltifat eden eden ve kendisini hakir gören bir müridine aynı tevazu ifadeleriyle: Bu yüce zat kendi nefisini gereğince küçültmüş alçaltmıştır. Yoksa bizler gibi aslında yok olan varlığa: varlığı bir vehimle anlaşılan, küçük bir noktaya benzeyen küçük kişilere bu derece boyun eğip dostluk göztermezdi” diyor. “Tevazu ayn-ı rifattır.”⁹⁹⁸ Tevazu göstereni Allah yükseltir. Peki tevazu’nun insana ne faydası vardır? Cevabını Es’ad Efendi tecrübî ifadeleriyle veriyor: “Tevâzu ve istiğnâ bereketiyle dünyanın en rahat insanıyım. İki gözüm de lezzetler âlemine kapalıdır.”⁹⁹⁹

Tevazu’da acziyet de vardır. Ve nimetlere şükür de kusurlu olan insan kendisini oldukça günahkar, hatalı, suçlu görmedikçe makbul kişi olamaz. Çünkü kişinin kendinde varlık görmesi hiçbir günahla ölçülemeyecek kadar büyük günahtır.¹⁰⁰⁰ Ve tevazuun en güzel örneğini müellifimiz kendisi gösteriyor: duacınız ,

⁹⁹³ Aynı cscr, s.50.

⁹⁹⁴ Aynı eser, s.63.

⁹⁹⁵ Aynı cscr, s.93.

⁹⁹⁶ Aynı cscr, s.142.

⁹⁹⁷ Aynı cscr, s.131.

⁹⁹⁸ Es’ad Efendi’nin Tevazuun büyüklüğünü gösteren şu ifadelerine kulak verelim: Ezelde tevazu sultamadan nişansızlık nişanımı aldığım için rütbeye falan ihtiyacım yok” Erbilî, *Divân*, s.75.

⁹⁹⁹ Aynı cscr, s.51.

¹⁰⁰⁰ Erbilî, *age.*, s.121.

kendimi kainatın ve belki de zerrelerin herhangi biriyle ölçüp kıyaslamaya kalktığımda o şeyin çok aşağısında kalıyorum. Günahsız zayıf bir karıncaya dahi kendimi tercih edemiyorum. Herşeye kadir olan Allah'a her türlü ma'rifetlerden uzak "ney"den birçok perdeler, nağmeler, ve güzel sesler çıkararak aşıkları tesir altına alıyor.¹⁰⁰¹ "*Çünkü fakiriniz şimdi aslâ amelim yoktur. Yalnız bir namaz kalmıyor lâkin o da âdet iktizâsından mıdır? Levme-i nâsın mehâfetinden midir? Nedir? Bilmiyorum. el-Hâsıl hâlis Allah için olduğuna hiç inanmıyorum.*"¹⁰⁰² Yine onun şu ifadelerini de tevazuuna bağlıyoruz: "Her türlü ilim ve tekniği öğrenmeye müsait olan ömrümün ilk zananlarını ve gençliğimi dost ve arkadaşlarla eğlenerek, terennüm ve nağmeler dinleyerek, güzel ve saf kan olan atlara olan merakımı yenemeyip hergün birbaşka atın sırtında ovalarda dolaşarak günlerimi boşa geçirdim. Okuma yazma ve ibadet gibi büyük ve mukaddes gayelerden büsbütün mahrum olmak derecesine düştüm. Cenab-ı Allah'a hamdolsun bir zaman sonra kendime gelerek uyandım ve Hazret-i Pir'in merhamet dergahına dayandım. Yalnız bu sayede hiçbir mücadele de bulunmaksızın bu yüce gayelerin herbirinden ancak çok az bir kısmını belki de azların en azını elde edebildim."¹⁰⁰³

Onun tevazuyu bu şekilde ilke edinmesinin gerekçesini şu ifadelerinden çıkarmak mümkündür: "Allah, mütevazı ve alçak gönüllü davrananı muhakkak yükseltir".¹⁰⁰⁴

"Bir küçük nokta mesabesinde olan bendeniz"¹⁰⁰⁵ "nâil olduğunuz lütuflar hep kendi ihlâs ve muhabbetinizden ve bizler gibi değersiz bir dervişe sırf Allah rızası için olan lutuf ve şefkatinizden dolaydır."¹⁰⁰⁶ "Ben duacınız gibi fakir ve hakiri, baştan ayağa kusurla dolu acizi"¹⁰⁰⁷ "bir zerre miktarı kadar bile değeri olmayan fakiririniz"¹⁰⁰⁸ Es'ad Efendi'nin tavazu ifade eden cümlelerinden birkaçıdır.

¹⁰⁰¹ Erbilî, *Mektûbâtı* s.122.

¹⁰⁰² Aynı eser, s.104.

¹⁰⁰³ Aynı cscf, s.133

¹⁰⁰⁴ Aynı eser, s.129.

¹⁰⁰⁵ Aynı cscf, s.40.

¹⁰⁰⁶ Aynı cscf, s.50.

¹⁰⁰⁷ Aynı cscf, s.60.

¹⁰⁰⁸ Aynı eser, s.151.

Tevazunun karşılığı ise tekebbürdür. Tekebbürün insanı ne hallere koyduğunu Es'ad Efendi'den dinleyelim:

“Ey dost kes nebîned kerâmet ez tekebbür

Bîmâr kes neyâbed selamet ez tekebbür

.....

Bâ kesr-i nefis-i hod gûş Es'ad ez dehr zîra

Üftâde-i nedîdem ifâkat ez tefekkür.”¹⁰⁰⁹

Bu beyitlerden de anlıyoruz ki kimse tekebbüründen fayda bulmamıştır. Tekebbür kişinin içindeki benliği keşfetmesi için bir engeldir. İnsan tevazû sahibi oldukça yücelir. Tevazunun karşılığı olan kibir ve tekebbür nefsin hastalıklarındandır. Kibirli insanların çok bulunduğu ortamlarda sosyolojik problemlerin meydana gelmesi kaçınılmazdır. Tevazu ise beraberinde uyumu da getirmektedir. Birey hakir görüldüğünü hissettiği an psikolojik olumsuzluklar yaşar. Bu nedenle İslâm kültüründe kişinin, bir başka kişiyi hakir görmesi çok ciddi günahlardan sayılmıştır.

29. NÜBÜVVET

Haber anlamına gelen “nebe” kökünden türemiş ve dilimizde haberci anlamına gelen “nebi” den türetilerek kullanılan bir kelimedir.¹⁰¹⁰ Bir peygambere

¹⁰⁰⁹ Erbilî, *Divân*, ss.53-54. Ey dost, kimse tekebbürden bir fayda elde etmez. Hasta insan tekebbürden fayda bulmaz.

Âdem tevazusundan dolayı saadet cennetine gitti. Akılsız, hünersiz şeytan da tekebbürle şekâvet yoluna saptı.

Musa asâsıyla evc-i rif'ate ulaştı. Firavun, tekebbüründen dolayı sonunda pişman oldu.

Ebû Cehil, dalâlet vadisinde yolunu şaşırdı. Tekebbüründen dolayı bir gün hidayete ermedi.

Ey kendisini emsalinden yüksek gören, bil ki tekebbüründen dolayı cennetlikten yüzlerce merhale uzaktasın.

Ey gönül, tevâzu gülşeninde zevk ve safa et. Hiçbir kimsenin zevki tekebbürde bir halâvet bulmaz.

Es'ad, nefisini kırmaya çalış. Zira dünyada hiçbir düşkün görmedim ki tekebbür ile ifâkat, şifâ bulsun.

¹⁰¹⁰ Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut trz, c.1, s.163.

Allah tarafından doğrudan veya melek aracılığıyla vahiy indilmesi anlamına gelen bu kavram Ku'an-ı Kerimde değişik yerlerde farklı olarak kullanılmıştır.¹⁰¹¹

Kişinin kendini Allah'a sevdirmesinin yolu, Hz. Peygamber (s.)'i sevmekten geçmektedir. Yani Allah'ın sevgi merhamet ve inayetine mazhar olmak için peygamber (s.)'e tâbi olmak gerekmektedir.¹⁰¹²

Es'ad Efendi bir mektubunda konuyla alakalı olarak, "O'na (Allah'a) yaklaştırmaya vesîle (yol) arayın"¹⁰¹³ âyet-i kerîmesini, "Hz. Peygamberin, Allah'ın ve Resûlünün ahlâkıyla ahlâklanmak gerektiği emrine uyarak evsâf-ı beşerîyyeden hâric ve ahlâk-ı matlûbeyi hâiz olanlar yâni fenâ-i etemm ile fenâ fi'r-Resûl ve daha doğrusu fenâ fillah şeref-i âli'l-âline nâil bulunanların râbitasına"¹⁰¹⁴ delil saymaktadır.

Tasavvuf tarihinin en çok tartışılan konularından birisi de velinin mi üstün nebinin mi üstün olduğu konusudur. İbn Arâbî temel olarak velâyeti almakta ve nebîliği onun üstüne bina etmektedir. Bir başka deyişle peygamberler için esas olan, onların velâyetidir. Aynı zamanda birer veli olan nebiler velilerin sahip olduğu bu hususiyete zaten sahiptir. Velayet, mertebelerden oluşmaktadır. Nübüvvet ve risalet ise bu mertebelerden birer mertebedir. Nübüvvet velâyetin özel mertebesidir. Ancak, nebî, aynı zamanda velî olması hasebiyle nübüvvet taşımayan her veliden üstündür.¹⁰¹⁵ Es'ad Efendi bu tartışmalara fazla girmez fakat Peygamberimiz Hz Muhammed (s.)'in "Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik"¹⁰¹⁶ âyet-i kerîmesine "mâh-ı mihîn-i tecellî-gâh" olduğunu, "... Biz seni yeryüzünde halife ta'yîn ettik. O halde insanlar arasında adaletle hükmet..."¹⁰¹⁷ âyet-i celîlesinin 'velâyet-i nübüvvet'e¹⁰¹⁸, "Allah emâneti ehillerine vermenizi emreder"¹⁰¹⁹ âyet-i celîlesinin 'velâyet-i risâlet'e¹⁰²⁰ ve "Allah hakkında gerçekten başkasını

¹⁰¹¹ Cürçânî, *Tarîfât*, s.238; Abdülkâdir el Bağdâdî, *Usulu'd-Dîn*, (Dâru'l-Medîne), İstanbul 1928, s.154.

¹⁰¹² Erbilli, *Mektûbât*, s.86.

¹⁰¹³ Mâide 5/35.

¹⁰¹⁴ Erbilli, *agc.*, s. 38.

¹⁰¹⁵ Gürcer, Dilâver, *Fusûsu'l-İnkem ve Mesnevi'de Peygamber Öyküleri*, İnsan yay., İstanbul 2002, s.68.

¹⁰¹⁶ Enbiyâ 21/107.

¹⁰¹⁷ Sâd 38/25.

¹⁰¹⁸ Velâyet-i nübüvvet: Nebîlik makamına kâim Allah dostluğu, demektir.

¹⁰¹⁹ Nisâ 4/58. Bu âyetin geçtiği diğer yerler için bkz. 120 Mektup, s. 148; 134. Mektup, s. 162.

¹⁰²⁰ Velâyet-i risâlet: Rasûllük makamına kâim Allah dostluğu, demektir.

söylemeyin”¹⁰²¹ âyetinin ise ‘velâyet-i ulû’l-azm’e’¹⁰²² işâret ettiğini söylemektedir.¹⁰²³ “Ümmetim mübarek bir ümmettir. Ashabdan başlayarak birbirini izleyen üç nesil müstesnâ olduğu halde bu ümmetin erlerinin öncekilerinden ve sonrakilerinden hangisinin hayırlı olduğu bilinmez”¹⁰²⁴ hadisini şu şekilde yorumlar: “Velâyet ve yüce dereceleri ilk devirlerde bulunan evliyâ-i kirama tahsis etmek caiz olmaz. Çünkü Cenab-ı Hakk, hiçbir zaman füyûzâtını kulları üzerinden eksik eylemez.”¹⁰²⁵

“Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım.”¹⁰²⁶ Bu düşünce birçok mutasavvıfta olduğu gibi Yunus’ta da vardır; Hak, her şeyi onun nurundan, onun dostluğuna yaratmıştır:

Yaratıldı yir ile gök Muhammed’ün dostluğuna

Levlâk ana delildür ansuz bu gök yir olmadı.¹⁰²⁷

Bu durum Es’ad Efendi’de şöyle yankı bulur:

“Gelmeseydin âleme sen halk olunmazdı cihan

Dostluğunla yaratıldı ey Nebiyy-i muhterem”¹⁰²⁸

Es’ad Efendi, “Peygamber size neyi verirse alınız. Neden yasaklarsa ondan da sakınıınız”¹⁰²⁹, “âyet-i celîlesine tevfikân şer’at-ı mutahharada gösterilmiş ve aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm Efendimiz Hazretlerinin akvâl ve ef’âlinde anlaşılmış olan evâmîr ve nevâhîden ser-i mû inhirâf etmemesi gerektiğini”¹⁰³⁰ anlamaktadır.

¹⁰²¹ Nisâ’ 4/171.

¹⁰²² Velâyet-i ulû’l-azm: Büyük peygamberlerin makamına kâim Allah dostluğu, demektir.

¹⁰²³ Erbill, *age.*, s. 41.

¹⁰²⁴ Tirmizi, *Âdâb*, 81.

¹⁰²⁵ Erbill, *Kenzü’l-İrfan*, s. 52.

¹⁰²⁶ Keşfü’l-Hafa, c.2, s.214.

¹⁰²⁷ Yunus Emre, Divân, Abdülbâki Gölpınarlı: neşri, “Yunus Emre Divânı” Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1943, s. 99. I.

¹⁰²⁸ Erbill, *Divân*, s. 180.

¹⁰²⁹ Haşr 59/7.

¹⁰³⁰ Erbill, *Mektûbât*, s. 37.

Yine, “Allah’ın ipine toptan sımsıkı sarılın, ayrılmayın”¹⁰³¹ âyet-i kerîmesini, Arapların dağınık ve birbirleriyle kavgalı kabileler iken Kur’ân-ı Kerim’e ve Resûlullah (s.a.v)’ın sünnetine sımsıkı sarılmak sûretiyle dünyanın en ileri milleti ve devleti haline geldikleri; bugün içinde bulunduğumuz inhitattan kurtulmamız için de yine Allah’ın ipi olan Kur’ân’a ve Peygamberimizin sünnet-i seniyyesine sımsıkı sarılmamız lazım geldiği sadedinde zikretmektedir¹⁰³².

Bir insanın kendisini Hakk Teâlâ’ya sevdirmek için de “De ki: Eğer siz Allah’ı seviyorsanız, bana tabi olun ki Allah da sizi sevsin”¹⁰³³ âyet-i kerîmesine göre amel etmeli, *“tezyîn-i zâhir için Aleyhi ’s-salâtü ve ’s-selâm Efendimiz’in şeriat-ı mutahharasına ve tezkiye-yi bâtın için tarikat-ı alîyyesine ittibâ eylemelidir”*¹⁰³⁴ demektedir.

“Nûr-i basarım serdeki sevdâ-yı Muhammed
Sevdâ-yı serim dîde-i şehla-yı Muhammed
Ârâm-ı dilim sünbül-i ra’na-yı Muhammed
Sînemdedir ol dâğ-ı temennâ-yı Muhammed
Gönlümdedir ol nâr-ı tevellâ-yı Muhammed”¹⁰³⁵

Çünkü Es’ad Efendi’ye göre dünyada feyz ve kurtuluş sebebi, âhirette derecelerin yükselmesine vesile olabilecek bir şey varsa o, ancak nur kaynağı Muhammedî güneşten nur alan parlak tarikat güneşi sayesinde şöhrete aldırılmamaktan ibarettir.¹⁰³⁶

Es’ad Efendi’ye göre peygamber sevgisi ve salât-ü selam gamları üzüntüleri giderir, rızkı bollatır ve müşkileri halleder.¹⁰³⁷ Nitekim dinin direği olarak

¹⁰³¹ Al-i İmran 3/103.

¹⁰³² Erbilî, *Mektûbât*, ss.176-178.

¹⁰³³ Al-i İmran 3/31.

¹⁰³⁴ Erbilî, *age.*, s. 86.

¹⁰³⁵ Gözümün nuru başımdaki Muhammed’in sevdâsıdır.

Başımın sevdâsı Muhammed’in elâ gözüdür.

Gönlümün, karar kıldığı yer Muhammed’in parlak saçıdır.

Muhammed’in sevgisinin yarısı kalbimdedir.

Muhammed’in dostluğunun atçısı gönlümdedir Erbilî, *age.*, s.170.

¹⁰³⁶ Erbilî, *age.*, s.94.

¹⁰³⁷ Erbilî, *Mektûbât*, s.95. Es’ad Efendi yazmış olduğu Na’t-ı Şerif’inde Hz Peygamber sevgisini şu şekilde dile getirir:

Ey gönül gel Mekke Medine’ye sefer et. Zira vefalı ve fakirleri besleyen, yetiştiren yâr oradadır.

nitelendirilen ibadet olan namazda bile peygambere salât-ü selam getirmemiz gerekiyor. Tahiyat, salî-barîk duaları namazda okunmaktadır.¹⁰³⁸ Es'ad Efendi son dönemdeki düşüşün ve gerilemenin sebeplerini değişik vesilelerle dile getirmiştir. Bundan kurtuluş yolunu ise özet olarak yine kendisi, Peygamberimiz (s.)'in cahiliye toplumunu İslâm'la cehâletten kurtardığını belirttikten sonra şunları söylemektedir: Tekraren arz ediyroum ki, eğer İslâm milletinin yükselmesi ve Muhammed (s.) ümmetinin yücelmesi isteniyorsa bu husus ancak âlim ve allâm olan Allah'ın emir ve yasaklarına boyun eğip, şanlı Resûlün sünnet-i seniyyesine sımkıkı sarılarak olacaktır. Tertemiz İslâm şeriâtını değişik iklimlerde hakim kılan, münevver tarikatı da akıl ve düşüncelerinin muhafızı yapan bir topluluk "Lebbeyk" diyenlerin Allah'ın evi kabeye kavuştukları gibi hedeflerine varırlar.¹⁰³⁹

Tasavvuf Tarihinde hakikat-ı Muhammedî, nûr-ı Muhammedî konuları tartışılmış ve ilk yaratılan nûrun Muhammed (s.)'in nûru olduğu düşüncesi üzerinde durulmuştur.¹⁰⁴⁰ Kanaatimizce bu şekilde peygambeler, hassaten son peygamber Hz.

Felâklerin parlayan mâhı, "İcvlak" hitabının mahzarı, ümmetlerin kornalının ve beşerin cermalinin süsü oradadır.

Rıdvan'ın bahçesinin, cennetin serveri, imkan âleminin gayesi zemin ve zamanın medar-ı iftihar, Allah'ın tevkîfine mahzar olan Efendi oradadır.

Nesrin izzeti, Arab'ın melce-i, Accm'in rahatı, Hind'in saadeti, Rûm'un tâli, Kayser'in saadeti oradadır.

İhsan ve kerem sünâyi, merhamet madeni, cisim haline gelmiş nur, Allah bahçesinin nuru oradadır.

Hakikat sermayesi, marifet sarrafı, şan ve şerefte kapısının toprağı inciden daha kıymetli olan oradadır.

Adalet mülkümün sarayında oturan mübarek ahlakı, cihanı besleyen en büyük oradadır.

Cihanın çâmı, kalbin hayatı, emanet madeni, başlar tacı, her zaman değerini muhafaza eden büyük padişah oradadır.

Kerem sofrasından artık yemek için melâik fovecinin kapısında saf bağladığı kerim oradadır.

Çarh ve felâk, gök ve balık, melâikler askeri, o scyyidü'l-beşer'in fermanına itaat eder.

Onun diyarının gülşenine cennet hâzed eder. O parlak yüzden dolayı güllerin bağı yaradır.

Onun na'vî vadisindeki bu gazelim, câmın haydar gülistanından feyz aldığı için gül kokusu verir.

Ben necreden necreye seni övçebilirim. Benim için kötü bir arslan güneş için ne söyleyebilir?

Ya rabbi onun aşkının ateşi, bi-çarc, cefâ çöken gönül buhurunda dâima yansın.

Fânîlik, mürşide yol gösterici olmazsa insana bakâ mâidesi erişmez. Enn-ü emân insana ölümden sonra yar olur.

Zahid cennet arzusuna bağlanmıştır. Ben can ve baş ile onun tecellisine müstakim, mübtelayım.

Es'ad, kalk, onun uğrunda her fedakarlığı yap. Aziz ömrünü dedi kodu ile sona erdirmey. Erbilî, *Divân*, ss.56-58.

¹⁰³⁸ Es'ad Efendi, namazda selam kurgulamasını da yapar şöyle ki: "Hz Peygamber(sav) arz ve takdim etmiş olduğu " tahiyatı" namaz kılan kimse kendi hesabına yani kendi tarafından takdim etmelidir. Hikaye gibi okuyup geçmemelidir. Sonra Cenab-ı Hak'ın buyurmuş olduğu selâmı ve peygamberimizin ilâhi selâma verdiği cevabı yine Cebrail (as) ın kelime-i şâhadetini kendi tarafından okuyormuş gibi okunmalıdır. Erbilî, age., s.33.

¹⁰³⁹ Aynı cscr, s.178.

¹⁰⁴⁰ Bkz: Demirci, Mehmet, "Nûr-ı Muhammedî", DEÜİFD., c.1, İzmir 1983, ss.239-258.

Muhammed üzerinde yoğunlaşılmasının birinci sebebi, sosyolojik açıdan model şahsiyetlerin önemi dolayısıyla olsa gerektir. Bu nedenle, olumlu modellerin tanıtımı ve sevdilmesi toplumların geleceği açısından hayati öneme sahiptir.

SONUÇ

Muhammed Es'ad-ı Erbilî'nin hayatının eserlerinin ve tasavvuf anlayışının ele alındığı çalışmamız da göstermiştir ki Es'ad-ı Erbilî 1887-1931 yılları arasında yaşamış önemli bir mutasavvıftır. Bu dönem hiç kuşkusuz Osmanlı Devleti'nin yıkılış yıllarını ve Cumhuriyetin ilk yıllarını kapsadığı için de ayrıca önem arz etmektedir. Bu nedenle, kendisi medrese ilimlerini ikmal etmiş, tarikat şeyhi, edebi yönü kuvvetli ve bu alanlarda eserler vermiş, Meclis-i Meşâyih reisliği yapmış, Padişah tarafından "Sürre Emîni" olarak Hacc'a gönderilmiş, Cumhuriyetten sonra ise Menemen hadisesi dolayısıyla idamla yargılanmış olan Es'ad Efendi son döneme ışık tutma açısından da önemli bir zattır. Kendisi daha hayatta iken birçok kişinin feyz kaynağı ve rehberi olmuştur. Es'ad Efendi'nin tarikatının kendisinden sonra da geniş bir kitle tarafından izlenmiş olması da ayrıca ehemmiyet arzeden bir husustur.

Es'ad Efendi hakkında şu an'a kadar yapılan çalışmalar makale düzeyinde küçük çaplı çalışmalar olup Es'ad Efendi'nin kısa biyografisi ve hatıraları şeklinde idi. Böylesine önemli bir zat için bu çalışmalar yetersiz kalmaktadır.

Araştırmalarımız göstermiştir ki Es'ad Efendi'nin, ilmi ve tasavvufi birikimi sayesinde kısa zamanda şöhreti artmış ve özellikle de Kelâmi Dergâhında, yetiştirdiği halifeler ve devlet adamları da dahil olmak üzere çok geniş bir muhite hitap etme imkanı bulmuştur. Es'ad Efendi döneminde, ilmi, edebi, tasavvufi sahada eserler vermiştir. Mektubâtının dışında, biri hadis, biri tefsir, biri edebiyat alanında ve diğer ikisi ise tasavvufi içerikli olmak üzere altı eseri bulunmaktadır. Genelde işlediği konular ise şeriat-tarikat, râbita, zikir, aşk- muhabbet, sohbet, seyr-u sülûk, dünya ve âhirettir.

Es'ad Efendi şeriat, tarikat çizgisinden sapmamıştır. Bu çizgi ise onda Peygamberimizin sünnetine bağlılık yani Ehlişünnet olarak görülmüştür. Peygamberin sünneti ise İnsan-ı Kâmil olmayı gerektirmektedir. Tarikattaki seyr ü sülûk'te "İnsan-ı Kâmil"ler bir diğer ifadeyle mükerrem insanlar yetiştirmek için yol almak demektir. İslâm insanlık için bir ayrıcalık olduğu gibi, tasavvufta önemli bir nimettir.

Es'ad Efendi'nin en dikkat çeken yönü, eserlerini okurken gördüğümüz kadarıyla tevazuudur. Kendisinde kesinlikle hiçbir şekilde varlık görmeyen tavrı onun insanî bakımdan ayrıca değerlendirilmesini gerekli kılmıştır.

Onun hiçlik erdemi:

“Ne ilm ü ma’rifet verdin ne câh u menkıbet yâ Rab

Bi hamdilillah ki bir zerre medâr-ı iftiharım yok”

Ve vuslat arzusu:

“Ne dârim var benim Es’ad ne de meyl-i diyârım var

Cemâl-i yârdan başka diğer bir intizarım yok”

onu tanıma açısından üzerinde hassasiyetle durulması gereken iki husustur.

Biz de çalışmamızda Es'ad Efendi'nin hayatını tasavvuf anlayışını işledik. Onun hayatında önemli bir yere sahip olan Menemen hadisesiyle ilgili konuları ise tezimizin sınırları açısından ele almamayı uygun gördük. Menemen Hadisesinin ve Cumhuriyetten sonraki yakın tarihimizin titizlikle incelenip objektif bir şekilde ortaya konulması ayrıca bir gayret gerektirmekte ve araştırmacıları beklemektedir. Ancak bizim bu çalışmamızın Es'ad Efendiyle alakalı bir boşluğu dolduracağını ümid ediyor ve bundan sonraki çalışmalara da bir ışık tutmasını temenni ediyoruz.

CONCLUSION

It has also been revealed by this thesis of ours, which dealt with the life, works, and the conception of mysticism of Muhammed Es'ad-i Erbili, that Es'ad-i Erbili is a significant mystic that lived between 1887-1931. This period is, no doubt, of special importance since it covers the years of regression of the Ottoman Empire and the first years of the Republic. Thus, having achieved perfection in the sciences taught at the *medresse*, being a *tariqa sheik*, having strong literary aspects and having published works thereon, having served as the Chairman of the Assembly of Sheiks, having been dispatched by the Sovereign to pilgrimage to Mecca as "Caravan Leader" (*Surre Emin*), and being tried with the sentence of capital punishment after the proclamation of the Republic in relation to the Menemen Incident, Es'ad Effendi is an important person for enlightening the last period. He inspired and guided many even in the times he was alive. The fact that the Sufi order established by Es'ad Effendi was followed by vast masses is also another matter of significance.

The studies conducted so far on Es'ad Effendi are narrow-scale works at article level, and the short biography and memoirs of Es'ad Effendi, and are insufficient for so significant a personality.

Our researches have shown that Es'ad Effendi gained on a reputation in a very short time thanks to his extent of knowledge and mystical buildup, and had the chance to address a vast mass of people including his caliphs and the statesmen he nurtured especially at the Kelami Convent. Es'ad Effendi produced works in the fields of science, literature, and mysticism in his period. Apart from his collection of letters, he has six works, one of which is in the field of Hadith, one in the interpretation of the Holy Koran, one in literature, and the other two in the domain of mysticism. The themes he usually dealt with are *sharia-tariqa*, *rahita*, *dhikr*, love (*ashk*)-affection (*muhabbath*), *sohbet*, *seyr-u suluk*, the world (*dunya*) and the afterlife (*ahirrah*).

Es'ad Effendi did never deviate from the *sharia* and *tariqa* line. This line reflects upon him in the form of devotion to the *Sunna* of our Prophet, that is *Ehl-i*

Sunna. And the *Sunna* of the Prophet calls for being a Perfect Human (*Insan-i Kamil*). And the process of *seyr-u suluk* in the Sufi order means walking the path for nurturing "Perfect Humans" (*Insan-i Kamil*), in other words, higher beings. While Islam is an exclusivity for humankind, it is an important blessing in mysticism.

The most striking characteristic of Es'ad Efendi, as far as we can see while reading his works, is humility. The attitude of his, which in no way ascribes existence to himself, has necessitated that he be dealt with from the human point of view.

His virtue of non-existence;

"Ne ilm u ma'rifet verdin ne cah u menkibet ya Rab

Bi hamdilillah ki bir zerre medar-i iftiharim yok"

And the desire of his for meeting the Beloved;

"Ne darim var benim Es'ad ne de meyl-i diyarim var

Cemal-i yardan başka diger bir intizarim yok"

are two points which should be touched upon with emphasis for being able to get to know him.

And, we dealt with the life and conception of mysticism of Es'ad Effendi in our work. And the issues related to the Menemen Incident, which has an important place in his life, we found it appropriate not to touch upon for the purposes and the boundaries of this thesis. It calls for extra efforts and time to meticulously review and objectively unveil the Menemen Incident and the post-Republic near history of our country, and this task waits for researchers. Yet, we hope that this study of ours will fill a gap pertaining to Es'ad Effendi, and we also hope that it will lead and enlighten the way for future works.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdulkaki, Muhammed Fuad, *Mu'cemu'l- Müfehres*, İstanbul 1990.
- Abdurrahman, Adil, *Hadisat-ı Hukukıyye*, İstanbul 1341, cüz:2, ss.18-21.
- Abdülkâdir el Bağdâdî, *Usulu'd-Din*, (Dâru'l-Medîne), İstanbul 1928, s.154.
- Adivar, Hâlide Edip, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, İst 1964, ss.55-56.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, İstanbul, 1992, (I-VI).
- Ahmet Cevdet Paşa, *Tarihi Cevdet*, c.12, Dersaadet, (Matbaa-i Osmaniye), ss.180-183
- Aksüt, Ali Kemâlî, *Profesör Mehmet Ali Aynî*, İstanbul 1944, s.331
- Albayrak, Sadık, *Son Devir Osmanlı Uleması* (İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvâli), (Medrese yay.), İstanbul 1980.
- _____, *Yürüyenler ve Sürünenler*, İstanbul, 1991.
- Altıntaş, Hayrani, *Erzurumlu İbrahim Hakkı*, MEB. yay., İst. 1992, s.100.
- _____, *Mârifetnâme'de Tasavvuf*, İstanbul, 1981.
- _____, *Tasavvuf Tarihi*, AÜİFY., Ankara 1986.
- Arıburnu, Kemal, *Milli Mücadelede ve İnkılaplarla İlgili Kamunlar*, Ankara 1957, s.157.
- Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 10.Baskı, Türkiye İş Bankası yay., Ankara 1994, c.1, s.51.
- Asım Efendi, *Kâmus Tercümesi*, İstanbul 1305, (I-IV)
- Aşkar, Mustafa, *İskilipli Şeyh Muhyiddin Yavsi Hayatı- Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, Vera yay., Ankara 1996.
- _____, *Molla Fenari ve Vahdet-i Vücûd Anlayışı*, Muradiye Kültür Vakfı yay., Ankara 1993.
- _____, *Niyazi-i Mısri ve Tasavvuf Anlayışı*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1998, s. VII.
- _____, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, (Kültür Bakanlığı yay.), Ankara 2002.
- Atay, Tayfun, *Batı'da Bir Nakşi Cemaati Seyh Nazım Kırısı Örneği*, İletişim yay., İstanbul 1996. ss.125-144.
- Ay, Mehmet Emin, *Gül-i Ruhsâr*, Beyzâ Müzik a.ş.
- Ay, Mehmet Emin, *Mustafa Demirci, Yitik Sevdâ*, Beyza Müzik a.ş.
- Ay, Mehmet Emin, *Nât-ı Şerif*, Beyza Müzik a.ş.

- Ayni, Mehmed Ali, *Tasavvuf Tarihi*, (sad.Hüseyin Rahmi Yananlı), İstanbul 1992.
- Bardakçı, Necmettin, *Sosyo-Kültürel Hayatta Tasavvuf*, (Fakülte Kitabevi), Isparta 2000
- Baydar, Mustafa, *Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları*, Menteş Kitabevi, İstanbul 1968.
- Bayraktar, Mehmet, *Yunus Emre ve Aşk Felsefesi*, Türkiye İş Bankası Kültür yay., Ankara 1994, s.31.
- Baz, İbrahim, *Abdulkakim-i Arvasinin Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, Ankara Sosyal Bilimler Enstitüsü 1996, basılmamış yüksek lisans tezi, s.96.
- Bursalı, Mustafa Necati, *İstanbul ve Anadolu Evliyâları*, (Tuğra Neşriyât), İstanbul trz.,s.454.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-beyân*, İstanbul, ts.
- Carl Vett, *Kelami Dergahı'ndan Hatıralar*, çev. Ethem Cebecioğlu, Ankara, 1993.
- Cebecioğlu Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (Rehber yay.), Ankara 1997, s.486.
- _____, *Hacı Bayram-ı Veli ve Tasavvuf Anlayışı*, Ankara 1992.
- _____, *İmâm-ı Rabbânî Hareketi ve Tesirleri*, İstanbul 1999
- Ceylan, Hasan Hüseyin, *Cumhuriyet Dönemi Din Devlet İlişkileri*, Rehber Yay., Ankara 1992.
- Ceylan, Ömür, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kitabevi, İstanbul 2000.
- Chittick, William, *Varolmanın Boyutları*, çev. Turan Koç, İnsan yay., İstanbul 1997, s.30.
- Cürcani, Seyyid Şerif, *Tarifat*, Ahmet Kamil Matbaası, İstanbul 1300.
- Çınar, Ali, *Seyyid Burhanettin Muhakkak-ı Tirmizi ve Tasavvuf Düşüncesi*, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara 1996.
- Çiçek, Yakup, *Haririzâde Mehmed Kemaleddin, Hayatı Eserleri ve Tıbbıyâ Vesa'il'in Muhtevası*, basılmamış doktora tezi, İstanbul 1982.
- Çubukçu, İbrahim Agah, *İslâm Düşünürleri*, AÜİFY.,2.Baskı, Ankara 1983,
- Dânâ, Sâdık, *Sultanî'l-Arifin eş-Şeyh Mahmud Sami Ramazanoğlu*, Erkam yay., İstanbul 1991.
- Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye yay., İstanbul 1972, c.4.
- Ebu Hazzam, Enver Fuad, *Mu'cemu'l-Mustalahâtî's-Sufiyye*, thk. George Mutri Abdulmesih, Mektebetü Lübnan, Beyrut 1993, s.165.
- Ebu Hazzam,Enver Fuad, *Mu'cemu'l-Mustalahâtî's-Sufiyye*, thk. George Mutri Abdumesih, Beyrut
- Ebû Talib Mekkî, *Kûtu'l-kulub*, Kahire 1985, c.2, s.183.
- Elbridge W. Hathaway , *Dervish Diary* , Los Angeles 1953.

- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1935.
- Enver Fuad Ebu Hazzam, *Mu'cemu'l-mustalahâti's-süfiyye*, Lübnan 1993.
- Erarslan, Cezmi, *II. Abdülhamid ve İslâm Birliği*, İstanbul 1992.
- Erbili, Muhammed Es'ad, *Kenzü'l-İrfan*, Dersaadet, İstanbul 1327, (Mahmutbey matbaası).
- _____, *Mektûbat*, Dersaadet, İstanbul 1341, 1343. (matbaa-i Ahmet Kâmil).
- _____, *Divan-ı Es'ad*, İstanbul 1337.
- _____, *Divân-ı Es'ad*, İstanbul, 1991.
- _____, *Fatiha-i Şerif Tercemesi*, Mahmud Bey Matbaası, 1327/1909, Millî Kütüphane 1961 A 212 no'lu bölüm.
- _____, *Kenzü'l-İrfan*, İstanbul 1327.
- _____, *Kenzü'l-İrfân*, İstanbul, 1989.
- _____, *Mektûbât*, İstanbul, 1983.
- _____, *Mevlid-i Şerif-i Fatimatü'l-Zehra*, İstanbul 1327.
- _____, *Risâle-i Es'adiyye fî Tarikati'l-Âliyye*, (Dersaadet Matbaası), İstanbul 1341-1343.
- _____, *Risale-i Es'adiyye ve Fatiha-i Şerife Tercümesi*, İstanbul, 1986.
- Erbili, Muhammed Es'ad, *Tevhid Risâlesi Tercümesi*, İstanbul, 1337.
- Ercan, Ayşe, *Mihrab Mecmuasının Türk Basın Tarihindeki Yeri ve Önemi*, İÜBYYO., basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul 1990.
- Erdem, Hüsamettin, *Panteizm ve Vahdet-i Vücûd Mükayesesi*, Ankara 1990.
- Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, (Eser yay.), İstanbul 1972, ss.295-297.
- Ergül, Adem, *Kur'an-ı Kerim'de Kalp Kavramı*, İstanbul 1998.
- Ertürk, Hüsamettin, *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul 1957.
- Erzurumlu, İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, İstanbul 1984.
- Fazıl, Necip, *Son Devrin Din Mazlumları*, İstanbul, 1969.
- Firûzâbâdî, *Kâmusu'l-Muhît*, Mısır 1301, (I-IV).
- Gazâlî, Ebû Hamid Muhammed, *İhyâ-u Ulûmi'd-dîn*, çev. Ahmed Serdaroğlu, İstanbul 1987.
- _____, *Tasavvufun Esasları*, çev. Ramazan Yıldız, Şamil yay., İstanbul trz., s.40.
- Gündüz, İrfan, *Osmanlılarda Devlet Tekke Münasehletleri*, İstanbul 1989.
- Güngör, Zülfiakar, *Tahirü'l-Mevlevi (Olgun) Hayatı, Edebiyatı ve Dini Edebiyatı ile İlgili Şiirleri*, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara 1994.

Gürer, Dilâver, *Abdülkâdir Geylânî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yay., İstanbul 1999.

_____, *Fusûsu'l-Hikem ve Mesnevî'de Peygamber Öyküleri*, İnsan yay., İstanbul 2002, s.68.

Hafnî, Abdulmun'im, *Mu'cemu mustalahati's- sîfiyye*, Beyrut 1980, s.326.

Hânî, Muhammed b. Abdullah, *Âdâb*, çev.Ali Hüsrevoğlu, İstanbul 1985.

Hasan Şahin- Seyfullah Sevim, *Tasavvuf*, (İlahiyat yay.),Ankara 2002

Hucvîrî, *Kesfu'l-Mahcub*, "Hakikat Bilgisi", çev. Süleyman Uludağ, İstanbul 1982.

Hulusi-i Ateş, *Mektûbât-ı Hulusi-i Dârendevî*, haz. Mehmet Akkuş, (es-Seyyid Osman Hulusi Vakfı) Ankara 1996.

Hür Mahmud Yücel, *XIX. Asırda Anadolu'da Tasavvuf*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, s.241.

Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, çev. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, Seha Neşr., Ankara 1990.

_____, *Sefîne-i Evliyâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, No. 2306, II, 191-192.

İbn Arabî, *Marifet ve Hikmet*, çev. Mahmut Kanık, İstanbul 1995, ss.58-59

İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut 1955.

İbn-i Haldun, *Mukaddime*, (Daru İhyai-t tûrasi'l- arabî), Beyrut trz, s.102.

İbnülemin, Mahmut Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul 1930. c.9, s.2155

İbrahimusta, Satı, *Mehmet Feyzi Efendinin Hayatı ve Düşünceleri*, basılmamış lisans tezi), Ankara 2002, s.6, 11,12.

İkbâl Muhammed, *İslâm'da Dini Tecrübenin Yeniden Doğuşu*, çev. N.Ahmet Asrar, Birleşik yay. İstanbul 1996.

İzmirli İsmail Hakkı, *Hakkın Zaferleri*, İstanbul 1341.

İzmirli İsmail Hakkı-Şeyh Safvet, *Ahlâh ve Tasavvuf Kitaplarındaki Hadislerin Sıhhati*, (tenkidli neşr. İbrahim Hatiboğlu), Dârulhadis, İstanbul 2001

Jamil M Ebu'n-Nasr, *Son Dönem Tasavvuf Akımlarından Ticaniye ve Tekrur Hareketi*, çev. Kadir Özköse, Ankara 2000.

Jung, Carl Gustav, *Pschology end Religion*,London 1969.

Kam, Ferit, *Vahdet-i Vücûd*, (sad.Ethem Cebecioğlu), DİB. Yay., Ankara 1994.

Kara, İsmail, *Mahfil Dergisi Üzerine Bir Araştırma*, basılmamış lisans tezi, Ankara 1994.

Kara, Mustafa, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, Dergah yay., İstanbul 2002.

_____, *Din Hayat ve Sanat Açısından, Tekkeler ve Zaviyeler*, (Dergah yay.), Üçüncü baskı, Aralık 1990,

_____, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul 1990.

- _____, *Niyazi-i Misri* (TDV. yay.), Ankara 1994.
- Kâşânî, Abdürrezzâk, *İstilahâtü's-Sûfiyye*, Kahire 1990.
- Kelebâzi, Ebu Bekir Muhammed b İshak el-Buhari, *Taarruf li mezhebi ehl-i tasavvuf*, Mısır 1302.
- Kelebâzi, Muhammed İshâk, et-Taarruf, (Haz. Süleyman Uludağ), İstanbul 1992.
- Kılıç, Mahmud Erol, *Muhyiddin İbn Arabî'de Varlık Merteheleri*, (basılmamış doktora tezi), İstanbul 1995, s.226.
- Koçu, Reşat Ekrem, *Geçen Asrı Aydınlatan Kıymetli Vesikalardan Bir Eser*, Hatıralar, Aşçıdede Halil İbrahim, s.40
- Komasyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ yay., İstanbul 1993, c.11, ss.203.
- Komasyon, *Mu'cemu'l- Vasît*, (Çağrı yay.), İstanbul 1992, s. 507.
- Köle, Bekir, *Zeynüddin-i Hafî Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı ve el-Vasaya'l-Kudsiyye Adlı eserinin tahkiki*, Ankara Sosyal Bilimler Enstitüsü 2001, basılmamış yüksek lisans.
- Köprülü, M. Fuat, *Türk Edebiyatı Tarihi*, (Ötüken yay.), İstanbul 1980, s.122.
- Kuşeyrî, Abdülkerim, *er-Risale*, (Haz. Süleyman Uludağ), İstanbul 1991.
- _____, *er-Risâle*, Mısır 1940.
- Kutay, Cemal, *Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Mânevî Mimarları*, Ankara trz.
- M.İhsan Oğuz'dan Mektuplar, c.I-II, (Oğuz Yayınları) İstanbul 1996
- Mektûbât-ı Geylanî* (Gavsü'l A'zam Abdülkadir Geylanî'nin İran Meliki Sencer'e Yazdığı Mektuplar, h.512-552), ter. Seyyid Hüseyin Fevzi Paşa, (Kitsan Yayınları) İstanbul 1997
- Mevlânâ'nın Mektupları*, haz. A. Remzi Akyürek, İstanbul 1936
- Mısıroğlu, Kadir, *Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahitler*, İstanbul 1969
- Molla Cami, *Nefehâtü'l-Üns Min Hadarâti'l-Kuds Tercemesi*, ter.Lamii Çelebi, İstanbul 1520, s.104.
- Muhammed b. Mülkerrem, *Lisânü'l- Arab*, Beyrut trz, c.1.
- Müftüoğlu, Mustafa, *YakınTarihimizden Bir Olay Menemen Vak'ası*, (Risale yay.), İstanbul 1991, s.72
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler*, TTK Basımevi, Ankara 1982.
- Orhan Köprülü, *Tarihi Kaynak Olarak 14. ve 15. Asırlardaki Bazı Türk Menâkıbnâmeleri*, İstanbul 1953
- Öngören, Reşat, *16. Asırda Anadolu'da Tasavvuf*, doktora tezi, İstanbul 1996.
- Özdamar Mustafa, *Der Saadet Dergâhları*, İstanbul 1994.
- Özköse, Kadir, *Muhammed Semusî Hayatı, Eserleri, Hareketi*, İstanbul 2000, İnsan yay.

- Öztemel, İsmail, *Ceride-i Sufiye İsimli Mecmuanın İndeksi*, basılmamış lisans tezi, Ankara 1992.
- Öztürk, Nazif, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara 1995.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih ve Deyimleri Sözlüğü*, MEB, İstanbul 1993.
- Rabbânî, Ahmed Fâruk es Serhindî, *Mektubat*, İstanbul 1977.
- Râgıp el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbu'l-Kur'ân*, Mısır 1324.
- Ramazanoğlu, Mahmud Sami, *Musahâbe*, c.6, İstanbul 1985.
- Râzî, Fahreddin, *Mefâtîhu'l-gayb*, Beyrut, ts.
- Reber, Arthur, *Dictionary of psychology*, England 1995, s.184.
- Sayar, Ahmet Güner, *Hasan Ali Yücel'in Tasavvufi Dünyası ve Mevlevîliği*, Ötüken yay., İstanbul 2002.
- Schimmel, Annemarie, *Tasavvufun Boyutları*, (çev.Yaşar Keçeci) İstanbul 2000, s.192.
- _____, *Tasavvufun Boyutları*, çev. Ender Gürol, İstanbul 1982.
- Serrâc, Ebu Nasr Abdullah b.Ali et-Tûsî, *el-İlmâ'*, Mısır 1960.
- Sinan Marufoğlu, II. Abdülhamid Döneminde Kuzey Irak, 1831-1914, İstanbul 1998.
- Soysaldı, İhsan, *Salahattin-i Uşşâkî'nin Tasavvuf Felsefesi*, basılmamış doktora tezi, Ankara 2002.
- Sunar, Cavit, *Tasavvuf Tarihi*, AÜİFY., Ankara 1975, s.164.
- Sühreverdi, Şihâbuddin Ebû Hafs Ömer, *Avârifü'l-Maarif*, (Haz. Hasan Kamil, Yılmaz-İrfan Gündüz), İstanbul 1990.
- _____, *Avârifü'l-Maarif*, Mısır 1292
- Sülemî, Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, Kahire 1980.
- Şa'rânî, Abdulvehhâb, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Mısır trz.
- Şahin, Abdullah, *Muhammed Es'ad-ı Erbilî'nin Hayatı Hakkında Bir Araştırma*, basılmamış lisans tezi, Ankara 1975.
- Şahin, Hasan - Seyfullah Sevim, *Tasavvuf*, (İlahiyat yay.), Ankara 2002,
- Şapolyo, Enver Behnan, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul 1964.
- Şemsettin Sami, *Kamus Tercemesi*, İstanbul 1996.
- _____, *Kamusu'l-A'lam*, İstanbul 1316.
- Şemsettin, Mehmet, *Yadigar-ı Şemsî*, (haz. M. Kara- K. Atlansoy), Bursa 1997.
- Şeyh Esad Sahib, *Mektûbat-ı Mevlânâ Hâlid*, haz.D.Selvi-K.Yıldız, (Umran Yayınları) İstanbul 1993
- Şeyh Hazret Muhammed Ziyaeddin Efendi'nin Mektupları, *Mektûbat*, ter.Feyyaz Karabel, (Menzil Kitabevi) Ankara 1982

Şeyh Muhammed Ziyaüddin-Şeyh Ahmed el-Haznevî, *Mektûbât*, ter. Hasib Seven, (Yaylacık Matbaası) İstanbul 1977

Şeyh Safvet Efendi, *Tasavvufun Zaferleri*, Evkaf Matbaası, İstanbul 1343;

Şeyh Yavsi, *Şerhu'l Varidat*, Süleymaniye Kütüphanesi (Nafiz Paşa Bölümü), no: 1234, vv. 25b.26a. Ayr. bkz.

Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi 1,2 ve 6. sayılar.

Tasavvuf Mecmuası, İstanbul, 1307.

Tasavvuf, 11 C.ula 1329/28 Nisan 1327, nu. 8.,ss.3-4.

Tatçı, Mustafa, *Yunus Emre Divânı Tenkidî Metin, I-II*, Kültür Bakanlığı/1280 Klasik Türk Eserleri/14, Ankara 1990

TBMM Zabıt Ceridesi, c.19, Devre 2, Ankara 1925.

TBMM Zabıt Ceridesi, c.23, Devre 2, Ankara 1925.

TBMM Zabıt Ceridesi, c. 25,Devre 3 , Celse 2, , 1931

Tchânevi, *Keşşâfu'l-İstılâhâtî'l-Fünûn*, İstanbul 1984.

Tevetoğlu, Fethi, *Hamdullah Suphi Tanrıöver hayatı ve Eserleri*, Kültür Turizm Bakanlığı yay. Ankara 1986.

Tosun, Necdet, *Tasavvufta Hâcegân Ekolü (XII-XVII. Asırlar)*, basılmamış doktora tozu, İstanbul 2002.

Tûsî, Ebu Nasr es-Serrac, *el-Lüma'* (İslâm Tasavvufu), İstanbul 1996, (Altınoluk yay.), s.456.

Uludağ, Süleyman, *İslâm'da Mürşid ve İrşad Faliyetleri*, (İrfan yay.), İstanbul 1975, s.12.

_____, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1991.

Vakit Gazetesi. 18 Temmuz 1930.

Vakit, 20 Kanun-ı Sâni, 1931.

Vett, Carl, *Dervish Diary*, (çev.Elbridge W. Hathaway) Los Angeles 1953.

_____, *Kelâmi Dergâhı'ndan Hatıralar*, (çev. Ethem Cebecioğlu), Ankara 1993.

Wilcox, Lynn, *Sufizm ve Psikoloji*, çev. Orhan Düz, (İnsan yay.), İstanbul 2001, s.230

Yahya, Osman, *Müellefât-ı İbn Arabî*, çev. Ahmed Mahmud et-Tıyb, Kahire 1992,ss.342-343.

Yılmaz, Hasan Kamil, *Altın Silsile*, İstanbul, 1994.

_____, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 1994.

_____, *Aziz Mahmut Hüdâyî , Hayatı Eserleri Tarikatı*, İstanbul 1990, ss.143-144.

Yiğiter, Ali, *Tasavvufî Mektubat Geleneği ve Mevlana Hâlid Bağdadî'nin Mektubatı*, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara 2002.

Yücekök, Ahmet, *Türkiye 'de Din ve Siyaset*, İstanbul 1976, ss.34-35

Zebidi, Muhibüddin Ebi Feyz Muhammed, *Tacu'l-aruz min cevahiri'l-kamus*, 1994 Beyrut, c.12, s.456.

MAKALELER

Akkuş, Mehmet, "Yayınlanmamış Bir Sûfiler Ansiklopedisi Sefine-i Evliyâ" İlim ve Sanat, Ankara 1985, sayı.2, ss.88-91.

Algar, Hamit, "Nakşibendî Tarikatının Siyasi Boyutları III (Çağdaş İslam Dünyasındaki Faaliyetleri)" Veria Turcica, XVIII. İstanbul 1990'dan çev. Kemal Kahraman, İlim ve Sanat, sayı 34, Ocak 1993, s.47.

"Nakşibendi Tarikatının tarihine Kısa Bir Bakış", çev. Kadir Özköse, Türkiye Günlüğü, 1997, ss.123-146. Ana Britanica, "Menemen Olayı" c.17, İstanbul 1993.

Altıntaş, Hayrani, "Tasavvuf" AÜİFD, c.31, Ankara 1989.

Ateş, Süleyman, "Zikir" AÜİFD. c.14, Ankara 1966. Ayni, Mehmed Ali, "Nefs Kelimesinin Manaları", Dârü'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası, İstanbul 1930, sayı 14.

Bilgin, İ. Ethem, "Afrika'da İslâm'ın Yayılmasında Tasavvufun Rolü", İlim ve Sanat, sayı 9, 1986, ss.86-91;

Birişik, Abdülhamid, "Şeyhu'l-Hind Mahmud Hasan Diyobendi", İlim ve Sanat, sayı 41, Nisan 1996, ss. 55-60.

Birinci, Ali, "Kelâmî Dergâhı'ndan Hatıralar Hakkında Birkaç Kelâm", s.22.

Cebecioğlu Ethem, "Güney Asya'da İslâm'ın Yayılışında Tasavvufun Rolü", AÜİFD, Ankara 1992 c.33, ss.157-178.

"Prof Nicholson'un Kronolojik Esaslı Tasavvuf Tanımları", AÜİFD., c.24, Ankara 1987.

"Layman/Alandışların Tasavvufu Anlayamamalarının Bazı Nedenleri Üzerine", İslâm Dergisi, sayı.163, İstanbul Mart 1997. Çelebioğlu, Amil, "Yunusun Şiirleriyle İlgili Şerhler", Türk Edebiyatı, İstanbul 1992

Çelik, Ömer, "Muhammed Es'ad-ı Erbilî Kur'ân-ı Kerim Âyetlerini Yorumlama Yaklaşımı", Tasavvuf, Mayıs 200/ 6, s.181.

Çetin, Mustafa, "Kur'ân'da Tefekkür Kavramı", DEÜİF. Dergisi, İzmir 1994, Sayı.VIII.

Çetinsaya, "Hamidiye, Nakşibendiyye ve Mülkiye: II. Abdülhamid Döneminde Musul Vilayetinden Bir Kesit", Kebikeç Dergisi, Sayı 10, 2000, s.132.

"II Abdülhamid Döneminde Kuzey Irak'ta Tarikat, Aşiret ve Siyaset" Divan, sayı 7.

Demirci, Mehmet, "Nûr-ı Muhammedî", DEÜİFD., c.1, İzmir 1983.

Göktaş, Vahit, "Kelâmî Dergâhı Postnişini Es'ad Efendi (ö.1931)'nin Bâyezid Dersiâmlarından Ali Yektâ Efendiye Verdiği Nakşî- Kâdirî İcazetnâme" Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (Temmuz- Aralık 2002) sayı 9, ss.267-272.

Gül, Halim, "Tasavvuf Mecmuası'ndan Tasavvuf Dersleri" Tasavvuf (Mayıs 2001) 6.sayı,s.248

Gündoğdu, Cengiz, "Osmanlı'nın Son Döneminde Yayınlanan Tasavvufi Muhtevalı Muhibban Dergisi ve 1327 Yılı 4. Sayısında Yer Alan Bazı Makaleler", Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, Eylül-Aralık 2001, Sayı 7, ss.293-301.

Hamit Algar, "Hâlidîyye", DİA, c. XV. S.295.

Joseph Fletcher, "Çin'de İslâm Tarikatları" (çev. Osman Tüör), Erzurum AÜİFD., sayı 9, ss.304-320.

Hauranî Albert "Nakbendî Tasavvuf Okulu ve Hâlidîyye Kolu" çev.Ethem Cebecioğlu, (İmam-ı Rabbanî, ek-1, ss.246-248.)

Kara, İsmail, "Mesâyihe Mahsus Terceme-i Hal Varakaları", Kutadgubilig, (Felsefe-Bilim Araştırmaları), İstanbul 2002.

"Tarikat Çevrelerinin İttihat ve Terakki ile Münasebetleri", *Dergah (Edebiyat Sanat kültür Dergisi)*, Eylül 1993, C. IV, sy. 43.

Kara, Mustafa, "Cemiyet-i Sufiye" DİA, c.7, s.335.)

"Cumhuriyet Öncesi Tasavvufi Yayın Organları ve Cemiyetler", Fikir ve Sanatta Hareket Dergisi, İstanbul 1979.

Kara, Mustafa, "Madalyonun Bir Yüzü: Tekkeler Kapandı İyi Oldu" *Dergah Edebiyat Sanat Kültür Dergisi*, sayı 10, s.14.

"Osmanlılarda Tekke Siyaseti", *Hareket*, 9 (1974) Ocak-Şubat 1975, sayı109-110, s.36.

"Tarikatların Din Söylemi Olabilir mi", *İslâmiyât*, c.4, sayı.4, (ekim-aralık 2001), ss.213-214.

Kubalı, Hüseyin Nail, "Kanun-ı Esasi", *İslâm Ansiklopedisi, MEB.* c.6.

Kâmûstî'l - a'lâm, c. 2, s.821. DİA, c. 11, ss.272-273, Erhil maddesi.

Köprülü, Fuat, "Anadolu Selcuklularının Yerli Kaynakları" *Belleten*, c.7, Ankara 1943,ss.421-425.

Köprülü, Fuat, "Ribat" *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1942.

Küçük, Cevdet, "Abdülhamid II", DİA, İstanbul 1998, c.1, s.220

Massignon, Louis, "Tarikat" *İslam Ansiklopedisi*, c.3, İstanbul 1974.

"Tasavvuf" *İslam Ansiklopedisi*, c.22, İstanbul 1970.

Mehmed Es'ad, "Makâle-i Mahsûsa", *Beyânü'l-Hak* I/17, s. 371-372, 2 Muharrem 1326; "Cemiyet-i Sufiye", *Tasavvuf*, 11 C.ûlâ 1329/28 Nisan 1327, nu. 8, s. 3-4.

Mehmet, Demirci, "Türkiye'nin Çağdaşlaşma Sürecinde Tarikatlar", *Türkiye Günlüğü*, sayı 45, Mart-Nisan 1997, s.17.

Mehmet Reşad-Şeyhülislâm Hayri (Corido-i İlmiyye, sayı. 1, sayfa.1332/1913) 22 Cemaziye'l-âhir sene 1332/1913

Memiş, Abdurrahman, "Osmanlı'da Tekkeler, Sosyal Fonksiyonları ve İstanbul'da Hâlidî Tekkeleri", OA, c.4, s.514.

"Millet Meclisinde Tekye Müzakeresi", *Muhibban*, 2. Sene, nu. 6, s. 151, 16 C.ahir 1329/1 Haziran 1327.

Mustafa Kara, "II. Abdülhamid Dönemine Tasavvuf Tarihi Açısından Genel Bir Bakış", *II Abdülhamid ve Dönemi Sempozyumu Bildirileri*, (2 Mayıs 1992), İstanbul 1992, ss.65-73.

Talu, Mehmet, "Ali Haydar Efendi", *Allah Dostları*, c.10, ss.101-108.

Tanman, Bahâ, "Hüsrev Paşa Külliyesi" *DBİA*, İstanbul 1987, c.4.

Ocak, Ahmet Yaşar, "Bektaşilik", *DİA*, c.5, s.378.

Ocak, Ahmet Yaşar, "Milli Mücadelede Çapanoğlu İsyanı, Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi", Ankara 1970-1973, ss.83-151.

_____, "Osmanlıyı Cumhuriyete Rapteden Maneviyat Dünyasından Kayan Bir Yıldız: Şeyhzâde Ahmet Beyefendi" *Yozgat Divanı*, Ankara 2002, Sayı 4 (özel sayı), ss.20-21.

Özkan, Ali Rafet, "Din Mitoloji İlişkisi" *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl 6, Sayı 11, Ankara 2002, s.9

Sırma, İhsan Süreyya, "Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Siyasetinde Büyük Rol Oynayan Tarikatlara Dair Vesika", *İÜEF., Tarih Dergisi*, sayı: 31, İstanbul 1977, ss.183-185.

Uludağ, Süleyman, "Hâlidîyye", *DİA*, c.15,s.299

Yıldırım,Suat, "Bediüzzaman Said Nursi", *Allah Dostları*, c.10, ss.72.

Yılmaz, Hasan Kâmil, "Es'ad Erbilî", *DİA*, c. 11, İstanbul 1995, s. 348

_____, "M. Es'ad-ı Erbilî", *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, İstanbul 1996, c. 9, s.369.

_____, "Mahmud Sâmî Ramazanoğlu" *Sahabeden Dünümüze Allah Dostları*, c.9, İstanbul 1996.

_____, "Tahâ'l-Hakkârî", *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, c.10, İstanbul 1996.